1917 den bu yana SOVYET EKONOMİSİNİN GELİŞİMİ

Maurice DOBB

BİRİNCİ BASKI

Kapak : Osman AROLAT
Dizgi ve Baskı : ÖZDEMİR BASIMEVİ
Basıldığı Tarih : Haziran - 1968

1917 den bu yana

SOVYET EKONOMİSİNİN GELİŞİMİ

Yazan : MAURICE DOBB
Cambridge
Üniversitesi
Öğretim Üyesi

ÇEVİRİ : METİN AKTAN

İstanbul - 1968

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

Önsöz 7

Fasıl 1 : Giriş
Çağımızın problemleri bakımından Sovyet ekonomisinin gelişimi üzerindeki araştırmanın önemi 9-43

Fasıl 2 : Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde Rus ekonomisinin gelişimi 44-57

Fasıl 3 : Ekim 1917 nin başlangıcı 58-78

BÖLÜM 2

Fasıl 4 : İlk sekiz ay 79-95

Fasıl 5 : «Savaş komünizmi» dönemi 96-121

Fasıl 6 : Yeni Ekonomi Politikasına geçiş 122-147

Fasıl 7 : Ekonomik kalkınmanın ilk yılları ve «1923 Makas Buhranı» 148-174

Fasıl 8 : Sanayileşme Problemi 175-209

Fasıl 9 : Birinci Beş Yıllık Plânın arifesindeki tarım durumu 210-229

Fasıl 10: Birinci Beş Yıllık Plân ve Sovyet sanayi istatistikleri üzerine notlar 230-265

Fasıl 11: İkinci Beş Yıllık Plân 266-285

Fasıl 12: Üçüncü Beş Yıllık Plân ve Savaş ve Savaş Sonu dönemi beş yıllık onarma ve kalkınma plânı 286-304

BÖLÜM 3

Fasıl 13: Plânlama Sistemi 305-344

Fasıl 14: Finansman plânı ve finansman sistemi 345-387

Fasıl 15: Sanayide Lokasyon 388-399

Fasıl :16 Sendikalar, ücretler ve çalışma şartları 400-444

Terimler 445-446

ÖNSÖZ

Bu çalışma, 20 yıl önce yazdığım «Devrimden bu yana Rus ekonomik kalkınması» adlı çalışmalarımın bir devamı sayılabilir. Mr. H. C. Stevens'in yardımlarına çok şey borçlu olduğum bu eski çalışmalarımdan, materyal bakımından 4-9. cu fasıllar arasında yararlandığım gibi, savaş sırasında yayınladığım «Sovyet Plânlaması ve savaş ve barışda İşçi» adlı ufak kitapçıktan bazı pasajlara altıncı fasılda yer vermiş bulunmaktayım. Fakat, Devrimin ilk döneminin tarihi hikâyesi tamamen yeniden gözden geçirilmiş ve yeniden yazılmış olduğu gibi, kitabın kapsadığı süre yirmi yıl uzatılmış ve kitap bütünü ile değiştirilmiştir.

Bu kitabın çeşitli bölümleri, kapsadığı konuları bakımından değişik tipteki okuyucuların değişik açılardan ilgilerini çekici niteliktedirler. Örneğin, birinci, üçüncü ve on dördüncü fasıllar ihtimaldir ki, daha çok iktisatçıların, on beşinci fasıl ise ekonomik coğrafyacıların ilgisini çekecek niteliktedirler. Bir ekonomi tarihçisi kitabın ikinci ve on ikinci fasılları arasındaki konuları ilgi çekici bulacaktır. Sekiz ile onuncu fasıllar arasındaki konular ise mukayeseli ekonomi politik öğrencilerinin ilgisini çekecektir. Çağımız dünyası ile ilgili problemlerin Sovyet ekonomik kalkınmasındaki çözüm yollarına dair kitabın giriş faslında bazı şeyler söylemek cüretini gösterdim. Bu kitabın eksiksiz bir araştırma niteliğine sahip olabilmesi için gerekli olan ayrıntıların, kitapla değişik açılardan ilgilenen okuyucuları rahatsız etmeyeceğini umarım.

Bu eserin tamamlanmasında sonsuz değerdeki eleştiri ve öğütleri ile yaptıkları yardımdan dolayı Birmingham Üniversitesinden Dr. Alexander Baykov'a; Londra Üniversitesi Slâv araştırmaları okulundan Mr. Andrew Rothstein ve Glasgow Üniversiteni Rusya enstitüsünden Mr. Jacob Miller'e verdikleri çok değerli bilgiler, kitaplar, periodikler ve kitabın müsveddelerini okumakta gösterdikleri sabırdan dolayı ve yine Slâv araştırmalar okulunun ve Chatham House kitaplıkları personeline çok şeyler borçlu olduğumu belirtmek isterim.

Cambridge, Haziran 1947

M.H.D.

BÖLÜM I

FASIL 1

ÇAĞIMIZ PROBLEMLERİ BAKIMINDAN SOVYET EKONOMİSİNİN GELİŞİMİ İLE İLGİLİ ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

GİRİŞ

I

Son otuz yıl içinde Rusya imparatorluğu adı ile anılan bölgede yer alan sosyal ve ekonomik değişmeleri düşündüğümüzde, dikkatimizi çeken şey yenilik ve azamet olacaktır. Dünya çapında böylesine etki yapan derin bir değişmenin daha önceki çağlarda da vuku bulduğu şüphelidir. Son zamanlara kadar, özellikle 1941-45 savaş yılları öncesine kadar, eski Rusya İmparatorluğunun sosyal ve ekonomik yüzünü bu çapta değiştiren gelişmeler batı ülkelerinde yeteri kadar takdir edilmemiştir. Resmî plânlama hesaplarına ve kaydedilen gelişmelere dair bu güne kadar yaygın bir kuşku mevcut olduğu gibi, konunun içine uzman kimliği ile girenlerin iddiaları dahi, meydana gelen değişikliklerin çapını ve değerini inkâr edici nitelikteydi. Bazılarının bu tutumu bilgisizlikten ileri gelirken, diğer birçoklarının tutumları ise kasıtlıydı. Olaylara objektif bir açıdan bakabilecek kadar yeterli bir eğitimden geçmemiş ve bilgisizliklerini itiraf yeteneğinden yoksun kişiler de vardı bu şüpheciler arasında. 1930 larda yayınlanan resmi ve özel yayınlar ve söylentiler açısından Sovyetler Birliğinin ekonomik şartları ile Almanlara karşı 1941 deki

Sovyet direnme gücü hakkında, Waşington ve Londra askeri yetkililerinin alabildiğine karamsar olduklarını belirtmek gereklidir.

Sovyet ekonomik kalkınması birinci derecede önem taşır. Sovyetler Birliği, 1923 den bu yana, çağımızda başlıca iki sebepden dolayı özel ilgiyi çekmektedir. Birincisi, Sovyetler Birliği, eski mülk sahibi sınıfı tasfiye ederek ve yerine sosyalist ekonomiyi geçirerek tarihte ilk defa, «Proletarya diktatörlüğü» sloganı altın da bir işçi sınıfı devleti kurmuştu. Yalnız bu husus tek başına, çağımız ekonomistleri ve ekonomi tarihçilerinin en az geçen asrın siyasî teorisyenler ve tarihçilerinin 1789 sonrası Fransasına karşı gösterdikleri kadar ilgilenmeleri için yeter bir sebep teşkil eder. İkincisi, bu olayın geri kalmış bir ülkenin büyük ölçüde sanayileşmiş ve modern tekniği büyük ölçüde benimsemiş bir ülke haline dönüşümünün, hem de dışardan hiçbir sermaye ithali olmaksızın ve «laissez-fair» yani «bırakın yapsın, bırakın geçsin» formülü ile işleyen ve geçmişteki klâsik sanayi devrimlerinin ferdiyetçi işletme sistemi yerine, millî bir ekonomik plânın kontrolü ve rehberliğinde işleyen bir ekonomiye dönüşümünün biricik örneği olmasıydı. Bundan dolayı bu dönüşüm, Asya ülkelerinin gelecekteki sanayileşmelerinin klâsik bir modelini teşkil etmektedir. Zaten bu olay, Hindistan ve güney doğu avrupa ülkelerinin ekonomik kalkınma projeleri üzerindeki tartışmaları derinden etkilemiş olduğu gibi, yarının ekonomik araştırmalarına tamamen yeni sorunlar ve ekonomik kalkınmaya yeni perspektifler getirecek bir niteliğe de sahiptir. Sovyetler Birliğinde, savaş öncesi yıllardaki sanayi büyüme temposu son derecede istisnai bir hıza sahip olduğundanberi, ekonomistlerin ilgisini çekecek başlıca husus, ekonomik kalkınmayı yöneten faktörlere tuttuğu ışık olmuştur. Son zamanlara kadar, İngilteredeki ekonomistler bu

değişiklikten çok, denge konuları ile ilgilenmişlerdir. Onların dikkatlerini çeken şey, «hareket eden denge» idi. Bu denge, (talep, nüfus, teknik ve sermaye) şeklindeki belirli faktörlere yapılan bir seri ayarlamalar niteliğindeydi. Bu ayarlama ilişkileri, hareketin vektörleri olarak genellikle devamlı ve düzeltici nitelikteydiler. Her ne kadar son yıllarda, dalgalanmalara ve ayarlamada zamanın etkisine daha çok dikkat edilmeğe başlanmışsa da, hareket oranının, ayarlama oranından daha büyük olduğu durumlar istisnai birşey olarak kabûl ediliyordu.

Bu peşin görüşün sonucu olarak, tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine veya geri kalmış seviyeden ileri bir teknik seviyeye geçiş gibi, ekonomik kalkınmanın başlıca hususlarının analitik bir metodla araştırılmadığını söylemek yanlış olmasa gerek.

Ekonomistlerin çoğu, ekonomik problemin can alıcı noktasının, kaynakların alternatif kullanışlar arasındaki optimum tahsislerle ilgili olduğu fikri ile uğraşmışlardır. İki dünya savaşı arasında, bir zamanlar bu kitabı yazan da dahil olmak üzere ekonomistler, ekonomik sistemlerin üstünlüklerinin mukayeseli tartışmasında, bir ekonomik sistemin başarısının genellikle fiat sisteminin yalnız tüketim eşyası alanında değil, üretim faktörleri ve mutavassıt mal alanında da başarı ile uygulanmasına bağlı olduğu fikrindeydiler. Belirli bir kaynaklar manzumesi ve zahiri bir tahsisi olan ekonomik sistemden, bir diğer sisteme başarı ile geçişin insanlık refahına getireceği yarar bakımından, belirli bir ekonomik sistemde «en iyi» dengeyi elde etmekten daha çetin ve zor bir deneme olabileceği fikri pek az dikkati çekiyordu. Dikkatin ağırlık noktasını, ekonomik kalkınma sorunlarına çevirdiğimiz zaman sebebi daha derinlerde olan bir husus ortaya çıkmaktadır, Bu

sorunların yarattığı ekonomi dünyasının manzarası karşısında ekonomistler, önceden çizdikleri manzaraya benzer olmadığı gerçeği sonucu, çok geçmeden şaşırıp kalırlar. Gerçekten, bu sorunlar çok defa belirsiz bir sürü ekonomik yol ve modeller arasında, ideal standarda uygun en iyisini tercih etmeğe imkân verecek biçim arzetmezler. Daha doğrusu sorun, mevcut şartların bir limit seçilmesine engel olduğunun anlaşılması sorunudur. Asıl sorun çoksayıda Hedefler ve bu hedeflere erişmek için tesbit edilmiş vasıtaların dağıtımı ve seçilecek çok sayıda model bulmak değil, seçilmesi gerekli hedeflerin, aslında elde mevcut vasıtalar dolayısiyle sınırlandığı ve bunlardan faydalanmanın sınırlı olduğu gerçeğidir. Durum böyle olunca, ekonomik araştırma kaçınılmaz olarak, bu limitlerin ekonomik hareketi nasıl sınırladıkları hususu üzerinde yoğunlaştırılacaktır. Araştırma kendine özgü özel şartların karakteristikleri üzerinde olacaktır. Biz ekonomik metodla ilgili temel kaziyeleri tartışacak değiliz. Ekonomik değişimin devamını ekonomik niceliklere bağlayan geleneksel araştırma tarzı, üretim yapısını (tüketim talepleri dahil), üretim kaynaklarının üretimin çeşitli alanlarına talepleri karşılayabilecek bir hassaslıkla dağıtılmasını gerektirecek bir esasa bağlar. Üretim kaynakları, yüksek derecede elâstikiyet yeteneğine sahip olmalıdır. Tüketicilerin talepleri ve taleplerin değişikliği bakımından da aynı oynaklık, esneklik mevcuttur ve bu durum tüketiciye zarar vermeksizin organize edilmelidir.

Ekonominin kendine özgü bu durumu, yapılması hesap edilen bir çok şeye nazaran, dar sınırlı olan teknik ünite bakımından veya üretimin çeşitli aşamaları arasındaki ilişkilerin biçimlendirdiği üretimin dağılımı bakımından mevcut güçlükleri ifade eder. Talep bakımından, tüketicilerin belirli eşyaya olan belirli ihtiyacı,

çoğunlukla birbirinden kopmuş şekildedir. Yani çoğu kez birbiri ile çatışır durumdadır, buna karşı bütün tüketicileri eşit olarak tatmin edecek emtia çeşiti çoktur. Diğer taraftan, üretimin dağılımındaki düzensizlik, tetkik edilen sorunlar kadar büyük bir sorun teşkil ediyorsa, bu takdirde durum değişir. Bu durumda tüketicilerin isteyecekleri (n) miktardaki emtiayı sınırlı kaynaklarla üretmek mümkün olmayacaktır.

Bu şeylerden herhangi birisini minimum ölçüde bile olsa üretmek, pratikte aynı zamanda üretime giren çeşitli şeylerin sayısında önemli derecede azalmaya sebep olacaktır. (A) şeyinden bir miktar üretime gitmek, (B) şeyinin miktarını sınırlamayabilir. Fakat bunun tersi de olabilir, yani (B) şeyinin üretimine engel olabilir. Üretim kaynaklarının dağılım yollarındaki çeşitler nisbeten azalacaktır böylece. Bu şartlar altında (n) çeşitli emtianın ancak bir bölümünün üretimine gidilebilir ki, bu takdirde bunların üretiminin belirli bir minimum miktarda olması gerekir. Böylece pratik amaçlar nedeni ile piyasada yer alan değişik tipteki mallar, geniş ölçüdeki tahavvülleri karşılayabilecek kapasitede olamaz ve bunu, üretimin teknik şartlarının yarattığı dar sınırlar belirler, (1). Eğer tüketici yönünden, çeşitli eşyalara yapılan talepler belirli gruplara ayrılabilecek bir durumdaysa ve her bir grup birbirinden ayrı bir bütün teşkil ediyorsa (2), plân yapıcılarının önündeki

1) Örneğin, belirli bir tip otomobil imâl ediliyorsa, bunun yeteri kadar üretim kapasitesine sahip olan tek bir tesiste imâli arzu edilen bir şeydir. Eğer, bu otomobilden daha çok talep ediliyorsa bunun alternatifi, üretimi arttıracak ikinci bir tesisin inşaasıdır. Fakat, ortalama bir üretim seviyesi bu hususta ayrı mütealâ edilir ve pratik amaçlara yönelmiştir.

2) Örneğin, konut, mobilya, bahçe levâzımı, radyo, mutbak eşyası hayatın bir tarafını yansıtan bir grup talebi teşkil eder ve lokanta, otomobil, halk eğlence yerleri ayrı bir grup teşkil ederler.

eşya grupları sayıca azalacaktır.

Ekonomik plânlama problemleri, uygulamada ortalama ve istikrarlı yollar elde etmenin kolay olmadığı ve organik bütünler olarak mütealâ edilen ve nisbeten küçük plânlar arasında seçim zorunluluğunun mevcut olduğu askerî strateji problemlerine benzer. Mesele, ekonomik güçleri başlıca noktalar etrafında yoğunlaştırabilmektir, yoksa ekonomik güçleri geniş bir alana dağıtmak değildir.

Gerçekte, uzun bir süre içinde üretim kaynaklarının ne derecede değişiklik ve uyum yeteneğine sahip olduğunu düşünmekten kendimizi alıkoyamayız. Bu bakımdan yazımızda, ekonomik plânlama sorunlarına, ilk bakışta göründüğünden daha fazla yer ayırmamız özel bir sebebe dayanıyor. Bu sebep de, üretim kaynaklarının başka formasyonlara kolayca çevrilebilme ve izlenecek usûl ve yolların üretim kaynaklarına uyabilme yeteneği sayesinde, bu kaynakların kısa bir dönemde yüksek ölçüde kullanılabilme imkânına sahip olması gereğidir. Ekonomik plânın süresi, belirli bir süreden fazla uzatıldığı vakit, bir takım küçük problemlerin belirdiği düşünülürse, plânı kısa süreli tutma zorunluluğu kendini gösterdiğinden, ekonomik plânlar arasındaki bir seçimi, aynı askerî plânlar arasındaki bir seçime benzetmemiz ve ekonomistlerin dikkatlerini bu noktaya çekmemiz makul olur sanırız.

Nihayet, ekonomik plânlama üzerinde çalışan ekonomistlerin bu sorunlara, gelenekci iktisatçıların merceği ile bakmalarına karşı bir uyarma ve uyarıcı bir yol göstermek hususunda yapmış olduğumuz hizmet, herhalde yeterli bir açıklama olacaktır. Şurası açıktır ki, yeni kurulacak sanayiinin çapı, mevcut ağır sanayiin üretim kapasitesi tarafından sınırlanacaktır. Yine aynı şekilde, yakın bir gelecek için hesaplanan tüketim

miktarı da, mevcut tüketim eşya piyasasının üretim kapasitesi ile sınırlıdır. Ağır sanayi alanında veya tüketim eşya alanlarının birinde meydana gelecek daralma, diğerinin genişleme imkânını az çok etkiliyecektir. Bununla beraber, plânlama organının ele aldığı sorun, birkaç yılı içine alacak şekilde mütealâ edilmişse, belirecek alternatiflerde bir seçim yapmak imkânı genişleyecek ve üzerinde işlenmesi mümkün olabilecek ekonomik modeller, yollar çoğalabilecektir. Bu gelecek plân döneminde, eğer üretim mekanizması tüketim eşyası sanayiinin genişletilmesine hasredilmişse, tüketimde genel olarak bir artış olabilir. Bu muhtemel yayılma, artma oranı yine bu sanayii donatan alanların mevcut kapasitesi ile ve o süre içindeki genişleme oranı ile sınırlıdır. Buna karşı, eğer bu kaynaklar, ağır sanayiin genişlemesine hasredilir ve yeterli makine üretim alanları ve çelik fırınlarının çoğaltılması yoluna gidilirse, gelecek plân döneminde yüksek oranda yatırım ve yapı faaliyetlerinin sürdürülmesi mümkün olabilir. Mevcut üretim kaynakları ve bunların yeterli yönetim yeteneğine sahip olması, her plân dönemi içinde yön verici faktörlerdir. Plân dönemi uzatılırsa, alternatiflerin ve muhtemel durumların sayısının dönem sonunda arttığı görülecektir. Ferdiyetçi, plânsız bir ekonomide bu hususlar hiçbir kişi veya kişiler topluluğu tarafından bilinçli biçimde ele alınmaz. Çünki üretim ve yatırım kararları birbirinden tamamen bağımsız olan ve birçok iş üniteleri arasında yayılmış ve asla bir koordinasyon sağlayamayan tek bir organa tevdi edilmezler. Tabii bu arada, tesbit edilen bir süre ve bununla ilgili alternatifler hiçbir zaman bahis konusu değildir. Özel işletmeci işini, etrafındaki işletmelerin hareketleri hakkındaki tahmin ve umutlara göre yürütür. Bu tahmin ve umutlar, diğer işletmelerin hareketlerine bağlıdır ve bu hareketler, fiat hareketinin meydana gelmesinde rol oy-

nayan faktörlerdir. Bir bütün olarak, ekonominin izleyeceği yolları teorik olarak bulmak, kapitalist sistemin izleyeceği yolun önceden kestirilmesine pek az yardımcı olabilir. Fakat, 1928 den sonra, SSCB'deki gibi plânlı bir ekonomide veya son zamanlarda örneğin, Hindistanın sanayileştirilmesinde uygulandığı gibi, ekonomiyi belirli bir yönde harekete getiren ülkelerde, elverişli yolların sınırlı oluşu ve bu sınırların plânın kronolojisi ile olan ilişkileri, ekonomi politiğin ağırlık merkezi olmaktadır. Ekonomik araştırma yeni bir perspektif kazanmış ve yeni sorunlar çıkartmıştır ortaya. Dikkatler, birbiri ardında yer alan alternatifler arasındaki ilişkiler gibi sorunlar üzerine çekilmiştir. Bu sorunlara cevap verebilmek, ancak değişik ekonomik durumların bir sınıflandırılması yapılmak sureti ile mümkün olabilir. Şüphesiz ki, denge fikri kör bir kuvvet yerine, bilinçli bir şekilde yürütülen ekonomik kalkınma perspektifine yabancı olmayacaktır. Ekonomik denge, herhangi bir ekonomik kalkınma döneminde ekonomik organların uymak zorunda oldukları iç ilişkiler şeklinde belirir. Bu iç ilişkiler, ekonomik kalkınma plânlarının dışında bu kalkınmayı tanımlayıcı muhtevalardır ki, kalkınmada bir biçim veya model değişikliği vuku bulsa dahi, bunlarda esas aynı kalır. Kalkınma belirli iç ihtiyaçlara, taleplere uygunluk göstermelidir. Sovyet plân mevzuatında bu sorunla ilgili tartışmalara 13. fasılda değineceğiz. Bundan başka, ekonomik plânlayıcıların ellerinde bulunan materyalin çeşidine, kalitesine dayanan denge sorunu, ferdiyetçi sistemin değişmezciliği içindeki denge fikirlerinden ayrı bir nitelik gösteren ve Adam Smith'in ünlü deyimi ile (görünmez el) ile ifade edildiği gibi, mekanik benzerliklerle hareket eden bir sistem olarak mütealâ edilebilir. Gerçekten plânlı ekonomide, ferdiyetçi ekonominin normal olarak tuttuğu yoldan daha başka yollardan gitme imkânı, bu ilişki-

lerdeki denge bilgisinden bilinçli bir biçimde yararlanılması sayesinde mümkün olacaktır. Bu bilgiden elde edilen yarar, kapitalist dünyanın pazar fiat mekanizması ile işleyen eskimiş (post facto) koordinasyon sistemi yerine, ekonomik kalkınmada itici mekanizmayı (exante koordinasyon) sistemini uygulayacak biçimde organize etmeğe bağlıdır. Plânlı ile plânsız ekonomi arasındaki fark buradadır. Exante koordinasyonun başarılı bir şekilde uygulanışı, yalnız belirli bir konuya daha bir hız ve nitelik, pürüzsüzlük kazandırmakla kalmaz, ekonomik kararlardaki belirsizliğin derecesi, ekonomik düzenin büyüklüğü yanında çok küçük bir yer tutar ki, bu aksaklık dahi plânsız kapitalist ekonomi için imkânsız olan ve gelişen ekonomiye gelecekte alınacak kararlar bakımından yeni kapılar açarak, ekonominin diğer sektörlerinde buna paralel tedbirlerin alınmasını mümkün kılacak niteliktedir. Nihayet, (status quo'dan) köklü bir ayrılışın yaratığı belirsizlik (müphemiyet), işletmecileri yeniliğe, tahayyüle yönelttir.

Ekonomide tekelciliğin belirmesiyle, yeniliğe doğru olan yarışma yerini, tahdide (sınırlılığa) terkeder. Bundan başka, bir sanayi kolunda, ekonomi yararına köklü bir takım değişiklikler yapıldığı takdirde, başkalarının işbirliğinden, onayından emin olmayan ferdî ekonomideki fertlerin bu bakımdan kendi insiyatiflerini kullanmaları, kendileri için kazançlı olmayacaktır. Bu husus, ekonomik sistemin çeşitli sektör ve prodüktif üniteleri arasında mevcut (tabiyet) ilişkilerine dayandırılır ki, bu ilişkiler verimlilik veya maliyeti, yalnız o ekonomide ve belirli bir noktada teşekkül eden üretimin çapına değil, fakat diğer sanayi kollarında ve üretim ünitelerinde teşekkül eden üretimin çapına da tabi kılarlar. Bu (iç ilişkiler) sorunu ve ekonomi biliminde olgunlaşmamış, hattâ hiç doğmamış veya çocuk kalmış sanayi olarak adlandırılan sanayilerdeki pratik sonuç-

lar uzun süredenberi ekonomistlerce bilinmektedir. Bunun sebebi, hiçbir ferdi teşebbüsün üretimin bu genişleme ve yayılmasını sağlayacak yeteneğe sahip olmamasıdır. Ferdiyetçi bir ekonomide, ekonomik yayılmayı kapsayacak kararlarda koordinasyon çok zayıf bir oranda sağlanır.

Başka bir deyimle, ferdî bir ekonomide tek'in aldığı kararlar ekonomik genişlemeği kapsayamayacak kadar dardır. Son yıllarda güney Avrupa ülkelerindeki sanayileşme sorunlarından bahseden Dr. Rosenstein Rodan, sorunu şöyle ele almıştır: «Eğer milletlerarası deprasyon' (tazyik) a maruz (3) kalan bölgelerdeki sanayileşme, tamamen özel işletmeciliğe dayanıyorsa, ilerleme yalnız çok yavaş olmakla kalmaz, aynı zamanda yatırım oranı da düşük olur ve bunun sonucu milli gelir de düşmüş olur, tabii bu takdirde bütün ekonomik sistemin yapısı da değişik olacaktır, çünkü çeşitli anayi sektörleri arasındaki yatırım dağılımı da değişik oranlarda olacak ve bunun sonucu denge optimumun altında kalacaktır.» (4). Böylece her ne kadar önceden belirttiğimiz gibi, plânlı bir ekonomide, plânların sayısı çok sınırlandırılsa dahi, diğer ekonomik sistemlerin kapasitelerinin üstünde olan bu ekonomik sistemde ekonomik strateji imkânları, (ülkemizdeki «İngiltere» sanayi devriminde mevcut olan elverişli şartların meydana getirdiği özel durum bir yana bırakılırsa) diğer ekonomik sistemlerden fazladır. Birbiri ile çatışan çeşitli sosyo - politik yollar arasında optimum gelişmeyi sağlayacak tek yol, ekonomik mekanizmada esaslı bir üstünlük sağlayacak plânlı bir ekonomidir.

3) Yazar tarım nüfus fazlalığına sahip bölgeleri kasdetmektedir.

4) «Doğu ve güney doğu Avrupa'nın sanayileşme problemleri», Economic Journal'in haziran 1943 sayısı, S. 206.

II

Ekonomik kalkınmada, SSCB uygulamasında ortaya çıktığı bilinen bu çeşit problemlerin ayrıntılı açıklaması aşağıda yapılacaktır. SSCB uygulamasındaki özel durumlar politikaya etki yapmış ve iki dünya savaşı arası dönemindeki kalkınmaya belirli bir görünüş katmıştır. Kendine özgü durumu ile 1917 Rusyası, mevcut iş gücü veriminin düşük seviyede olması sebebi ile, insan başına düşen millî gelir payı ve hayat seviyesi çok düşük bir ülkeydi. Bu durum bir bakıma, bir yandan nisbeten az gelişmiş sanayii dolayısı ile ve diğer yandan da nüfus çoğunluğunun, insangücü ve kapladığı arazi genişliği dolyısı ile, Rusyada ekonominin çok düşük bir üretim yeteneğine sahip olan tarıma bağlanmasından ileri geliyordu. İlkel tarımdaki düşük üretim faktörü ile tarımdaki yönetim sistemi paralel gidiyordu: Ağır sanayi özellikle zayıftı ve geçmişteki gelişmesi yalnız demiryolu şebekesinin ihtiyacına inhisar etmişti. Sanayi ile ilgili yakacak ve enerji üretimi, Ukraynanın güney - doğusundaki Don bölgesine bağlanmıştı. Rusya imparatorluğunda Uralların doğu bölgelerinde çok zayıf bir sanayileşme vardı. Madencilik, Sibiryada eski bir geçmişe sahip olmasına rağmen geri bir durumdaydı ve modern sanayinin ihtiyacı olan ham maddeden çok, ihracat, nadir ve değerli mücevherat madenciliğine önem verilmişti. Tarım daha çok ihracat için yapılıyordu. Hafif sanayi, özellikle tekstil sanayii epeyce ileri gittiği halde, ülke kapital maddeler ve tüketim eşyası bakımından geniş ölçüde ithalât yapma ihtiyacı içindeydi. Makine ve ağır sanayinin ihtiyacı olan donatım ithalindeki kısırlık dolayısı ile sanayideki gelişme cılızdı. Sanayi gelişmesi ileri bir aşamaya erişinceye kadar, özellikle ulaştırmanın su yolu ile yapıldığı, yakıt ve enerjinin sanayi bölgelerine

taşınmasında görüldüğü gibi, geri bir ulaştırma sistemi yüzünden köstekleniyordu. Şüphesiz ki, bu handikabı ancak ağır sanayi üretiminin yenilenmesi, yeni yolların yapımı, su yollarının geliştirilmesi ve bunları yeni maden ocakları yapımında kullanmak sureti ile gidermek mümkün olabilirdi. Zayıf ve cılız olan mevcut maden üretimi ile, makine donatım ve yapı sistemi ile böyle bir işe girişmek, sanayii kurma hızını şüphesiz kaçınılmaz surette düşürecek ve bu düşüş belki de uzun yıllar devam edecekti. Hayat seviyesinin düşüklüğü şu demekti ki, istihdamın genişlemesi veya ücretlerin artması ile gelirlerde görülen herhangi bir yükselme, derhal besin veya başka tüketim eşyalarına ayrılacak ve böylelikle ağır sanayii, ulaştırma ve enerji alanında genişleme ve ilerlemenin feda edilmesi pahasına, besin ihracatında düşüklük ve tüketim eşya ithalinde ise artışı gerektirecekti. SSCB sanayileşme olayında tayin edici hususlar mevcuttu. İlk başta, ağır sanayi imkânlarını sağlayabilmek için dışardan gerekli olan makine ve donatım ithali, SSCB nin etrafını kuşatan kapitalist dünyadaki mevcut nefret dolayısı ile ve SSCB'ne kredi açmadıklarından dolayı son derece sınırlı bir durumdaydı. Bu vaziyet, yalnız normal ticari ilişkileri durdurmakla kalmamış (örneğin, Sovyet kerestesi ve petrolüne karşı açılan kampanya), fakat İngiliz sanayi devriminin ardından birçok ülkelerin başvurdukları dış borçlanmalarla bir ithalât (surplus) artığı yaratma imkânını da ortadan kaldırmıştı. Sanayii geliştirici imkânlar, böylece tamamen iç kaynaklardan sağlandı. İkinci olarak, Sovyet hükümeti sosyal programı dolayısı ile ekonominin kollektif biçimlerine öncelik vermek zorunluluğundaydı. Bu şüphesiz ki, merkezileştirilmiş plânlı bir yapıyı gerçekleştiren ekonomik bir üstünlüktü ki, 1928 - 41 arası dönemdeki kalkınma plânsız olarak elde edilemezdi. Fakat aynı zamanda, diğer ülkeler-

de yapıldığı gibi, bir tarım ürün fazlalığı elde edebilmek için büyük ferdî çiftliklere izin vermek veya bunu teşvik etmek ancak tarımda kapitalizmin gelişmesine kapıları açmak demek olacaktı ki, böyle bir kapitalizm köye daimi bir etki yapacak, şehir ve sanayi için gerekli ana ihtiyaç maddelerini kontrol altına alacaktı. Bu sebepten dolayı, Sovyet ekonomi politikası için, bir yandan hızla sanayileşmeye gidilirken, diğer yandan köy tarımında sosyal ve ekonomik bir devrim yönüne gitmek bir zorunluluktu. Üçüncü olarak, sanayileşme temposuna kısmen savaş ihtimali ve kısmen savunma ihtiyaçları hükmediyordu. Bazılarınca, doğru olmaktan çok uzak bir ifade ile, 1930 sıralarındaki ekonomik kalkınmada askeri faktörler büyük bir rol oynamış ve özellikle sanayileşmede baş rolü oynamıştı. Bu görüşe göre, askerî durum, gelişmede yalnız hükmedici rol oynamakla kalmamış, sanayileşmeden elde edilen değerlerin silâhlanma ve son savaş ihtiyaçlarına hasredilmesini de zorunlu kılmıştır. Nihayet, Sovyet denemesi ekonomik plânlayıcıların karşılaştıkları ekonomik sorunlara iki bakımdan dokunmuştur. Birincisi, merkezî plânlama, yatırımların ve başlıca maddelerin dağıtımının, ticari hesap bakımından faizi gerektirmeksizin ve başlıca maddeler için gerekli pazara ihtiyaç göstermeksizin kolaylıkla ve elverişli bir tarzda yapılabileceğini göstermiştir. Sovyet ekonomisinde tüketim maddelerinin fiatlandırıldığı bir perakende pazar ve yine esas maliyetin hesaplanmasında temel teşkil eden ve çeşitli tipteki iş gücü ile ilgili olan bir ücret yapısı vardır. Fakat faiz, belirli tipteki banka kredilerine ve banka tasarruf hesaplarına ve devlet borçlanma uygulanırken, esas kapital yatırımlar bütçeden ayrılan faizsiz tutarlarla sağlanmakta ve bu borçlanmalar maliyet hesabına dahil olmamaktadır. Bunu mümkün kılabilmek için de bu kapital yatırımların (makine veya yapı malzemesi) değerlerinin hesaplanması gerekir.

Bu değerlendirmede, yalnız üretimde dolaysız veya dolaylı olarak kullanılan işgücünün değil (cari ücret fiatı ile), en verimli yatırım için kullanılan kapital kaynakların bir çeşit faiz oranı gibi hesaplanan maliyet fiatlarının da hesaba katılması gerekir. Bununla beraber ekonomik durum ve yarattığı ekonomik sorunlar, ekonomistlerin tahmin ettikleri veya istedikleri mahiyeti gösterseler bile, her zaman aynı biçimde cereyan etmez, başka bir yön alabilirler. Çeşitli yatırım projelerinin verimlilik derecesi ve imalât maliyeti (yapı malzemesi ve yapı maliyeti bakımından ifade edilmiştir) bakımından durum elverişli bir biçim aldığı zaman, her projenin kendi net verimliliğinin hesaplanması için bir baz, bir hareket noktası mevcut olacak ve bu temele, bu dayanak üzerine kurulan ve verimlilik ölçüsüne göre yapılmış olan listeye göre öncelik alan bir projeler listesi yer alacaktır. Böyle bir öncelik sırasının yardımı ile (şüphesiz *verim hesapları daima* baş rolü oynamayabilir) yatırım kaynaklarının dağılımı sorunu, yukardan aşağı doğru ve verilen dönem içinde tükeninceye kadar, kaynakların sıradaki yatırım projelerinde kullanılması sureti ile çözümlenebilir, (5). Bu şekil uygu-

5) Bu metoda yapılan itirazlardan en önemli iki tanesi şunlardır: Şurası gerçektir ki, verimi hesap edilen kaynakların miktarları *mütecanis* ve değişken değilse, güçlükler ortaya çıkar. Fakat değişik üretim kollarına ayrılan çeşitli orandaki belirli ve sabit donatım durumu başka bir husus arzeder. Bu durumda, işgücü maliyeti (ücretlerde), iş + malzeme toplamından çıkarılarak, malzemenin net verimi bulunabilir. İkinci güçlük, çeşitli alternatif tipleri olan yapı malzemesinin, donatımda kullanılması sorununda ortaya çıkar. Kereste, çimento ve tuğla gibi yapı malzemelerinin bir yapıda kullanılması bahis konusu olduğu zaman ve sosyal yarar adına bunların fiatlandırılması yapılmadan, birini diğerine tercih etmek nasıl mümkün olabilir? Fakat burada da baş vurulacak basit bir yol vardır. Bir tercih yapmak için, her birinin verimliliğini hesap etmek imkânı mevcut ve zorunludur. Böylece, en verimli kaynaklara doğru yönelme imkânı doğacaktır.

lanırsa, düşük verim gösterecek hiçbir proje daha yüksek verim gösterecek projeye tercih edilmemiş olacak ve kullanılabilir kaynakların en etkili bir tarzda kullanılma şekli gözetilmiş olacaktır.

Yönetim yönünden ise bu metod, diğerleri ile karşılaştırıldığında en fazla basitlik niteliğine sahip olanıdır. Hesaplama mekanizması yetersiz olan herhangi bir sistemde, bu dağıtım işinin başarı ile uygulanabileceğini sanmak bir hayal olur. Yapılacak şey, kaynakların etkili ve elverişli bir biçimde dağılımından hareket ederken, çabuk ve doğru bir hesaplama ve tesbit işidir. Bu derecelendirme ve tesbit mekanizması, verimin doğrudan doğruya araştırılmasına dayanan sağlam ve yeterli bir çalışma sağlar. Sovyetler Birliğindeki mukayeseli maliyet hesaplarına dayanan finansman çalışmaları hakkında kitabın 14. faslında bilgi verilecektir. Bu organizasyon göreceğimiz gibi, yukarda belirttiğimiz sıralandırma ve değerlendirme metoduna uygun bir biçimde işler. Üst seviyede yatırım projelerinin bu metoda dayandırıldığı bir gerçektir. İkinci olarak bu açıklama tarzında, kitabın bu bölümünün baş taraflarında belirttiğimiz gibi ekonomik problemlerle askeri problemlerin aralarındaki benzerliği onaylayıcı bir durum vardır. Görmüştük ki, ekonomik durum bu biçime büründüğü zaman, ekonomik niceliklerin, tahmini de olsa devamlı olarak değişmesi tam kesinlikle izlenemez. İktisatçıların çözmekte zorluk çektikleri üretimdeki değerlendirme faktörü sorunu, dengeli maliyet fiatının marjinal tekniği gibi sorunlar yaratan temeldeki istikrarsızlıkların varlığından ileri gelmektedir.

Yine görmüş bulunuyoruz ki, bu istikrarsızlığın başlıca sebebi, büyük çapta teknik ünitelerin varlığı ve donatım dağılımındaki teknik yetersizliklerdir, yani bahis konusu üretimin tümünü kapsayacak asgari bir öl-

çüde çalışma imkânından yoksun bir dağıtım sistemidir. Şüphesiz ki, sosyalist bir ekonomide belirli alanlarda kapitalist ekonomiden çok daha fazla ihtisaslaşma vardır. Bir sanayi alanında çeşitli ürünler ve tipler arasında bir özelleştirme, bir standart meydana getirilebilir. Teknik sebeplerden ötürü, o şeyin üretimine girişilmesi, bu asgari kapasiteli üretim kolunun gerektireceği ölçüde imalâta girişmek veya bu imalâttan vazgeçilmesi ile ilgili olacaktır. Şüphesiz kullanılabilir kaynakların daha büyük bir tesisin yapımına girişilmesini garantileyemediği bir alanda, çok daha küçük üretim kapasiteli ve daha ilkel teknikle çalışan bir tesisin kuruluşuna girişmekten başka bir alternatifin olmayacağı açıktır. Sovyet plânlamasının ilk safhalarında, mamullerin standardizasyonu bir ekonomi politikası olarak ortaya çıkmış ve imkân olduğu ölçüde son Amerikan sanayi tekniğine göre yüksek ölçüde standardizasyona gidilmesi kararlaştırılmıştır. Birinci beş yıllık plânın başlangıcında, bir Sovyet yazarı şöyle bir açıklamada bulundu. «Halen, kapsamı çok geniş bir yeni sanayileşme plânının uygulanmasının başlangıcında, bir sorunu çözmek zorunludur. Gelişme hangi kalite ölçüsünde ve standardında yürütülecektir?

Burada iki yol vardır. Birincisi, yüksek kalitede imalât yapan İngiliz sanayi sistemi, ikncisi ise geniş çapta kitle tüketimi için üretim yapan basitleştirilmiş Amerikan sistemi...

Ülkenin sanayileşmesinde ortaya çıkan genel sorunlar örneğin, sermaye yetersizliğini, maksimum çapta ekonomik araçların ve çok kısa psikolojik depresyon dönemi içinde çok hızlı teknik gelişmenin gereğini hesaba katan bir kimse, Amerikan üretim yolunu seçer.»

İlk beş yıllık plân dönemindeki sanayi kalkınmasında, mahalli sanayii ve yüksek dereceli mekanikleş-

me metoduna elvermeyen üretim kolları dışında, genel olarak geniş çapta ihtisaslaştırılmış sanayi alanları yaratılması yönüne gidildi. Örneğin, ilk beş yıllık plân döneminde her biri özel tipte traktör imâl eden başlıca üç traktör tesisi tesbit edilmiş ve standart tipte başlıca iki tip motorlu araç imâl eden tesislerin kurulmasına girişilmiştir. İkinci beş yıllık pân döneminde, Amerika'da 1929 yılındaki 80 tipte traktör imalâtına karşılık, yalnız 4 tipte traktör imalâtı plânlandı ve motorlu taşıt sanayii için de üç standart tip kamyon ve otobüs imalâtı kararlaştırıldı. Gorki tesislerinde Gaz modeli (Ford AA), Moskovadaki Stalin otomobil tesislerinde ZİS 3 - 5 modeli ve Yaroslav kamyon fabrikasında imâl edilmek üzere YG 5 markaları tesbit edildi. Bundan başka, Gaz tipi iki standart yolcu otomobili ve ikisi yük, ikisi yolcu olmak üzere 4 tip lokomotif imâline girişildi. Buna paralel olarak 1937 de, pamuk sanayii alanında 4 tip tezgâh ve iki kumaş tipi tesbit edildi. 1930 yılının sonlarına doğru, Molotof'un mevcut sanayi alanlarına paralel yeni sanayilerin kurulmasında veya aynı sanayi kolunun genişletilmesi konusunda belirli tipteki mamûllerin esas tutulmasına dair yaptığı uyarma ilgi çekicidir. Fakat bir zorunluk dolayısı ile ve ekonomik nedenlerden çok askerî güvenlik bakımından, bu yeni sanayi kolları ayrı bir pazar amacı ile kuruldu. Yatırım politikası içinde bu derecede yüksek bir ihtisaslaştırma (tipleştirme) nin iki bakımdan önemi vardır. Birincisi, bir sanayi kolu inşa edildiği ve tam kapasiteyle çalışmağa başladığı zaman, bu alandaki mamûllerin üretimi, mevcut üretimin iki katına çıkarılabilecek bir nitelik göstermezse bu mesele, pratik amaçlar nedeni ile plân taslağında yer alamaz. Tam kapasiteli üretim fikri, çağımız ekonomistleri tarafından geleneksel anlamından çok daha yetenekli bir biçimde ele alınmaktadır. Yine, artık bu ekonomistler arasında modenr üretimin birçok

tiplerinde pratik amaçlar bakımından üretim başlangıcı ile tam kapasiteli veya ona yaklaşık bir üretime geçiş arasında pek fark yoktur, fikri yerleşmiştir. Bu eşyanın üretimindeki değişiklik, istikrarsız sıçramalara sebebiyet verir. Uygulamada sorun, üretim bakımından zayıf olan sanayi tesisini güçlendirecek sondajlara girişmek veya aynı ölçüde, fakat değişik cins ve çeşitteki mamûllerin üretimine adapte edilebilecek biçimde yeni bir sanayi tesisinin kurulmasının sağlayacağı avantajları düşünmek, kararlaştırmak sorunudur. İkinci ve plânlamada kapital dağıtımla ilgili en önemli sorun, belirli bir süre içinde toplumun ihtiyacını teşkil eden mamûllerin çeşit miktarıdır. Fakat bu sorun uygulamada, bir piyasa vasıtasıyla yeterli bir biçimde çözümlenemez. (6) Bu bir, arzın belirli bir talebe intibak ettirilmesi sorunu değildir. Bu sorun, tüketim sahiplerinin bilinçlerinde doğan çapraşık bir gelişmenin üretimdeki gelişmelerle karşılıklı etkileşmesi sorunudur. Ekonomik gelişme ilerledikçe ve toplum kapital donatım stoku büyüdükçe, hayat standardındaki yükseliş, mamûl miktarının artışı kadar, mamûl çeşidinin de artışı ile paralel gider. Bu takdirde, bu toplumun yatırım programı az çeşitlilikten çok çeşitliliğe doğru gelişecektir. Bu gelişme, tamamen tüketicilerin çeşitli biçimlerde beliren arzu ve istekleri veya deneylerin sonuçlarına terkedilmeyip, kalkınmada imalâtçıların insiyatifi büyük ölçüde rol oynayacaktır. Böylece, ekonomik alan-

6) Yeni taleplerden, tüketicinin daha önceden bilincinde var olmayan eşya kasdedilir. Bu yeni eşya piyasaya çıkmadan önce, tüketicinin bundan haberi yoktur. Örneğin, televizyon icad olunmadan ve piyasaya sürülmeden önce, tüketicinin aklından bir televizyon satın almak geçmez. Bir de eşyanın yeni tipi piyasaya sürüldükten sonra, tüketici bunun eskisi ile olan tip ve fiat farkına dikkat eder. Tüketicinin tercihi bu maddenin fiatının artmasına sebep olur. Bu durumda, bu eşyanın üretimine toplum çıkarı gözönüne alınarak devam edilip, edilmemesine karar verilir.

da belirli bir süre içinde belirmesi mümkün alternatifleri elde mevcut vasıtalar şartlandıracaktır.

Bir ülke hâlâ fakirse, esas ihtiyaçların tesbit edilmesi ve bunlardan tek çeşit veya az çeşit imalâta girişilmesi lâzımdır. Ülke sermaye bakımından zenginleştikçe, yıldan yıla mamûllerin çeşidi artacak, esas ihtiyaçlar giderildikten sonra lüks sayılan ihtiyaçlara kayılacaktır.

İlk ihtiyaçların seçilmesi, tesbiti nisbeten kolaydır. Tek tip fabrikasyon ev imalâtına girişmek ilk plânda akla yakındır. Fakat, bir elbise ihtiyacının henüz giderilmediği bir ortamda bisiklet imalâtına girişmek, insanlık refahı bakımından bir ölçüsüzlük ve mantığa aykırı bir şeydir. Fakat bunlar sağ - duyu sahibi plânlayıcıların yapacakları hata değildir.

Başlıca talepler giderilmedikçe ve talep çeşitleri çoğaldıkça alternatifler de çoğalacak ve bunlar arasındaki tercih durumu tartışmalı olacak ve tesbitleri de zorlaşacaktır. Sermaye bakımından nisbeten zengin olan bir ülke, yönetim bozuklukları ve yeni donatımın gereksiz yerlerde harcanması tehlikesine çok daha az maruzdur (7), ve bu durum fakir bir ülke ekonomisine daha çok etki yapar (8) Böylece ekonomik gelişme iler-

7) Ekonomistlerin teknik deyimiyle nisbeten işgücüne, tabii kaynaklara ve teknik imkânlara tekabül eden sermaye teşkili, fakir ülkeye nazaran zengin ülkede çok daha geniş ve verimli kullanış yollarına sahiptir ve amortisman dışında teşekkül eden sermaye maliyeti, diğerlerine oranla belirli bir şekilde düşük olacaktır.

8) Bir kimse ana ihtiyaçlarının tatmininden sonra ivedi olmıyan ihtiyaçlarının tatminine yöneldiği ve mal çeşidi arttığı zaman talebi gittikçe daha elâstikileşir. Bu demektir ki, talep sahibi önüne çıkan alternatifler arasında pek farkın kalmadığı noktaya ulaşmıştır. Bu, ana ihtiyaçlarda böyle değildir. Örneğin, ekmeğe talep gelire ve fiata tabi olup elâstiki değildir ve arz ba-

ledikçe az sayıda hedeflere azamî bir şekilde teksif edilen kaynakların, gittikçe artan ve dağılan hedeflere doğru yönelmesi esas ekonomik meseleyi teşkil etmektedir. Ekonomik meselelerin şekillendiği bu mülâhazalar, geniş ölçüde gelir farkları mevcut olmayan bir ekonomideki piyasa taleplerinin karakteristiğini teşkil ederler.

Şurası gerçektir ki, büyük gelir farklarının mevcut olduğu bir toplumda, bir çok maddelere olan talep, gelir dağılımının şekline olduğu kadar bu maddeler karşısında tüketicinin seçimine göre de şekil alır. Lüks maddelere olan talep ise, ancak küçük bir çoğunluğun satın alış gücüne uygun olan fiat, dolayısı ile sınırlandırılan arz tarafından sınırlandırılır. Eğer toplum, gelir dağılımında eşitliğe yönelmişse şöyle bir durum arzeder: Belirli bir fiatın üstünde, bir eşya (örneğin, radyo, bisiklet, kol saati, buz dolabı gibi) nadiren alıcı bulacaktır, çünkü bu fiata pek az kimse dayanabilir bu toplumda, bu fiatın altında ise talep hemen hemen sınırsız şekilde elâstikî olabilir. Çünkü, bu takdirde herkes satın almak isteyecektir, yeter ki arz herkesin ihtiyacını giderecek miktarda olsun. Bu şartlar altında bir plânlama yetkilisi, tüketici çoğunluğunun ihtiyacını karşılıyabilecek imalâta girişebilecek yeterli kaynaklara sahip olmadan, yeni imalâta girişmemeğe dikkat etmek zorundadır. Kaynaklar yeterli değilse bu eşyanın imâli plânda yer alamaz. Plânda yer aldı ise, herkes için yeterli olacak şekilde geniş çapta imalâtına girişmeğe bir engel yok demektir. Sovyet plânlaması, bu

---

kımından nüfus başına düşen miktarın hesaplanmasına dayanır. Fakat lüks sayılan eşyaya olan talep geniş çapta ise, talep sahibi bu tercih noktasında fazla kalamaz ve bir zaman süren bu elâstikiyet ve hesap zorluğu kısa bir zaman sonra ortadan kalkmış olur.

kitabın bahsettiği dönemde, görmüş olduğumuz gibi yatırım oranı, sanayi lokasyonu, yeni ham madde ve enerji kaynaklarını geliştirme ve ekonomik coğrafya gibi ön sorunlarla karşılaştı. Bu sorunlar değişik alanlardaki gelişmeyi ve sanayiin tarıma uygulanma oranını, ekonomi tarihini ters döndürürcesine etkileyen temel strateji sorunları idi. Tüketim maddeleri bakımından ülke, açlık, sefalet probleminin hâlâ sımsıkı yakaladığı bir ekonomik aşamada bulunuyordu ve ilk hedef, çeşitli imalât ve bunun sorunlarını çözümlemekten çok, hayatı sürdürecek, sefaleti, açlığı giderecek esas tüketim maddelerini yeterli derecede elde etmekti. Besin maddesi bakımından ülke hâlâ zayıf ve yetersiz durumda bulunduğu sürece, tekstil eşyasının çeşitli ve kaliteli olması, mobilya ve süs eşyalarının çeşitli üretimi bir lüksten başka birşey olamazdı. Bununla beraber bu, tüketim eşyalarında kaliteye hiç yer verilmeyecek demek de değildir. 1930 da dikkatlarin gittikçe artan bir şekilde bu soruna yöneltildiğini göreceğiz: Eğer savaş bulutları ve silâhlanma etrafı karartmasaydı, bu soruna daha çok yer verilecekti. Fakat kişi başına düşen gelir bakımından batı ülkelerine nazaran düşük bir durumda olan bir ülkede, meselenin yine de ikinci plânda yer alması bir zorunluluktu. Sovyet rejiminin devraldığı ülke ekonomisinin geriliği ve batıya nazaran sermaye zayıflığı bir handikaptı. Ekonomik plânda az hata yapmak gerekti, yanlış bir hesap ve tahmin veya tarım alanında önceden hesaba katılmayan kötü iklim şartları ekmek somununda ve kıtlıkta değişmelere sebep olabilirdi.

1920 de manevra alanı daha dardı ve arzulara, isteklere daha çok ihtiyaçlar hükmediyordu.

Daha gelişmiş bir ülke bu gibi durumlarda daha cüretkâr hareket edebilir ve deneme ve hatalara azgelişmiş bir ülkeden daha fazla dayanabilir.

III

Son yıllarda dünyadaki geri kalmış bölgelerin sanayileşmesi konusunda yapılan tartışmalarda, Sovyet deneyinin öncelik taşıyan özel bir durumu vardır. Bir zamanlar. ekonomistler arasında geniş çapta yer alan tartışmalara etki yapan bir fikir vardı:

Sosyal kapital stokunun büyüklüğü ile paralel giden ekonomik kalkınmada mevcut gelirle tüketim arasındaki açıklığı kapatmak o toplumun tasarruf (fonu) sermayesi ile sınırlıdır. Böylece neticede, fakir bir ülkenin genel olarak zengin bir ülke gibi, halk yığınlarının hayat standardında cebrî yollarla bir indirme, düşürme yapmaksızın yüksek ölçüde bir ekonomik kalkınmayı yürütmeye yeterli olmadığı ileri sürülürdü. Bir yazar, Güney Doğu Avrupa ülkelerinin sorunları ile ilgili olarak son zamanlarda şöyle bir açıklama yapmıştır: İlkel tarım ülkeleri olan bu ülkelerde nüfus başına düşen düşük gelir dolayısı ile sermaye birikimi bakımından yeterli ölçüde tasarruf yeteneği mevcut olmadığından dolayı geniş ölçüde sanayileşmeye girişilemez. Son zamanlarda ekonomistler arasında, bu eski tasarruf fonu sorununun bir efsane, hurafe olduğuna dair gittikçe artan bir eğilim yer almakta ve bir ülkenin yatırım potansiyelinin yukardaki faktörlerle sınırlı olmadığı fikri gittikçe ağır basmaktadır. Bu tartışmada tüketim ve gelir arasındaki sınırın (marj), yalnız tüketimi kısarak değil, fakat geliri de arttırarak genişletilebileceği ve kapital yapı plânları uygulanmağa başladığı andan itibaren gelirlerin de artmağa başlayacağı sonucuna varılmaktadır. Gelir ve tüketim arasındaki sınırın (marj) bir bütün olarak, toplum veya kişi tüketiminde bir düşüş kaydedilmeksizin genişletilmesi mümkündür. Bu sonuca, tüketim eşyası üretimini aksatmaksızın yapı faaliyetleri için harekete geçirilebilen yedek prodük-

tif güçlerini (faydalanılan veya faydalanılmayan işgücü ve kaynaklar) ihtiva eden bir ekonomik sistem varsayımından varılır. Müteakiben, inşa halindeki kapital donatım'ın faaliyete geçirilmesinin üretimi arttırmada olumlu etkileri olacaktır. Yeni enerji ve teknik kaynaklar, tüketim eşya imalâtının olduğu kadar, işgücü veriminin de artmasını sağlayacaktır. Sovyetler Birliğindeki ekonomik sistem denemesi şunların açıklığa kavuşmasına yardım etmiştir: Birincisi, cesaretle plânlanan ve uygulanan ve tüketim eşya üretimini kısmak yerine, ona yardımcı olan sermaye teşkili programının nisbeten kısa bir dönem içine sığdırılması hususudur. İkinci husus ise, böyle bir programın uygulanmasında peşin bir tüketim kısıntısı gereği veya şartı bulunmaması hususudur. Sovyet denemesi geniş çapta şunu göstermiştir ki, sanayileşmenin ilk aşamalarından geçmek zorunda olan geri bir tarım ve sanayi ülkesi, yetersiz tasarruf veya harekete geçirici yetersiz mali vasıtaların doğurduğu mali güç eksikliğinden muzdarip olmayacak, aslında ekonomik teşkilâtlanma yetersizliğinden ileri gelen güçlüklere maruz kalacaktır. Bu gibi ülkelerin özelliği, ya geniş çapta topraksız ve geçimini mevsimlik işlerle sağlayan insan kitlelerinden veya ilkel metotlarla ve yetersiz araçlarla tarım yapan ufak toprak sahiplerinden teşekkül etmesidir. Her iki halde de iş gücünün verimi son derecede düşüktür ve bu nüfusun sanayie aktarılması, yiyecek üretiminde düşme yaratacaktır. Son yıllarda, Güney Doğu Avrupanın 30 milyon aktif tarım nüfusundan 6 veya 8 milyon aktif işçinin topraktan sanayie aktarılmasının tarımda bir kayba sebep olmayacağı belirtilmiştir. Köyün sosyal ve mülkiyet ilişkilerinde yeniden teşkilâtlanma bakımından (tarımsal kooperatifçiliği genişletmek, dağılmış ve bölünmüş çiftlikleri birleştirmek, iş gücünün daha rasyonel, faydalı biçimde kullanılmasına yol açmak) iş gücünün köylerden şehir-

lere kaydırılması ancak tarımdaki üretimin arttırılması ile paralel yürüyebilir. 1920 yıllarında aşağıda da belirteceğimiz gibi Sovyetler Birliğinde tarım alanında teşekkül eden ve elâstiki olmayan piyasa fazlalığı, sanayileşme plânlarında itici ve sınırlandırıcı bir faktör olan gerçek bir mütedavil sermaye teşkili ile izah edilebilir.

Bu yıllarda yapılan birçok tartışmada, bu fazla üretimin daha da arttırılması (ağır ekonomik buhranlar ve enflâsyon halleri dışında) ile ilgili yatırımlara öncelik verilmesi fikrini savunanlar, üstü kapalı olarak sanayide hızlı tempo yerine ağır tempoyu öğütlüyorlardı. Köylü şehire akın ederse köy yerine şehirde ekmek tüketicisi olacaktı. Dolayısı ile, köy ve şehir tüketicileri arasında değişik bir tahıl dağıtımına ihtiyaç vardı. Fakat ne genel tüketim toplamı ve ne de köyde kalan kişi başına düşen tüketim miktarında azalma oldu.

Bundan başka, boğaz ve emek her ikisinin birden azaldığı köyün ekonomik ve sosyal hayatı üzerinde köklü dönüşümlerin uygulanmasına girişilirse, köyde kalan nüfusun iş verimi yükseltilir ve sanayi yatırımlarındaki bu genişleme, büyüme, genel tüketimdeki artış ile paralel yürüyebilirdi. Şurası muhakkaktır ki, bu sonuçların hiçbiri otomatik olarak vuku bulacak değildir. Bu sonuçlar yalnız yatırımı artırmak için gödülen mali bir politika ile sağlanamazdı, ekonomik bir teşkilâtlanma da zorunluydu. Bu sonuncu şart sağlanlanmadıkça, şehire gelen ve sanayie katılan ailelerin bazı fertleri için tamamen yeni olan iş şartları ve ücretler köydeki besin tüketimi bakımından daha az avantajlı olabilirdi. Böylece, şehirlere ayrılan besin maddelerinde bir artış vukua gelemez veya üretimde düşüklük kendini gösterebilirdi. Bu suretle, tasarruf fonu teorisinin savunucuları bu görüşleri de sadece beyinlerinde kalacak ve meseleler bambaşka bir biçim

alacaktı. Şunu söylemeğe ihtiyaç yoktur ki, Sovyetler Birliği sanayi proğramını çizen kişiler, besin maddeleri piyasasının yüksek bir yatırım giderine otomatik olarak adapte olmasını beklemediler.

İlk beş yıllık plânın temeli, geleneksel ekonomik yapıda ve köy mülkiyet ilişkilerinde girişilen cüretkârane dönüşüm hamleleri ile, yine cüretkârane sanayileşme hamleleri arasında bir irtibat, bir koordinasyon kurmağa dayanıyordu. Tarım alanında iş gücü veriminin artırılmasının ve aynı zamanda tarımsal ürünlerde meydana gelen fazlalığın plân tarafından daha çok kontrol altına alınması ile ilgili tedbirler (mecburi satın alma sözleşmeleri ile) nüfusun sanayie kaydırılarak sanayide ücretli nüfusun artmasını ve köy tüketicisinin sayısının azalması ve toprak işlerinde çalışanların kişi başına düşen iş gücü veriminin artmasını sağlamıştır. İthal edilmek zorunluluğu olan ham madde ve yeniden sanayileşme için gerekli donatım sorununda durum değişiktir. Burada, tarımda meydana gelen piyasa fazlalığı gerçek yatırım kaynaklarını teşkil eder. Yeni fabrikalar yapımına girişildiği sürece, bunların işlenmesi için iş gücüne olduğu kadar, ham madde elde etmeğe yarar donatıma da ihtiyaç vardır, eğer yapı malzeme ve makineleri ithali zorunluğu varsa, bunun karşılığında ticari eşya ihraç etmek gerekecektir, aksi taktirde tüketim malı üretiminde kullanılan ham maddede veya doğruca tüketim malı it halinde kısıntıya gidilmek zorunlu olacaktır. Geri kalmış bir ülkede böyle bir ihracat, ya büyük çapta üretilen ham maddeler veya doğruca iç tüketime ayrılan maddelerle yapılmalıdır genel olarak. Ulaştırma sisteminin bozuk olması, bu arada büyük sanayii kuruluşlarına girişilmesi, besin üretiminde ve yer yer tüketim maddelerinde azalmalara yol açacak ve yatırım hızı, tüketim için rakip bir durum arzedecektir.

Bu söylediklerimizin tersine olarak, ilk Sovyet beş yıllık plânı genellikle, endüstrileşmeye halkın hayat seviyesi düşürülmek pahasına ve zorlayıcı bir hızlanma temposu ile girilmesi şeklinde yorumlanmıştır. Bütün bu sorunlar üzerinde batı ülkelerinde yanlış ve kör dedikodular, gevezelikler yapılmıştır.

Gerçekten aşağıda göreceğimiz gibi, ilk beş yıllık plân, esas olarak hükümetin de azami ve asgari uygulama sınırlarını açıkladığı programda da belirttiği gibi, bu beş yıllık dönemde halkın tüketim seviyesinde bir düşüklük değil, tersine bir artma sağlayacak bir yönde idi. Her ne kadar dönem içinde milli gelirde tüketime ayrılan pay % 81 den %66 ya düşürülecek şekilde plânlanmışsa da, dönemin ilk iki yılı içinde bile, genel tüketimde % 6 oranında, bir bütün olarak genel ekonomik alanda %75 ve kıymetlerde %40 oranında bir artma öngörülmüştür (9)

İlk beş yıllık plânın en güç devri olan ilk yıllarında hayat seviyesinin düşmesi, ileride ayrıntılı bir şekilde göreceğimiz gibi plân dışı, olağanüstü ve bazılarınca ifade edildiği gibi dış faktörler sonucu meydana gelmiştir. Bunlar sanayileşme için gerekli faktörler şeklinde nitelendirilemez ve herhalde her yerde sanayileşme sırasında belirebilecek olaylardır. Öte yandan bazılarınca, hızlı sanayileşme olayı sırasında tasarruf oranında bir artma hasıl olacağı ifade edilmiştir. Bu anlamda bir tasarruf artışı, yatırım artışı olayı ile atbaşı beraber gitmelidir, fakat muhakkak surette tasarruf olayının, yatırım olayına önceliği şart değildir ve bu olayda temel teşkil etmez ve tüketimde bütün olarak bir kısıntıyı, azalmayı ifade etmez. Bu anlamda tasarruf, artan yatırım hareketi sırasında meydana ge-

9) S. G. Strumilin (Sotsialnic Problemi Piatiletki 1928-33 S. 235).

len gelir fazlasını ifade eder. Bu durum, biçimsel anlamda şunu ifade eder: Eğer sanayi alanında artan yapı işleri sonucu, bu yeni iş alanlarına artan bir iş gücü çekilirse, toplumun gerçek gelirinde, tüketim eşyası üreretiminde bu çapta bir artma görülmediği halde, yine de bir artma meydana gelir. Fakat bunun gerisinde daha esaslı bir husus durmaktadır.

İş gücü köyden şehire hareket ettiği ve şehirde ücret ile istihdam edildiği zaman, toplumda para olarak gelirlerde kaçınılmaz bir artış olacaktır. Gelirlerde para olarak ortaya çıkan bir artış, vergi olarak veya kendiliğinden bir tasarruf olarak törpülenmezse, bunun sonucu eşya taleplerinin derhal karşılanması (tarım alanında iş verimi veya tüketim eşya sanayiinde bir artma olmadıkça) zor olur ve sonuçta bir mal kıtlığı ve fiatlarda bir yükselme görülür (10) S.S.C.B. deki bu olaylar üzerinde yine bir takım yanlış gevezelikler yapılmıştır. İlk beş yıllık plân enflâsyonla beraber yürütülmüştür denilmiştir.

Ya yeni mali kaynaklar harekete geçirilecektir ki, bu yüksek orandaki yatırım başka surette yürütülemez veya plânın öngördüğü yatırımın gerçek ekonomik imkânlardan fazla gösterilmesi sonucu olarak örneğin, ilk beş yıllık plânda yapıldığı gibi enflâsyon harekete geçirilecektir denilmiştir. Bu mesele hakkında ileride söyleyeceğimiz çok şey vardır. İlk olarak şunu söylemek kâfi gelecektir: Para gelirindeki bir artma olayı (tedavüldeki para da dahil) geri kalmış bir tarım ekonomisinde sanayie yapılan fazla yatırım sonucudur.

Para gelirindeki bu artış, iş alanındaki artışın ve dolayısı ile ücretler icabı olacaktır. Yoksa izlenilen ma-

10) Bu fiat artışı, ençok kısıntıya uğrayan eşyaya olan talep geniş çapta ise daha fazladır.

li politikadan dolayı değil. Para gelirindeki bu artış sonucu meydana gelen fiat artışının sanayinin gelişme potansiyelini arttıracağı veya bu potansiyeli sınırlandıracağı şeklindeki izah esaslı bir temele dayanmamaktadır (11) Daha ilerde Sovyet tipi bir ekonomi sisteminde yatırım oranındaki herhangi esaslı bir artışın, perakende fiatlarını maliyete yaklaştırmak amacına yöneldiğine dair yeterli delillerimizi sunacağız.

Böylece bilânço anlamı ile bir fiat sınırı (marj) yaratmak, yatırım için gerekli araçların otomatik olarak meydana gelmesine yardım edecektir.

Ekonomik gelişimin herhangi bir aşamasında, başlıca iki ortak ve dinamik faktör yer alacaktır. Teknik ve kapital birikimi: Bunlardan ilki, ikincisinin kapsadığı alanı belirler ve ikincide vuku bulan bir ilerleme birinciye sağlanan gelişme alanını tayin eder. Sovyet iktisatçılar: batının, sermayeyi üretim unsuru olarak kabul eden fikirlerinden kaçınmışlar ve sermayeyi emek

11) Hindistan sanayileşme plânı olan (Bombay Plânında) örneğin, mali yatırımın enflâsyona yardımcı bir kaynak olduğu açık olarak ifade edilmeyip, üstü kapalı olarak ifade edilmiştir. Mali anlamda ve kendiliğinden gelişen tasarruf yetersizse, bu takdirde artan geliri karşılayacak, yutacak bir fiat artışı bir alternatif olarak görülür. Fakat Bombay plânının yetkilileri plânı, kişi başına düşen gelir ile tüketim arasındaki yeterli bir tasarruf imkânı yaratmayacak kadar dar bir alan üzerine dayandırmışlardır. Onlar enflâsyonun, yatırım finansmanında yardımcı bir kaynak olduğunu beyan etmişlerdir. Fakat, onlar şu hususu ihmal etmişlerdir: Eğer gelir ile tüketim arasında elverişli bir marj sağlanmış olsa, enflâsyonun bu marjı (sınır) genişletmeğe gücü yetmez ve böyle olunca da yeni tasarruf kaynakları gereksiz olacaktır. Onlar, gelirle tüketim arasındaki marj'ı tayin ederken, yatırımın gelirleri arttırıcı etkisini hesaba katmayı ihmal etmişlerdir. Birçok ülkelerdeki yazarlar, Sovyet sanayileşmesinin insanüstü bir çabaya ve iştiyaka dayandırılmak sureti ile yığınlara yüklenen ağır yükten ve yüksek orandaki yatırım hızından bahsetmişlerdir. Bu izah tarzı, daha düşük bir yatırım oranını tercihlerinin üstü örtülü gerekçesini teşkil etmektedir.

toplamı, birikimi olarak kabul etmişlerdir. (Marx'ın emek yığılması veya ölü emek diye ifade ettiği husus).

Bu emek birikimi, üretimde mevcut enerjinin materyalini teşkil ettiği gibi, sanayinin maliyet sistemi, üretimin devam ettirilmesi veya yenilenmesine hasredilen emekten başka bir şey değildir. Bir sosyalist sistemde üretimin bu sağlam araçları, özel mülkiyete dayanan sistemdeki kendine özgü tarihî karakterini kaybetmekte ve toplumun kollektif bir bütün olarak yatırıcısı olduğu kadar, mülkü niteliğini de haiz olurlar. Bu görüş sonucu bütün dikkatler, ekonomi politik ile paralel giden ve emeğin iş gördüğü teknik donatım stoklarını arttırmak ve geliştirmekle beraber, aynı zamanda emek veriminin de artmasının sağlanması üzerine teksif edilmiştir. Teknik donatımın hali hazırdaki stoku nesillerin tarih süresince elde ettikleri sosyal bir tevarüs olarak kabul edilmektedir. Yoksa imâlât maliyetine eklenen bir üretim faktörü olarak değil. Plânlama çalışmaları kısa bir geleceği değil de, daha uzak gelecekleri de içine alır tazda bir genişliğe kavuştukça, şimdikinden daha zengin ve kaliteli bir tarzda üretim aracı ile donatmak bakımından bir öncelik araştırmağa daha az ihtiyaç duyulacaktır. Uluslar veya nesiller arasındaki gelir farklarının, teknik tevarüsün zenginliği veya fakirliğinden doğduğu kabul edilmekte ve bu tevarüse bir şeyler eklemenin gelecek nesiller hesabına bir ödev olduğu düşünülmektedir. Bu varsayımın belirtmeğe değer bir başka sonucu daha vardır. Artık sermaye, üretimin temel araçlardan ayrı bir değerler toplamı olarak kabul edilmediği için, sermaye taleplerinin devredildiği, kazanç ve özel mülkiyet hakkı tanıyan ve sermaye ihracının gerekli olduğu kapitalist devlet politikasına biçim veren faktörler, Sovyet ekonomisi için boş şeylerdir. Bu demek değildir ki S.S.C.B. nin diğer ülkelere, ödünçle ihracat yap-

masına sebep yoktur. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Yerli sanayi iç tüketimden, yabancı ülkelere aynı değerde mal ithal karşılığı olmaksızın transfer edilebilecektir, yani ihraç etmek, ithali zorunlu kılmayacaktır. Yatırımın, gerçek anlamda toplumun prodüktif araçları stokuna ek bir güç olduğunu düşünürsek, böyle bir yatırımın yabancı alana çekilmesinin kısa vadede ülkenin iç üretim gücünü fakirleştireceği aşikârdır (ucuz donatım dolayısı ile yabancı sanayide meydana gelecek verim artışından ülke bakımından uzak bir gelecek için fayda umulsa bile) Kapitalist ülkelerdeki yayılma siyaseti ve uluslararası rekabetler Sovyet ekonomisi için boş şeyler olacaktır. Ekonomik plânlama tartışmasının başlıca sorunu, uygulamada insiyatif ve ihtiyarları ile hareket eden çevrelerle, merkezî ekonomik kararlar arasında koordinasyon sağlanması olmuştur. Ekonomik plânın esasını, kapitalist düzende çeşitli üniteler halinde yayılan kararların, tek bir karar halinde ifade edilişi teşkil eder. Üretim, fiat ve yatırımın yenilenmesi veya kapital donatımın genişletilmesi hususunda alınan kararlar, artık otomatik olarak kâr amacı (belli bir pazar için maksimum kâr) ile değil, fakat sosyal politika icabı alınmaktadır. Bununla beraber uygulamada, bir plânın herşeyi içine alabilecek kararlar ihtiva etmesi mümkün olmayacaktır. Plân, ekonomik olayların kalıplarını belirleyecektir. Bu kalıpları ayrıntılarla donatmak, genel direktifleri merkezde en uzak görüşlü plânlayıcının bile gözünden kaçan özel durumların şartlarına uydurmak muhakkak ki, merkeziyetçilikten uzaklaşmayı gerektirir. Bir plân istihbarata dayandırılmalıdır ve kapsadığı kararlar gerçek, doğru şartları, durumları ifadeye yeterli olmalıdır. Olaylara yakın veya onların içinde yaşayan insanların bunları hisseden, (hayata geçiren) kararlar almaları, meselenin esasını teşkil eder. Bu husu-

sun asıl önemi, plânı hızla değişen şartlara uydurmada (adapte etmede) ortaya çıkar. Plânlı ekonomik bir sistemin geniş ölçüde başarıya ulaşması ekonomik kararların alındığı çevrede bulunan personelin niteliğine ve sistemin, bu çevre kararlarının isabetli olması ve uygulanmasını mümkün kılacak ve yeterli hareket temin edecek kapasiteye sahip olmasına bağlıdır. Ekonomik plânın başarısızlık tehlikesi ile karşılaşması, kapasiteli generallerin yokluğundan çok muktedir çavuş ve teğmenlerin eksikliği, yokluğundan doğar. Kapitalist ekonomide merkezileştirilmiş kararlar alınmasına engel olan sebep, ekonomik gücü elinde tutan patronların, mülklerine maksimum kazanç sağlama hedeflerinin karşısında olan plânın kararlarını dinlememek ve uygulamamak tarzındaki eğilimleridir. Bu, politik ve ekonomik sabotaj diyebileceğimiz bilinçli dirençten ayrı olarak, bir de patronun sırf doğal eğiliminin, hareket tarzının icabından doğan pasif direnme de mevcut olacaktır. Böyle hallerde ekonomiye yukarıdan empoze edilen plân, tamamen olumsuz bir nitelik kazanacak, gerçek yolundan sapacak ve patronların ferdi kararlarının, çalışma alanlarının içinde kalacaktır.

Plân hedefine giden gerekli yol tıkanırsa normal devlet politikasının, kapsayıcı ve itici güçler, ekonomik yönetim mekanizmasını pekleştiren özel mekanik araçlar ile desteklenmesi gerekecektir. Bu çeşit durumlarda eleştirmenlerin aklını kurcalayan ve anormal olarak nitelendirdikleri şey, plânlı ekonomi ile atbaşı beraber giden, devletin bu itici güçleri, kaçınılmaz bürokratik vasıtaları olan müesseselerdir.

Bunun tersine olarak, sosyalist bir ekonomide sanayi yöneticileri, artık üretim araçları üzerinde mülkiyet hakkına sahip olmayan veya özel mülkiyetçi zihniyetin yarattığı çıkarcı bir evhamdan uzak ve kontrol

ettikleri ekonomik hareketlerin artık kendi şahsi mülkiyetlerine azami kâr sağlayacak niteliği olmayan kişilerdir. Bundan başka sosyal bir devrim ile beraber gelen bir ekonomik sistem, kendi üstünlüğünü diğeri üzerinde kabul ettirecektir: Geleneksel ekonomik yönetim ve kuruluşlar geniş ölçüde parçalanacak ve ekonomiye bu geleneksel ekonomide görev almış ve ekonomik hareketi yöneten elemanlar yerine tazeleyici, temizleyici yeni kuvvetler zerkedilecektir.

Bu hareketin sosyal devrimlerin tarihi rolünün önemli bir kesimini teşkil ettiği söylenebilir. Böyle bile olsa, obstrüksüyonun (engelleme, baltalama) varlığı sihirli bir değnekle yok edilse bile, ekonomik işletmenin yöneticisi olan personel merkezi ekonomik plân kelimesini ve onun ruhunu otomatik olarak bütün kalbi ile benimseyemeyecek ve işi yadırgayacaktır. Sekter çıkarlar (ilgiler) ve bölgecilik eğilimleri, Sovyet plânlanmasının ilk yıllarda göreceğimiz gibi önemli faktör olan koordinasyon ile çatışma halinde olan ademi merkeziyetçiliğe yol açar. Lüzumlu olan koordinasyonu elde etmek için, bir eğitim ve ikna işinin bir arada yürütülmesi gerekli olacaktır, böylece plânı çevreliyen bir kollektivite içinde plânı yöneten grup ve kişiler arasında başlıca amaçlar ve çıkarlar bakımından çok sıkı ve yakın bir işbirliği ağı yaratmak imkânı mümkün olur.

Sovyet ekonomisinde ekonomik plânlar, uygulamada belirli hususlarda bazılarının düşünebildiklerinden çok daha fazla ayrıntıyı içine almıştır. Örneğin çeşitli emtianın ve bazı özel emtianın üretimini, fiat ve maliyet fiatlarını olduğu kadar, yeni yapı projeleri ve mevcut sanayi kuruluşlarının yeniden inşaalarını da gözetir Sovyet plânı. Sovyet plânlamasında, aynı zamanda büyük değişmeler gösterecek hassaslıkta olan şeylerin üretiminde ve mahalli pazar için ve mahalli

kaynaklardan beslenen sanayi için mahalli insiyatife geniş ölçüde yer vermek de bahis konusudur.

Bundan başka üretimin kilit noktaları olan donatım, emir ve yönetiminde yüksek derecede merkezileşme dışında, diğer alanlardaki bu ademi merkezî kararlar, çeşitli problemler yaratırlar. Örneğin verimli kaynaklardan farklı şekilde faydalanma (işgücü de dahil) ve mâmul madde satın alma (ki imâlâtçı ile alıcı arasındaki peşin kontrat esası üzerine dayanır) yatırım ve yapı plânı sınırları içinde mütelaa edilen imâlât tekniği, bu sorunlar arasında yer alır.

Sovyet ekonomi edebiyatında 1920 denberi, ekonomik aktivite yönetiminde ademi merkeziyetçilik ile birlikte ekonomik siyasetin başlıca yönleri üzerinde merkezi bir kontrol sağlama ihtiyacı belirtilmiştir.

Yeterli olmayan donatımın, kaçınılmaz şekilde merkezden dağıtım zorunluğu yarattığı sanayileşmesinin başlangıç yıllarında kıtlık, yokluk döneminin geçiştirilmesi ile birlikte, son ekonomik harekette görüldüğü gibi, özel ayrıntıyı gerektiren kararlarda ademi merkeziyetçiliğe doğru gittikçe geniş ölçüde gelişen bir eğilim görülmektedir. Merkezî ekonomik plânla uyumlu bir tarzda yürütülmek üzere ekonomik ünitelere kendi çevrelerinde kendi insiyatiflerini kullanmak üzere mâli serbesti bakımından belirli tedbirleri almak yetkisi verilmiştir. Bu tedbirler sosyal veya ekonomik doktirinin yarattığı a priori tedbirler değildir, fakat ekonomik işletmeciliğin tabii olarak elde ettiği tecrübelerin ışığında ortaya çıkmış gerçeklerdir ve bu günkü biçimlerini devamlı değişmeler ve adaptasyonlar sonucu almışlardır. Bunlardan ayrıntılı olarak 14. fasılda bahsedilecektir. Burada bahsettiğimiz tedbirlerle, daha çok bir grup ferdin veya bir kişinin mali insiyatifinin teşviki kasdedilmektedir. Merkezî direktiflerin zorlayıcı bir enstruman (alet) şeklini alması ancak,

mali kaynaklara uygunluk göstermesi ile mümkün olur. Bu alanda kontrol eli sanayi yöneticileri üzerinde keskin ve çabuk etki yapmaktan çok, ortalama bir etki uygular.

Ekonomi ünitelerinin insiyatifi ile işbirliği halinde işleyen merkezi kontrol metodunun esası şudur: sınırlı otonomi (hareket serbestisi) işletmelere kendi kaynaklarından, minimum miktarda faydalanmak imkânı verilmek sureti ile gerçeklere adapte edilirken aynı zamanda geniş ölçüde kontrol sağlayacak durumda bulunan bankacılık sistemi ile kredi sağlanarak, bu ekonomi organlarına kendi sınırlı kaynakları üzerinde bir hareket serbestisi bırakılır. Üretim plânı hazırlıkları daha sonra maliyet ve fiât şartlarını ihtiva eden mali bir örtüye bürünüp, plân dönemi sonunda görülen herhangi bir sapma, inhiraf işletme emrindeki kaynaklarda bir arttırma veya bir eksiltmeyi gerektirir. Özel olarak Sovyetlerde yönetim sorunları, mali sorunlara geniş çapta adapte edilmiştir. İki savaş arasındaki Sovyet kalkınmasında bu dar ekonomik konulardan başka dikkati çeken daha önemli konular dünyanın artan ilgisini çekmektedir. Sovyet plânlanması bu yıllarda yalnız dar anlamda ekonomik problemlerle meşgul değildi. Bu problemler yani toplumun temel dokusunu teşkil eden sosyal ilişkiler, öteki ekonomik problemlerle aynı ölçüde dikkat sarfedilen konulardır. Sovyet ekonomi politikası, yerleşmiş bir toplumun oturmuş temelleri üzerinde ortaya çıkan herhangi bir ekonomik problemin çözümlenmesinde olduğu gibi yumuşak, ılımlı bir deneme şeklinde de yürütülmemiştir.

Bu politika, giriş bölümünde de değindiğimiz gibi eski bir düzenden yeni bir düzene ihtilâlci bir olay ile geçiş safhasının bir bölümüydü. Toplum, geçmiş feodalizmin izlerini taşıyan ve batı Avrupa ülkelerinin bir veya bir buçuk asır önce geçirdiği ekonomik geliş-

menin seviyesinde bulunan bir sosyal düzenden, başka bir düzene geçiş dönemindeydi Ekonomi politikası hiç şüphesiz, sınıflar arasındaki ilişkilerin meydana getirdiği etkilerin hükmü altındaydı. Bu ilişkiler bir sınıfın kâh yeniden dirilişi, kâh o sınıfın ölümü veya yeni bir sınıfın yaradılışı, olgunlaşması şeklinde kendini gösteriyordu. Kitabın değinmek istediği husus, bu olayların bir iktisatçının ilgisini ne derece çekeceğinin, onun görüş açısına bağlı olduğu hususudur. Modern tarihi olaylar arasında bazen nefret, bazen anlayış ve iştiyak uyandıran bu değişikliklere (Fransız ihtilâli hariç) diğerlerine nazaran daha fazla ilgi gösterilmiştir. Bu iktisatçıları çelişik görüşlerinden uzak tutmak imkânsızdır. Fakat bir kimse, nihayet bu tarihi yıllarda meydana gelen olayları oldukları gibi ele almak sureti ile objektif bir çalışma yapabilme imkânına her zaman sahip olabilir.

FASIL 2

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ DÖNEMDE RUS EKONOMİK GELİŞİMİ

I

Ekonomik gelişme bakımından, çoğrafi durumu itibari ile Avrupa Rusyası 20. asrın başında Asyanın gelişmemiş ülkeleri ile batı Avrupa'nın sanayileşmiş ülkeleri arasında bir seviyedeydi. 1880 den beri kapitalist bir sanayileşmenin, ülkenin bazı bölgelerinde ilerleme kaydettiği görülmektedir. Bu sanayinin önemli bir kısmı modern bir görünüşte ve üretim, kontrol bakımından şaşılacak derecede üstün bir seviyedeydi. Örneğin A. B. D. de 1914 de 500 işçiden fazla işçi istihdam eden sanayii müesseselerinde işçi istihdam oranı % 31 olarak tesbit edilmişken, Rusya'da ücretle çalışan bütün işçinin % 53 ü 500 den fazla işçi istihdam eden işletmelerde çalışıyordu. Güneydeki demir sanayii de fırın adedi ve üretim bakımından Alman sanayii de daha üstün olup, İngiliz demir sanayii kapasitesinin yarısından fazla ve A.B.D. deki fırın mıktarının 3/5 i kadar bir seviyedeydi. 1913 de ray imalâtının 9/10 unu yedi firma temin ediyordu ve petrol sanayinin 2/3 ü Bakü bölgesindeki 6 büyük firmanın elindeydi. Maden sanayii dışında Rus fabrika sanayiini bir bütün olarak ele alırsak, işçi başına düşen (iş miktarı bakımından) beygir gücü İngiltere'nin 3/5 i ve A.B.D. nin 1/3 üne denk olup Fransız ve Alman sanayiindeki iş gücü miktarından daha üstün bir durum arzediyordu. 19. asrın nihayetinde önemli denecek bir demir yolu sanayii mevcuttu. Bu şebeke 1914 de 8000 millik bir uzunluk teşkil ediyordu, 1904 de 4000 millik trans Sibirya hattı ve 1905 de Orenburg - Taşkent hattı yapılmıştı. Rus demiryolu şebekesi bütün bu gelişmeleri-

ne rağmen nüfusa oranla Avrupa ülkeleri arasında, vagonların kalitesi, lokomotif hızı bakımından en düşük seviyedeydi, ve Polonya, Ukrayna, Don çevresinde demiryolları yakıt olarak kömür kullanmalarına karşılık, özellikle Sibirya'da odun kullanıyorlardı. Rus - Japon savaşı sırasında Volga üzerinden demiryolu geçen yalnız bir köprü vardı. (Sonradan üç köprü kullanılmıştı). Karayolu inşaatı ilkel bir durum arzediyordu. Karayolunun ancak 3000 millik miktarı batı Avrupa kalitesinde olmak üzere 20.000 millik uzunluktaydı. Karayolu bakımından Rusya İngiltere'nin 18. asır ortalarındaki seviyesinde bulunuyordu. Genel olarak Rus sanayiinde kapitalizm kök salmıştı, fakat bu kapitalizm ileri bir görünüş arzetmiyordu. Bu sebepten Leningrat, Moskova eyaletlerindeki sanayi, kuzeyin ormanlarla, güneyin dağlar ve çöllerle kaplı koca tarımsal denizin ortasındaki adacıklara benzetilebilir. Nüfusun % 15 den az kısmı şehirlerde yaşıyor ve bunun ancak % 10 u sanayi ile geçimini sağlıyordu. Sanayide çalışanların genel miktarı 2 - 3 milyon arasındaydı (bu rakkama 1 milyon demiryolu işçisi ve 250 000 maden işçisi de eklenmelidir). Nüfus yüzdesine göre üretime giren makinanın beygir gücü Rusya'da 16 ya karşılık, Almanya'da 13, İngiltere'de 24 ve A.B.D. de 25 olarak bulunuyordu. Ücretle çalışanların bütün çoğunluğu köy ile ilişkisini kesmemiş ve yaz mevsiminde hasat işlerinde ailesine yardım etmek üzere köye giden yarı proleter bir durumdaydı.

Hükümet merkezi olan Petersburg'da 1910 yılında yapılan bir araştırmada, sanayide çalışanların yarısının, yazın köylere gitmekte oldukları tesbit edilmiştir. Güneydeki maden bölgelerinde hasat mevsimi meydana gelen göç daha geniş çapta idi. 16 kişiden fazla işçi çalıştıran fabrikalarda çalışan işçilerin iki misline yakın bir miktarı da el sanayii sektöründe çalışıyordu.

Rusyada kapitalizm, çoğu el sanayii atölyelerine sahip ve tüccar niteliğine sahip olan imalâtçıların hakimiyeti altında ilkel bir durum arzediyordu. Nüfusun büyük çoğunluğunun köylü olmasının sonucu ve 1861 de serfliğin ilgası ve fakir köylü için toprak alım satım imkânının çok dar, köylü hareketinin çok sınırlı olması sonucu topraksız bir sınıfın doğmasına rağmen, 1830 - 40 yıllarında tüccarların ve bazı çiftçilerin yönetimde kira ile tutulmuş işçilere dayanan ve kapitalist gelişmenin ilkel şeklinden başka bir şey olmayan (Kustarni sanayii) mevcuttu, ve bu durum asır boyunca devam etti. Fabrikalar mülkiyet, finansman ve gerek yönetici ve gerek teknik personel bakımından yabancı menşeliydi. Yalnız bu bakımdan değil, aynı zamanda ticari ilişkiler yönünden de Rusyanın ekonomik sistemi batıya bağlıydı ve onun hakimiyeti altındaydı.

Ham madde ve tarımsal ürün ihracatçısı ve mamûl madde ithalâtçısı olarak Rusya tarımı, 19. asır boyunca ihracat pazarının etkisi altındaydı ve mamûl madde üretimi batı Rusyanın sınırlı şehir ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikteydi. Dünya ticaretinde sayılı tahıl ihracatçısı olup, batı Avrupa buğday ihtiyacının 1/3 ünü ve diğer tahıl ihtiyacının yarısını temin ediyordu. 1914 de tahıl ve yiyecek maddesi, Rusya ihracatının yarısını, mamûl ve ham madde ihracatı da % 36 sını teşkil ediyordu. Rusya ekonomisi büyük çapta Alman pazarına tabi idi ve barış dönemi yılları ithalatın (makine, kimyevi maddeler ve metal sanayii eşyası) yarısını Alman pazarlarından temin ediyordu ki, bu durum 1914 - 18 e kadar devam etmiştir. 1914 öncesi ithalat tarifesi besin maddelerinin ithalini önliyecek şekilde düzenlendi ve 1896 tarifesi maliye bakanı Witte tarafından hernekadar sanayii himaye edecek şekilde reforma tabi tutuldu ise de, sanayi hammaddesi ve ithal

edilen mamûl maddelere uygulanan vergi düşüktü. Herkesçe bilinen birşeydir ki, fakir çiftçiye uygulanan vergi sistemi ile yürütülen büyük tahıl ihracatı, köylü kitlelerinin sefaletinin artması körüklemişti. Çünkü fakir köylü bu vergi yükünü bir an önce atmak ve geçen ekim devresinin borçlarını ödeyebilmek için aşağı fiatla tahıl satmak zorunda kalıyordu. Aynı zamanda, tren ulaştırma ücretleri uzak mesafelere göre ayarlanmıştı, böylece tahıl ihracatı kârlı bir durum arzediyor, devlet ve bankalar tahıl ihracatçıları için kolay kredi veriyorlardı.

Tarımda iç tüketimden çok, ihracat yönünde bir eğilim açıkça görülüyordu ki, buğday üretimi 1914 den önce Avrupa Rusya'sında % 75 arttığı halde, şehir işçisi ve köylünün çavdar tüketiminde pek az bir artış kaydedilmişti. Rusya aynı zamanda dışarıdan sermaye de ithal ediyordu. (1914 den önce yılda ortalama 200 milyon ruble). Yıllık borç miktarı yıllık sermaye ithalini aşıyordu. Bunun sonucu Rusya'nın ihracatı, yıllık ticaret dengesinde ithalâta nazaran fazlalık gösteriyordu (12) 1914 den önce Don kömür havzasındaki sermaye yatırımı 2 milyon altın ruble idi ki, bunun % 32 si Fransız, % 22 si İngiliz sermayesi idi (13)

18 belli başlı bankadan % 42 si yabancı sermaye ile kurulmuştu (Fransız, Alman). Çarlık Rusya'sı batı Avrupaya göre yarı sömürge bir durum arzederken, kendisi de doğu ve güneydoğu da çıkar sağlama peşin-

12) 1888-1903 arasında Rusya ihracatı 17,4 milyon ruble, ithalâtı ise 13,3 milyon ruble tutarındaydı. Sermaye ithali ise (Sanayi, belediye devlet borçları için) 4 milyon ruble civarındaydı. (Liashchenko'nun 1928 de Vestnik Finansov'da yayımlanan makalesinden) Görünmeyen ithalât olarak da, sınır dışındaki Rusların 2 milyon ruble tutan şaşırtıcı masrafları göze çarpıyordu.

13) L. Posvolski ve H. G. Moulton (Rusya'nın borçları ve Rus Kalkınması, S. 175)

deydi ve hatta buralara sermaye ihracı yapıyordu. 19. asrın 2. yarısında uzak doğuda Amur bölgesinde ve transkafkasya ve merkezi Asya'da başarılı sızmalar yapmış ve asrın sonunda ekonomik ve politik etkisini İran, Moğol ve Mançurya'ya kadar genişletmişti. Lenin, 1905 Rusya'sını şöyle tarif eder «Batı Avrupa emperyalizminin ajanı rolünde ve 2. Nikola başkanlığında finans kapital ile başbaşa giden feodal bir toprak mülkiyeti idaresi» ve Lenin bu çarlık sistemini ve politikasını da (askeri feodalite) olarak nitelendirmiştir. Yine Lenin Rusya'nın, kapitalist emperyalizmin kucakladığı bir ekonomik sistemi, özellikle kapitalizm öncesi ilişkiler ve çok geri bir tarım, çok ilkel köy ile beraber giden oldukça ilerlemiş bir sanayii ve mali kapitalizmi temsil ettiğini ilâve etmişmişti.

Çarlık Rusya'sında hayat seviyesinin düşüklüğünün temel sebebi nüfusunun 4/5 nin geçimi sağladığı tarımda verimin düşük olmasıydı.

Bir tarımsal ülke olarak, hele tarım ürünleri ihraç eden bir ülke olarak Rusyanın nüfus yoğunluğu nisbeten fazla idi. Avrupa bölgesinde bu yoğunluk 19. asrın sonunda mil kare başına 53,5 düşerken A.B.D. de 31 idi. Bundan başka ekili arazinin toplamı Avrupa bölgesinde bile % 25 den fazla değildi, Fransa ve Almanya'da bu miktar % 40 ı buluyordu. Bunun sonucu nüfus başına düşen ekili arazi 3 acre (4.39 dönüm) idi, bu A.B.D. da 13, Danimarka'da 8 Fransa da ve Almanyada 4 acre idi. Buğday üretim verimi İtalya ve Sibirya'dan düşüktü, Hindistanla aynı seviyedeydi. Avrupa ve Amerika ölçülerine göre Rusya, nüfus başına düşen bu tahıl üretimi ile tahıl ihracatçısı olmak şöyle dursun, tahıl ithalâtçısı olmak zorunda olan bir ülke idi.

Halbuki Rusya'nın batı Ukrayna kara toprak bölgesi ekime elverişlilik bakımından Avrupa'nın en zengin toprağına malikti. Bu bölgedeki tarım üretim veri-

mi, uygulanan metodlar yüzünden düşüktü. Aynı çiftçinin toprağı birbirinden kilometrelece uzak mesafede bulunan parçalara bölünmüştü. Tarımda düşük üretimin diğer önemli sebebi de ekilen arazi, mera ve samanlık bakımından bir dengesizliğin mevcut oluşundandı. Güneydeki step bölgesinde, özellikle mera eksikliği ve bunun sonucu besi hayvanları kıtlığı, gübre kıtlığına sebep oluyordu. Verim düşüklüğünün diğer sebepleri arasında, bu ekim bölgelerinde (Ukrayna'da) toprağın bereketli oluşundan dolayı dışardan buraya akın eden nüfusun yoğunluğu ve toprakların büyük bir kısmının büyük toprak ağalarının, zadeganların elinde bulunması da yer alır. Yaz aylarında besi hayvanları ormanlarda otlatılıyordu. Fakat kış aylarında besin imkânsızlıkları yüzünden bunların bir çoğu ölüyor veya satılıyordu. Köylü başına düşen çalışan at adedi ortalama bir taneden fazla değildi ki, bu da çift sürme, ulaştırma bakımından ne kadar büyük bir noksanlıktı. Bütün bunlardan başka köylünün çok ufak sayısı dışında sermaye bakımından seviyesi de çok düşüktü. Köylünün yarısı ilkel pullukla iş görüyordu. Ekim işi elle yapılıyordu. Ancak 1920 yılında güneydoğu steplerinde ekim araçla yapılmaya başladı. Tarımsal araştırma şunu göstermiştir ki, her 25 küçük çiftçiye 1 orak, 29 çiftçiye bir harman makinası ve 100 çiftçiye de 1 tırpan düşmekteydi. Bu hususta kulak çiftlikleri çok daha iyi durumda ve üretimleri daha verimliydi. Pazar için üretim yapan bunlardı, orta ve küçük çiftçi kendi tüketimi ve diğer ihtiyaçlarını gidermek ve vergisini karşılamak için ekin ekiyorlardı. Tarım nüfusunun kendi içinde beliren geniş çapta ki sosyal farklılaşma da köy ekonomisine etki yapan faktörler arasındaydı. 1905 de merkez istatistik dairesinin 50 eyalette yaptığı araştırmaya göre, 55 dönüm-

den fazla toprak sahibi olan ve zengin sayılan çiftçi bütün ekilen toprağın % 35 ine malikti.

Tarım nüfusunun 22 dönümlük araziye sahip olan ve bu nüfusun yarısını teşkil eden çiftçiler, etkili arazinin 1/5 ni ellerinde bulunduruyorlardı. 10 dönümden az toprak sahipleri, tarım nüfusunun 1/6 sını teşkil ederek ekili arazinin % 4 üne sahip çıkıyorlardı. Besi ve çift hayvanları mülkiyetinde, toprak mülkiyeti dağılımından daha çok eşitsizlik mevcuttu. 19. asrın sonlarında tarım nüfusunun 1/3 ü at sahibi değildi. At, araba, pulluk sahibi zengin kulaklar, bunların hiçbirine malik olmayan fakir komşularına kulak arazisinde çalışmak şartı ile ödünç verirlerdi. Örneğin, köylünün kendinin bir dönüm arazisini sürmesine karşılık, 3 dönüm de kulak arazisini sürmek zorunda kalması alışılan bir durumdu. Fakir çiftçi ile zengin çiftçi arasında böyle sözleşmelere çok rastlanıyordu. Köylülerin çoğu, gelecek ekin dönemi için ekimden sonra acele nakit paraya ihtiyaç duyduklarından ürünü düşük fiatla elden çıkarmağa bakarlar ve parası olan çiftçi ise bunları düşük fiatla alır ve bunları fiatın yükseldiği ilkbahara kadar elinde tutar, böylece malını bir an önce elinden çıkaran fakir çiftçi 6 ay önce ucuz fiatla sattığı tahılı bu sefer tohumluk için kullanmak üzere pahalı fiatla almak zorunda kalırdı. İlkbahar ile sonbahar arasındaki fiat farkı % 30-50 arasındaydı. Kulak sermayesinin ne şekilde teşekkül ettiği böylece daha iyi anlaşılır. Fakir köylü için ücretle veya elsanatı yolu ile gelir sağlamak zorunluğu vardı. Çoğunlukla köylü aileleri, hattâ orta çiftçi de dahil olmak, üzere bir veya iki at ve 25-40 dönümlük araziye sahip olduklarından, bu şartlarda geçim yüzeyinin altında bir durumdaydılar. Böylece milyonlarca köylü madenlere, fabrika ve büyük çiftliklere ücretli çalışmak için akın ederdi. Fakat bunların yarısından fazlası kulak çift-

liklerinde ve onların ellerindeki el sanatları atelyelerinde kira veya ücretle çalışmak zorunda idiler. Böylece şehir proletelyası yanında bir de kendini beslemekten aciz köy ailelerinin yarattığı yarı proleter bir sınıf türemişti. Bu yarı proleter sınıf gelişen endüstri ve kulak sınıfı için büyük yedek iş gücünü teşkil ediyordu.

II

Köylünün içinde bulunduğu yukarda işaret ettiğimiz şartların ve hoşnutsuzluğun kökü, 1961 de köleliğin kaldırılması hareketine kadar uzanır. Bu mesele, köylü hukuken kölelikten kurtulup, toprak sahibi olmakta serbest bırakıldığı ve köy komünleri demek olan (mir) lere toprak dağıtma yetkisi verildiği ve bir ekonomik ünite olan köylere sorumluluklar yüklediği zaman ortaya çıkmıştır. Serfliğin kaldırılması Rusya'nın her bölgesinde aynı etkiyi yapmadı. Rusya'nın tarım bölgelerinde özellikle köylü hareketleri 1917 devriminde önemli bir rol oynamıştır.

Ülkenin kuzey kısımlarında güneyden daha ileri bir tarımcılık mevcuttu. Bunun önemli sebebi de bu bölgelerde köy kanunlarının step bölgesine nazaran daha yaygın ve hatta benimsenmiş olmasındandı. Bu iki tarım bölgesi ekonomi bakımından biri tahıl ithal eden, diğeri de tahıl ihracı yapan bölgeler olmak üzere birbirlerinin tamamlayıcısı durumundaydılar.

Genel olarak güney step bölgesi tahıl ihracı ve üzellikle, kuzeyin orman ithalâtçı bölgesinin ihracatçısı durumundayken, kuzey bölgesi kendi ihtiyaçlarını gideremez durumda olup, iç pazarda tahıl alıcısı idi. İhracatçı bölge elverişli demiryolu ulaştırması tarifeleri ile bu kıtlık çeken bölgelere tahıl sağlıyordu.

Köleliğin kaldırılması sırasında serflerin işledikleri toprak kendilerine devrediliyordu. Bu bakım-

dan Baltık devletlerinde veya Prusya'da toprak verilmeksizin yapılan köleliğin kaldırılması hareketine nazaran daha iyi bir durum mevcuttu. Fakat köylü kendine devredilen bu toprak karşılığında efendilerine vergi ve hizmet karşılığı olarak bir tazminat vermek zorundaydı. Bu tazminatı 49 yıllık taksitlerle ödemesi lâzımdı. Devlet toprak sahiplerine bu yıllık taksitler karşılığı faizli bono veriyor ve bu taksitleri 49 yıl boyunca topluyordu. Köylüye bırakılan toprak parçasının büyüklüğüne göre bu tazminat artıyordu. Köylü dağıtılan toprak parçasının 1/4 ünü kabul etmeğe razı olduğu takdirte toprak ağasına bu tazminatı vermekten kurtuluyordu. Böylece toprak sahipleri köylüleri işgücünün çok ve ucuz olduğu kendi verimli topraklarına doğru sürerek onları oralarda yerleşmeğe zorladılar.

Köylülerden toplanan bu tazminat, dağıtılan toprağın piyasa değerinin hemen hemen iki misline yakındı. Bu bölgelerde köylü uygulamayı benimsemiyor ve hoşnutsuzluk gösteriyordu. Toprak sahipleri köylüye en fakir ve verimsiz toprakları bırakırken, kendileri en verimli olanlarını ellerinde tutuyorlardı.

Devletin elinde bulunan topraklarda, örneğin Sibirya'da köylü yine eskisi gibi devlete kira vererek çalışmağa devam etti. 1869 da Kazakistan'da toprakların hemen 2/3 ü Kazaklara dağıtıldı, buna karşılık kendi silâhlarını ve atlarını kendileri temin etmek şartı ile 20 yıllık bir askeri hizmet görmek veya yedek askeri kuvvet hazır bulundurmayı hükümete taahhüt ettiler. Bu olayı Mr. Tanguary Robinson şöyle ifade eder «Hükümet cömertlikle, icbarı birleştirerek öyle bir dolap çevirdi ki, evvelce toprak sahiplerine terör saçan Kazakları şimdi hoşnutsuzluk gösteren köylünün başına belâ yağdıran kamçı haline getirdi.»

Bunlardan başka çok daha kötü bir durumda olan iki sınıf serf mevcuttu. Fabrika ve madenlerde çalıştırı-

lan bu sanayi serflerine diğerlerinden daha az toprak verildi, ekseriya hiç toprak verilmedi.

Diğer serf sınıfı da toprak asillerinin ev hizmetlerinde çalışanlardı. Bu serflere hiç toprak verilmedi. Bunlar ücretle çalışan topraksızlar sınıfını teşkil ettiler. Topraksız köylü veya büyük çoğunluğu verimsiz, yetersiz olan topraklı köylü, büyük ölçüde ek toprak kiralamak zorunda bulunduğundan, toprak asillerinden yüksek ücretle toprak kiralıyorlardı.

19. asrın sonlarında toprak ağaları için toprak satımı kârlı bir ticaret olmuştu. Bu toprakların bir kısmını şehir burjuvasına ve toprak spekülâtörlerine, bir kısmını da köylüye satıyorlardı. Bu alım satım, 1883 de kurulan Toprak Bankası tarafından, toprağın değerini idame ettirmek için teşvik görüyordu. Bu toprakların bazıları köy komünleri tarafından ortaklaşa işletilmek üzere satın alınıyordu. Fakat bu satışlarda şüphesiz zengin köylü kârlı çıkıyor ve böylece kulak sınıfının gelişmesi için temeller atılıyordu. Bu transfer sonucu serflik döneminde örneğin, 274 milyon acre'ye sahip olan asil sınıfın elindeki toprak 1916 da 200 milyon acre'ye düştü ve köylünün elindeki toprak 447 milyon acre'ye yükseldi. Toprak asilleri elindeki bu toprağın 1/3 den fazlası köylüye kiralanmıştı. Fakat köylünün eline geçen toprak, nüfusun artışı ile orantılı değildi (14). Sibiryaya olan göçler de yetersizdi.

Bunun sonucu, geçimini topraktan sağlıyamayan köylü ailelerinin sayısı artmış ve bu da 1905 ihtilâlinin sebebini teşkil etmişti. Kurulan tarım pazarının etkisi ile geleneksel feodal köy yapısı değişmeğe başlamış ve şehir, köy burjuvasına satılan topraklar çoğalmıştı. Bu satışlar toprağı bir ticari meta haline getirmiş ve 1905

14) 1860-97 yılları arasında Avrupa Rusyasının nüfusu % 50 den fazla artış kaydetti.

hareketine karşı Çar rejiminin bir cevabı olan Stolipin siyaseti, bu eğilimi hızlandırmak ve köyde kiralık iş gücü desteği ile piyasa için üretim yapan bir kapitalist çiftçi sınıfı yaratmak amacı gütmüştü. Bu politika mevcut düzene bağlı yeni bir güç yaratmak, köylüde gelişen devrimci hamleleri sinsice kırmayı ve dağıtmayı hedef almıştı. Ekonomik yönden ise öngörülen amaç, ticarî çiftlikleri geliştirerek fazla üretim ile ihracatı arttırmak ve gelişen sanayinin ihtiyacını karşılamaktı. Mir kanunlarının eski ödevi, köydeki muhafazakâr sistemi sürdürmek ve asillerin topraklarına ücretle çalışan yedek insan gücünü depolamaktı. 1906 daki Stolipin kanunu ile her köylü, mir'den ayrılmak ve bağımsız toprak sahibi olmayı talep hakkını sağlıyordu.

III

Rusya'daki sanayileşme hareketi büyük Petro zamanında Urallarda kurulan demir sanayii ile başlamıştır. Asrın ortalarında demir sanayii, İngiltere'ninkinden bir kaç misli büyük olup İsveç ile ihracat alanında rekabet yapıyordu. Bu sanayi maden ve fabrikalarda mükellefiyet yolu ile çalışan köle işçilere dayanıyordu. Bazı imalâthaneler devlet tarafından işletiliyor, bazıları da aralarında yabancılar bulunan özel işletmeler tarafından, o bölge köylerindeki serf halka kiralanması sureti ile işletiliyordu. 18. asrın sonunda bu sanayide 300.000 serf çalışıyordu. Ücretle işçi çalıştırmak usulü yaygın değildi o tarihlerde. Serf işçi çalıştırma usulü 1752 deki kısıtlama genelgesinin uygulanmasıyla aksadı. Bu karar, elinde köle işçi bulunan asılzade işletmecilerin işine sekte veriyor, fakat ücretle işçi çalıştıran tüccar işletmecilerin gelşimesine yol açıyor ve böylece kapitalist işletmecilik gelişiyordu. Tekstil sanayii, 19. asrın başlarında bu yolda gelişme göstermişti. Fakat bu tüccar

burjuva işletmeciler köy el sanatları işletmeciliği olan kustarni işletmeciliğine de el atıyorlar ve onlarla ortaklaşa çalışıyorlardı. 1840 yıllarında buhar makinasının icadı el sanayiine darbesini indirdi ve serfliğin kaldırılması ile de köylerde para ekonomisinin gittikçe artan yayılışı, köylerde fabrika ürünlerine olan talebi arttırdı. 1866 da 42 pamuk fabrikası yeni buhar makinası kullanıyordu. Bu tekstil fabrikalarının çoğu yabancı kapitalistlerin (15), özellikle büyük çoğunluğu Ludwig Knoop'un elindeydi ve bu sanayide çalışan işçi sayısı bu asırda üç misli artış göstermişti. Büyük Petro zamanında başlıyan demir sanayii, demir yolu yapımı dolayısıyla yeniden büyük gelişme gösterdi. Bu inşaatın % 60, 70 i devlet tarafından finanse ediliyordu.

Demir sanayii kömür yedeklerinin çok olduğu Donets-Dnieper havzalarında yerleşmişti. 1880 yıllarında herbiri 10.000 işçi çalıştıran yeni demir sanayi işletmeleri açılmıştı. 1880 de yeni demiryolu şebekesinin inşaası ile demir üretimi dört misli bir artış gösterdi.

Demir sanayi işletmeleri, tekelci organizasyonlar olan karteller yolu ile önemli gelişme göstermişti. (16)

«Vestnik Finansor» o zamanlar güney Rusya'nın çehresinin iki yıl içinde değiştiğini yazıyordu. 1885 - 1898 arasında pig demir üretimi dört misli artış göstermiş ve yılda 4.7 milyon tonu bulmuştu. Aynı yıllarda Fransa 5.2 milyon, İngiltere 10 milyon ton demir üretiyor-

15) Mavor, merkezi Rusyadaki pamuk dokuma fabrikalarının çoğunun Knoop tarafından kurulduğunu ve Rusyada o sıralarda «Papazsız Kilise, Knoop'suz tezgâh olamaz» sözü yaygındı, der.

16) Prof. A. V. Beneditkov (Tiazholoia Industria S.S.S.R.S. 1032 de) 1902 de kurulan Prodamet adlı kartel Rusya'nın demir ve çelik üretiminin 4/5ini elinde tutuyordu. Bunların sanayi üzerindeki etkisine örnek olarak «Petesburgda yedi banka, sermayelerinin yarısını bütün Rusya sanayiinin finansmanına ayırmaları gösterilebilir.

du. Hızlanan yeni demiryolu inşası ile birlikte 1890 daki bu hamleler sonucu Rusya'nın sanayi üretimi dört misline yakın bir artış kaydetmişti. Asrın başı ile ilk dünya savaşı arasında yukardaki miktar iki misline çıkmıştı. (17)

Yeni sanayiinin yarattığı işçi ordusunun ücret ve hayat şartları, tam sefalet şartlarını ihtiva ediyordu. Bu, köyle tamamen ilgisini kesmeyen işçiler, yarı proleter bir durum arzediyorlardı. Fakat bu arada çoğunlukla kalifiye metal işçisi olan ve gelişen bir şehir işçisi topluluğu da vardı.

Bunlardan bir çoğu Gorki'nin (ayak takımı) adlı eserinde canlandırdığı gibi barakalarda, izbelerde yaşıyorlardı. 1880 de Moskova ve Petesburg'da 50.000 işçi böyle yeraltı kavuklarında yaşıyorlardı. Bu arada bazı firmalar işçileri için konut inşa ediyorlardı, fakat bunlar bir göstermelikti. 1908 de yapılan bir araştırmada, tekstil işçilerinin % 60 ının bir odanın köşelerini paylaşan birden fazla aile ile beraber barındıkları tesbit edilmişti. Ural madenlerinde ise işçiler, pis, çukur, kapalı yerlerde barınıyordu. 1890 da bir mühendis Briansk'taki işçilerin barındığı yerlerin ahırlardan farksız olduğunu belirtiyordu. 1910 da Rusya'daki şehir işçisi, İngiltere'nin sanayi devrimi dönemi işçilerinin hayat şartları seviyesinde bulunuyordu. Belli başlı sanayi merkezlerinde ücret farkları olmakla beraber, ücretler genel olarak düşük seviyedeydi. 1870 de her ne kadar grev ve sendika denemeleri ve dayanışmaları yapılıyorsa da bunlar polis tarafından bastırılıyor ve bir teşkilât aracılığı ile iş şartlarını değiştirme çabaları polisin baskısı ile karşılaşıyordu. 1904-5 de Zabutov tarafından organize edilen bir nevi sarı sendika olan polis sendikacılığı

17) N. Prokopovicz, «Russlands Wolkwistcheft unter den Sowjest, S. 173»

meşru olarak tanınırken gerçek sendikalizm hareketi kanun dışı sayıldı. İşte bu sayıca çok olmayan, fakat yoğun olarak istihdam edilen işçi sınıfı 1917 ihtilâlinin nüvesini teşkil ediyordu.

FASIL 3

I

1917 EKİMİNE BAŞLANGIÇ

Rusya'da 19. asırda Slavcılarla ve batıcılar arasındaki ünlü tartışmanın esasını Rusya'da batıdaki anlamda bir feodalite var mıdır, yok mudur meselesi teşkil ediyordu. Narodnik okulu mensupları daha çok romantik aydın ve öğrencilerden teşekkül etmişti ve köylü arasma girip düzeni yıkmağa hedef edinen ihtilâlci hareketi teşvik etmek istiyorlardı. Bu hareket köylüler arasında pek az etki yarattı ve çar polisi tarafından yapılan geniş tutuklamalarla bastırıldı. 1876 da (Toprak ve Hürriyet) (Zemliya i Volga) adlı bir birlik kuruldu ki, onlar da toprağın dağıtımının yeniden düzenlenmesini amaç edinmişlerdi. (18) Bu birlik üç yıl sonra ikiye bölünerek bir kısmı yalnız propaganda alanında kalmış, diğer kısmı ise asillere karşı suikastlar ve terör hareketlerine girişmişti. Narodnikler'e göre, köylünün sosyal yapısı ve köy komünü ve gelenekleri Rusyaya batıda izlenen sanayi kapitalizmi ile gelişme yolundan kaçınma imkânını veren avantajlardı. Rusyadaki toprak aristokrasisi sona ermişti ve bunun yerini (mir) sistemine dayanan bir nevi tarımsal kollektivizm almalıydı. Mir

18) Bu isim, 1870 yıllarında (v Narod) diye adlandırılan ve köylere giderek onlardan etkilenip, dönüşlerinde eski düzeni devirmek için onları devrimci ayaklanmaya çekmek için uyandırmayı amaç güden romantik bir akımın öncüleri olan öğrenci ve aydınlara verilmişti. Bu akım, aralarına giren şehirlileri yabancı gibi gören köylüler arasında pek az etki yapabildi ve çok geçmeden çar polisi tarafından dağıtıldı ve üyeleri tutuklandı. 1876 da köylülere toprak dağıtılmasını savunan Zemlyai Volya (özgürlük ve toprak) adında diğer bir dernek kuruldu. Üç yıl sonra bu dernek birisi ılımlı politika taraftarı ve diğer terör taraftarı olan iki guruba ayrıldı.

teşkilâtı köylü arasında, Fransada ve Almanyada mevcut ferdiyetçilik yerine toplumcu bir eğilim ve eşitlik fikirlerinin gelişmesine yardım etmişti. Mir teşkilâtları, toprağın belirli ellerde toplanmasına ve kapitalist sanayinin yedek işçi ordusunu teşkil eden topraksız proleteryanın teşekkülüne engel olucu unsurlardı. Bu komünler, halk için üretim amacı olan kooperatifçiliğin temelini teşkil etmişlerdi. Marksist hareket olan (Emekçinin kurtuluşu hareketi) (19) ile paralel olarak 1890 da Petersburg'a gelen Lenin, çalışmasının bir kısmını Narodniklerin yukardaki fikirlerini eleştirmeğe ayırdı. Lenin'in kızkardeşinin anlattığına göre, Çar Aleksandr II ye yapılan suikastla ilgili olarak ağabeyinin ölüm cezasına çarptırıldığını işiten küçük Lenin, dişlerinin arasından şunu mırıldanmıştı, «Bu yoldan gitmemize lüzum yok, bu yoldan gitmemeliyiz!» Lenin marksizmi ağabeysinin kitaplarından tanımıştır. Üniversite tahsilini tamamlayıncaya kadar ağabeyinin gittiği yoldan yürümeyi reddetti. Kazan üniversitesinden çıkarıldıktan ve sürgünden sonra Petersburg üniversitesinde hukuk fakültesine dışardan imtihana girmek müsaadesi aldı ve mezuniyet hakkını elde ederek avukat oldu. Petersburgdaki ilk iki yılını fabrika işçiler arasında propaganda ve teşkilâtçılık sorunları ile geçirdi. Fakat bu arada Narodnik yazarlarla tartışmalara giriyor ve yazdığı «Halkın dostları kimdir?» isimli kitabında Narodnik hareketini geçmişe özenen ve eskiyi mevcut düzene intibak ettirmeğe çalışan, ilericiliğe engel teşkil eden reaksiyoner (gerici) eğilimli bir hareket olarak yeriyordu. 1897 de karısı M. Krupskaya ile tanıştığı ve evlendiği üç yıllık Sibirya sürgünlüğü sırasında, Narodnik hareketini

19) Bu teşkilât, Marksizm propagandası için Plekhanov tarafmdan organize edilmişti. Marks'ın kapitalinin ilk cildi Rusya'da 1872 de yayınlanmış ve onu takiben aydın çevrelerinde büyük etkiler yapmıştır.

açık olarak eleştiren «Rusya'daki kapitalizmin gelişmesi» eserini hazırladı. Bu eserinde Lenin, Rusya'da kapitalizmin Narodniklerin iddialarının aksine yabancı bir etki ile değil, fakat köklerini mevcut ekonomi düzeninden alarak ve büyük gelişme kaydederek doğduğunu ve bu gelişen kapitalizmin gelişmeye yol açtığını ve ülkenin ekonomik gelişmesinde tarihi rolünü ifa ettiğini yazmıştı. Lenin bu ilerici rolü iki esasa bağladı: «Ülkenin işgücü veriminde artış ve çalışmanın sosyalleştirilmesi.» Lenin bu deyimi ile üretim kuvvetlerinin, ayrı ayrı ve küçük ferdi görünüş arzeden dağılmış üniteler halinden çıkıp, kollektif bir üretim kadrosu vücuda getiren toplu, büyük üniteler durumuna geçişlerini kasdetmiştir.

Lenin devamla, «Kapitalizm özellikle, eski sistemin ayrılmaz bir uzvu olan Rus hayatında doğu despotizminin esasını teşkil eden ve bağımsız teşkilâtçılığa engel olan kişiye tâbiyet zihniyetini değiştirip, parçalıyor» demiştir. Devamla «Kapitalizm, sanayi proletaryası nüfusu yaratmak suretiyle halkın bilinçlenmesine ve sömürülen sınıfları teşkilâtçılığa doğru itme ödevini görmüştür. Köy ekonomisinde kapitalizm bir yandan burjuva sınıfının buraya el atmasına yol açmış, diğer yandan köyde eski ekonomik yapıyı parçalıyarak kapitalist metotların ve pazar ilişkilerinin buraya girmesine hizmet etmiştir. Eski iş gücü kiralama usulü yerini ücretli işçiye bırakmış ve aynı zamanda orta çiftçinin yalnız kendi ihtiyacına yetecek, geçimini temin edecek şekilde üretim tarzında bir değişme meydana getirmiştir. Köylünün 1/5 i zengin çiftliklerde asil toprak sahiplerinin hizmetlerinde ücretle çalışan işçi durumundaydılar ve iş aramak için yapılan göç hareketleri geniş ölçüde hızlanmıştı, toprak alınır ve satılır bir meta olmuş ve makinaya dayanan geniş çaplı tarımcılık sahneye çıkmıştı. Bu gidişat, modern bir kapitalist ülkeye nazaran ağır tempolu olsa bile, mir teşkilâtları müessese olarak etki-

lerini kaybetmişti. Köy mir teşkilâtları, köyde sosyal farklılaşmayı önleyici olmak niteliğinden uzak olarak, kulakların kendi çıkarlarına âlet olan bir mahiyet almışlardı. Bu eskimiş müesseseleri devam ettirme çabası, sömürünün ve baskının bütün korkunçluğu ile hüküm sürdüğü eski babacan tavırlı yarı serf, yarı hür işçi sisteminden kurtulmayı öngörmeyip, aksine onu devam (idame) ettirmekten başka birşey değildi» demişti Lenin. 19. asrın sonlarında bu ekonomik şartların ortaya çıkardığı çelişmeli durumlara dikkati çeken Lenin, sonunda gelecekteki hareketin tarihi itici kuvvetinin öncülüğünü köylünün değil, fakat işçi sınıfının yapacağını belirtmiş ve kapitalist gelişmeyi ihmal etmek veya pas geçmenin ve köylünün proleterleşmesine engel olmanın reaksiyoner ve hayalci bir fikir olduğunu ekliyerek, bunun yerine yapılacak işin, proletarya geliştikçe onu organize etmek ve onun kurtuluş savaşını, sınıf bilinci savaşını geliştirmek ve böylece ona kapitalizmin tasfiyesinde tarihi ödevini ifa ettirecek gücü hazırlamak olmalıdır, demiştir. Lenin, Narodnik tezlerine karşı kaptializmin ilerici rolünü belirterek gelişmenin bu döneminde bir arada vuku bulan proleter teşkilâtlanması ve sermayenin sömürüsüne karşı savaşın önemine işaret etmiş ve işçi sınıfı hareketlerinin burjuva çıkarları yararına işletilmesini öngören ve Peter Struv tarafından yönetilen bir eğilimin varlığını da belirtmişti (20)

20) 1897 de «Rus Sosyal demokratların programı» adlı kitabında Lenin şöyle yazmıştı: Çalışmalarımız başlıca şehir işçilerinin üzerinde yoğunlaştırılmalıdır. Rus sosyal demokratları kuvvetlerini dağıtmamalıdır.. Fakat bunu yaparken diğer taraftan Rus Sosyal Demokrat Partisi olarak emekçi sınıfın diğer katlarını da ihmal etmemeliyiz..» 1899 da da şöyle yazmıştı: Proletarya sınıfı, diğer sınıf ve partileri, Alman Sosyal Demokratlarının 1875 de Marks'ın tenkidine uğrayan Gotha programında belirttikleri gibi yek vücut, mütecanis, gerici bir kitle olarak kabul etmekten kaçınmalıdır. Aksine, proletarya bütün politik ve sosyal ha-

Bu ifadesi ile Lenin işçi sınıfı hareketinin, halkın demokrasi savaşında ve büyük topraklar karşısında toprаksız köylünün ızdırabına çare bulmakta çıkarı olmadığını iddia etmedi, aksine işçi sınıfının boş ve gerici fikir ve müesseselere karşı savaşta radikal demokrasi ile yanyana yer almasının onun zorunlu bir ödevi olduğunu ifade etti (21).

Köylü-işçi sınıfı işbirliği 1917 den önce ve sonra Lenin'in doktrininin esasını teşkil etti. Bu prensip onu, daha sonra liberal burjuvazi ile işbirliğine meyleden menşeviklerden ve sırf şehir işçi sınıfı çıkarlarını ve savaşını herşeyden ayrı olarak ele alan Legal Marksistlerden kesin şekilde ayırıyordu (22).

Daha sonra, 1908 de (Rusya'nın tarımsal durumu) adlı yazısında Lenin 20. asırda Rusya'nın gelişmesi ile ilgili alternatif yolları keskince realize etti, bu yollardan

---

yatta yer almalı ve mevcut düzene karşı olan bütün devrimci hareket ve ilerici parti ve sınıfları desteklemelidir. İşçi sınıfı bütün ezilen ulus ve ırkların, soruşturmağa uğratılan dinlerin, medeni hakları kısıtlanmış insan cinsinin çıkarlarının şampiyonu olmalıdır» demiştir.

21) Demokratik taleplerin başarıya ulaşması, emekçilerin baş düşmanı olan sermayeye karşı zafer yolunu temizleyen, açan araçlar olarak işçi sınıfı için gereklidir. Sermaye yapısı itibari ile demokratiktir, fakat Rusya'da sermaye, demokrasi ve işçiyi ezmek ve işçi hareketini geciktirmek için gericilerle işbirliğine başvurur. Görülen reaksiyonun temelleri yıkılıncaya ve işçi sınıfı zafer kazanıncaya kadar desteğine muhtaç olduğu köylü sınıfı, aktif savaş ve bilinçli protesto yerine ancak ezik, yenik, şikâyetçi kimliğini muhafaza edecektir. Lenin, (Rus Sosyal Demokratların Proğramı, S. 498).

22) 1905 de Lenin, Parvus ve Trotçki'ye şöyle yazıyordu: Hâlen Rus Proleteryası nüfusun azınlığını teşkil etmektedir. Rus Proleteryası ancak yarı proleter ve küçük toprak sahibi köylülerle, küçük burjuvazi, köy ve şehir fakirleri ile işbirliği yaptığı takdirde ezici çoğunluğu elde edebilir. (30 Mart 1905 de Vperiod'-dan, Lenin'in seçilmiş eserleri cilt 2, S. 69)

birini Amerikan tipi, diğerini Prusya tipi olarak gösterdi. İşçi ve köylü sınıflarının yardımı ile yapılan burjuva demokratik devrimini burjuvanın çıkarma ve onun öncülüğünde yapılan bir hareket olarak izah ve Prusya yolunu bir darbede tasfiye edilemeyen ortaçağ toprak ilişkilerinin devamı olarak tanımladı.

Bu yol, kapitalizme tedrici olarak adapte edilme yoludur ve bu sebepten dolayı kapitalizm uzun zaman yarı feodal görünüşünü muhafaza etmektedir. Prusya toprak feodalizmi burjuva devrimi ile bir darbede ezilmemiştir, aksine devam etmiş ve junker ekonomisinin temellerini teşkil etmiştir. Bunun sonucu olarak, 1848 den sonra sosyal ve politik alanda güçlenen junkerler, tarımın öncülük aldığı bu gelişmede ekonominin Amerika'dan daha ağır gelişmesine sebeb olmuştur. Bunun aksine, Amerika'da ekonomi, kapitalist tarımın temelleri olarak görev ifa eden büyük toprak feodalitesinin esareti altında değildi, bütün ortaçağ toprak mülkiyeti ilişkilerinden kurtulmuş, özgür toprağı işleten, özgür çiftçiye dayanan bağımsız ekonomi mevcuttu. Böylece Rusya'nın gelecekteki gelişmesinde bu iki yoldan hangisi izlenilecektir, bu gelişmede toprak feodalitesi mi, yoksa hür çiftçi mi baş rolü oynayacaktır? sorusuna şöyle cevap vermiştir Lenin, «19. asırdan 20. asra geçişte en önemli olay, orta çağ toprak mülkiyeti ilişkilerinden kurtuluşu sağlayacak demokratik bir devrimde, ya işçi sınıfının işbirliği ile yapılan toprağın devletleştirilmesi hareketi veya kulakların etkisinde olan köy komünistlerinin yardımı ile toprak feodalitesine dayanan ekonomiyi, junker ekonomisine tranfes etmek şeklinde tecelli edecektir.» (Lenin'in seçilmiş eserleri cildinden 1. cilt, s. 210). Stolipin politikasının ikinci yolu, 1917 devriminin ise birinci yolu izlediği söylenebilir.

Gelişme hareketi ile ilgili olarak Lenin, 1905 ve 1917 hareketlerinde işçi sınıfının, burjuva demokratik

olan ve ilk hamlede sosyalist amaçlı olmayan bir devrim hareketinde öncülük almasını tavsiye etmiştir. Bu noktada Bolveşik ve Menşevikler 1905 de ikiye ayrıldılar. Menşevikler, gelecek devrimin öncülüğünün liberal burjuvazi tarafından ifa edilmesinde israr ediyor ve sosyalist partilerin ve işçi hareketlerinin ancak yardımcı ve baskı kurucu kuvvetler olarak arka plânda yer almasında israr ediyorlardı. Lenin, 1905 devrimini işçi sınıfının öncülüğünde bir köylü hareketi olarak tanımlar. 1917 de çarlık devrildikten sonra Rusya'ya dönüşünde ünlü Nisan Tezleri diye anılan fikirlerindeki politikasının uygulanışının, partinin çoğunluğu tarafından başarı ile neticelendirilmesi karşısında hayret etmişti. Bu politika, iş başında olan ve burjuva karakterli geçici hükümetin, işçi ve köy proleteryasının işbirliğini temsil eden Sovyetlere adapte ettirilmesi politikası idi. Lenin, o sıralardaki durumu şöyle izah ediyordu: «Henüz yetersiz sınıf bilincine sahip olan ve yeterli teşkilâtlanmamış proleter sınıfının yönetimi burjuvazinin elinden alamaması, devrimin birinci basamağını teşkil etmektedir. İkinci basamak yönetimin işçi ve fakir köylü sınıfının eline geçiş dönemi olacaktır.» (23)

Menşevikler ise devrimden sonra devrilen çarın yerini kapitalist gelişmeyi pekleştirecek burjuva sınıfı alması gerektiğini, aksi takdirde devrim gücünün dağılıp, devrimin yok olacağını iddia ediyorlardı (24). 1905 de olduğu gibi Mart ayında halk hareketi teşkilâtlarının

23) Geçici hükümet, başlangıçta Kerenski hariç Prens Luov başkanlığındaki Sosyalist partilerin dışında teşkil edildi. Fakat Mayısta Sovyetlerdeki partilerin temsilcilerinin dahil olması için bir koalisyon teşkil edildi. 2 Temmuzda en başta gelen burjuva partisi olan Kadetler hükümetten çekildi ve 8 Temmuzda sağcı sosyal radikallerden ve menşeviklerden müteşekkil Kerenski hükümeti iş başına geçti.

24) İç Savaş Tarihi cilt 1 S. 122

merkezleri olarak, fabrikalardan, mesleki birliklerden seçilen işçi delegelerden Sovyetler kurulmuştu. Nisanda toplanan bütün Rusya Sovyetleri kongresinde köylerden ve ordudaki asker komitelerinden seçilen delegeler, şehir işçileri ile yanyana yer alıyorlardı ve geçici hükümette Duma'daki eski muhalefet (25) partileri başkanlarından meydana gelen bir (de jure) hâkim olduğu halde, Sovyetlerde (de facto) etki gittikçe artıyordu. Örneğin ünlü 14 Mart tarihli ve Petersburg Sovyetinin 1 no.lu emri, askeri komutanlıkça iç disipline aykırı ve moral bozucu olarak nitelendirilen asker komiteleri teşkili için gerekli talimatı ihtiva ediyordu. Yaz ve sonbahar süresince işçi ve köylülerden kurulu mahalli Sovyetler, toprak zadeganının veya fabrika yöneticilerinin herhangi bir tecavüzkâr hareketine karşı doğrudan doğruya harekete geçmek yetkisine sahipti.

Lenin, Pravda'da 22 Nisanda yazdığı «İhtilâlimizi böyle tek vücut bir hareket haline getiren şey nedir?» sorusuna devrimin çift gücü olduğu cevabını veriyordu. Bu iki güç nedir? Birincisi geçici hükümeti teşkil eden burjuvazi, diğerinde ise yeni doğan, embiriyom safhasında olan fakat şüphesiz ki, gerçek hükümeti teşkil eden ve gelişen işçi-asker Sovyetlerinin temsilcileri yanyana bulunuyor ve bu iki gücü teşkil ediyorlardı. Bu durum istikrar verici değildi ve ya general Kornilof'un Ağustosta giriştiği sağcı askeri hükümet darbesine yol açacak ve Sovyetlerin dişlerini kıracak veya Sovyetlerin otoritesi

25) Başlangıçta, prens Lvov başkanlığındaki hükümette sosyalistler yer almamıştı (Trudovik veya işçi grubunu temsil eden Kerenski dışında). Fakat Mayısta Miliukov başkanlığında ve Sovyetlerdeki partilerin temsilcilerinin katıldığı bir koalisyon hükümeti kurulmuştu. 2 temmuzda başlıca burjuva partisi olan Kadetler hükümetten çekildi ve 8 temmuzda menşevikler ve sağ kanat Sosyalist devrimcilerden kurulu ve Kerenskinin başkanlığındaki hükümet işbaşına geçti.

galebe çalacaktı. Lenin «bu durum, hele böyle bir savaş içinde devam edemez, birinden biri ya ileri ya geri gidecektir» diyordu.

Lenin'in 6 Martta tavsiye ettiği ve yıkılan otokrasinin ayakları dibine proleteryanın hegemonyasını hızla tesis etmesi gerektiği şeklindeki fikri yanında bir de Rusyadaki olgunlaşmamış sanayie rağmen derhal sosyalizmin kurulmasını ileri sürenler ve Narodniklerin iddia ettikleri gibi, kapitalizmi atlayarak derhal komünizme girilmesi gibi hayali bir tez ileri sürenler de yok değildi.

Batıdaki yorumcular bolşevikleri yukardaki tipte nitelendirdiler (26). Bu çevrelerde bolşeviklerin çok aceleci, sabırsız mizaçlı sosyalistlerden meydana geldiği, halbuki güvenilir bir yol olan İngiliz tedricilik okulunun metotlarında yetişmiş daha realist, alçak gönüllü sosyalistlere ihtiyaçları olduğu ifade ediliyordu.

Diğer yandan aralarında Kamenev de bulunan eski bolşevik grubu eleştiricileri de Lenini, demokratik burjuva devrimi tamamlanmadan, bu dönem aşılmadan sosyalizm'e geçmekle suçluyorlardı. (27)

Fakat eleştiricilerin bu basit görüşü olaylara ve gerçeklere uymuyordu. Bu başarısız fikirler ilerdeki anlaşmazlıklara yol açtı. Lenin'in Sovyet iktidarı tesisindeki amacının, gelecekteki ekonomik ve politik gelişme süresini çok kısaltmak üstüne inşa edildiği ve yine, prole-

26) R. N. Postgate'in (Bolşevik Teorisi) adlı eserinde bolşevik tezini, sosyalizmin derhal kurulacağını savunan bir tez şeklinde gösteriyordu. Daha sonra Norman Angell (Britanya Moskova'ya giden yola girmelimidir?) adlı kitabında bolşevikleri sosyalizmin yavaş yavaş kurulması yerine bir darbede kurulması gerektiği tezini savunanlar olarak tanımlar.

27) Kamanev, 1917 Nisan 17 de Pravda da Lenin tezinin, burjuva demokratik devriminin tamamlandığı ve derhal sosyalist devrimine geçme varsayımına dayandığını yazdı.

ter hegemonyasında burjuva devriminden sosyalist devrime geçiş bakımından tarihi bir garanti gördüğü doğrudur. Fakat sosyalizmin hemen derhal tesisi fikri açık olarak reddediliyordu Lenin tarafından. Nisan Tezi'nin 8. maddesi «sosyalizm hemen derhal, bir darbede kurulamaz. Fakat sosyal üretimi ve dağıtımı derhal sovyet işçileri hükümetinin kontrolü altına almak sureti ile...» şeklindedir. «Bankaları tek milli bir banka içinde toplamak Sovyetler tarafından kontrolü sağlar ve sendikalar ve kartellerin milli kontrolü şeklinde fakat derhal sosyalizmin tesisi demek olmayan ve burjuva devletlerin savaş sırasında kıtlıkları önlemek ve ekonomik organizasyonsuzluklarla savaşmak için uyguladıkları ölçüde..»

Toprak aristokrasisinin köklerini kurutmak ve köylünün toprak açlığını gidermek üzere, toprağın millileştirilmesi de tavsiye ediliyordu. Ekim devriminden az önce yazdığı «Anarşinin tehdidi ve bundan nasıl korunulur» yazısında Lenin, petrol ve kömür sanayiinde üretimin arttırılmasından ve sanayicilerin üretimi durdurma tehditlerine karşı millileştirmeden bahsetti. Devlet kontrolü altında sanayide mecburi bir sendikalaşmanın uygulanışı doğrudan doğruya özel mülkiyet ilişkilerini bozmayacak surette yapılacak ve işçilerin aşağıdan kontrolü sağlanmak sureti ile uygulanacaktı. Aynı zamanda yine Lenin, hayati sorunun kapitalist mülke el koymak olmadığını, fakat işçilerin kapitalistler üzerinde bir kontrol sağlaması sorunu olduğunu ve devlet kontrolü altında mecburi bir sendikalaşmaya gidilmesinin kapitalizmin uygulamak istediği, Almanya'da Junkers'lerin uyguladığı bir yol olduğunu ve Rusya'da da Sovyetler vasıtası ile bunun gerçekleştirileceğini belirtiyordu (28).

28) Lenin (Bolşevikler iktidarı koruyabilecekler mi?) S.52-3 1922.

II

Büyük savaş Rus Çarlığının ekonomik kaynaklarını sarstı ve 1916 da ekonomik kargaşalık had dereceye ulaştı. Ekonomik potansiyel o kadar zayıftı ki ordunun tüfek ihtiyacının ancak 1/3 ü karşılanabiliyordu. 1915 yazında Almanlar taarruz ettikleri vakit Rus topçusu, Almanlara ancak bir kaç yüz ateş yapabilecek güçteydi ve makineli tüfek ihtiyacının % 12 si karşılanabiliyordu. Savaş malzemesindeki bu gedik, Arhangelsk'ten müttefikler vasıtası ile kapatılabiliyordu, fakat bu da ulaştırma yetersizliğinden tam randıman veremiyordu ve mühimmat dağlar gibi yığılıyordu (29).

Polonya'nın kaybı Rusya'nın sanayi potansiyeline bir darbe indirmişti. Kaybedilen bu bölgenin sanayi bakımından meydana getirdiği noksanlık kısmen savaş imalâtına daha fazla istihdam yapılmak sureti ile karşılanabilirdi, örneğin, savaş sanayiinde çalışan işçi sayısı 1914-17 arasında iki misli artmıştı. Fakat bu artan savaş ihtiyaçlarına rağmen demir-çelik üretimi 1916 da, 1914 deki üretimin 1/6'ı kadardı ve kömür üretimi 1/10 oranında düşüktü.

Demiryolu ulaştırması felce uğradı, lokomotiflerin 1/5 i işlemez durumdaydılar. Aynı zamanda kalifiye demiryolu işçilerinden bir kısmı savaş sanayiinin diğer kollarına nakledilmişti (30). Bu durumu düzeltici çabalar başarısız, yetersiz kalıyordu. Karadeniz sahillerinden aristokrat sınıfı için demiryolu ile gül ulaştırılırken, yakın bölgelerde ulaştırma noksanlığı yüzünden buğday kıtlığı çekildiği söylentileri göklere çıkmıştı.

Sibirya'dan batıya buğday temin etme çabaları arasında, büyük miktarda para ile donatılmış resmi me-

29) (İç Savaş Tarihi) cilt 1. S. 27 - 45

30) Shatunovski (Yezhegodnik Kominterna) 1923.

murların trenlerle Urallara rüşvet karşılığında buğday taşınmasına geçit açmak için yola çıkarılmaları da vardı (31). Savaş sanayiinin ve ordunun tarım ve sanayii emekçilerinden önemli bir kısmını kendine çekmesi ile tarım alanında önemli bir üretim düşüklüğü meydana gelmiş, 15 milyon insan orduya ve ordu ihtiyaçlarına gönderilmişti.

Bu milyonların orduya ve savaş sanayiine çekilmesi ile cephede ve şehirlerde öncekinden çok daha fazla buğday talebi yapılıyordu.

Pazarda meydana gelen bu düşmenin baş sebebi, tarım ürünleri ile mübadele edilecek mamûl ürünlerdeki kıtlıktı. Fakat 1916 dan sonra tarım alanındaki işgücü kaybından dolayı ortaya çıkan üretim düşüklüğü ve ekim alanının daralışı ve dolayısı ile ihraç edilecek pazarların elden çıkması bu düşmenin sebebini teşkil ediyordu.

1916 ya kadar köylü, ürün satışından elde ettiği kağıt parayı, paranın satın alış gücünün yetersizliğinden dolayı sanayii mamulatına harcamıyor ve köşede saklamayı tercih ediyordu. Bu para, tedavüldeki paranın yarısından fazlasını teşkil ediyordu. Bu durum şüphesiz, fiat seviyesindeki artışın, tedavüle sürülen para artışının çok altında olmasının sebebini izah eder sanırız.

1916 kışından sonra durum tersine döndü. 1917 Martından sonra birincisi, diğerinden fazla yükselmeğe başladı (32). Artık köylü paranın harcanan bir meta olduğunu anlamağa başlamıştı, fakat bu sefer fiatlar, sattığı üründen elde ettiği paranın satın alma gücünün hızla üstüne çıkmağa başlamıştı. Eylülde devletin tahıl sa-

31) Baerlain (Yetmişbin'in Yürüyüşü), S. 45 - 6.

32) L. N. Yurovski (Sovyetler Birliğinin Politikası ve Para Sorunları) 1925 S. 16 - 17.

tın alma programı ancak 1/3 oranında yerine getirilebildi.

1916-17 kışında işçi sınıfının ihtiyacı daha da arttı ve ümitsizlikler belirdi. Fransız elçisinin anılarında durum şöyle tasvir edilir: «57.000 demiryolu vagonu atıl vaziyette bekiliyor.. Şiddetli soğuklar 12.000 lokomotifin kazanlarını işlemez hale getirdi ve yedek kazan da grevlerden dolayı temin edilememekte.. Petersburg da ekmek kıtlığı ile kıvranıyor... Sabahleyin fırın önünde bütün gece bekleyen fakir halkın durumu karşısında sarsıldım...». Birkaç gün sonra halkın sabrı tükendi ve fırınlar yağma edildi. O günlerde Çariçe kocasına yazdığı mektupta şöyle diyordu, «Bu bir sokak serserileri hareketidir. Bir takım genç serseriler sırf heyecan yaratmak için vuruyor, koşuyor ve başkalarının çalışmasına engel olan işçilerle birlikte hareket ediyorlar. Hava çok soğuk olsa bunlar evlerinden dışarıya çıkamazlar. Herhalde bütün bunlar Duma harekete geçerse ortadan kalkar ve sükûnet sağlanır...»

Bu sıralarda yakıt kıtlığından kapanan fabrikalardan açıkta kalan işçi yüzünden besin kıtlığı daha da arttı. Aynı zamanda Petrograd'da 100.000 işçiyi içine alan grevler Moskova'ya da yayıldı. 10 Martta Duma Meclis Başkanı Çar'a ulaştırma ve yakıt kargaşalığı olduğunu ve hükümet merkezinde anarşinin yayıldığı ve genel bir hoşnutsuzluğun, gösterilerin ve yangınların her tarafı kapladığını yazdı (33).

12 Mart 1917 de Çar'ın devrilmesinden sonra yönetimi ele alan geçici hükümet, ekonomik durumu düzeltmede pek az başarı sağladı ve o yılın sonunda durum daha da ağırlaştı.

33) J. Mavor (Rus Devrimi) S. 51.; İç savaş tarihi cilt 1 S. 87

1916 da Çar hükümeti köylülere resmi fiat üzerinden satma mükellefiyeti uygulamıştı. 25 Mart 1917 de yeni hükümet daha ileri giderek ve özel tahıl satışını yasak ederek bu alandaki alım-satımı devlet tekeline alıyordu.

Bununla beraber, kontrol zayıf uygulandı ve özel alım-satım devam etti. 1917 yazının sonunda ekmek fiatları savaş öncesi döneminin üç misline çıkmış, sütlü madde fiatları beş misli ve et fiatı ise yedi misli artış gösterirken yakıt ve sanayii ürün fiatları çok daha fazla yükselmişti.

Her ne kadar ücretler ekmek fiatının üstüne yükselmiş ise de bu ücret yükselmesi et ve sanayii mamulütını satın almayı karşılayacak durumda değildi. Tahıl fiatlarmın kontrolü köylüdeki hoşnutsuzluğu artırıyor ve resmi satın alma memurlarına direnme ve grev hareketini hızlandırıyordu. Petrograd'da ekmek tüketimi Mart'takinin yarı seviyesine düşmüştü. Geçici hükümet ekonomik hayatı düzetmek amacı ile bir ekonomi komitesi kurdu. Fakat bu komite sanayicilerin direnmesi ve komiteyi baltalaması ile karşılaştı ve uygulamada pek az etki yaratabildi.

Ekim ayında demiryolu ulaştırması, savaş öncesi döneminin 2/3 oranmda düşüş ve tam bir çökme gösterdi. Yakıt kıtlığı ulaştırma ile paralel gidiyordu. Çelik fırınları duruyor ve demir üretimi savaş öncesi döneminin % 20 aşağısına düşmüştü.

Pamuk üretimi Türkistandan ham pamuk ulaşımının yapılmaması yüzünden azalmış ve imalâthaneler kapanıyordu. Ekimde Urallardaki fabrikaların yarısı kapanmış ve Petrograd ve Moskova'daki imalâtçılar işçi taleplerine karşı Lokavt'a hazırlanıyorlardı.

General Denikin mühimmat üretiminin % 60 azaldığını ve ordunun ihtiyacının ancak % 16 sının karşılanabildiğini ve sanayinin çöktüğünü söylüyordu.

Fransız elçisi M. Poleologue bile anılarında, Krenski hükümetinin bu grevlerle, idari teşkilâtsızlıkla, köylü hareketi ile ve mali buhranla nasıl başa çıkacağını sorarak, bunun içinden Büyük Petro bile çıkamaz diye yazıyordu. Miliukov, «Ekimde patlak veren Sovyet ihtilâli sırasında durum o kadar berbattı ki, genel kanaat yapılacak herhangi yeni bir hareketin bu durumu daha da kötüleştireceği merkezinde idi» diyordu. (34)

III

Ekim ayındaki Sovyet devrimine doğru iten en büyük güçlerden biri, doğrudan doğruya toprak müsaderesine girişen köylü içindeki aktif gruplardı. Geçici hükümet tarım reformu yapmağa söz vermiş ve bununla ilgili olarak Mayıs ayında merkezi ve mahalli toprak komiteleri kurmuştu (35). Fakat bu komiteler bazı hazırlık mahiyetindeki ön çalışmalardan ileriye gidememiş, anayasa meclisinin toplanmasına kadar nihai teşkilât gecikmişti.

Köylü artık kanuni yolları, onaylamaları bekleyecek durumda değildi ve ilkbahardan sonbahara kadar geçen dönem kader tayin edici dönem idi. Aşağıdan yukarıya doğru kendiliğinden (spontané) kanunsuz bir toprak reformu hareketi başladı. Bu harekete, yalnız mahalli Sovyetler değil, fakat merkezden bağımsız olarak çalışan ve hükümetin kurduğu mahalli toprak komiteleri de toprak müsaderesi ve taksimine yardımcı organlar olarak katıldılar.

Bu arada orman bölgelerinde kerestelere el koyma ve komşu eyaletlerde grev tertipleme gibi hareketler de oluyordu. Bunların çoğunluğu merkezi tarım bölgesi ve

34) (Bugünkü ve yarınki Rusya) S. 43.

35) Merkez komitesinin yürütme yetkisi yoktu. Fakat mahalli toprak komiteleri sınırlı yürütme kararları alabilecek ve toprak anlaşmazlıklarında hakem yetkisine sahip olacaktı.

orta Volga bölgelerinde vuku buluyordu. 3 Mayıs'taki toprak komiteleri kurulması ile ilgili karardan sonraki 15 gün içinde Kazan'da bir köylü kongresi yapıldı ve bu kongrede Anayasa Meclisinin toprakları müsadere etmesi kararlaştırıldı. Haziranda bir toprak sahibi, kararın uygulanmasına girişildiğini ve mahallî idarî yetkililerin kanunsuz çalışan komitelerin çalışmalarını durdurmaktan aciz olduklarını bildiriyordu. Haziranda tahripler, saldırılar, yangınlar artık olağan işlerden sayılıyordu. Prens Lvov'un geçici hükümet başkanlığından çekilmesinin sebepleri arasında, Tarım Bakanının bütün Rusyada vukubulan kanlı toprak müsadereleri ile savaşacak yerde, müsamaha gösterme eğilimi de yer alıyordu.

Kerenski hükümeti 5 Temmuzda eski toprak reformunun köylüyü bozduğu ve isyana teşvik ettiğini ileri sürerek, yeni toprak reformunun toprağı doğrudan doğruya işleme esasına dayandığını bildirerek tecavüzleri kısmen yavaşlattı. Fakat buna rağmen eyaletlerden merkeze alârmlar gelmeğe devam ediyordu. Saratov ilindeki Çaritsinden, mahallî komiteler tarafından desteklenen anarşinin merkezi olarak bahseden raporlar geliyordu. Eylülde Tambov'daki Toprak Sahipleri Birliğinin raporunda, 24 çiftliğin yakıldığı ve mahallî komitelerin bunu önleyecek hiçbir hareket göstermediği bildiriliyordu. Ekimde hareketler o kadar arttı ki, İçişleri Bakanı cepheden bir süvari birliğinin iç bölgelerde asayişi sağlamak üzere geri alınmasını talep etti. Artık köylü saldırıları refah bölgesi olan güney batı Ukrayna'ya kadar yayılıyordu. Kölelik devrinde köylü, biz efendilerimizin malıyız fakat çalıştığımız toprak bizim malımız diyordu. Şimdi ise aynı deyimi köylü; asılzade efendimizdir, biz ona çalışıyoruz, malı ise bizimdir, şeklinde kullanıyordu (36).

36) Launcelot Owen, (The Russian Peasant movement) 1906 - 17 S. 132 - 52.

Sanayii alanında da yazın ve güz aylarında geçici hükümetin otoritesini sarsacak direkt hareketler çoğaldı. İlk büyük hareket, Petrograd sanayicileri, Petrograd Sovyeti ile vardığı anlaşmaya göre sekiz saatlik iş gününü, fabrika komiteleri kurulmasını ve ücret anlaşmazlığının hakem yolu ile çözümlenmesini kabul ettikleri halde, Moskova sanayicilerinin bunları reddetmesi ile başladı. Moskova Sovyeti, hükümetle anlaşmaya varılmasını beklemeden sekiz saatlik çalışma uygulamaya başladı. 1917 yaz aylarında yayınlanan raporlarda mahalli Sovyetler adına hareket eden işçilerin, mühendisleri tutuklanması olayları çoğalmaya başladı, bu arada sevilmeyen ustabaşılar da işçiler tarafından fabrikalardan atılıyordu.

1 Haziranda Sovyetlerin Yürütme Komitesi genel bir bildiri ile işçilere, çalıştıkları işletmelerde bütün idarî ve malî kontrolü sağlamak üzere fabrika komiteleri kurmalarını tavsiye etti. Aynı ay'ın içinde Kronstadt'daki dok işçileri ve fabrika komiteleri müdüriyet evrak ve muhasebe defterlerinin kontrolünü talep ettiler. Kablo fabrikası sahibi, Mahallî Sovyetler tarafından işletmeyi kapatıp, yabancı bir bankaya satmakla suçlandırıldı ve azledilerek fabrika komitesi yönetimi ele aldı.

Temmuzda Harkov'da işçi komiteleri toplantısında, beş gün içinde işçi taleplerini yerine getirmeyen fabrika sahiplerinin ve müdürlerinin yerlerine işçiler tarafından seçilmiş mühendislerin tayin edilecekleri tehdidi yapıldı. Bunun üzerine sanayiciler toplandı ve Çalışma Bakanına kızgın bir eda ile şikâyetname gönderdiler ve (canilerin) cezalandırılmamasından şikâyetçi olduklarını belirterek, en büyük fabrika sahibinin şehirde işçiler tarafından 24 saat hapsedildiğini ve Harkov'da lokomotif atelyeleri müdürünün de hapsedildiğini bildirdiler. Güzün, Petrograd'daki bellibaşlı fabrikalar kapılarını kapadılar, diğerleri ise fabrikalarını hükümete

devretmeyi teklif ettiler. Bu hareket büyük bir muhalefetle karşılandı ve fabrika komiteleri buna engel olmağa başladı. Güneyde Nikolaev deki gemi tezgâhları işçi komiteleri, ham maddelerin üretildiği bölgelere delegeler göndererek oralarda durumu kontrol altına aldılar. Moskova'daki lâstik fabrikası işçi delegeleri toplantısında fabrika komitelerine, fabrikaları müsadere, makina ve diğer malzemenin envanteri hazırlıklarına derhal girişilmesi talimatı verildi. Ekimde Don bölgesi komür ocaklarında, madenciler ocakların kontrolünü ellerine geçirmek üzere birbiri ardına grevler tetiplediler, bu arada iç savaşın başta gelen kişilerinden Ataman Kaledin Savunma Bakanlığına bir tel çekiyordu; «Bu andan itibaren bütün hâkimiyet kendinden başka hiçbir otorite tanımayan ve kendiliğinden kurulmuş teşkilâtların eline geçmiştir.» (37)

1903 de Menşevik ve Bolşevik olarak iki eğilimle ayrılan ve daha sonra ikiye bölünen Sosyal Demokrat İşçi Partisinden başka, Sosyal Devrimci Partisi de 1917 ye öncelik eden günlerde geniş çapta faaliyet gösteriyordu. Bunlardan birincisi Marksist geleneğe sahip olarak üyelerini daha çok aydınlar ve sanayi işçileri teşkil ederken, diğeri köylüye dayanıyordu. Sosyal devrimci (kadetler) partisi 1901 (Narodniya Volva) de kuruldu ve terör hareketleri tertipleyen eski Narodnik geleneklerine bağlı bir karaktere sahipti. Merkez komitesinde Chernov, Gotz gibi kişilerden başka, gizli terörist teşkilâtının organizatörü olan, çar yöneticilerine suikastlar tertip eden ve kendi arkadaşlarını polise ihbar eden, polis ajanı olarak da çeşitli ve çelişmeli faaliyetler gösteren Azef adlı kişi de yer alıyordu. Bu partinin kuruluşundan bir yıl sonra yayınladığı bildirisinde de belirtil-

37) İç savaş tarihi cilt 1. S. 13 - 21; M. Philips Price (My reminiscences of the Russian revolution) S. 39 - 40; Piatakov (Yezhegodnik Kominterna, 1923 S. 327).

diği üzere, amaçları arasında toprağın sosyalizasyonu ve köylünün sermayeye köle olmasını önlemek üzere kooperatifleştirilmesine gitmek gibi fikirler yer alıyordu.

Bildiri, «köylünün artık sabrının tükendiği ve kölelik zincirlerini kırmak üzere savaş ateşini körükleyeceklerini belirterek, köylüyü toprak sahibi olmakla bağımsızlığa ve bağımsızlıktan toprak sahibi olmağa» çağırıyordu.

1905 den beri başlıca burjuva partisi olarak (Anayasacı Demokrat Partisi) mevcuttu. Bunlar daha sonra resmi Marksist Kurtuluş Birliği teşkilâtı ile beraber demokratik bir anayasa tesis etmek amacı ile birlikte hareket ediyorlardı. Çarlık otoritesine karşı demokratik anayasanın kabulünü savunan ve batılıların yörüngesinde bir sanayii kapitalizminin geliştirilmesi eğiliminde olan Kadet Partisi, 1905 olaylarında kitleyi harekete getirici faaliyetler gösterdi ve ilerki dönemlerde gittikçe artan bir şekilde muhafazakârlığa yöneldi ve 1917 Mart ve Ekim aylarında Sovyetlere muhalefet ederek ve yalnız köylü hareketlerini desteklemek sureti ile açıkça sağ kanatta yer aldı. Bu partinin geçici koalisyon hükümetindeki bakanları Mayısta istifa ettiler ve bunların çoğu Eylül ayındaki faşist general Kormilov askeri junta hareketine yardım ettiler. Fakat, 1917 olayları tedricen bu parti içindeki çatlakları genişletti. Bütün tarım ülkelerindeki köylü partilerinde ekseriya vuku bulduğu gibi, sağ kanat daha çok varlıklı köylülerin çıkarlarını savunarak partinin bir burjuva partisi haline gelmesine sebeb oldu (38).

Fakat önceden açıkladığımız gibi köylü hareketlerinin kendiliğinden doğduğu bir sol kanat vardı partinin içinde ve bunlar toprak probleminin ancak ihtilâlci metotlarla çözümlenebileceğini ifade ediyorlardı. Bun-

38) H. Seton Watson (Eastern Europe between the wars) S. 259

lar geniş köylü kitleleri arasında çok taraftar buldular ve mahalli Sovyetlerde köylü kitlesinin sözcülüğünü ifa ettiler. Onlar kendi partilerinden çok bolşeviklere yakınlık duyuyorlardı. 18 Ekimde bolşeviklerin Sovyetler adına iktidarı ele geçirmelerinden birkaç gün sonra Petrograd'da Duma binasında yapılan köylü kongresinde solcu Sosyal Devrimciler çoğunluğu teşkil ediyordu (39). Bu kongrede bolşevikler 1/5 çoğunluğa sahiptiler. Sol kanat liderlerinden Marie Spiridonova başkanlığa seçildi. Eski lider Chernov öldürüldü ve kongre boyunca Sosyal Devrimci Partinin azınlıkta kalan grubu ayrı bir grup teşkil etmek üzere kongreden çekildi.

Diğer yandan Smolni'deki Sovyet karargâhında Sosyal Devrimcilerle Bolşevikler arasında anlaşma sağlandı. Smolni'deki asker ve işçilerden kurulu Sovyetler (40) Merkez Komitesi, köylü kongresinden seçilen delegelerin de katılması ile genişletildi. Hükümette bazı üyelikler Sosyal Devrimcilere verildi.

Lenin'in (Smytcka) dediği köylü-işçi dayanışması teorisine uygun olarak köy ve kasabalarla şehir sanayii merkezleri böylece yeni Sovyet rejiminin destekleyicisi oldular. Böylece, yeni hükümetin siyasetine Narodnik doktrininin mirasçılarının da katıldıkları anlatılmış oldu. Sovyet hükümetinin ilk işi, devrimi takiben onaylanmış olan toprak kanununu çıkarmak oldu (41). Bu kanun en başta, toprak sahiplerinin mülkiyet haklarının bundan böyle tazminatsız olarak kaldırıldığını ilân etti. Bütün toprağın, hükümdarlık arazisinin, kilise arazi-

39) Bu tarihten itibaren geçen bir ay içinde Petrograd ve Moskova Sovyetlerinde bolşevikler çoğunluğu sağladılar.

40) Philips Price (Açıklamalı tarih 2. cilt 431-44, 464-65 sayfa) Kasım ihtilâlini ve Sovyet hükümetini onaylayan hükümete bütün sosyalist partiler davet edildi. Fakat menşevikler ve sağ Sosyal Devrimci parti bu şartları kabul etmediler ve 7 kasımda toplanan 2. ci Sovyet kongresini terkettiler.

41) 10 kasım tarihli Izvestia'da yayınlandı.

sinin, besi hayvanları ve tarım araçları ile birlikte toprak komitelerinin ve mahalli Sovyetlerin emrine geçeceği ilân edildi. Toprağı işlemek isteyen herhangi bir vatandaş, toprağı işlediği sürece bir kısım toprağın kendisine tahsisini talep etme hakkına sahipti ve artık halkın malı olan müsadere edilmiş mülkiyete yapılacak herhangi bir saldırı en ağır bir cürüm sayılacaktı (addedilecekti). İl Sovyetleri, kamulaştırma sırasında en gerekli tedbirleri almakla yetkilendirildiler. Bolşevikler büyük toprakların dağıtılmayarak örnek devlet çiftlikleri olarak işletilmesini istiyorlardı. Büyük bahçeler, plântasyonlar, özel ahırlar, tavuk çiftlikleri, sebze bahçeleri dağıtıma tabi tutulmayıp, devletin veya mahalli idarelerin hizmetinde model müesseseler halinde faaliyet göstermesi açıkça belirtilmiştir. Fakat mahalli komiteler köylünün baskısı sonucu evvelce tesbit edilenden çok fazla toprağı dağıtıma tabi tutdular. Örneğin, önceden 12 milyon ackre'lik şeker kamışı ekili toprak, devlet çiftlikleri olarak tesbit edilmişken ancak iki milyon ackre bu amaca ayrılabildi, geri kalanı dağıtıldı.

Bunun sonucu, ortalama olarak bütün ülkede % 70 i köylünün emrindeki ekili toprak oranı % 96 ya yükseldi. Ukrayna'daki artış % 56 dan % 96 ya, bazı bölgelerde ise % 100 e yükseldi.

Ekim ihtilâli ile birlikte perçinlenen köylü-işçi işbirliği ile bu toprak reformu, tarımsal üretimin kontrolünü tamamen küçük üreticilere devretme amacını gözeten ve bundan sonraki dönemlerde Rus ekonomi tarihine tükenmez bir etki yapan uygulanışın örneği idi.

BÖLÜM II

FASIL 4

İLK SEKİZ AY

I

1917 de Lenin'in söylev ve yazıları, iktidarı ele geçiren sınıfın siyasî görüşünü belirten fikirleri ihtiva eder. Lenin'e göre bu siyasi görüşler, tarihi güçlerin gelecekteki gelişme ve gidişatı yönünde olduğu takdirde üstün bir nitelik kazanır. Dün bu güç, belirli bir zengin kapitalist sınıfın ortaklığı ile yürüyen toprak feodalitesinde bulunuyordu. Mart ihtilâli iktidarı, şehir ve köylerde kapitalist sınıfın eline teslim etti. (Lenin'in görüşüne göre, burjuvazi kendisi iktidarı eline geçirmemiş, fakat halk kitleleri bunu kendilerine teslim etmişti). Ve şimdi ise Ekimdeki Sovyet ihtilâli ile iktidar, nüfusun çoğunluğunu temsil eden köylü ve işçi temsilcilerinin eline geçmişti. Birçoklarının anlamakta başarı gösteremedikleri Lenin'in siyasî görüşleri, tarihi seyir içinde yer alan ve kısa vadeli ekonomik ve sosyal siyasetten ayrı ve uzun vadeli görüşleri ihtiva eder. İktidarın, halkın, köy ve şehir emekçi kitlelerinin tamamen spontane (kendiliğinden) olarak yarattıkları Sovyetlerin eline geçmesi, Mart ihtilâlinin yarı yolda stop ederek bir çok burjuva ihtilâllerinde olduğu gibi eski feodalitenin parçalanmış ekonomik temelleri üzerine çökmesini önlediği gibi, bu noktada durmayarak kapitalizmden sosyalizme geçişin tarihi ve zaruri temellerini hazırlamıştır. Geçici koalisyon hükümeti, burjuva demokratik devriminin yarı yolda durmayıp ileri gide-

ceğinin garantisi olamıyacağı gibi, tarım reformu uygulanmağa başlandığı sırada General Kornilov juntasının tertiplediği askerî hükümet darbesi, bu reformu boğmak ve işçi sınıfını zincire vurmak tehlikesinin belirtileriydi.

Bununla beraber, yeni Sovyet rejiminin başlangıcında, hemen sosyalist bir ekonomiye geçmek mümkün olamazdı. Yapılacak ilk iş, ekonominin kilit noktalarını ele geçirerek, kazanılan politik zaferi sağlamlaştırmak ve sanayii çalışır bir durumda tutarak, sanayii yukardan ve aşağıdan kontrol altına almak ve yeni rejimi, salgın mikrop olan ekonomik bölünmelere, çözülmelere karşı ve hükümeti dize getirmeğe matuf muhtemel bir sermaye hücumuna (grevine) karşı korumak, savunmaktı. Fakat derhal şiddetli bir kamulaştırma ve müsadere uygulanmasına geçilmedi. Lenin in müteakiben bu geçiş dönemini, «Devlet kuvveti, kendini bir yandan mümkün olduğu kadar mevcut şartlara adapte ettirmeğe çalışırken, diğer yandan eski ile olan ilişkilerini mümkün olduğu kadar kesmeğe çalışmalıdır» şeklindeki izah tarzına karşı bazı acemice ve ütopist suçlamalar yapıldı (42).

Yeni Sovyet hükümeti, üretim üzerinde en sıkı kontrol ve işçi ve köylüleri, toprağı, fabrikaları, araçları, üretimi ve ulaştırma araçlarını gözbebekleri gibi korumağa çağırarak sosyalizme geçişi, «pratik tecrübeler ve işçilerin tecrübelerinin yardımı ile büyük köylü kitlesinin yavaş yavaş rıza ve muvafakatının elde edilmesi olayı» olarak nitelendiren bir karar aldı (Kasım

42) Lenin şunu da işaret etti; «kapitalist sınıfın şimdiki taktiği, bizi şimdiki ve eski ekonomik ilişkilerle olan bağlantımızı başlangıçta istediğimizden daha çok kesmeğe, ümitsiz ve haşin bir savaşa doğru sürüklemektir» (Seçilmiş eserleri cilt 9. S. 284). Lenin, 1918 de yayınladığı bir broşürde, «Kapitalizmden Sosyalizme geçiş dönemi, kapitalizm ve sosyalizmin elemanlarını birlikte barındırır» diyordu.

21 1917). Kasım 14 tarihli işçi kontrolü ile ilgili karar işçi komitelerine, işletme yönetimini kontrol etmek ve asgari bir üretimi tesbit etmek ve bütün haberleşme ve hesaplar üzerinde kontrol kurma yetkisini verdi. Fakat aynı zamanda genel genelgede bu karara bazı ekler yapıldı. İşletme sahibine, işletmenin yönetimi ile ilgili emirler verebilme yetkisi tanındı. Fabrika komitelerine bu emirlerine müdahale etmek veya aksi emirlerle karşı koymak yasaklanıyordu. 9. maddede yüksek kademelerin onayı olmadan, işçi komitelerinin işletmenin sahibi olması veya doğrudan doğruya yönetmesi yasak ediliyordu.

17 Aralık 1917 de bankaların millileştirilmesinin ilânı, özel bankalar tarafından finanse edilen ve yeni kurulan (Rusya Birliği) tarafından organize edilen banka personelinin grevini önlemek amacına yönelmişti. Tahıl ticareti hakkındaki Sovyet politikası, ihtilâlden önceki geçici hükümetin bu ticareti devlet tekeline almak şeklindeki uygulamayı aynen kabul etti ve yeni bir prensip koymadı, fakat bu prensip tahıl ambarları ve değirmenlerin devletleştirilmesi ile daha çok güç kazandı. 1918 Şubatında çok önemli sayılan ve savaş'a tahsis edilen özel işletmeler devletleştirildi. 18 Ocak 1917 tarihli bir karar, öncelikle devletleştirilmesi gerekli işletmelerin listesini ihtiva ediyordu. Bu listede, devlet için özel önemi haiz işletmeler ve işçi kontrolü hakkındaki kararı tanımayan özel işletmelerle, işyerini kapayan veya tasfiye eden özel kişilerin işletmeleri yer alıyordu. Fakat 18 Mayıs'a kadar sanayiin toptan millileştirilmesi olayı vuku bulmadı. Bu ay içinde ise şeker sanayii, Yüksek Şeker Komitesi diye anılan devlet kurumuna devredilerek millileştirildi ve bir ay sonra petrol sanayii, kahve, kibrit, dokuma tezgâhları ve dış ticaret devlet tekeline alınarak millileştirildi. Millileş-

tirme hareketlerinin yarısı bu ilk aylarda yapıldı, sebepler arasında çoğunlukla işletme sahiplerinin «sabotajı» yer alıyordu.

Bundan başka işletmeleri kapatma hareketleri ve yeni bir karşı ihtilâl çıkıncaya kadar beklemek için başka yere göç etmek gibi olaylar da az değildi. Enternasyonal Vagon-Lits yataklı vagonlar şirketinin ve Sergiev-Ufalenski maden şirketinin millileştirilmesindeki sebepler arasında atelyelerin işletilmesinin ve işçinin çalışmasının idarece reddedilmesi ve işçinin iş yerini kontrolü ile ilgili kararı tanımamak gibi hareketler vardı (43). M. Helferich-Sade işletmesi ise Haziranda fabrikayı kapattı ve Harkov'daki ofisini tasfiye ettiğinden dolayı millileştirildi (44). Andreiev Lanski uçak yapım atelyeleri işçilerine yol verdiğinden dolayı ve Rontgen Tube fabrikası da işini tasfiye ettiğinden dolayı ve Rostkino atelyeleri de fabrika sahibinin yakıt ve ham madde stokunun mevcut olmasına rağmen imalâta devam etmeği reddettiği gerekçeleri ile millileştirildiler. Diğer taraftan, Moskova'daki Elektro-Peredache elektrik işletmesi devlet için önemlidir gerekçesi ile devletleştirildi. Chaudoir şirketi ve Novorossisk maden şirketleri de yine aynı gerekçe ile devletleştirildi.

Bazı işletmeler, özellikle yabancı sermaye ile kurulmuş olanlar için, devlet ve özel sermayedarların birlikte yönetmeleri ile ilgili teklifler yapılıyordu.

Her ne kadar iç savaştan sonra uygulanan yeni ekonomik politika döneminin ilk günlerinde sınırlı bir ölçü içinde bu usul uygulandı ise de, zamanın şartlarına göre bunun uygulanma şansı çok azdı. Fakat Mart ayında ünlü zengin Moskova tüccarı Meshcherski başkanlığındaki kapitalist bir grup tarafından devlete bazı tek-

43) 29 Ocak 1918 kararı (Une Legislatism Communiote, 96-7), Labry.

44) 13 Ocak 1918 kararı (Lenin ve Shliapnikov imzaladı.)

lifler yapıldı. Bu teklifler arasında yabancı sermayenin yer alacağı metal sanayiini kontrol altına almak için devletle ortaklaşa yönetme (daha sonra bu sanayi Gomza adı ile devlet tröstü yapıldı) teklifi de yer alıyordu. Hükümet çevrelerinde bu teklifleri kabul veya reddetme hakkında iki fikir çarpışıyordu. Lenin, hükümetle yapılan anlaşmalardan sorumlu kişi sıfatı ile mühendislerin de katıldığı 27 Nisan Yüksek Ekonomi Meclisi toplantısında bu tekliflere karşı olduğunu ifade etti. 1918 yazı başlangıcında, yabancı sermayeye verilecek imtiyazları tesbit etmek için kurulan bir komisyon, bir Norveç firmasının ve Russo-Hollanda firmalarının Sibirya ve Donetz bölgelerinde demiryolu şebekesini genişletmek hakkındaki teklifleri üzerinde çalışıyordu. Sanayide, devlet işletmeleri yanında çalışmağa devam eden özel işletmelerin çalıştığı alanda genel fonksiyonu yerine getirmek ve kanunları uygulamak üzere devlet, sendika temsilcileri ve özel işletme sahiplerinden kurulu ortak kontrol organları kuruldu.

Örneğin, sanayi alanı için sendikalardan otuz temsilci, özel işletmelerden onbeş ve devlet organlarından seçilmiş yirmi temsilciden meydana gelen geçici (Merkez Konsey'in) 1918 Şubatında kurulduğu tekstil kongresini takiben 1 Nisan 1918 de bir Sentro-Tekstil kuruldu (45).

Yine buna benzer bir ortaklaşa kontrol organı da, hafif sanayi alanı için tesis edildi ve bu Sentre'lere kendi aralarında düzen sağlama bakımından büyük yetkiler verildi.

Gerçekte Sentre'ler ağır sanayide, ilk günden itibaren uygulanan daha merkezileştirilmiş kontrol sisteminin aksine, daha geniş bir desentralizeyi uyguluyorlardı. Ağır sanayideki kontrolün merkezileştirilmesi için

45) Y.L. Piatakov (Yezhegodnik Kominterna 1923. S. 329)

1917 Ocak ayında devlet temsilcileri, sendikalar, teknik uzmanlardan kurulu ve sanayide işçinin kontrol organlarının ödevlerini koordine etmek ve millileştirme hareketini sistemleştirmek için kurulmuş olan Yüksek Ekonomi Konseyinin (Vesenkha) yardımcı organları veya (Glavki) kuruldu. Metal sanayii için, Vesenkha'da bütün metal sanayii ile ilgili işletmeleri içine alarak bu alanda bütün yetkiyi kendi elinde teksif eden Glavmetal bölümü kuruldu. Bunun gibi, yeni kömür kaynaklarını araştırma, özel kömür işletmelerini kontrol altına almak ve teknik bakımdan yetersiz işletmeleri Vesenkha'nın onaylaması şartı ile kapatabilmek, yeni işletmeler açmak ve bu alanda devletleştirme hareketini programlaştırmak ve kömür ticaretini, dağıtımını yürütme yetkilerini haiz olmak üzere 1918 de Glavugol bölümü de kuruldu. Fakat bu Sentre'ler ve Glavkilerin kuruluş tüzükleri değişik olmakla beraber ifa ettikleri görevleri birbirine yakın, benzer durumdaydılar.

Hafif sanayi merkezleri, özel işletme sahiplerine talimat verme, donatım stokunun dağıtımı, fiatların tesbiti, işletmelerin toplanması ve nihayet Vesenkha'nın onayı ile uygun görülen işletmelerin millileştirilmesi yetkilerini haiz bulunuyordu. Bir işletme veya firma millileştirileceği zaman, ilk önce onun finansmanı organize ediliyor ve fabrika müdürü veya yönetici grubu tayin ediliyordu. Fakat nazari olarak teknik sorunlarda da en üst yetkiyi haiz olan bu yöneticiler, birçok sorunun çözümlenmesinde asıl yetki işçi temsilcileri (fabrika personeli dahil), teknik personeli, sendika ve Vesenkha'nın mahalli şubesinden meydana gelen komitenin elinde bulunuyordu. Bazı hallerde Sentre'ler, sanayinin ham madde ve yakıt donatımı ve üretimin satışı, ithal ve ihracat hakkını kendi ellerinde bulunduruyorlardı. 1918 yazında sanayi geniş ölçüde millileştirildiği için, Sentre'lerin ağır sanayideki fonksiyonları hafif sa-

nayie de sirayet etti ve bu alanda da Vesenkha'nm yardımcı bir kolu oldular. Bunların bir çoğu yalnız kendi alanları içine giren firmalar üzerinde değil, fakat başka kollarda da statükocu güçler haline geldiler ve ekonomik fonksiyonları genişletilince daha uzman bir üretim yönetiminin meydana getirilmesi için Glavki veya yardımcı bölümler kurdular, (Sentro-Tekstil'de Glav-Tekstil kuruldu). Sentre'ler sanayide bilfiil Vesenhka'nın yardımcı kolları ödevini ifa etmedikleri yerlerde, yerlerini Vesenkha ile direkt işbirliği yapan Glavkilere terkettiler. Glavkiler, geniş alanda yetkili Vesenkha'nın dar alanlarda aynı yetkisine sahip kuruluşlardır (46). Örneğin, 23 Haziran tarihil bir Vesenkha kararı Glavşakar'a (ki şeker sanayini organize ediyordu) şeker ile ilgili bütün işletmelere talimat, emir verme, üretimdeki artma, eksilme işlerini düzenlemek, yeni işletmeler açmak, işletme kapatmak, üretim ulaştırma plânı hazırlamak, işletmelerin mali işlerini kontrol, şeker sanayiindeki işçi ücretlerini tesbit etmek, yedek stoklar tesis etmek, çeşitli işletmeler arasında iş bölümü ve materyal dağıtımını organize etmek gibi yetkiler verilmişti.

II

Bu geçiş dönemine, geniş çapta bir sosyalizmden çok, özel ticaret ve sanayi üzerinde kontrol kurma ile tanımlanan ve istikrarsız bir durumu ifade eden devlet kapitalizmi adı verilebilir. O zamanki siyasi şartlar içinde bu sistem bir çelişme teşkil ediyordu ve nitekim bu sistem ancak 1918 yazına kadar yaşamağa devam edebildi.

Bu bozukluk ve yılın ikinci yarısından sonra gittik-

46) L. Kritsman, (Geroicheskoe Period Velikoi Revolutsi s. 199)

çe hızlandırılan geçiş döneminden genel bir millileştirmeğe gidilmesinin sebebi iki yanlıdır. Bir defa, fabrika komiteleri, işçilerin kontrolü genelgesinin kendilerine tanıdığı yetkilerden daha ileri giderek, fabrikaların bütün yönetimini ellerine aldılar. Bu durum, geçici koalisyon hükümeti zamanında başlıyan ve işçi ve köylünün kendi içinden gelen sportane ve direkt hareketinin doğal sonucuydu. Bu dönem, bir çok yazarların da o sıralarda belirttikleri gibi mahalli komitelerin birbirleri ile koordinasyon sağlamadan, insiyatiflerini kullandıkları ve merkezi Sovyet otoritesinin, ışık tutucu bir güç olmaktan öteye henüz geçememiş olduğu bir dönemdi.

Bu eğilimler şüphesiz yeni rejimin dayanaklarındandı. Bu tarihsel güçlerin spontane hareketlerinin gücü hiç şüphesiz bir devrimin sonucu belirmişti ve ne ihtilâlsiz başlıyabilir ve ne de tamamlanabilirdi. Gerçek hayatta sosyal dönüşümler bir plân çerçevesinde çok ender olarak cereyan ederler ve ekseriya tam düzgün cereyan ediyor hissini verdiği anda, içinden bazı çelişmeli olaylar ortaya çıkar. Bu hareketler başlangıçta gürültü, patırtı ile cereyan ederler. Bazı durumlarda yeni rejim bir süre, özellikle sanayide tatminkâr çalışmayı devam ettirdi: örneğin, Odessa'da bir İngiliz firması müdürü, işçi temsilcilerinin yönetim kurulu toplantılarında yer alabilmelerini teklif etti ve bu teklif reddedilmedi (47). Özel işverenler içinde fabrika komitesini kişisel etkisi altına almak veya rüşvet kullanmak gibi yeltenişler vukua geliyor ve bazı hallerde fabrika komiteleri tamamen pasif kalıyordu. Bu durumda bazı eski işletme sahipleri, müdürleri yeni rejimde uzun süre insiyatifi ellerinde tuttular (48).

47) The times gazetesinin (A British manager) başlıklı makalesinden 4 eylül 1918

48) I. L. O. (*Labour conditions in Soviet Russia*) S. 241, ve Zagorski.

Bazı işverenler, yeni rejimin birkaç haftadan fazla yaşayamıyacağını düşünüyorlardı. Bunlardan bazıları diş bilemelerine rağmen fabrika komitelerinin emirlerini yerine getiriyorlardı, fakat büyük çoğunluğu ya fabrika komitelerine meydan okuyorlar veya fabrikalarını bir an önce kapatıp, elverişli şartlar ortaya çıkıncaya kadar başka bir il'e göç ediyorlardı.

Gerçekten özel Üreticiler Birliği işin başından beri işçi kontrolü nizamnamesine karşı koydular: örneğin, Petrograd Üreticiler Birliği ve Rusya Ticaret ve Sanayi Birliği 1 Aralık tarihinde işverenlere, işçi kontrol nizamnamesinin baskı ile uygulanması halinde fabrikalarını kapatmalarını sağlık veren bir karar aldılar. İşverenlerin bu oyunlarına karşı fabrika komitelerinin gösterdiği tepki, idarehaneleri işgal ederek müdürü, yöneticileri dışarı atmak ve yönetimi ele geçirmek şeklinde beliriyordu. 1918 baharında fabrika komiteleri içinde sendikalizm akımı yaygınlaştı. Bu akım, fabrikaların işçiler tarafından doğrudan doğruya ve işçilerin yararına işletilmesi fikrine dayanıyordu. Sonunda atelye disiplininde ve üretimde bir bozulma, çözülme belirdi. Bu eğilim bir nevi mülkiyetçilik hissi ve üniteçilik, şirketçilik zihniyetinin belirmesine yol açtığından, üst ekonomi organları ile olan koordinasyon, onların kontrolüne karşı cephe almak şeklinde ortaya çıktı. Metal işçileri sendikasının liderlerinden biri, bu durumu «bir nevi ferdiyetçi ve anti sosyal yeni bir mülk sahibi türedi, bu mülk sahibi de bu fabrika komitelerinden başkası değil» demek sureti ile tanımladı. Donetz havzasında metal işletmeleri ve madenler birbirlerine kredi karşılığında kömür ve demir satmayı reddettiler ve bunun yerine devlet ihtiyaçlarını gözönüne almayarak bunları köylüye sattılar (49). Vesenkha bu

49) 8. Sovyet kongresine sunulan rapor (ocak 1920).

günlerde bir rapor yayınlayarak, vaziyetin ciddiyetini belirtti. Vesenkha'nın görevi millileştirmeyi bir plân dahilinde gerçekleştirmekti. Fakat başlangıçta yeterli bir istatistik, yeterli bir yönetim mekanizmasının olmaması yüzünden mahalli organlarla ve işçi kademeleri ile irtibatı iyi kuramadı ve bunun sonucu dağınık olarak yayılan teşkilâtlarla uğraşmak zorunda kaldı ki, bu da üretim teşkilâtlanmasını çok kötü duruma soktu.

Mahalli Sovyetlerin ve fabrika komitelerinin uyguladıkları bu kanunsuz millileştirme hareketine karşı, merkezi otoriteler bu hareketleri ancak takbih ediyorlardı. Vesenkha teşkilâtının baş meselesi, bu millileştirme hareketlerini koordine etmek, ekonomik gücü ellerinde tutan kuvvetlere şekil ve yön vermekti. 14 Şubat 1918 de, işletmelerin Vesenkha ve Halk Komiserleri Kurulunun (Sovnarkom) ortak onayları olmadan eski sahiplerinden devir alınamıyacağını bildiren bir bildiri yayınlandı. 27 Nisanda hiçbir mahalli teşkilâtın, sanayi tesislerini Vesenkha'nın izni olmadan müsadere edemiyecekleri tekrar hatırlatılıyordu (50). Fakat diğer taraftan bu bildirilere aykırı hareketler devam ediyor ve Vesenkha'nın merkezi kontrol çabaları muhalefetle karşılanıyordu. Urallarda bir grup fabrikanın, merkezdeki yetkililerce eski sahiplerinde kalmaları kararlaştırıldığı halde, mahalli fabrika komitesi bu fabrikaların sahiplerinin tavırlarının provakatörce olduğunu bildirerek fabrikaları devraldılar.

Sendikalar Birliği Merkez Komitesi, Moskova'dan bir delege yollayarak onları ikna etmek istedi, fakat başarı sağlıyamadı. Merkezden tekrar telgrafla fabrika komitesine ihtar edildi. Bu telgrafa gelen cevapta, halen fabrikanın, fabrika komitesinin yönetimi altında olduğu yazılıydı. 1918 Temmuzundan önce millileştiril-

50) Izvestia 27 Nisan 1918

miş olan özel firmalardan yalnız 100 tanesi, merkezdeki yetkililerin onayı ile yapılmış, 400 ü ise yalnız mahalli teşkilâtların insiyatifi ile uygulanmıştır (51). Zhivilov fabrikası hükümet tarafından millileştirildiği zaman fabrika komitesi, hükümetin gönderdiği yöneticiyi reddetmişti. Kuzey eyaletleri ekonomik konseyinin Petrograd metal fabrikalarının kontrolü için gönderdiği hükümet müfettişleri ile fabrika komiteleri arasında ciddi anlaşmazlıklar çıktı (52). Demiryolu atelyelerinde de aynı eğilimli hareketler belirdi. Onlar da merkezi kontrol hususunu, fabrika komitelerinin bağımsız ve serbestçe çalışmaları gerekçesi ile reddediyorlardı. Her ne kadar Şubat ayında fabrika komiteleri ve sendikalar yaptıkları ortaklaşa bir toplantıda birbirleri ile işbirliği yapmaları ve birbirlerine yardımcı olmaları kararlaştırıldı ise de, Sendikalar Birliğinin 20 Nisandaki 3. kongresinde hükümetin sanayi alanında tek müdürle yönetim prensibine dikkat edilmesi ve müdürlere, gösterdikleri bilimsel yönetim ve aldıkları sonuçlar ile ölçülü bir ücret usulü uygulanması hususlar ndaki tek'ifine karşı önemli bir karşı koyma kendini gösterdi. Riazanov (partiden bu meseleye muhalif olması yüzünden istifa etti) ve «bu uygulamanın hortlayan kapitalist sömürüsü olduğunu» yazdı. İşçi Birliği temsilcileri ve Maksim Gorki'nin Novaya Zhizn grubu bu fikri desteklediler. Bir bolşevik delegenin, bir toplantıda demiryolu işletmesinin Amerikan sistemi ile işlemesi lâzım geldiği hakkındaki fikri, geniş çapta hücumlara hedef oldu. Bu fikirlere karşı fabrika komitelerinin ve sendikaların, Vesenkha ve sendika temsilcileri tarafından tesbit edilen belirli bir minimum üretim programı üzerinde kol-

51) I. L. O. yayını S. 196; millileştirmenin yarısı 15 mayıs ve 28 Haziran arasında yapıldı.

52 a) İngiliz işçi delegesinin raporu - 1920.

iektif sorumlulukları haiz olması teklif edildi. Hükümet sözcüsü «Artık hissedarların, büyük kazançlarının zaptedilmeleri ve işçi sınıfının çıkarlarının zararına kullanılmaları korkusu yoktur, çünkü işçi devletinde sendika temsilcileri yüksek ekonomi konseyinde kuvvetli bir şekilde yer almışlardır ve aksine, hükümetin ileri sürdüğü bu metotlar işçinin hayat seviyesinin yükseltilmesine ve sosyalist sanayinin güçlendirilmesine yarayan üretimi arttırıcı başlıca araçlardır» diyordu. Bolşevik merkez komitesinde muhaliflere herhangi bir taviz vermeyecek derecede çoğunluk politikası mevcuttu. Hükümet sözcüsü, «fabrikaların, üretim gereği ivedi ihtiyaç halinde yüksek ekonomik organları tarafından prensip olarak onaylanmış tek müdürler tarafından ve bu yüksek organlara karşı sorumlu olarak yönetilmeleri lâzımdır» şeklinde fikrini savundu. Fakat bu esaslar genel olarak 1920 yılındaki parti kongresine kadar uygulanmadı. Günlük randımana göre ücret ve Taylor metotlarından bazıları fabrikalarda uygulandı ve uygulama genişletildi. Demiryollarında yönetim, mahalli sendikalar ve atelyeler komiteleri ile işbirliği yapan daimi bir yönetim organının elindeydi. Bolşevizmin, sendikalizm akımına karşı savaşının birinci ravundu kazanılmıştı. Mali alanda, birçok eyaletlerde uygulanan ve mahalli Sovyetlerin burjuvadan zorla para toplamaları ve vermeyenleri tutuklama yetkileri kaldırıldı ve para toplama usulü yerine vergilendirme uygulandı ve bu yetki bölgelerdeki maliye organlarına verilerek merkezileştirildi ve bu organlara merkezi hükümetin çıkardığı kanunlarla işbirliği yapması sorumluluğu yüklendi (52b)

İşçilerin spontane eğilimlerini ihtiva eden bu akım-

52 b) M. P. Price, op. Cit. S. 280; L. Pasvolski (Economics of communism) S. 32;

lardan başka, bir de Lenin'in politikasına karşı ve sınıf ilişkilerinin kızıştırdığı bir muhalefet de belirmişti. Bu muhalefet, yalnız parti dışındaki solcu sosyalist devrimci partiden değil, bolşeviklerin kendi içinde beliren (solcu komünistler) denen bir muhalif gruptan da geliyordu. Bu ikinci grup, parti içinde adı (komünist) olan bir gazete yayınlamağa başladı ve sosyal devrimci parti ile işbirliğine başladılar. Muhalefet, Brest-Litovsk anlaşmasının imzalanması sırasında şiddetlendi. Bunlar anlaşmayı, Alman emperyalistlerinin kucağına düşmek şeklinde yorumluyorlardı. Daha ileri giderek 16 Temmuzda hükümeti devirmek ve Lenin'i tevkif etmek üzere silâhlı bir ayaklanma düzenlediler (53). Bunların başında Buharin, Radek, Piatakov, Ossinski ve Lomov bulunuyordu. Macar Bela Kun, her ne kadar bunların bastırılması işinde rol aldıysa da sonradan bu gruba katıldı. Bu grup ilk önce millileştirme hareketinin çok yavaş gitmesine hücum etti ve tüccar Meshchersky ile ortak bir şirket kurulması hakkında yapılan görüşmeleri takbih ettiler. Muhalefettekiler her ne kadar burjuva teknisyen ve uzmanlarının çalıştırılması (istihdam edilmesi) meselesine açıkça cephe almadılarsa da, (ki bu meselede Buharin, Lenin'den daha sağda olduğunu beyan ediyordu) birçokları bu meselede Lenin'in bu uzmanlarla cömertçe işbirliğinde ısrarına karşı cephe almışlardı. Bunlardan bazıları üretimin direkt olarak fabrika komiteleri tarafından sıkı bir surette kontrolu sağlanmadıkça, uzmanlara bu kadar cömertçe davranılmamasını istiyorlardı. Solcu Sosyal Devrimci Karelin, Sovyet Merkez Yürütme Komitesinin dördüncü

53) L. Troçki, Cours Nouveau; M. P. Price op. Cit. 271. Sol komünistlerin başlıca liderleri Bukharin, Radek, Piatakov, Ossinski, Yakovleva ve Lomov'du. Macar Bela Kun daha sonra bu gruba katılmış göründü.

toplantısında Lenin'in burjuva mühendis ve ekonomistleri istihdam etmesini açıkça burjuvazi ile koalisyon şeklinde nitelendirdi. Mayısta, Sosyal Devrimciler bolşeviklerin yiyecek işlerini merkezi bir kontrol altına alma fikirlerine, özellikle mahalli Sovyetlerin, mahalli tüketim komiserlerinin otoritesini azaltmak için bir tüketim komserliği kurmalarına karşı cephe aldılar. İşte bu eğilimlere karşı Lenin «Günümüzün başlıca meseleleri» isimli yazıyı yayınladı. Bu yazıda Lenin, sol kanatın çocukça eğilimleri ve küçük burjuva zihniyetinden bahsederek, devlet kapitalizminin ileriye doğru atılmış büyük bir adım olduğunu ve kapitalizm ve sosyalizm arasında kapitalist ve sosyalist elemanların kaçınılmaz şekilde birlikte yer alacağı geçici bir dönem olduğunu ifade ediyordu. Lenin (54) «Bu şartlarda, devlet kapitalizmini batı ve merkezî Avrupa kapitalist devletlerin bir savaş içinde uyguladıkları devletçilik şeklinde kopya etmek zorunlu olmakta ve hatta belirli hallerde büyük çaptaki işletmeleri organize etmekte tecrübeleri bulunan ve devlet kapitalizmini kabul etmiş bulunan kültürlü kapitalistleri proleterya sınıfının yararına faydalı bir yardımcı olarak istihdam etmek mümkündür» fikrini savundu. Devlet kapitalizmi tehlikesine geleneksel bir korku ile bakan kimselere Lenin, bu korkunun yersiz olduğunu, çünkü artık işçi sınıfının tarihi gelişimin harekete getirici kilit noktalarını tuttuğunu ve devlet gücünü elinde bulundurduğunu belirterek, bir takım cümlelerin esiri olan romantiklere gerçekçi olmalarını söyledi. Lenin şöyle devam eder, «İşçi delegeleri fabrika sahiplerinden şikâyet etmek üzere bana geldikleri zaman onlara daima şunu söylerim: Siz fab-

54) Lenin (Günümüzün başlıca meseleleri) (Sol kanadın çocukluğu ve küçük burjuva zihniyeti) seçilmiş yazılarından cilt 9, S. 156.

rikanın devletleştirilmesini istiyorsunuz. Pekâlâ, iyi, şu anda karar verebilir ve imzalarız. Yalnız bana söyleyin, fabrika teşkilâtını kendi ellerinize alabilecek misiniz? İmalâtın nasıl geliştirilebileceğini ve ne ile yapıldığını biliyor musunuz? Ve üretiminizin Rusya ve uluslararası ilişkilerinden haberdar mısınız? Tabii bu hususta birşey bilmedikleri ortaya çıkıyor böylece. Bu hususlarda bolşevik nazariye kitaplarında yazılı birşey yok.» (55)

İhtilâli izleyen ilk sekiz aylık nefes alma, kendine gelme devresine son veren en ağır darbe, yabancı silâhlı kuvvetler tarafından desteklenen ve 1918 yazında patlayan iç savaştır. 29 Mayısta Urallarda Sibirya Vilâdivostok yolu ile doğuya giden esir Çek kıtalarının isyan haberleri geldi ve 30 Mayısta Moskova ve diğer illerde sıkı yönetim ilân edildi. Haziranın ilk haftalarında general Krasnov ve Kazak kıtaları güneyde Çaritsine hücum ettiler. Brest Litovsk anlaşması imzalandıktan sonra Almanlar Ukrayna'yı işgal ettiler ve Haziran ayında İngiliz kıtaları kuzeyde Arkhangelks'e (56) çıktılar ve Nisan ayındanberi Finlandiya'daki Almanların işgaline engel olmak üzere Sovyet otoriteleri ile olan anlaşmayla Murmansk'ta bulunan müttefik kuvvetleri ile beraber güneye inmeğe başladılar. Ağustos ayında General Denikin gönüllü ordusu, Kubanda Ekaterinodor'ı zaptetti ve bunu 5 Eylülde Lenine yapılan

55) Farbman, (Lenin'den sonra) S. 43.

56) Bu çıkarma, Petrograd'da bulunan İngiliz gizli servisinin yardımı ile Arkangelsk ve Murmansk'a doğru ilerleyen beyaz ordunun yardımcı organlarının desteği ile yapıldı. Arkangelsk'teki beyaz ordunun kumandanı Çaykovski beyaz subaylar tarafından kaçırıldı. Daha sonra Çaykovski'ye istifa etmesi için mühlet verildi ve bunu askeri bir diktatörlük izledi. Bu kaçırılmada İngiliz Generali POOL'ün subayı Chaplin rol oynadı. Daha sonra General Pool'ün yerine tayin edilen General İronside, bolşevik rejime karşı bu bölgede bir beyaz isyan çıkarıp tarafsız bir rejim kurulması hareketini organize etti.

suikast izledi. Bu şartlar altında burjuvazinin yeni rejime karşı muhalefeti yalnız şiddetlenmekle kalmadı, işbirliği şöyle dursun Sovyet hükümeti için askeri tedbirler her türlü mülâhazanın üstünde yer aldılar. Daha evvelce bavullarını hazırlamamış ve işlerini bırakıp, beyaz orduya katılmamış tüccarlar ve sanayi kodamanları, Sovyet otoritelerini, üretimi direkt olarak kontrol zorunda bırakan, sabotaj ve suikastlara teşebbüs ettiler. Fabrika sahiplerinin ve yönetim personelinin sabotajları ve diğer fabrikalarda fabrika komitelerinin icraatından doğan kargaşalık devam ederken, hükümet için fabrikaların tümünün devletleştirilmesi ve herbirine merkezden emirle donatılmış temsilciler göndererek üretim merkezini kontrol altına almaktan başka yapılacak birşey kalmadı.

Haziran sonunda hükümetin tutumu tamamen değişti. 28 Haziran tarihinde genel bir devletleştirme kabul edildi ve bir kalemde bütün büyük çaptaki işletmeler ayırt kabul edilmeksizin devletleştirildi. Sermayesi 1 milyon rubleden fazla olan bütün işletmeler bu kapsamın içine alındılar. Şüphesiz bu kararın alınmasında zorunlu ve ivedi sebepler rol oynamıştır. Moskova'da, Ukrayna'daki önemli sanayi merkezlerini tutan Almanların, gelecekteki millileştirme hareketine karşı kendi yatırımları olan işletmeleri korumasından ve bunları Alman firmaları içine almalarından korkuluyordu. Haziran ayında Berlin, Rus sanayi hiseslerinde bir spekülâsyon felâketine tanık oldu. Berlin'de ticaret heyetinde üye bulunan Larin, 25 Haziranda Lenin'e bir telgraf çekerek Moskova'daki Alman Elçisinde halen Alman sermayedarlarına ait olan işletmelerin bir listesi bulunduğu ve bunların millileştirilmemesini istiyeceklerini bildirdi. Bu harekete karşı Vesenkha bütün gece toplanarak millileştirilecek işletmelerin bir listesini hazırladı ve halk komiserleri heyeti 48 saat içinde bunu onay-

ladı. Ertesi sabah, Alman Elçisi Kont Mirbach'ın Alman vatandaşlarına ait işletmelerin millileştirme dışında tutulmasını isteyen notasını hükümete sunacağı günün sabahı, bu karar İzvestia'da yayınlandı. Kararda, millileştirme işlemi tamamlanıncaya kadar eski sahiplerin üretimi kontrola devam edebilecekleri bildiriliyordu. Bunu izleyen 6 veya 9 ay içinde bütün sanayi sektörünün millileştirilmesi ile sonuçlanan bir seri kararlar yayınlandı (57). Yılın sonunda 1000 işletme, 1919 sonbaharında 3000-4000 işletme millileştirildi. Millileştirilme hareketine paralel olarak üretimin dağıtım ve toplama işlerinin merkezileştirilmesi hızlandırıldı. Savaş komünizmi diye anılan döneme girilmişti. Şimdi bütün mesele yeni rejimin yaşaması için girişilen ölüm kalım savaşındaydı ve bu savaşta askeri ihtiyaçlar ön plânda tutuluyordu.

57) (Sbornik Dektretovi Postanovleni po Narodnomu Khoziastvu, 1918 - 19) S. 112

FASIL 5

SAVAŞ KOMÜNİZMİ DÖNEMİ

I

Yabancı kuvvetlerin desteği ile hareket eden beyaz orduların ilerlemesi sonucu, ekonomik teşkilâtta çözülme had safhasına erişti.

Önceden belirttiğimiz sendikalizm akımı ve ademi merkeziyetçilik eğilimlerine ek olarak şimdi bir de iç savaşın en önemli sanayi ve tarım bölgelerine yaptığı olumsuz etki ve zararlar da yer alıyordu. Beyaz orduların hareket alanı zengin Kuban ve kuzey Kafkas bölgeleri idi. Almanlar da Ukrayna'da ilerliyorlardı.

General Denikin'in gönüllü ordusunun 1918 Agustosunda Ekaterinodar'ı ele geçirmesini takiben, General Krasnov'un kazakları aşağı Volga'da harekete geçti ve Ekimde güneydeki beyaz orduları General Denikin emri altında birleşip, bir Amerikalı tarihçinin belirttiği gibi Azak denizi ile Volga arasındaki bölgede yağmacılığın normal sayıldığı tam bir kılıç diktatoryası kurdular (58). Ağustosta Çek kuvvetleri beyaz ordular ile işbirliği yaparak Kazanı zaptettiler ve Urallar, Sibirya çok geçmeden Amerikalılar, Kanadalılar, Fransız ve Japonlar tarafından desteklenen Amiral Kolçak rejimi altına girdiler. İngilizler kuzeyde küçük bir ilerleme ya-

58) G. Stewart, (Rusya'daki beyaz orduları) S. 66, 69 da Amiral Kolçak'ın (Sibirya beyaz kuvvetlerinin kumandan yardımcılarından Ataman Semyonov ve Kalmiyko, General Rosanov ve Annenkov'ın yaptıklarını Cengiz Han'a taş çıkartacak ve orta çağ katliamlarının bunun yanında masum kaldığı bir cinayet ve yağmacılık olarak tanımlanmıştır.

General W. S. Graves (Amerikanın Sibirya maceraları) isimli kitabında Kalmiykov için «hayatımda gördüğüm ve işittiğim en azılı cani, yağmacı ve kafa kesici canavar» diye yazmıştır.

pabildilerse de, General Yudenic'in orduları Kronstad'ın Neva nehrinden içeri girmesi için destek yapan İngiliz donanması birliklerinin açıklarında beklediği Petrograd kapılarına kadar dayandılar. Bu safhada Sovyet hükümeti sahip olduğu kömür bölgelerinin % 10 nu, demir üretiminin 1/4 ünü, buğday bölgelerinin yarısını ve şeker kamışı kaynaklarının 1/10 nunu kaybetti. Ham madde sıkıntısı sanayii tehdit ediyordu. Moskova ve Petrograd'da açlık sokaklarda kol geziyordu. Evvelce ithal malı olan fabrika makina aksamının artık ithal imkânının kalmaması bir yana, bir de Bakü ve Grozni'nin kaybedilmesi sonucu yakıt kıtlığı başgösterdi. Türkistan'dan pamuk artık gelmiyordu ve Denikin'in ilerlemesinden sonra Donetz'den kömür de gelmemeğe başladı. Sovyetlerin hakimiyetinde kalan orta bölgelerdeki çelik fırınları 13 den, 1919 da 9 a ve 1920 de 5 e düştü. Sonunda mühimmat ve makina için lâzım olan araç, parça kıtlığı başgösterdi. Yakıt kıtlığı demiryolu ulaştırmasını da felce uğrattı ve cephedeki faaliyet için en ivedi askeri ihtiyaçları temin için güçlükler belirdi. Sivil savaştan önce hükümetin demiryolu uzmanı Prof. Lomanossov, yakın buhranın önüne geçilmez olduğunu raporunda belirtiyordu. İç savaş geniş çapta bir demiryolu savaşı idi. 1919 lokomotiflerin % 50 si savaş ihtiyaçlarına kullanılıyordu. İhtilâl sırasında onarım için bekleyen lokomotiflerin miktarı % 30 iken, 1918 de % 47 ve 1920 de % 69 a yükseldi. Yakıt, donatım ve yiyecek kıtlığı saniyede müthiş bir üretim düşüklüğü yarattı. En akıllıca ve cüretkârane alınan tedbirleri suya düşüren ulaştırma ve sanayi güçlükleri tedbir almak isteyen yönetim organlarının ekonomik durumu daha da karıştırmalarına sebep oluyordu.

Kıtlık ve açlık işçinin de şevkini kırıyor ve hırsız-

lık, işten kaçma gibi olayları hızlandırıyordu. Profesör Prokopovitch 1920 de sanayide çalışan işçi sayısının savaştan önceki sayısının yarısına ve işçinin ferd başına veriminin % 35 e düştüğünü ve üretimin % 14,5 e düştüğünü belirtti (59). Sanayideki devamsız işçilerin sayısı % 60 oranına yakındı ve bir Moskovalı işçinin aylık ücreti 1920 de kendisini ancak 13 gün yaşatacak miktardaydı ve bundan dolayı bu işçiler meşru veya gayri meşru yollardan ihtiyaçlarını giderme yollarını gözlüyorlardı (60.) Şurası şaşılacak bir durumdur ki, şehirlerin 1/4 ile 1/3 arasındaki nüfusu köylere göç ettiğinden şehir nüfusu azalmış ve bu arada Moskova nüfusunun yarısını kaybetmişti. Bütün bunlara bir de bütçe sarfiyatının savaş şartarının yükü altına girmesi eklendi, bu durumda hükümetin enflâsyonu durdurma ve tedavüldeki paranın değerinin düşmesini önleme şansı çok zayıftı. Aksine burjuvazi üzerine yeni vergiler yükleyerek yeni gelir kaynakları elde edilmesine rağmen, kâğıt para basımı hızlanmıştı. İhtilâlden sonraki ilk sekiz aylık dönem içinde iç savaş kopuncaya kadar, tedavüldeki para, Kasım 1917 de 22.4 milyar ruble idi ve Mart 1918 e kadar 30 milyarı geçmedi.

Tedavüldeki para Haziranda 40.3 milyar ve 1919 Ocak ayında 60.8 milyara yükseldi. Artış % 119 idi. Enflâsyon 1918 den sonra 1919 da üç misli ve 1920 de dört misli gibi büyük bir hızla gelişmişti (61).

Ekim 1920 de rublenin satın alma gücü 1917 kıymetine göre % 1 e düşmüştü. Enflâsyon, bir hükümeti icap ettikçe yeniden para basmağa zorlar. Emtia ve üretim gücünün kıtlığı, bu şartları yaratıp, tüketicinin ba-

59) (Rusya'nın ekonomik şartları) Popov Economla Zhizn dergisinde - 31 mart 1923 tarihli -

60) Khalatov (Yezhegodnik Kominterne) 1923 S. 46.

61) Prof. S. Katzenallenbaum (Rusya'da para ve bankacılık) 1914 - 24, S. 56.

sit ihtiyaçları için gerekli kaynakları azaltır, bunun sonucu enflâsyon topluma yeni vergiler yükler ve hükümet kendi ihtiyaçları için mevcut kaynaklardan, halk için ayrılandan daha büyük pay talep eder. Bu tüketim kısıntısı, hükümetin üretimi kıt olan maddelere duyduğu ihtiyaçlardan dolayı meydana gelen fiat artışı dolayısı ile büsbütün ağırlaşır.

Bu durumdan zarar görenler sabit gelirli vatandaşlarla, para stoku yapan kimselerdir. Bu gibi şahıslar enflâsyon geliştikçe paranın değerinin düştüğünü görerek muzdarip olacaklardır. Geçmişte bu durumlardan en çok zarar görenler fiat artışını izleyemeyen ücretli ve maaşlı sınıftı. Fakat Rusya'da Sovyet rejimi altında bütün çabalar işçi sınıfını bu zararlı etkilerden uzak tutmak üzerine teksif edilmişti ve bu bakımdan işçi ücretlerinde para yerine mümkün olduğu kadar tüketim eşyası kullanmak yönüne gidilmişti (62). Bu suretle enflâsyon sebebi ile işçinin duyduğu sıkıntı bir derece giderilmişti.

Elinde para stoku bulunduran eski, paralı sınıfın kalıntıları en çok darbeyi yiyenlerdi. Köylü sınıfı ise iki bakımdan zarar görmüştü, birincisi şuydu: Mallarını satarak karşılığında para aldıktan sonra, bu paraları yeni eşyalar almadan önce bir süre saklardı. Bundan dolayı mamûl madde fiatları, tarımsal ürünlerin fiatlarından çok daha hızlı arttığından birinci sıkıntı buradan gelmişti. Kasım İhtilâlinden önce tahıl fiatlarının artışını kamçılamak için tahıl tekeli öne sürülmüştü. Böylece enflâsyonun etkileri başlıca mamûl eşya üzerine doğru itilmiş ve şehir ile köy arasındaki mübade-

62) 1918 de Rusya'da işçinin yarısına ücretler tüketim eşyası ile ödeniyordu. 1919 da bu usul 3/4 e çıktı ve 1920 de ise 9/10 ücretler bu yolla ödenmeğe başlandı. (I. L. O. Sovyet Rusya'da sanayi hayatı, S. 169).

le, ikincisinin zararına sonuçlanmıştı. Bu da köylünün karşılaştığı ikinci sıkıntıydı.

Enflâsyonun sonuçları olan para miktarının artması olayı eğer köylü para biriktireceğine harcama yoluna gitmiş olsaydı önlenebilirdi. Enflâsyonun etkileri 1916-17 kışında belirmeye başlamış ve onu izleyen yıllarda devam etmiştir.

Bu gidişin sonucu, köylünün harcaması artarak, mamûl maddelere olan talebi arttı ve bu da bu maddelerin pazar fiatlarının artışını hızlandırarak hükümetin yeni para basımı vasıtası ile gerçek kaynaklar bulma çabasını gittikçe zorlaştırdı.

Fiatlar yükseldikçe, hükümet aynı miktarda gerçek kıymetler elde etmek çabası ile tedricen, tedavüle yeni para sürmek zorunda kalacaktır. Bu yeni para basımı, gittikçe önce basılan paradan yalnız fazla olmakla kalmayacak, fakat tedavüldeki para hacminin toplamından daha büyük bir miktara erişecektir. Bunun sonucu, para piyasasında (tüketicinin eşya satın alış yeteneği) ve gerçek değerde (real value) bir çözülme, parçalanma olacaktır.

Bu olayın sınırı, piyasaya artık para karşılığı mal sürülmediği (ki bu noktada artık mal trampa ile mübadele eder) ve paranın satm alma gücü ve hükümetin enflâsyonla yeni kaynaklar elde etme iktidarının sıfıra indiği noktalardır. Fakat bu noktaya erişmeden çok önce hükümet ihtiyaçlarını, enflâsyon dolayısı ile yeterli gerçek kaynaklarla karşılama imkânsızlığı ile karşı karşıya gelecektir. Gerçekten Sovyet hükümetinin kâğıt para basımı ile arttırdığı gerçek kıymetlerin değeri 1919 ve 1920 de müthiş bir düşüş gösterdi ve daha sonraki yılda düşme, 1918 dekinden 1/3 oranında yükselerek hükümet sarfiyatının % 8 ini teşkil etti (63).

63) J. S. Rozenfeld (Promishlennaia Politika S. S. S. R.) 1926 S. 384

Bu dönem savaş komünizmi diye anılır. Belirttiğimiz bu dönemde Sovyet hükümeti için, yeni para basımı ile de olsa normal piyasa hareketleri ile ihtiyaçları karşılayacak kaynaklar elde etmek imkânsızdı. Bu şartlarla adı geçen kaynakları elde etmenin tek bir yolu vardı, o da cebri yollar ve merkezi bir kontrol ve dağıtım sistemi.

Her bir çiftlikte tohumluk ve besin için ayrılan miktardan arta kalan fazla ürün, cebri toplamaya tabi tutuldu. Bu mahsulün toplanması ve ordu ve sanayi bölgeleri için dağıtım işi, Donatım Komiserliğine (Narkomprod)'a tevdi edildi. Bu merkezi dağıtım ve kontrol meselesi sistemin kilit noktasıydı. Bu sağlanmasaydı 1919-20 kışında şehirlerdeki kıtlık çok daha ağır olacak ve ordu çökebilecekti. 1920 nin sonlarına doğru, toplama organları daha güçlendirildi ve böylece işçinin beslenme rejiminde hafif bir düzelme mümkün oldu (64). Fakat bunun kaçınılmaz etkisi, ihtilâlin dayandığı köylü-işçi dayanışmasında kendini hissettirdi ve bu dayanışmada çöküntüler meydana getirdi.

Mahsulün cebri toplanması çok kere, şehirden gönderilen silâhlı işçi birlikleri yardımı ile uygulanıyordu. Bu tutum çok geçmeden ekili toprağın ve mahsul miktarının azalması ile sonuçlandı.

Bu azalma yalnız köylünün Narkomprod'a karşı pasif direnmesi sonucu olmuyordu, aynı zamanda mahsule ve tarım araçlarına tecavüz, tahrip etme yüzünden de meydana geliyordu. Pancar ekim alanı 1913 e nazaran % 30 bir azalma kaydetti, keten üretimi 1/5 oranında azaldı.

Mahsulün toplamı, iç savaştan önceki düzene nazaran 2/5 oranında düşüktü. Savaş komünizmi denilen dönemin sonlarına doğru, köylüye uygulanan fazla ürünün cebren alınması meselesi tartışılmağa başlanmıştı. nında azaldı.

64) Khalatov (Yezhegodnik Kominterna) 1923 S. 389.

Narkomprod'dan Ossinski tarafından, her çiftçiye düşen minimum miktarın tesbiti ve bu miktarın müsadereye tabi tutulması teklif edildi. (Bu usûl 2. Dünya Savaşında İngiliz Tarım Bakanlığının uygulamasına benzemekteydi.) Teklif tarım komiserliği tarafından soğuk karşılanmışsa da, 8 inci Sovyet Kongresinde kabul edildi. Müsadere usûlünü Sovyet Hükümetinin yaratmadığını söylemiştik. Besin kıtlığını da bizzat iç savaş yaratmadı.

Bu uygulamanın esas sebebi şiddet hareketiydi ve iç savaşın etkisinin bu besin kıtlığını, ekonomi politikasını güç vaziyete düşüren bir noktaya getirmesiydi. 14 Mayıs 1918 de, TSİK (Sovyet Merkez Yürütme Komitesi) aldığı bir kararla şunu ilân etti: «Başkasını istihdam ederek çalışan köylüye hatırlatılır ki bundan böyle, bütün fazla ürünü olan ve bunları tesbit edilen fiata vermek istemeyen her köylü halk düşmanı ilân edilecek ve vatandaşlık haklarından mahrum kılınarak ihtilâl mahkemesine verilecektir». Bu ilânı, 11 Haziranda fakir köylü komiteleri kurulması izledi. Bu komitelerin kurulmasındaki esas amaç, stok yapan varlıklı çiftçinin bu stoklarını köy içinde en iyi bilen bu fakir köylü komiteleri vasıtası ile müsadere etmekti. Çıkarının şehir işçisi ile ortak olduğunu hisseden ve devrimin savunucusu olan fakir köylü, hükümetin bu tedbirini iyi yürütecek bir güç idi. Fakat bu uygulama Haziranda 5. Sovyet Kongresinde hükümetle solcu ihtilâlcilerin arasının açılmasına yol açtı ve solcu ihtilâlcilerin Moskova sokaklarında yeni bir ihtilâl hükümeti kurmak üzere silâhlı bir ayaklanma tertiplemelerine sebeb oldu. Daha tehlikeli olan bir mesele de, ekseriya köyde azınlık teşkil eden kulakların sebeb olduğu çatışmalara, bu sefer büyük çoğunluk olan ve ihtilâldenberi tarım siyasetinin belkemiğini teşkil eden orta sınıf çiftçi kitlesinin de bu hoşnutsuzluğa katılması idi. Belirli eyalet-

lerde orta halli çiftçi, beyaz ordunun başarı kazandığı bölgelerde onun desteği oluyor ve çeşitli karşı ihtilâl hareketlerinin yardımcı kaynağını teşkil etmeğe başlıyor ve harekete yarı haydut bir hüviyet ile katılıp, komiserlere suikastler tertipliyorlardı. Örneğin, güney Ukraynadaki anarşist haydut lider Makhno ve Tambor eyaletindeki Antonov bunlara örnek gösterilebilir (65). Birçok bölgelerde özellikle Tula ve Riazan da besin elde etmek için gelen komitelerdeki işçilerle, mahalli köylüler arasında silâhlı çarpışmalar vukua geliyordu ve Narkomprod'un görevlileri köylere nadiren silâhsız gidebiliyorlardı. Lenin, köylü-işçi dayanışmasının tehlikeye girdiğini çabuk fark etti. Yıl sonunda fakir köylü komiteleri kaldırıldı ve Mart 1919 da 8. parti kongresinde Lenin, orta sınıf köylü arasında beliren bu çözülmeleri karşılamak için tedbir alınmasını ve karşı ihtilâlcilere karşı ve onların kızıl ordu saflarında yer almasını sağlamak için kazanılmaları lâzım geldiğinde ısrar etti ve «kulaklarla mücadeleye devamı aksatmadan ve fakir köylü ile sıkı işbirliğini sağlayarak, orta sınıf köylü ile uzlaşmanın yollarını öğrenin» dedi. Kongrenin kararı şu oldu; «Partinin orta sınıf köylü ile ilişkilerinde daha gerçekçi ve doğru yolu elde etmek, ihtiyaçları üzerinde daha titizlikle durmak, orta sınıf köylünün kulaklara karşı güvensizliğini arttırmak, Sovyet Hükümeti politikasının en acil hedeflerini teşkil etmektedir...

65) Makhno önce Ukrayna'da Kızılordu'da görev aldı ve sonra disipline aykırı hareketinden dolayı tardedildi. O ve arkadaşları mahalli köylünün desteğiyle Denikin'in beyaz ordusuna katıldılar. Kızılordunun ilerleyişinden sonra 1920 de, Sovyet yiyecek komiteleri yararına şehirleri yağmaya, kızılordunun haberleşmesine yardıma başladı. Kızılordu ile Vrangel ordusuna karşı 1920 Ekiminde kısa bir işbirliğinden sonra tekrar bozuştu. 1921 de Romanya'ya kaçtı. Antonov ise 1920 - 21 de faaliyet gösterdi. 1922 de yakalandı. (W. H. Chamberlein, «Rus İhtilâli» 1917 - 1921 cilt II, S. 233).

Sovyet politikası uzun bir süre için orta sınıf köylü ile işbirliği yapma ihtiyacındadır.» Stalin'in de daha sonra belirttiği gibi, orta sınıfı zararsız (nötralize) hale getirmek için onunla işbirliği yapma siyaseti, Sovyet Hükümetinin sivil savaşta başarıya ulaşmasını sağlıyan en büyük faktör olmuştur. Fakat beyaz ordunun işgaline uğrayan yerlerde, toprak ağalığının tekrar canlandırıldığını gören ve kızıl orduya nefret yerine ona destek olmağa başlıyan orta sınıf köylünün, Narkomprod'un görevlilerine karşı olan husumeti henüz giderilmemiş ve çatışmalar zaman zaman devam etmişti ve köylü-işçi dayanışması tehlike içindeydi.

II

İhtiyaçlara göre hareket edilmesi ve ekonomik hayatın merkeziyetçi yönetime bağlanması ile birlikte, pazar mekanizmasının merkezî dağıtım sistemiyle harekete geçirilmesi ve ekonomik mübadelede üretim eşyası yerine tedricen paranın ikâmesi yoluna gidildi. Devletleştirme hareketi, yalnız büyük işletmeleri değil orta ve küçük işletmeleri de kapsayıncaya kadar devam etti.

Kasım 1920 de, makine kullanan ve beş işçiden fazla işçi çalıştıran bütün işletmeler ve on işçiden fazla işçi çalıştıran el imalâtçıları işletmelerinin devletleştirileceği ilân edildi. Yılın sonunda, 37 bin işletme devletleştirildi. Bunlardan beşbini tek işçi çalıştıran işyerleri idi (66).

Bu işletmelerin devletleştirilmeleri ile birlikte serbest emtia mübadelesi ve serbest pazar sistemi kuruldu. Hükümet bu gidişatı destekliyerek çeşitli emtianın mübadelesini sağlıyacak devlet tekelleri tesis etti ve bu

66) L. Kritsman, Geroicheski Period Velikoi Russkoi Revolutsii, S. 127 - 129,

emtia tekellerinin faaliyete geçmesiyle adı geçen emtia pazardan çekildi ve tüketiciye yapılan satış Devletin özel organlarının eline geçti.

1918-19 yıllarında Devlet Monopolleri her çeşit mâmul malı ve tüketim eşyasını kapsıyacak kadar genişletildi. Bu tekellerin kurulmasıyla emtia pazarında kapitalist ilişkilerin yapısı bozuldu (67). 1918 Ağustosunda Vesenkha mal alım satımının para kullanılmadan karneler vasıtası ile yapılmasını emretti, böylece devlet işletmelerinde para bir mübadele aracı olmaktan çıktı. 21 Kasımda yayınlanan bir genelgede, özel ticaret tümü ile yasaklandı ve Narkomprod tüketim eşyası pazarında tek yetkili müessese oldu. 1919 Martında kooperatifler bağımsız statülerini kaybettiler ve Narkomprod'un birer organı durumuna getirildiler. Sanayide ücretler gittikçe para yerine eşya ile ödenmeğe başlandı, fakat çalışma şartları ordu disiplinine benzer bir durum aldı ve iş disiplini yarı askeri bir nitelik kazandı, cezalar ağırlaştırıldı. Başlangıçta tarım emtiası üç sınıfa ayrıldı. Bunlar üzerindeki devlet kontrolü değişiklikler arzetti. Birinci grup müsadereye tabi tutuldu, ikinci grup müsadereye tabi olmayıp yalnız devletin tekeli altına alınıyordu ve son grupta, devlet organlarına veya özel kişilere alım satım serbest bırakıldı. Bu durumda köylü, ilk iki gruba giren emtianın üretimini azaltıp, üçüncü grubunkini çoğaltma eğilimi gösterdi. Bu eğilime karşı, devlet tekellerine giren mal çeşidi devamlı olarak çoğaldı. Birinci gruptaki emtianın temini Narkomprod ile Narkomzem (Tarım Komiserliği) ne bırakıldı. Bu müsadereden arta kalan ürün karşılığında köylüye, mamûl madde verebilmek ve böylece pazar üretimini teşvik etmek için Narkomprod bir sanayi maddeleri fonu tesis etti. Bu şekilde kooperatiflerin te-

67) S. İ. Esknazii, Nar. Khoz. Sovetskikh Respublik za 1917 - 1924, (1925).

şekkülüne yol açıldı: Tarım ve el sanatları kooperatifleri müsadereye tabi olmayan maddelerin satıcı için ve üretim kooperatifleri de sanayi maddelerinin dağıtımı için kurulan iki cins kooperatiflerde takas usulü kullanıldı, sanayi ürünü karşılığı tahıl alınıyordu, yani para yerine mal mübadelesi. Sanayi üretimi Narkomprod'un ihtiyaçlarına göre düzenlendi. Cari fiatlara göre kredi verilen kuruluşlara, bu defa para yerine Narkomprod tarafından toplanan ham madde ve besin maddesi verilmeğe başlandı.

Bazı fabrikalarda işçiye ücret yerine karşılığında kooperatiflerden mal alabilmek için karne veriliyordu ve bu satışlar adı geçen fabrikaların zimmetine işleniyordu. Tekel altındaki mallar bakımından kooperatifler, ancak Narkomprod'un verdiği özel bir lisansla ticaret yapabiliyorlardı ve böylece devlet organlarının plânlarını uygulamaktan öteye gidemiyor ve devletin bir organı olarak hareket ediyorlardı. Tekel içine girmeyen maddeler bakımından bunların alım satımı serbestti ve kendi fonları ve riskleri altında hareket edebiliyorlardı. Bu sektör gittikçe daraltıldı ve böylece kooperatifler devletin yardımcı organları haline geldiler. Mali imkânları Narkomprod tarafından sağlanıyordu. Bu malî imkânları, köylülerle tarım ürünü karşılığında mübadele edilecek mamûl maddeler teşkil ediyordu. Yönetim masrafları ek ödeneklerle karşılanıyordu. Devletin yardımcı organları olarak, bu kritik dönemde faaliyet gösteren kooperatiflerde çalışan personelin, devletin ekonomik plânları ile ahenkli hareket etmeleri icap ediyordu. 1918 e kadar kooperatif yöneticileri, yalnız kendi kuruluşlarının çıkarının savunucuları olarak yeni Sovyet hükümetine karşı cephe almışlardı ve işbirliği yapmıyor, bağımsız kurumlar olarak kalmak istiyorlardı. Sovyet hükümeti ile bağımsızlıklarını korumak şartiyle işbirliğine yanaşmaları pek samimi de-

ğildi. 1918 yılı sonunda komünistler tarafından Sentrosoyus'un kontrolünün temini için (Kooperatif toptan satış birliği) teşkil edildi. Aralık 1918 de sanayi kooperatifleri kongresinde komünistler ilk defa olarak ufak bir çoğunluk sağladılar. Sanayi kooperatifleri, üye organlar olarak, Sentrosoyus yönetim hiyerarşisinde yeterli temsilci sahibi olmak, böylece hükümetin destekçisi olarak bu organlarda da yeterli derecede temsillerinin sağlanmasını teklif ettiler fakat, Sentrosoyus bu teklifi reddetti.

Bunun üzerine Sentrosekşin adı altında rakip ticari kuruluşlar kurdular. Yeni kuruluşlar yeterli bir organizasyon olamadılar. Hükümet Sentrosoyuslarla iş görmeği terkedemiyordu ve onlarla kontratlar yapılmağa devam edildi. 1919 Mart ve Mayıs ayları arasında hükümet Sentrosoyus yönetim kuruluna belirli sayıda hükümet temsilcisi sokmak üzere bir karar aldı. Böylece, bu yukardan tayin edilen temsilcilerle ve sanayi kooperatifleri temsilcileri ile beraber hükümet Sentrosoyus yönetim kurulunda büyük çoğunluğa sahip oldu. Hükümet bütün çalışan işçiler için kooperatiflere üye olmak mecburiyeti ihdas etti. Bu üyelik için aidat sorumluluğu yoktu. Kooperatifler, perakende mağazaları vasıtası ile her bölgede devletin dağıtım organları olarak halkın hizmetine girdiler. Buna benzer merkezileştirme sanayi işletmeciliğinde de kuruldu. Vesenkha'nın yardımcı organlarından olan ve Glavki diye anılan kuruluş sanayi alanında hizmet görüyordu. Biz daha evvelce, bu kuruluşun iç savaştan önce hizmete girdiğini görmüştük: Örneğin, Glavmetal maden sanayiindeki işletmeler arasındaki dağıtım taleplerini yerine getirmek için ve Glavugol ise kömür dağıtım işleri için, yeni işletmeler açmak veya yetersiz olanları kapatmak yetkisine sahip olarak kurulmuşlardı.

Tekstil alanında da Sentre'ler teşkil edilmişti. Sa-

nayide devletleştirme işi hızlandıkça bu çeşit organların özellikle, Glavkilerin sayıları arttı ve kendi alanlarına giren sanayi kollarında işbirilği fonksiyonundan, işletmelerin yönetim bakımından daha yakından kontrolünü sağlama fonksiyonuna geçtiler. Böylece bu işletmeler, kendi Glavkilerine daha bağlı bir pozisyona girdiler. Önceden daha bağımsız olan Glavki ve Sentre'ler de Vesenkha'ya daha sıkı bağlanmış birer kuruluş oldular. Bütün bu merkezileştirme eğiliminin ağırlık noktasını bütün arz ve talepleri 1920 yılı sonunda sayıları 50 den fazla olan Glavkilerde yoğunlaştırma meselesi teşkil ediyordu. Evvelce birçok Glavki, taleplerini kooperatifler ve diğer organlar vasıtası ile yerine getiriyorlardı. Bundan başka tarım alanında işlerin Narkomprod'da yoğunlaştırıldığını görmüştük. Bunlar Glavkilerden, tarım ürünü karşılığı mamûl eşya alarak köylere dağıtım işini organize ediyorlardı. Bunlar devlet bütçesine tabi olmakla beraber, çalışmalarında bağımsızdılar. Aynı zamanda kontrol teşkilâtında personel bakımından bir takım basitleştirmelere gidildi ve fabrikalarda Lenin'in şiddetle eleştirdiği komite yöneticiliği yerine, tek bir müdür veya en fazla üç kişilik bir yönetim kurulu sistemine geçildi ve Sentre'lerde teşkil edilen konsey ve yönetim kurulları kaldırılarak yerine Presidium'luklar kuruldu. Bunlar Vesenkha tarafından sendikalarla yapılan karşılıklı görüşmeler sonunda ve çoğunlukla sendika temsilcilerinin belirli sayıda bu presidiumluklarda yer alması ile tayin ediliyorlardı. Bu presidium, yıllık kongrelerde başlıca işletmelerin yöneticileri ve Glavkilerin, sendikaların ve mahalli ekonomik konseylerinin temsilcilerinden kurulu (Gubsovnarhozi) bir topluluk tarafından seçiliyorlardı. Bu son organlar Vesenkha'nın mahalli organları olup, mahalli Sovyet yetkilileri tarafından seçilen bir presidium'u ihtiva ederler. Sanayi sektörü işletme bakımından üç kategoriye ayrılıyordu.

Birinci gruptakiler büyük ve milli çaptaki işletmelerdi ki, bunlar derhal Glavkinin emri altına alındılar. İkinci gruptakiler, milli piyasaya hizmeti dokunan fakat, orta çapta işletmeler olup, mahalli grupları teşkil ediyordu. Yönetimleri ademi merkeziyetçilik esasına dayanıyordu ki, bunlar da merkezdeki Glavkilere eş (Gubsovnarhozlara) bağlı idiler. Fakat genel bir kontrola tabi tutuluyorlardı.

Uygulamada bu mahalli sanayi alanları, merkezî Glavkinin emri altında idiler ve kendi insiyatiflerine pek az sahiptiler.

Böylece birinci ve ikinci kategorideki işletmeler arasında fark kalmamıştı. Üçüncü kategoriye girenler küçük çapta işletmelerdi ve bunlar kendi çevreleri için üretim yapan ve kendi çevrelerindeki imkânlarla çalışan işletmelerdi: Bu kategori Gubsovnarhoz'un yetkisi içine alınmış ve çalışmaları tamamen ademi merkeziyet sistemi içindeydiler (68).

Devletleştirme işi hızlandıkça, son iki kategorideki işletmelerin sayısı çoğaldı. İkinci gruptaki işletmelerin çok dağınık ve küçük mahalli işletmeler halinde olması Gubsovnarhozi'nin hepsine kontrol elini uzatmasını güçleştiriyordu ve bunun sonucu istihbaratları zayıf olan merkezi Glavki gittikçe daha çok sayıda orta çapta işletmelerin (ki çoğu defa giriştikleri kontratları ifa edemiyorlardı) kontrolünü sağlamak zorunda kalıyordu. Mahalli Gubsovnarhoz'a verilen direktifler ekseriya oradaki şartlara uymadığından Gubsovnarhoz, mer-

68) Rozenfeld S. 122-23; Larin ve Kristman op. cit. 117 Glavki yönetim kurulları şunlardan kuruluydular: personelin %36 sı eski işçiler, %34 ü mühendisler, % 22 si büro işçileri ve % 1/2 si kapitalist işletme yöneticileri idi. Örnek olarak alınan 1920-21 de, 160 fabrika müdüründen 48 tanesinin müdürü eski fabrika müdürleri, 16 sı eski işletme sahipleri, 16 sı mühendislerdi. Bunların ancak % 13 ü yüksek tahsilli ve % 24 ü orta tahsilli idiler.

kez ile mahalli kuruluşlar arasındaki geciktirici çatışmalara basamak oluyordu. Savaş komünizmi ilerledikçe, ekonomik yönetimde merkez ile mahalli organlar arasındaki çatışmalar yüzünden organizasyonsuzluklar artıyordu.

Tek bir Glavki'nin kontrolu altına alınmış işletmelerdeki teknik ve üretim verimi zayıftı ve bu işletmelerde ayrıntılı bir envanter bile tutulmuyor ve devletleştirme işlerinden buna pek vakit bulunamıyordu. İşletmelerin birbirlerine uzak bölgelerde bulunduğu hallerde üretim safhalarını izlemek çok güç oluyordu.

1920 Haziranında bir denetleme komitesi kuruldu ve verdikleri raporda, birçok Glavkinin depolarda ne miktarda ve çeşitte mal mevcut olduğunu ve hatta bazılarının kaç deposu olduğuna dair bilgileri olmadığını belirttiler. Malların sevki, depoya giriş, sistematik bir usulle yapılmıyordu, malların envanteri nadiren tutuluyordu.

Ufak tefek hırsızlıklar, pazar için gizli satışlar nadir değildi, dağıtım yapılmıyor ve faydalanılmıyordu. 1920 yıllarında Narkomprod programı kendine tahsis edilen demiryolu ulaştırmasının pek azından faydalanmış ve Haziranda 35.000 vagon ve 300 lokomotif işlemez vaziyette kalmış ve Narkomprod, bu yılın ilk beş ayında programda tasarladığı ordu donatım ihtiyacının % 97 sini temin edememiş ve ulaştırma programının % 70 i ve fabrikalar ihtiyacının % 40 ını yerine getirememişti. Vesenkha, ekonomik genel kurmay olma ve devletin bütün ekonomik hareketlerini koordine etme görevini kısmen bile yerine getirememiş ve sanayi komiserliği teşkili gibi problemlerle uğraşmıştı. Narkomprod ve Vesenkha arasındaki ilişkilerde ve ayrı komiserlikler haline getirilmiş olan ulaştırma ve savaş sanayii ile olan ilişkilerde koordinasyonu sağlıyacak bir organ yoktu, ancak bu dönemin sonlarına doğru, bu üst

koordinasyonu sağlamak üzere Savunma Konseyi, Çalışma ve Savunma Konseyi (STO) olarak genişletildi.

1920 Haziranında Petrograd'da her yetişkin dört kişiden birinin görevli olduğu sanayide, istihdam edilen yönetim işlerindeki memur sayısının o sanayide çalışan işçi sayısının iki misli olduğu söyleniyordu (69).

Bazan çeşitli Glavkilerden Guzsovnarhoz'un ilgili bölümlerine gelen genelgeler birbirine uymuyordu. Krzhizhanovski'nin belirttiğine göre, merkezden gelen talep mektupları çoğunlukla muhalefet ile karşılaşıyor, böylece buna cephe alıp insiyatifini kullananlara şüpheli gözle bakılıyordu. Krzhizhanovski bu dönemi «bir yığın gereksiz raporlar ve evraklar dönemi» şeklinde nitelendirmiştir. Bir sürü teferruata ait sayısız kararların, merkezde yönetimi tıkaması, bir yönetim kaos'u ve gecikmelere sebebiyet vermesi sonunda meydana gelen tepki, (şok) sistemi diye tanınan sistemin uygulanması zorunluluğunu yarattı. Bu şok metodu belirli bir süre için hazırlanan plânlardı. Tehlike âlarmı çalan tıkanıklıkları atlayıp, işi yürütmek bakımından, çoğunlukla askeri ihtiyaç bakımından özel önemleri olan belirli işletmeler, şok işletmeleri olarak seçiliyordu. Bu işletmelerdeki işçilerin besin, yakacak, giyim ihtiyaçları diğer işletmelere nazaran öncelikle karşılanıyor ve yöneticiliklerine en iyi organizatörler tayin ediliyordu. Sanayinin yanlız belli bir kolu ele alındığı için, mevcut imkânların en iyileri o kısma teksif edildiği zaman randıman çok yüksek oluyordu (ulaştırma durumunun düzeltilmesi işinde olduğu gibi). Böyle bir iç savaş şartları içinde başka bir metodun meseleyi çözümleyebileceğine inanmak güçtür. Fakat bu dönemde böyle bir metodun kullanılması ekonomik karışıklığı azaltacağına arttırdı. Bunun sebebi, metodun hoyrat, kaba bir me-

69) G. Krhizhomovski (Khoziaistvennie problemi R. F. S. F. R.) S. 67.

tod oluşuydu. Bütün imkânların şok metodu uygulanan bölgelere tahsis edilmesi diğer alanlarda yokluğu, kıtlığı arttırıyordu. Bu da, şok metodunun uygulandığı alanların arttırılması eğilimini yaratırken, diğer taraftan şok sisteminden beklenen faydaların azalmasına sebeb oluyordu. Bu uygulamada öyle ileri gidildi ki, kalem, büro malzemesi imal eden 2. derecede işletmeler bile bu uygulamanın içine alındılar. Bir aralık Sağlık Komiserliği, maden suları işletmesinin uygulama kapsamına alınması için müracaat bile etmişti. Bazan da esas üretimin yardımcı kolunda sıkıntı çekildiği için şok sistemine başvurulduğu halde, esas üretim kolu bundan yoksun bırakılıyordu. Savaşın sonunda, bu sisteme normal bir sistem olarak devam edilemiyeceği anlaşılmıştı. Çünkü bu usûl normal ekonomik plânlama prensiplerinin esasını inkâr anlamına geliyordu. Krzhizhanovski'nin deyimi ile devlet, maliyet fiatının veya sınırlı kaynakların ekonomikman kullanılıp kullanılmıyacağını düşünmeden, araştırmadan üretim miktarını arttırmayı teşvik etmek durumundaydı ve kaynaklar, ekonomik verimi çok düşük olan çok sayıda işletmelerin harekete geçirilmesine sarfediliyordu. Tüketicilere mal dağıtımı şeklinde yapılan ücret dağıtımı, her ne kadar tüketim eşyası imalâtı ve dağıtım meselesini büyük çapta kolaylaştırmışsa da, kontrol yetkilileri tarafından yapılan talep tahmini, çoğunlukla doğru olmuyordu. Örneğin, Tambov eyaletinde çeşitli emtia, çeşitli kuruluşların elindeydi. Her kuruluş nüfusa göre kendi ihtiyaçlarının tahminini yapıyor ve bu tahminler % 20 arasında değişiklik arzediyordu. Bir işletme, ihtiyacı olan lâmbaları bir kuruluştan, sobaları başka bir kuruluştan temin ediyordu. Bir fabrikanın yeter ham maddesi vardı, fakat yakacak bakımından yetersizdi veya her ikisi de yeter derecede mevcuttu, fakat işçisini besliyecek besin maddeleri temin edemiyordu, böylece köylere göç yüzünden iş gücünü kaybediyordu.

Bütün bunlara ek olarak, yetenekli yönetici eleman kıtlığı ve politik sempati noksanlığı olan, hatta bazan cephe alan çok sayıda personel çeşitli işletmelerde yer alıyordu. Çabuk karar veren, insiyatiflerini kullanan yönetici personel kıtlığı da mevcuttu, zaten bunların çoğu eski tip yönetim elemanları idiler. Yeni işbaşına getirilmiş ve proleteryadan yetişmiş elemanların çabuk, girişken ve teşkilâtçılık kapasitelerinin yeterli olmalarına karşılık tecrübe ve eğitim noksanlıkları vardı ve eski teknisyenlere, uzmanlara şüpheci, güvensiz gözle bakıyorlardı. Kritsman, 1922 de 270 mühendisi ele alarak bir inceleme yapıyor ve şu sonuca varıyor ve bunları iki gruba ayırıyordu. Birinci gruptakiler kapitalist işletmelerde daha önce kilit mevkilerde yer alanlar, ikinci gruptakiler ise alelâde görevlerde yer alanlar. Birinci gruptakiler Sovyet hükümetine sempati duymuyorlar mıydı, çalıştıkları ödevlerin bir sosyal değeri olduğunu düşünmüyorlar mıydı, yolsuzluğa göz yumuyorlar mıydı? Bütün bu soruların cevabı şunlar oldu: Bunların birinci gruptakileri, soru sırasına göre % 90, % 30 ve % 25 olumlu, ikinci gruptakilerin ise % 13, % 75 ve % 30 u olumlu durumdaydılar. Bu sonuca göre genel olarak bu yöneticilerin % 90 ı yeni rejime sempati ile bakıyorlardı. 1918-19 da yeni rejime sempati beslemiyen personel 1922 dekinden fazla idi.

Böylesine güven duyulmayan sanayi yöneticileri kadrosu ile yardımcı kontrol organları kurmak veya çok teferruatlı genelgeler yayınlamak veya bütün önemli kararları, yetkileri tek bir merkezde toplamaktan başka yapılacak şey yoktu.

III

Sanayi ile tarım arasında mevcut piyasa tamamen ilga edilerek cebri satış politikası genişletildi, buna

karşı köylü muhalefeti arttı ve Smytchka (köylü-işçi dayanışması) tehlikeye girdi. Daha önce de belirtildiği gibi köylüye, kendi ihtiyacından arta kalan fazla ürünü devlete satma yükümlülüğü yüklendi. Fakat uygulama, daha çok mahalli toplama teşkilâtı ile köylü arasında bir çeşit pazarlık yapılarak yürütülüyordu. Bu sistem, şehirleri ve kasabaları savaşın en karanlık günlerinde açlıktan kurtardı fakat bu, olağanüstü hallerde uygulama yeteneği olmaktan ileri gitmeyen bir sistemdi.

Bu uygulamadan kaçınmak için müjik akla gelmeyen çareler buluyordu. Bu sebeple mahalli toplama teşkilâları sert davranmak zorunda kalıyor ve köylü arasında muhalefet ve nefret keskinleşiyordu. Larin, 1918-19 yıllarından bahsederek şöyle yazıyor: «Köylünün eline geçen dört milyon rublelik sanayi mamulâtı o sıralarda ikiyüz onaltı milyon pud'luk tahılın değerine eşittir. Şu halde devlet bu değere eşit toplanması gereken tahılın ancak yarısını, yani yüzyedi milyon pud'luk tahıl elde etmiş demektir.» Fakat bu açıklama, köylünün cari fiatlarla elde ettiği mamûl maddenin değerini ifade eder. Görmüş bulunuyoruz ki, mamûl sanayi malının fiatı, tarım mamûlâtından çok daha fazla (iki veya üç katı) yükselmişti. Diğer yandan şehirlerin devlet eli ile elde ettiği tarım ürünü, savaş öncesi döneme nazaran 1/3 kadardı, köylü ise savaş döneminden önceki mamûl mal miktarının ancak % 12-15 kadarını elde edebiliyordu. Bundan başka tarım ve sanayi arasındaki mübadele şartları 1919-20 sıralarında ağırlaştı. Kritsman'ın değindiği gibi, köylüye hasredilen mamûl maddenin büyük bir kısmı öncelikle karşılığında tarım ürünü veremeyen fakir köylüye verilmişti ki, bu arada mahsûl veren orta çiftçi de bu kadar, hattâ daha az miktar mamûl mal eline geçirmişti. Yani mamûl malların üretim alanlarından çok, tüketim alanlarına yöneltilmesi gibi bir eğilim vardı. Böylece fazla mahsûl üreten bölgeler, kar-

şılıklarında elde edecekleri sanayi mamûlâtı bakımından kötü durumdaydılar. 8. Sovyet Kongresinde köylü delegelerin keskin şikâyetleri işitildi. Örneğin, komiteler ve yönetim makamlarına dair şikâyetlerden bazıları şöyleydi: «Komiteler köylüye o kadar yükleniyor ki, köylünün bacakları bunu taşıyamıyor». Bu şikâyetler yapılırken Volga ve Batı Sibirya bölgelerinde köylü ayaklanmaları da yayılıyordu, bazı resmi memurlar öldürülüyor, tecavüzler vuku buluyordu. Şikâyetçiler yalnız köylüler değildi, şehirlerde işçi kitleleri de devlet ile kendileri arasında ve kendileri ile komünist partisi arasında bir ayrılma, bir kopma hissediyorlardı. Bunun bir belirtisi de merkez ile taşra arasındaki çelişmelerde görülüyordu. Merkezde şık giyimli pasta yiyici komiserlerden Yuri Libedinski meselesi «Hafta» dergisinde günün konusu yapılıyordu.

Fabrika işçileri arasında yukarı kademedeki ekonomi otoritelerine karşı bir kızgınlık, kırgınlık belirmişti. Bu otoriteler, emirler ve genelgeler yayınlıyarak, yeteri derecede besin ihtiyacını temin etmedikleri halde işçileri dışardan mal almamağa, yiyecek, yakacak kısıntısı yaratmağa zorluyorlardı.

Devlet danışma toplantılarında, konseylerde işçinin isteklerini, ihtiyaçlarını dile getiren bir kuruluş olması gerekirken, devlet hiyeyarşisinde bir organ haline gelen sendikalara karşı kuşku ile bakılıyordu.

Sendikalar, sanayide iş disiplinini yürütme bakımından sanayi ile işbirliği ve iş orduları yaratma, devlet yönetim kademelerindeki kontenjana sendika temsilcilerini tayin için seçimler düzenleme bakımından ifa edecekleri rolü, savaş şartlarına adapte etmek durumunda idiler. Troçki tarafından demiryollarında uygulanmağa başlanan rejim, bu eğilimin en belirli bir örneği idi ve sendikalar çevresinde geniş protestolara yol açmıştı. Kızıl ordunun kuruluşunda elde ettiği başarı

ile gözleri kamaşan Troçki, 1920 yılının başlarında yeniden yapı ve tesislere girişme sorunlarını çözümlemek üzere bir çalışma ordusu kuruluşuna girişti. Özel «şok alayları», «şok işletmeleri», harekete getirici güç olarak kuruldular. Cepheden alınan bazı kızılordu birlikleri, terhis edilmeden buhranın en son haddinde olan yakıt ve ulaştırma işlerini çözümlemek üzere ekonomik cepheye sevkedildiler. Bu şartlar altında sendikaların görevi, iyi teşkilâtçı olan ve askeri disiplini uygulayan elemanları yukardan tayin etmek oluyordu. Belirli ölçüde bir başarı elde edildi bu alanda. Yakacak odun elde etmek işi hızlandırıldı, demiryolları atelyelerinde ivedi onarım işleri yerine getirildi ve bu başarı devam ettirildi. Fakat fiziki yorgunluk ve teşvik bakımından askeri disiplin çok fazla başarı elde edemedi ve kısa bir süre sonra tepki başladı. 1920 yılının ikinci yarısında, grevler sıkça vuku bulmağa başlamıştı. İş kaytarmaları artıyor, fabrika toplantılarında protestolar yapılıyor, sokak gösterileri yapılıyor ve hükümet sözcüleri vuruluyordu. Kafkas petrol bölgesinin Sovyetlerin eline geçmesi ile yakıt durumundaki tedrici düzelme hoşnutsuzluk belirtilerini azalttı. Fakat bu sefer Petrograd'ı kuşatmış bulunan Kronştad deniz birliklerine, hoşnutsuzlukları artan köylerden katılanlar artıyordu. Petrograd'da bir kitle toplantısı yapıldı ve burada tahıl monopolünün kaldırılması ve Sovyet seçimlerine dayanan yeni bir hükümetin kurulmasına karar verildi. Bu talepler reddedildiği vakit, Çarın en işe yarar subaylarının yönetimindeki Kronstat ordusunun denizcileri silâhlı ayaklanma yaptılar. «Komünistsiz Sovyetler ve Komiserlikler» onların sloganı oldu. Kronstad'ın organı «Jurnal» gatezesinde «Yeni komünist esareti, bürokratik sendikalar, köylüye baskı» teraneleri ile hücumlar yapılıyordu. «Komünistlere karşı ayaklanma başlamıştır, nasıl Çarlık monarşisi yok olduysa, komünist hâkimi-

yeti de yok edilmelidir» şeklinde yazılar çıkıyordu (70). Çekoslovak kıtalarının Kazan'ı ele geçirdikleri veya Yudeniç'in Petrograd kapılarına dayandığı günler, Bolşevik iktidarının en teklikeye düştüğü andı. Etrafta devrimin çöktüğü söylentileri dolaşıyordu. Fakat Sovyet Hükümeti kulaklarını toprağa yapıştırmış ve halk arasındaki söylentilerden haberdardı. Son Kronstad silâhı susturulmadan önce Lenin, 10. parti kongresi boyunca savaş komünizminin dayanağı olan cebri satın alma sisteminin kaldırılması ve yerine uygulanacak yeni ekonomi politikası üzerinde ısrarla durdu ve kabul ettirdi. Batıda o zaman yapılan yorumlamalar, «savaş komünizminin, gerçeklerle kaçınılmaz bir çatışma halinde, ideal komünizmin uygulanması deneyi ve yeni ekonomi politikası da gerçekle çatışan bu deneyin kapitalizm yönündeki bir geriye dönüşü» şeklindeydi. Bu görüşlerde, o zamanki bazı olaylar ve bazı bolşeviklerdeki kanaatlere bakılarak bazı gerçekler görülebilir.

Şüphesiz, savaş komünizminin varılacak amaç olan ideal komünizm uygulamasının eti ve kemiğini teşkil ettiğini ve iç savaşın bu uygulamayı umulmayan bir hıza eriştirdiğini düşünen bazı kimseler mevcuttu. Bu uygulama başlıca, ücretlerde para yerine eşyanın uygulanmasında ve devlet organizasyonlarındaki takas anlaşmalarında görülüyordu.

1920'nin sonuna doğru bir seri hizmetler bu uygulanmanın içine alındı, örneğin P.T.T. su, elektrik hizmetleri, konut, demiryolu yolculuğu ve başlıca besin maddeleri alanlarında ücret yerine tüketim karneleri kullanılıyordu. 1920'nin ilk yarısında, devlet bankası devletin maliye komiserliği ve onun hesabını tutan bir kuruluş haline getirildi ve 1921'in ilk aylarında devletin mal olarak vergi tahsilâtının yapıldığı alanlarda bü-

70) İllustrated History of the Russian Revolution. cilt II. S.557.

tün klâsik vergilerin kaldırıldığı ve dağıtım işinin para yolu ile değil, fakat eşya yolu ile yapılmasına başlandığı ve artık bu gibi işlemlerde paraya ihtiyaç kalmadığı görüldü. Bu uygulama şüphesiz ki, şiddetli enflâsyon olayını önleme tedbirinden başka birşey değildi, yoksa teorinin peşin uygulanışı ile ilgisi yoktu. Bununla beraber, bu olayları tam bir komünist düzeninin kurulması ve ideal bir toplumun kuruluşuna doğru bir gelişme hareketi olarak görenler vardı. Lenin'in dediği gibi bu fikre sahip olan ve iç savaşta uygulanan ekonomik tedbirleri düşlerinin gerçekleşmesi gibi görenler ve devrimin ilk sekiz ayında olaylara hakim olmak isteyen ve fırsat bekleyen aşırı solcu gruplar hâlâ mevcuttu.

Bu bakımdan sivil savaş sırasında, kendi görüşlerinin gerçekleşeceğine inanan bu çelişmeli görüşler vardı. Bu tip solculuk, köylünün önemi hakkında ön yargılara sahip olmak ve kavramak istedikleri ekonomik faktörlerin gerçek tabiatını tanımak hususunda yetersizlik ve sosyalist bir toplumun tabiatı hakkında biçimsel bir yargıya sahip olmak şeklinde nitelendirilebilir. Bu çeşit görüşe sahip olanlara göre, iç savaş dönemi normal gelişmeden bir sapış ve bir savaş sırasındaki ivedi tedbirler değil, fakat ideallerinin gerçekleşmesi için cereyan eden olaylardı. Paranın kaldırılması gerçek komünizmin bir belirtisi değil miydi? Şehir ve köylerde devletin takas usulü pazarlar kurulması, pazar anarşisinin yerini alan yüksek bir ekonomi şekli değil miydi? Köylerde smıf savaşını kızıştırmak, şehirlerden burjuva etkisinin yok edilmesi yönünde başlıca bir basamak değil miydi? Troçki'nin yazdığı devamlı ihtilâl olayının gelecek basamağını teşkil etmiyor muydu? Bazıları da ikibuçuk yıldanberi devam eden gidişatı, devrimin doğal gelişmesi icabı sayarak bir tartışmaya girmiyorlardı ve bir alternatif göstermemek eğiliminde idiler. Sosyalist yapının temeli olarak kabul ettikleri bu durumdan herhangi

bir gerilemeyi, bir sapmayı elde edilen kilit başlarının elden çıkarılması olarak gösteriyorlardı. Örneğin, ekonomist Preobrazhenski (Troçki'nin teorik savunucusu olarak ilerde tekrar göreceğiz), Sovyet ekonomisinde paranın ölümünü, yok olmasını takdis ediyor ve enflâsyoncu para basımını, burjuva rejiminin can noktalarına özellikle, para sistemine yapılan makinalı tüfek hücumu olarak selâmlıyordu. Bir yazısında, Sovyet tarihindeki kâğıt para basımına şeref payı ayırmıştı. Başka bir ekonomist Larin'de 1920 de Sovyet ekonomik kuruluşunun genişlemesi ve gelişmesi oranında paranın da yok olmağa mahkûm olduğunu yazmıştı.

Artık para, değerin başlıca ölçüsü değildi. Para bir mübadele aracı olarak önemli ölçüde kaldırılabilirdi. «Bu gidişat bir kaç yıl içinde tamamlanabilir. Para bir değer stoku olmaktan çıkacak, renkli bir kağıt parçası haline gelecektir», Bukharin de bu görüşü benimsemişti. Partinin 8. kongresinde alınan bir karar, mart 1919 da paranın kullanılmadığı işletmeleri genişletmekten bahsediyordu.

Bu çeşitli fikirler, yeni ekonomik (NEP) politikayı peşinen negatif bir yönden gerileme olarak kabul ediyorlardı (71). Fakat bu fikirler ütopik solcuların görüşlerinden başka birşey değildi. Eğer savaş komünizmini kendi kurulşları içinde düşünürsek, bu sistemi nazariyenin a priori (peşin) uygulanışından çok, olayların ve ilk sekiz aylık Sovyet politikası ve zamanın ivedi askeri, sivil ihtiyaç ve icablarının ortaya çıkardığını görürüz. Şüphesiz bu hususları batılılar, 2. dünya savaşı sırasında Avrupa ülkelerinin ekonomik deneyleri dolayısiyle şimdi daha iyi kavramağa hazır durumdadırlar. Lenin Preobrazhenski'ye karşı, bu para basma usulünün ancak

71) Chernomordik (Ekonomika Sovetskoi Torgovli) S. 36 - 41 (1934). G. A. Neyman (Vnutrennia Torgovlia S.S.S.R. (1935); A. Z. Arnold (Banks, Credit and money in Soviet Russia) S. 103 - 10

geçici bir süre içinde mütalea edilebileceğini söylemekle savaş komünizminin, sosyalizme giden normal yoldan olayların ve ivedi ihtiyaçların etkisi ile bir sapma olduğunu ve 1921 de «Besin vergisi» hakkında yazdığı yazıda, açıkça savaş komünizminin savaş ve yıkıntı eseri olduğunu belirtmiştir. Bu politika asla proleteryanın ekonomik plânına uygun değildi, geçici bir yoldu. Lenin, 10. kongrede NEP politikası hakkında şöyle dedi «yaptığımız bazı şeyler ihtiyaçların zorlaması yüzündendir... Yanlış olan epeyce şey yaptık... Teorik ve politik olarak gereğinden fazla ileri gittik.» Bir kaç ay sonra Lenin bütün bu olanları, kapitalizmden sosyalizme geçiş hakkında önceki yazdıklarının tamamen tersine olarak yanlış bir sıçrama olarak nitelendirdi. Yeni NEP ekonmik politikasının sunulması, iç savaştan önceki ilk aylarda yürünen yola dönüşten başka bir şey değildi. Bu görüşün Sovyet ekonomistlerinin büyük çoğunluğuna ait olduğunu söylemeye lüzum yoktur. Smushkov, (Sovyet ekonomi politikası) kitabında savaş komünizminin, normal bir ekonomi politikası olmadığı, fakat olayların ve ihtiyaçların tarihi ve ekonomik bakımdan kaçınılmaz bir surette yarattığı bir sistem olduğunu yazmıştır.

Bunların birincisi Alman emperyalizmi, diğeri karşı ihtilâl teşebbüsü idi. 1920'lerde yayınlanan başka bir Sovyet ekonomi kitabında da NEP döneminin, devrimden sonra proleteryanın yalnız geri bir ülkede değil, fakat en ileri gitmiş A.B.D. ve Almanya gibi ülkeler için bile mevcut ekonomik katların çeşitliliğinden doğmuş gerekli bir geçiş yolu olduğu yazılıdır (72). On yıl sonra, başka bir ekonomi kitabında sebep olan şartlar yok olduktan sonra savaş komünizmi politikasına devam etmekte ısrar etmenin yanlış bir şey olacağı yazılıyordu.

Bu dönemi izleyen NEP dönemi, Rusya'nın özel mil-

72) Smushkov (Ekonomicheskaia Politika S. S. S. R.) S. 16

li şartlarından doğan bir sistem değildi. Bu, devrimden sonra proleteryanm normal ekonomik siyasetidir. NEP döneminin gereği, yalnız geri kalmış ülkenin değil, fakat A.B.D. ve Almanya gibi ileri ülkelerde de mevcut olan olan çeşitli ekonomik şartlardan ileri gelmektedir.(73)

73) Chernomodrik (Ekonomika Sovetskoi Torgovli) S. 17-23. Mevcut dönemde, devlet işletmelerinde ekmek bir eşye-para ilişkisinin özel ifadesi olacaktır.

FASIL 6

(NEP)

YENİ EKONOMİK POLİTİKAYA GEÇİŞ

I

1920 ekiminde Polonya ile barış andlaşması imzalandıktan, Baron Wrangel aynı yıl kasım ayı içinde, kendi deyimi ile Rusya'yı medeniyete döndürmekten vazgeçip ordusunu dağıttıktan ve Bakû petrol yatakları ve Türkistan pamuk bölgesi Sovyetlerin hakimiyetine girdikten sonra, artık nazarlar ciddi olarak savaş komünizminin bir ekonomik sistem olarak yetersizlikleri üzerinde toplanmıştı.

Buna rağmen henüz bu soruna bir cevap verilememişti. Halk, son iki ikibuçuk yıllık dönem içinde bir tepki göstermeye fırsat bulamamacasına önüne yığılan problemlerle o kadar şaşkına dönmüştü ki, duruma derhal bir çözüm yolu bulma yeteneğini yitirmişti. Savaş komünizmi bu yılların ihtiyaçlarından doğmuş ve bu yıllarda önemli bir hizmet görmüştü.

Bu uygulamanın dezevantajlarının ne kadarının olağanüstü olaylardan doğduğu veya ne kadarının uygulamanın kendi ürünü olduğunu söylemek kolay değildir. Glavki sisteminin aksak merkezî çalışmasına karşı ilk tepki, 8. Sovyet kongresinde (1920 Aralık) patlak verdi.

Şikâyetler, Glavki'nin kontrolu altına alınan ikinci kategori işletmelerin karşılaştığı güçlükler ve mahallî ekonomik konsey olan (Gubsovnarhozi) ler hakkındaydı. Mahallî kuruluşlarla merkez arasında çatışmalar ve birbirinden kopmalar, tereddütler vukua geliyordu. 9. parti kongresinde Glavki sistemi hiç de sakin olmayan bir hava içinde eleştirildi. «Ülkenin büyüklüğü dikkate

alınırsa, uygulanan metodlardaki hatalı durumlar ve hatalı muhasebe sonuçları ve merkez ile mahalli kuruluşlar arasında kaçınılmaz şeklide bir kopma meydana getiren bu merkeziyetçi metodlar, ekonomimiz üzerinde büyük zararlar yaratan korkunç gecikme ve ihmalciliğe yol açmaktadır» denilmektedir raporda.

Aralık ayında eleştiriler daha da keskinleşti. Bu tartışmalar sonunda, 2000,e yakın işletme mahalli Gubsovnarhozi'lere aktarıldı. Bunların çoğunluğunu 2. kategorideki işletmeler teşkil ediyordu ve hemen hemen bütün tekstil sanayii merkezden mahalli teşkilâtlara aktarıldı, yalnız maden ve elektrik sanayileri merkezi kuruluş içinde bırakıldı.

Aynı zamanda Gubsovnarhozi, mahalli Sovyet otoritesinin yardımcı bir organı mahiyetini aldı. Böylece onun yardımcı sanayi bölümleri artık merkezde Glavkinin kontrolünden çıkarılıyordu. Vesenkha da müteakip yıllarda kendi içinde yeniden teşkilâtlanmaya gitti ve Glavki sayısını 52 den 16 ya indirdi. Bu 16 Glavkiden herbiri kendi sanayi kolarında mahalli yardımcı kolların kontrolünü ve o bölgede bir grup teşkil eden merkeze bağlı mahalli kombina ve birliklerin yönetimini üzerine alıyordu. Kongrenin ön gördüğü bu değişiklikler, merkezileştirilmiş ekonomik hareketlerdeki genel yönetim ile önemli oranda desantralize edilmesi icap eden sanayi yönetimi arasındaki ilişkilerde bir değiştirme, yenileştirme ihtiyacı sonucu doğmuş olup, böylece sorumlu oldukları üretim hareketleri ile bu yönetimler arasında en sıkı bir ilişki kurmak amacını gütmekteydi. Fakat bu ancak bir niyetin ifadesi, ilânı olmuştur. Uygulamaya sunulması, ekonomik ilişkilerde daha derin, köklü değişikliği icap ettiriyordu. Arz ve talep merkeze bağlı olduğu sürece, yönetim yapısının eti, ekonomik yapının iskeletine uygun şekilde ona yapışık olacaktı. NEP dönemine kadar pazarın yeniden

düzenlenmesi ile (satın alma ve satış işlemlerinde özgür ve kendi insiyatifinde kalmak sureti ile) yeni bağımsız, otonom ekonomik üniteler kurulması mümkün olmuş, fakat arzulanan operatif yönetimin desentralizasyonu sorunu gerçekleşmemiş veya pek az gerçekleştirilebilmişti. Evvelce gördüğümüz gibi, merkezi donatım, sistemi köylünün mahsûl fazlasının cebri satın alınma politikasına uygundu. Ekonomide ticarî işlemlerin geniş ölçüde restorasyonuna, tarım ve sanayi arasındaki pazar ilişkilerinde gidilmesi gerekti. NEP döneminde ortaya çıkan tartışmanın esasını, köylü ile olan bu ilişkiler sorunu teşkil etmiyordu, bu tartışma devlet sanayii ile sanayi işçileri arasındaki ilişkilerle ilgiliydi. Bunlar sendika sorununun tartışılması, sosyalist sanayide sendikaların gerçek rolü gibi konulardı. 8. Sovyet kongresinde bu meseleden önceki konu, görülen sanayi bürokrasisi ve merkeziyetçilik tartışması ile ilgili idi. Tartışma, demiryolu rejimini kuran ulaştırma ve Haberleşme komiseri Troçki tarafından hızlandırıldı ve 1920 kasım ayında başlayan 5. Sendikalar konferansında sendika liderleri, Troçki ile kesin bir anlaşmazlığa düştü. Troçki sendikaları, yöneticileri yukardan tayin edilen silâhlı iş ordusu alayları haline getirmek arzusundaydı (74). Bu tartışmalar Lenin'in de değindiği gibi parti içinde huzursuzluk ve buhran yarattı. Lenin «gerçeklere cesaretle bakmalıyız, parti hastadır ve nöbet krizleri geçirmektedir» demiş ve «eğer bu krizin önü alınmazsa, kaçınılmaz bir bölünmeden» bahsetmiştir (75). Kasım ayında anlaşmazlık, parti Merkez Komitesinin çeşitli toplantılarında tartışıldı ve Troçkinin tezi, 10'a karşı 4 oy ile reddedildi ve «dejenere edilmiş merkeziyetçilik, burokrasinin militaristleştirilmesi ve küçük tirancılık-

74) C. F. L. Troçki 17. şubat. 1921 de Ekonomika Zhinzn'de ve 29. ocak. 1921 de Pravdada. Stalin 19. Ocak. 1921 de Pravdada ve Rudzutak 30. Ocak. 1921 Pravdada.

75) Lenin (Seçilmiş eserleri 9. cilt S. 28).

la» suçlandırılarak yerildi. Bu ayın sonunda Troçki, «Sendikaların rolü» başlıklı yazı ile politikasını yayınladı. Bu yazısında, mevcut sendikaları tutuculukla ve korporative bir ayrışma ruhunu beslemekle suçluyor ve mevcut sendikaları radikal bir uyanış ve silkinmeye çağırıyordu. Bu sıralarda Troçki'nin hizmet etmeği reddettiği, partinin yeni bir özel sendika komisyonu kurulmuştu. Bu komisyon, ocak 1921 de (10'lar plâtformu) diye anılan bir rapor yayınladı ve aralarında Lenin, Zinoviev, Stalin, Tomsky, Kamanev ve Rudzutak gibi parti politikasının tesbitinde rol oynayan belli başlı kişiler tarafından imzalandı. Troçki'nin siyaseti, sendikaların devletleştirilmesi esasına dayanıyordu. Sendikaların devletle daha yakından işbirliği ve sanayi yararına onun yardımcı bir organı olması politikası idi. Fakat yalnız başlıca iki görüş yoktu ortada, daha başka gruplar da yer almıştı bu savaşta. Örneğin, Buharin ve Zinoviev'in dahil olduğu ve Troçki politikası ile uzlaşan bir gruptan başka, önemli sendikalist bir grup daha vardı. Bu grubun tavsiyesine göre, bütün sanayi yönetimi sendikalara devredilmeliydi ve bu grup sanayide tek kişilik müdür yönetimine karşı idi. Bu hususa dair ilerdeki bölümlerimizde daha çok bilgi vereceğiz. Lenin bu üç eğilime kesinlikle hücum etti. Rutzutak, Lenin'in fikrine yakın bir fikri savundu ve sendikaların bağımsız pozisyonlar elde ederken, üretim problemini çözümlemede çalışmayı organize bakımından kayıtsızlık, devamsızlık ve gevezelikle savaşmada daha büyük sorumluluklar da yüklenmesini savunuyor, iş disiplininin bürokratik yollarla ve yukardan emirlerle sağlanamıyacağım ve ancak üretimde rol alan bütün emekçilerin bu hususların yerine getirilmesine tam bir bilinçle katılmaları ile sağlanabileceğini yazıyordu. Bunlardan başka iki ayrı muhalefet grubu daha mevcuttu: Ossinski ve Sapronov'un «demokratik Sentralizm» grubu ve politbüro elinde merkeziyet-

çi bir siyâseti ve sendikaların bürokratik uyuşukluğu ve kitle ve mahalli ihtiyaçlarla olan temaslarının zayıflığını eleştiren «Ignatoristler» grubu. Tartışmalar ilerledikçe uzlaşıcı gruptan kopmalar oldu ve Zinoviev Lenin'e katıldı ve Buharin Troçki'ye meyletti. Sendikaların devetleştirilmesine ve sendikalist akıma, ikisine birden karşı olan ve resmi görüş olan 10'lar plâtformu ise, sendikalar içinde bir iç demokrasi restorasyonunu tavsiye ediyor ve sendikaların yukardan aşağı yeniden teşkilâtlanmasını reddediyordu. Sendikaların rolü, parti dışındaki kitlelerle ilişkileri sağlamak ve devletin bürokratik eğilimine karşı onların çıkarlarını savunmak, onları kollektif harekete doğru çekmek olacaktı. Aynı zamanda, sendika liderleri ekonomik organların yönetiminde yer alacak ve işçiler arasından devletin ekonomik mevkileri için adaylar çıkaracaktı.

8. mart. 1921 de toplanan 10. parti kongresinde, sendikalar meselesinden daha karışık bir mesele ortaya çıktı. (Ekonomiçeskaya Zhinzn) de kongrenin arifesinde, gelecek yılın ekonomi politikasının başlıca mesele olacağı hatırlatılıyordu (76). Bu zamana kadar köylüye pek az dikkat gösterilmişti.

Bu meseleye ya gerekli önem verilmekte başarılı olunamamıştı veya sanayi üretiminde meydana gelecek artışın, köylünün problemini çözümleyeceği inancı mevcuttu. Gerçekte, sanayi üretimi ham madde buhranı ile sarsılıyordu ve ham madde, besin maddesi başlıca köylüye tâbi idi. Bundan başka köylerdeki hoşnutsuzluk, köyle henüz yeni ilişkisini kesmiş ordu mensuplarına veya bu ilgiyi tam kesmemiş şehir işçierine yayılıyordu. Herhangi bir meselenin temellerini, özünü kavramakta olağanüstü bir yeteneğe sahip olan Lenin, Smitçka'nın yeniden yaratılmasının, güçlüklerin çözümlenmesinde esas olacağını derhal gördü. Köylü kitlelerinin sanayi

76) Mart 1921 Ekom. Zhinzn.

işçisi ile olan işbirliği durumunu yeniden geliştirmek ve şehir — köy arasındaki mal mübadelesini canlandırmak ve mal olarak ödenen tarım vergisi yerine gerçek tarım vergisi ihdas etmek lâzımdı. Lenin'in parti kongresine tavsiyesi buydu. Teklif edilen tarım vergisi, köylünün ihtiyacından arta kalan fazla miktarın vergi olarak ödenmesini öngörüyordu. Bu miktar keyfi olarak tesbit edilmeyip, belirli sabit bir miktar olacak ve böylece köylü kendine ayıracağı miktarı arttırmak için ürünü de artırmak isteğini duyacaktı (77) Kongre kararının not kısmında şu açıklamalar yapılıyordu: «Bundan böyle Sovyet Rusya Yürütme Komitesi ve Halk Komiserleri Kurulunun ortak kararı sonucu, cebri toplama sistemi kaldırılmış, yerine mal şeklinde ödenen tarım vergisi konulmuştur. Vergi ödendikten sonra arta kalan ürün köylünün elinde kalacaktır. Her köylü artık şunu düşünmeldir ki, işlediği toprak ne kadar genişlerse, fazla ürün o kadar kendinde kalacaktır». Bu vergi ile toplanan ürün önceki cebri toplama usulünde alınan ürünün yarısını teşkil edecekti ve ordunun ve başlıca devlet işletmelerinde çalışan işçinin minimum ihtiyacını karşılayacak miktar üzerine dayandırılmıştı. Kongredeki konuşmasında Lenin, «Cebri toplama yerine, ürün şeklinde ödeme vergi ihdası bir politika icabı olmuştur. Bunun esası işçi - köylü ilişkilerinde aranmalıdır. Bu sınıfların çıkarları birbiri ile her zaman uyuşmaz. Küçük çiftçi, işçinin elde etmek için çabaladığı şeyi arzu etmez .Bununla beraber ancak köylü ile bir uzlaşmaya varmak sureti ile sosyalist devrimi kurtarabiliriz. Ya orta sınıf çiftçiyi eko-

77) Vergi, aile fertlerinin sayısını hesaba alıyor ve zengin çiftçilere daha yüksek bir oran konuluyordu. Başlangıçta değişik ürünlere göre çeşitli vergi olarak uygulanan karışık bir sistem uygulanıyordu. daha sonra tek tip ve para ile ödenen vergi şeklinde basitleştirildi ve 1923 den sonra tamamen para şeklinde uygulanmağa başlandı.

nomikman tatmin edip, serbest pazarı kuracağız veya işçi sınıfının hakimiyetini devam ettirmeğe muhtedir olamıyacağız... Eğer bazı komünistler ekonomik temeli üç yıl içinde değiştirmeği düşünüyorlarsa onlar ancak birer hayalciden başka şey değildir ve neyazık aramızda bu çeşit hayalcilerin bulunduğunu itiraf etmek zorundayız» demiştir. Bir ay sonra Lenin, «Besin vergisinin, savaş ve yıkıntının, acil talepler tevlit eden savaş komünizminden bizatihi sosyalist mal mübadelesine geçişin bir cephesini teşkil ettiğini söyleyerek, halen savaş ile ezilmiş harap bir ülkeye sahibiz, bundan dolayı köylüye, aldığımız ürünün tam karşıtını verecek durumda değiliz. Bu hususu idrak ederek Besin vergisini sunuyoruz. Ordu ve işçinin minimum besin ihtiyacını vergi olarak alacağız, geri kalan köylünün elinde kalacaktır» şeklinde yazmıştır.

İlk bakışta bu değişiklik önemsiz gibi görünüyordu. Evvelce fazla ürünün bütünü, keyfi bir tesbit ile alınıyordu. Lenin, sistemin eski sistemle karma bir şekilde uygulanacağına değinmiştir.

Köylünün elinde kalan fazla ürün karşılığı ile doğru tek yol olan yine mamul madde mübadelesi yapılacaktı. Fakat bu, mantıkan ilerde atılacak bir seri adımın ilk basamağını teşkil ediyordu. İlk bakışta, köylünün elinde kalacak fazla ürünü satmak için ticaret hakkının sağlanacağı pazarı kurmak gerekti, aksi takdirde elde kalan fazla ürün, daha fazla elde etmek için pek az bir teşvik etkisi yapacak nominal bir imtiyazdan başka birşey olmayacaktı. Bu da, tarım ürünü pazarının yeniden kurulmasını, sanayi ve tarım ürünleri arasında pazar ilişkileri kurulmasını ve paranın tedavül edeceği bir alan açmağı zorunlu kılacaktı.

Başlangıçta, köylünün serbest ticaret yapabileceği alan mahalli pazarlarla sınırlandırılmıştı, fakat kısa bir süre sonra bu sınırlama kalktı. Bu serbest pazarın ku-

ruluşu Narkomprod'un savaş komünizmi dönemindeki satış ve alış tekelini kaldırıyordu. Lenin, 10. kongrede, yeni Besin vergisinin derhal uygulanmasının ve kooperatiflerin Narkomprod'dan ayrılmasının, ticari bağımsızlık kazanmalarına yol açacağını belirtti. Bu gidişatın başka bir sonucu da, besin maddeleri ve diğer maddelerin merkeziyetçilik sistemine göre işletmelere Glavki aracılığı ile dağıtılmasına son verilişi ve bunun yerine, işletmelerin kendilerinin kontratlara katılarak ham madde ihtiyaçlarını temin etmeleri ve ürünlerini kendilerinin elden çıkarmaları idi. Bu şartlara doğru ilk adımlar 1921 yılında atıldı. Devlet işletmelerine, merkezden temin etmekte güçlük çektikleri ihtiyaçlarını pazar yolu ie temin etme yetkisi verildi ve 1921 yılı ağustosunda ilk adım olarak sanayinin bir çok kollarında üretimlerinin yarısını ticari olarak kullanmalarına müsade edildi, diğer yarısına da merkezi ham madde ve yakıt ihtiyaçarının giderilmesi için merkez kuruluşu tarafından el konuluyordu. İki ay sonra bu işletmelere bütün üretimleri hakkında hareket serbestisine sahip olmaları için izin verildi. Bir kaç ay sanayi üniteleri diğer kuruluşlarla takas usulü mübadele yaptılar veya köylü ile takas yaptılar.

Fakat kısa bir süre sonra işlemlerin iki safhası birbirinden ayrıldı: satın alma ve mamul maddenin satışı ve devlet kuruluşları ve sanayi-tarım arasında para ile yapılan normal işlemler yeniden canlandırıldı. Bu oluşumun tamamlanması gereği olarak sanayi, mali bakımdan bağımsız ünitelere ayrıldı. Ağır sanayi dışında, devlet bütçesine dayanan diğer sanayi, bütçeden ayrılarak ticari bir temele aktarıldılar. Bunun anlamı şu idi, artık bu işletmeler para yardımı almayacak ve giderlerini kendi gelirleri ile dengede tutacak surette ve ticari usule uygun şekilde karşılıyacaklar ve giderlerini

üretimde mümkün olduğu kadar iktisadi hareket ederek minimuma indirecekler ve böylelikle bilânçoda alacak bölümü fazlalık gösterecekti.

II

Sanayide (NEP) döneminin sunulması ile başlayan yeni desentralize sistem, temeli ticari bağımsızlığa dayanan üniteler olan tröstlerin kurulmasına yol açtı.

1921 in 2. yarısında ve onu izliyen yıllarda bu tröstler hızla çoğaldı ve devlet donatımına bağı olmadan çalışan sanayilere yayıldı. 1921. 27 Ekim tarihli bir karar ile işletmeler 2 sınıfa ayrıldı. Birinciler halâ devlete tâbi olarak çalışan işletmeler ve ikinciler de tamamen ticarî bağımsızlığa sahip olan işletmelerdi. Yakıt ve maden işleri 1. kategoriye giriyordu. 6 Şubat 1922 de yeni bir genelge ile bu katerogiye giren işletmeler, devlet tarafından kullanılan ve piyasada yer almıyan mamulleri yapan işletmelere ve üretimlerinin büyük kısmını devlet için yapan işletmelere inhisar ettirildi. Diğer bir deyimle savaş sanayii ve silâh yapımı, savaş donatımı, lokomotif yapımı ve belirli maden işleri ve elektrifikasyon plânı gibi büyük merkezî projeler için üretim yapan işletmeler bu kategoriye alındı. Bunlar önceki Glavkiler gibi merkezî devlet organları tarafından yönetildi. Diğer yandan, 9. Sovyet kongresinde ister ihtiyaçları devlet tarafından sağlansın, ister bağımsız olsun bütün işletmelerin ticarî temel üzerinden yönetilmesine karar verildi. Bundan böyle sanayinin büyük bir kısmını 2. gurup işletmeler teşkil ediyordu. Sanayinin kontrolü, Vesenkhanın önceki 50 Glavki'si yerine, yeni kurulmuş 16 merkezi sanayi dairesinin elinde bulunuyordu. Bunların ödevleri, sanayide reorganizasyonun yürütülmesine nezaret etmek ve plân yapmaktı, böylece genel politikaya ait genelgeleri uygulamak ve tröstlerin kendi alanlarında hareketlerini düzenlemek-

ti. Fakat bir çok hallerde sanayinin reorganizasyonunda insiyatif yukardan gelmeyip aşağıdan geldi. İşletme müdürleri kendilerine verilmiş serbestiğe sıkıca sarıldılar ve işletmeleri mahalli tröstler şeklinde birleştirmeğe başladılar. Bazı işletmeler önceki merkeziyetçiliğe karşı tepki olarak piyasaya bağımsız üniteler şeklinde cömertçe, neşe ile daldılar ve sanki herhangi bir disiplinli kontroldan kurtulmuş gerillacılar gibi harekete başladılar. Fakat bu çeşit davrananlar ancak stok bakımından iyi durumda olan işletmelerdi. Pazar talepleri için devamlı üretim yapabilecek donatımdan, araçtan mahrum olan diğerleri, bir çocuğun babasına sığınması gibi, işe başlamak için işletme sermayesi temin etmek ve daha üstün bir otorite tesis etmek üzere bir grup teşkil etmek ihtiyacı içindeydiler.

Bu sırada işletmeler bağımsızlık kazanma uğruna çok tehlikeli bir tarzda tröstler teşkil etmeğe başladılar. Dayandıkları esaslar çoğunlukla hatalı idi ve kesin değildiler, birbirleri ile çatışmaları seyrek değildi. Bundan dolayı daha önce yetersizce birleşmiş olanları tasfiye etmek ve yeniden teşkilâtlandırmak amacı ile ocak 1922 de bir Tröstleri Düzenleme Komisyonu kuruldu. İşletmelerin tröstler teşkil etmek üzere birleşme esasları değişikliğe tabi tutuldu ve teknik ve pazar şartlarına göre bir elâstikiyet, intibak ettirme yeteneği yaratıldı. Birçok hallerde tröstler, hernekadar fonksiyonları bakımından olsa da eski Glavki sistemindeki Kusts'ları izliyordu. Millî ölçüde, milli pazar için üretim yapan sanayi kolunda, bu kol'a giren bütün tamamlayıcı sanayi, tek bir milli tröst halinde birleştiriliyordu. Belirli bölgelerde yerleşmiş bulunan ve herbiri mahalli çapta olan aynı sanayi alanı yardımcı kollarında bir çok mahalli tröstler kurulabiliyor ve sanayi herbiri birbirine benzeyen işletmeler olarak çeşitli mahalli tröstlere bölünüyordu... Örneğin, kömür sanayiinde Donet maden-

leri (Donugol) tröstünde, Moskova bölgesi (Moskugol) tröstleri birliği olarak birleştirilmişti. Bunlar gibi Bakû, Grozny, Emba bölgelerinde Grozneft, Azneft ve Enbaneft adlı petrol tröstleri kurulmuştu. Bazan eyalet tröstleri bir bölgeye lokalize ediliyor ve bu sanayinin bu tröstle ilgili kolları onun civarında yakın bir işbirliği sağlamak üzere ve orada gelişiyordu. Örneğin, güneydeki kömür madenleri, kok fırınları ve yardımcı kolları alanını kapsayan Yugostal ve Ukraynadaki cam ve kömür ve kereste sanayiini içine alan ve kimya sanayi üzerine kurulan Chemgol'u örnek olarak gösterebiliriz. Sonuç olarak, milli çapta başlıca birkaç tröst vardır ki, bunlar tek başlarına çalıştıkları halde ayrı yerlere dağılmış yardımcı sanayii de kapsıyor ve böylece tek elden kontrola ihtiyacı olan ve o üretimin çeşitli safhalarını teşkil eden bu işletmeler, bu sanayi alanının idamesi için ve koordinasyon sağlamak üzere birleştiriliyordu. Bu durum özellikle tekstil ve maden sanayiinde göze çarpıyordu.

Tekstil tröstleri çeşitli ve hepsi mahalli idiler. Rus tekstil firmaları geleneksel olarak (İngiliz sanayiinin aksine) dokuma ve bükme ve kumaş imali işlerinin hepsini kapsıyordu. Maden işletmelerinin çoğu da ilgili sanayiin yardımcı kolları olarak ilgili tröst'ün içinde kalıyordu, diğerleri kendi bölgelerinde bölge tröstlerinde birleşiyordu. Yün tröstleri, sanayinin çeşitli dallarına göre teşkilâtlandırılmıştı. Örneğin, Moskova, Petrograd ve Klintzovski bölgelerindeki kaliteli kumaş üretimi ayrı bir tröst halinde gruplandılar. 1921 yılının sonunda 8 yün tröstü, tezgâhların % 78 ini kaplıyor ve mamûl kumaş üretiminin % 93 ünü içine alıyordu. Bu tröstlerin ilki, 1921 Haziran ayında (Kuzey Kereste Tröstü) olarak kuruldu ve Kostroma ve Muromsk'daki keten fabrikaları federasyonu, ham madde kaynaklarına yakın olarak kurularak ham mad-

deden, bitmiş ürüne kadar tüm keten üretiminin % 40 ını temin ediyordu. Tröst teşkilinde en hızlı dönem, Aralık ve Mart ayları olmuş ve 1923 yılının yazında Veshenkanın tescil ettiği 478 tröst mevcut olup, bunlar 3561 işletmedeki bir milyon veya devletleştirilmiş sanayide çalışan tüm işçi sayısının % 75 ini kapsıyordu. Bunlardan geniş ve yurt çapında olan bazıları doğrudan doğruya Veshenkanın kontrolü altına alınmıştı. Diğerleri mahalli çapta olup, Veshenkanın kontrol ödevini mahalli ekonomik konseyler olan Gubsornarhozy'ler yerine getiriyordu. Federal Sovyet Cumhuriyetleri Birliği kurulduktan sonra tröstler birliği, cumhuriyet ve mahalli tröstler olarak sınıflandırıldı. Bütün kategorilerdeki tröstler Vesenkanın, Cumhuriyet ekonomik konseylerinin ve mahalli Gubsornarhozy'lerin kontrolu altındaydılar. Tröstler ülke ve mahalli çaplarda kurulmuştu. Tröst üretiminin % 60 ı ülke çapındaki tröstler tarafından, % 25 ve % 15 i mahalli tröst ve cumhuriyetlerin tröstleri tarafından karşılanıyordu. Ülke çapında çalışan tröstlerdeki işçi sayısı ortalama 440 iken, mahalli tröstlerde çalışan işçi sayısı ortalama 85 civarındaydı. Tüm olarak her bir tröst'e 2000 işçi düşüyordu. Fakat tröstlerin yarısından fazlası 360 işçi çalıştıran küçük işletmelerdi ve bunlar tröst üretiminin ancak % 10 nunu karşılıyorlardı. Tröstlerde çalışan işçi sayısının % 62 si 41 tröstte toplanmıştı ki bunların herbirine ortalama 12500 er işçi düşüyordu.

Bu büyük tröstler daha çok tekstil, maden ve makine, şeker, lâstik ve kereste sanayiinde kurulmuştu. 41 tröst, 4-5 işletmeden teşekkül eden ve herbiri 10-20 işçi çalıştıran küçük tröstlerdi (78). Tröstlerin hukuki olarak vücut bulması 1923 Nisan ayında Sovnarkom genelgesi ile sağlandı. Bu tanımlama, tröstlere bağımsız olarak kontratlara girişmesi için hükmi bir şahsiyet

78) Rozenfeld, Russkaia Promishlennost, 1922 S. 216 - 20).

kazandırıyordu. Bu kontratlara tröstler mal sahibi olarak değil, fakat devletin mutemedi olarak katılıyor ve yetkisi devlet dolayısı ile sınırlandırılıyordu. Devletin kontrolü Vesenkha tarafından sağlanıyor ve Vesenkha'nın onayı ile tröstler hükmî şahsiyet kazanıyorlardı. Vesenkha, kazancın dağıtımını kendi isteğince yapmak, tröstü belirli sebeplerle tasfiye etmek ve herhangi bir yıl sonunda yönetim kurullarının görevine son verebilmek yetkisine sahipti. Tröstlerin kuruluş tüzükleri bir kuruluş sermayesini şart koşuyordu. Kuruluş sermayesi yani sabit sermaye, gayrimenkul eşyayı, binaları kapsıyordu, bir de döner sermayesi (işletme sermayesi) vardı ki bu da stok, nakit para veya tahvilden müteşekkildi. Sabit sermaye, borca karşılık gösterilemez ve borca konu olamazdı, işletme sermayesi borca konu olabiliyordu.

Bir tröst, devlete herhangi bir sorumluluk yüklemeksizin tahvil çıkarabiliyordu ve devlet tröst'ün borçlarından sorumlu değildi ve borcu, yılı içinde kapatmak zorunda değildi. Tröstlerin mali hareketlerini kontrol etmek üzere Vesenkha, üç hesap kontrol komitesi kurdu. Bunlardan birincisi sanayide sendikaları temsil ediyordu ve bu komite her türlü hesap, kayıtlar ve evrakı kontrol yetkisini haizdi. Yalnız bu hesap komitesinin tröstlerin işlerine, uygulamaya ve tröst müdürlerinin kararlarına müdahale etme yetkisi yoktu. Fakat bu komiteler, çeşitli raporlar ve mutemetlerle ilgili incelemeler hazırlamak sureti ile yüksek ekonomik organları aydınlatmak bakımından önemli rol oynuyorlardı ve aynı zamanda trösterin sanayideki nazım rolünü, onların yetkilerini daraltmadan yürütmelerini sağlıyorlardı. Tröst'te, Vesenkha tarafından tayin edilen bir yönetim kurulu (Sendikalarla uzlaşıldıktan sonra) kuruluyordu ki, bu kurul kapitalist bir işletmedeki müdürler kurulunun yerini alıyordu. Yalnız tröst yönetim ku-

rulunda bir fark vardı ki, o da herbir yönetim kurulu üyesinin genellikle kendi bölümünden sorumlu olmasıydı. Her fabrikanın müdürü, yönetim kurulu vasıtasıyla tayin ediliyor ve bu müdürler kendi işletmelerinin iç yönetiminden sorumlu, fakat bazı özel durumlar dışında satış ve alış gibi ticari işlemlere müdahale yetkisine sahip değillerdi. Tröstler başka kuruluşlarla satın alış ve satış kontratları düzenlemede tamamen özgürdüler. Ücretler ve çalışma şartları, sendikalarla yapılan toplu sözleşmelerle düzenleniyordu. Tröstlerin kontrolu altındaki fabrikalarda uygulanacak imalât plânları, tröst yönetim kurulu tarafından hazırlanıp Vesenkha'nın onayına sunuluyordu. Bu imalât plânları da, devlet yetkilileri tarafından hazırlanan fiat kontrol tüzüklerine göre uygulanıyor ve uygulama, alım satım arasındaki farkı tesbit eden ve bilinen ekonomi ilkelerine göre ve en düşük maliyet fiatını sağlayan imalât metotlarına göre yürütülüyordu. Tröstler, eski Sentrelerden ve Glavkilerden üçüncü şahıslara hiçbir hak tanımayan statüleri bakımından ayrılıyordu. Şöyle ki: Tröstler devlet organları değil, fakat devlet ekonomisinin organları idiler ve anlaşma yaptıkları karşı taraf üzerine yalnız anlaşma hükümlerini ifa zorunluluğu yükleyebiliyorlardı. Eski Glavki sistemindeki işletmelerden, uygulanan mali ve ticari bağımsızlık bakımından da ayrılıyordu. Kapitalist şirket işletmeleri ile arasında şu bakımdan fark vardı: Aynı yetkilerle ve aynı metotla çalıştığı halde özel sermaye ile kurulmamıştı, özel sermayeyi talep etse derhal kapitalist bir karma işletmeye çevrilebilirdi. Tröstlerin ticari bağımsızlığı, 10 Nisan 1923 tarihli genelgenin 2. ve 3. maddelerinde sağlanmıştı. Bu maddeler, herhangi bir devlet kuruluşunun tröstlerden, Vesenkha ve STO'nun izni ve anlaşma dışında hiçbir şey talep edemiyeceklerini ifade eder. Aynı zamanda 50. maddede şu hüküm belirtilir: «Bütün alım

satım işlemlerinde, şartlar eşit olduğu takdirde mutlaka devlet kuruluşlarına ve kooperatif birliklerine öncelik tanımak şarttır». 29. maddede ise Vesenkha'nın, tröstün yönetim işlerine ve yönetim kurulunun kararlarına müdahale edemiyeceği ifade edilmektedir. 44. madde ise tröstleri, sermayesi ile oranlı olarak bir amortisman fonu teşkil etmekle yükümlendirir. Bu hüküm, maliyet fiatının ve net kâr'ın tesbiti icabındandır. Kâr'ın % 20 si, esas sermayenin yarısına erişmesi icap eden yedek sermayeye ayrılmaktaydı. Kâr'ın geriye kalan kısmı, çalışan işçinin ücreti ve işçi için ayrılan sosyal hizmetler masrafı çıktıktan sonra devlete intikal ediyordu. Kâr'ın dağıtımı her yıl Vesenkha'nın Narkomfin ile ortak toplantısında tesbit ediliyordu. 47. madde, tröstleri kapitalist işletmelerdeki gibi gelir, gider vergisi dahil her türlü vergiden sorumlu tutuyordu.

Aynı şekilde, NEP düzeninde pazarın yeniden kuruluşu kooperatiflere mali ve ticari bağımsızlığın sağlanmasını takiben olmuştu ve Narkomprod ile Sentrosoyus arasında, 25 Mart 1921 de yapılan genel bir anlaşma ile Sentrosoyus'a, devlet organları ile yapılan besin ve hammadde ticareti ile ilgili olarak tam bir yetki tanındı. Narkomprod, sahip olduğu bütün mamûl madde stoklarını — ki tarım ürünü karşılığı takas yapılıyordu — Sentrosuyus'lara devretmeyi taahhüt etti. Bu besin ve hammaddeler, ilk plânda devlete bağlı olan sanayiin ihtiyaçlarını karşılamak üzere Narkomprod'un donatımında kullanılacaktı. Fakat bu taahhütlere rağmen kooperatifler artık devletin dağıtım organları olmayıp, eşit şartlarla kontrat yapan âkit taraflardan biri durumundaydılar. Sentrosoyus'un işlemleri belirli kayıtlara tabi olmakta devam ediyordu. Örneğin, mahalli organların eşit fiat üzerinden işlem yapmaları şart koşuluyordu ki, bu da mahalli organların piyasa alanında manevra yeteneğini kısıtlıyor ve sert bir zemin arzediyor-

du. Tabii, sistem bu şekli ile başarılı olamazdı ve yürürlüğe girdikten yedi ay sonra kooperatifler, satın alma programlarının ancak % 35 ini yerine getirebildiler. Kötü bir hasat ve kıtlık yılı idi. 1921 'in 2. yarısına doğru pazardaki tarım ürünü fiatları birden yükseldi ve Narkomprod tarafından tesbit edilen fiatlar, tarım ürünleri için düşük, fakat mamûl maddeler bakımından yüksek bir durum arzediyordu. Bunun sonucu, kooperatifler az müşteri buluyordu ve köylüler ürünlerini daha çok özel tüccara satmaya başladılar, çünkü bunlar kooperatiflerden daha yüksek fiat veriyorlardı. Kooperatiflerin başarısızlık sebeplerinden biri de Narkomprod'un bunları, sanayi ürünü ile donatmaması ve bunun karşılığında tahıl ve hammadde sağlamak için ayrılan fonun yetersizliğidir.

Bu fonun ancak % 25 inin sağlanışı, ilerde daha geniş şekilde bahsedeceğimiz işletme sermayesinin yetersizliğine bir örnektir. Bu yetersizlik, 1921 sonbaharı ve kışındaki sanayi hammadde kıtlığının sebeplerinden biriydi.

Sanayide merkezden hammadde dağıtımı (79) usulüne son verilmesinden sonra, kooperatiflere ticari bağımsızlık tanındı. Sentrosoyuslar, artık devlet tarafından finanse edilmeyecekler ve köylerde tek devlet alıcısı durumunda olmayacaklardı. Sabit fiatla alışveriş usulü de kaldırıldı. Yalnız, kooperatiflere devlet organları ve tröstler ile yapılan toptan kontratlarda bir öncelik verilmesi hükmü geçerli tutuldu.

Kooperatiflerdeki mevcut stok, biraz da devlet ilâvesi ile kooperatiflerin işletme sermayesini teşkil etti ve bu fonlarla kooperatifler bir yandan köy pazarların-

79) Devlet bankası, Sovnakom'un onayı ile 12 Ekimde tekrar faaliyete geçti. Bu banka, Narkomfin'e yardımcı olarak çalışacak ve müdürleri buradan tayin edilecekti. En önemli hareketi özel bir kredi ve iskonto komitesi kurmasıdır.

da serbestçe pazar ilişkilerine girişirken, diğer yandan da devletle anlaşmalara girişilebileceklerdi.

Aynı zamanda, serbest tarım kooperatifleri teşkili hakkı tanındı ve köy el sanayii kooperatifleri kurulmasına izin verildi.

Bu el sanayi kooperatiflerinde, üyelerinin 1/5'ini yardımcı işlerde çalıştırmak üzere işçi istihdamına izin verildi. Tarım kooperatifleri kendi federasyonları olan Selskosoyus'u kurdular ve haziran 1922 de tarım kredi ve borçlanma birlikleri kurulmasına müsade edildi. Bu birlikler, diğer kooperatiflere ve devlet bankasına hisse senedi çıkararak dağıtan ve sermayesini arttıran Tarım Kredi Birliği tarafından da yardım gördü. İşletme sermeyesinin yetersizliğinin sebeplerinden biri de, yeni teşkil edilen tröstlerin kooperatiflere ayırdığı fonların yetersizliğidir. Bir tröst kurulurken devlet tarafından bir işletme (veya döner) sermaye verilmesi icap ediyordu. Uygulamada bu sermaye, hemen hemen işletmenin sahip olduğu ham madde ve yakıt ve mamûl madde stokuna eşit oluyordu. Devlet, görmüş olduğumuz gibi çok zayıf bir donatım aracına sahipti ve bunları yakıt, ulaştırma ve maden işlerine teksif ediyordu. Nazariyede tröstler, döner sermayelerini banka kredisi ile sağlıyabileceklerdi ve devlet bankası, 16 Kasım 1921 de serbest pazarın açılması ile tarım, sanayi ve ticari alanlarda kredi temini ve diğer banka faaliyetlerinde bulunmak üzere tekrar faaliyete geçti.

Fakat uzun süre bu faaliyeti, sanayie avans temininden öteye geçemedi. Kuruluş sermayesi, hazinede savaş öncesi mevcut 50 milyon altın rubleye eşdeğer olan kağıt rubleden fazla değildi ve banka veznelerinde ilk işe başlandığı zaman 14 milyon ruble vardı. Ham madde kaynaklarında kıtlık ve ruble değerinde yapılan düşürme sonucu, kredi hareketlerindeki kayıplara karşı bir korunma olarak, banka faiz oranı % 12 den % 18'e

çıkarılarak faiz fiatı yüksek tutulurken, kredi verme işlemi altın esası üzerinden yürütülüyor ve böylece borç ödenirken kağıt paranın tedavüle çıktığı zamanki altın fiatına eşit miktarda kağıt ruble ödenmesi zorunluluğu yükleniyordu. Bu yapılmamış olsa idi, banka kaynakları birkaç hafta içinde tükenecekti.

Bunun sonucu, sanayie verilen ruble kredileri eğer eşyaya tahvil edilebilselerdi, ani bir değer düşüklüğünden kurtulmuş olacaklardı. Buna göre, banka şube sistemi geliştirilmiş olsa bile, devlet bankasının sanayie olan yardımı pek az olacak ve tröstlerin karşılaştıkları güçlükleri gidermede pek fazla bir başarı sağlayamayacaktı.

Devlet bankasının açılışından önceki günlerde bile, savaş sırasında alınan tedbirleri kaldırma hareketi başlamış ve şahısların bankaya yatıracakları para miktarının sınırlandırılması kaldırılmış ve bu paraların olağanüstü ağır vergilerden ve müsaderelerden korunması yönüne gidilmişti. Demiryolu işletmesinde; P.T.T., su, elektrik, gaz gibi hizmetlerde ve ev kiralarına, özel yapılarda olduğu kadar sanayi yapılarında da vergileme sistemi harekete geçirilmişti. 1921 haziranında, ticari ve sanayi işletmelerine geleneksel (klâsik) anlamda vergileme sistemi uygulanmağa ve tütün, çay, şarap, ispirto, kibrit gibi maddelere tekel vergisi uygulanmağa başlandı. Bütçe gelirinin başlıca kaynağı olarak para emisyonunda güvenlik sağlamak amacı ile, denk bütçe yolunda ilk adımlar atıldı; bununla beraber 1923 yılının sonuna kadar bu adımlar çok yavaş atıldı. Tedavüldeki para, öncekinden daha hızla artmağa ve fiat seviyesi hızla yükselmeğe devam etti. Durum iç savaş sıralarına nazaran değişmeğe başladı. Bir kere çeşitli işlere girişilmesi paraya olan talep artmıştı ki, bu, paranın ekonomik alanda kullanılmağa başlanması sonucudur. Tedavüldeki para ilişkileri ve fiat seviyesindeki yükseliş, 1916 danbe-

ri ilk defa uygulanmağa başlıyordu. Fiat seviyesi, tersine olarak tedavüldeki para miktarından daha ağır yükselmeğe başladı ve tedavüldeki paranın toptan değeri arttı. 1921 ve 1922 sıralarında iki defa kağıt para devalüasyonu yapıldı. Bunun sonucu tedavüle giren yeni ruble, tedavülden çekilen eski kağıt bir milyon rublenin değerine eşit oluyordu.

Bir rubleyi bir yıl önceki 100 rubleye eşit kılan 2. devalüasyonun başlangıcında fiat seviyesi, 1913 fiat seviyesinin 200.000 katı üstündeydi. 1923 yılında Devlet Bankası yeni ve istikrarlı bir para olan Chernovetz rublesi bastırdı (80) ve iki çeşit paranın tedavül ettiği (biri hâlâ yeni rublelerle birlikte tedavül eden) bir dönemden sonra, eski kağıt parayı tamamen ortadan kaldıran ve yerini yeni banknot'a bırakan para reformu 1924 yılında tamamlandı (81.

Neticede, NEP döneminin yıldönümünde özellikle, 29 kasım 1920 deki millileştirme fırtınasına tabi tutulan atelyeler ve küçük işletmelerin millileştirilmeleri iptal ediliyordu. Fakat bu küçük işletmelerin birçokları sanayi koperatiflerine devredildi, yoksa şahıslara değil. Yabancı şirketlere geniş ölçüde imtiyaz sağlama politikası, bir iki istisna dışında çok az başarı sağladı ki, bu imtiyazlar sanayi alanından çok ticari alandan sağlamıştı. 17 mayıs 1921 genelgesi ile önceki genelge kapsamı içine giren ve henüz devletleştirilmeyen bütün işletmeler eski sahiplerine iade ediliyordu. 10 aralıkta (20) işçiden az işçi çalıştıran bütün işletmeler ister daha önce devletleştirilmiş olsun, ister olmasın eski sahipleri-

80) 1923 yılının son çeyreğinde, bütçe gelirinin % 10'undan az miktarı para emisyonundan sağlanıyordu. Bu miktar 1922 de 9/10 oranındaydı.

81) Yeni Chernovetz rubleleri kısmen altındı, fakat tam altına çevriltilmiyordu. Teferruat için Yurovski'nin «Rus ekonomik kalkınması» kitabına bak. (1928, S. 252)

ne iade edilecek veya yeni birisine kiralanacaktı. 1922 sonbaharında 4000 işletme kiraya verildi veya devlet tröstleri halinde teşkilâtlandırıldı. Fakat bunların çoğu küçük işletmelerdi ve el tezgâhı atelyeerinden ibarettiler ve sanayi üretimindeki yerleri önemsizdi. 1923 ilkbaharında, Merkez İstatistik Daiersi bütün şehir ve civarlarındaki (dolaylarındaki) makinalı, makinesiz her çeşit üretim aracına sahip olan ve işçi istihdam eden iş yerlerini kapsayan bir sanayi sayımı düzenledi, Bu sayımın sonucuna göre özel işletmeler, sayım kapsamına giren işletmelerdeki işçi sayısının ancak % 12,5'ğunu kapsıyordu, ve üretim toplamı genel brüt üretimin % 5 ini temsil ediyordu (82). Yeni NEP döneminde kapitalistleri temsil eden ve Nepman diye adlandırılan kapitalistler köklerini attılar ve birkaç yıl içinde palazlandılar. Köylerde bunlar köylüden ürün alıp, en yakın şehire veya istasyona götürüyor ve satıyor veya tavuk, sebze, yumurta alıp, şehirde veya dükkanda satıyorlardı.

Köylerde bu ticaret, bazan işletme temsilcileri tarafından, fakat bir at ve arabası ve küçük bir sermayesi olan köylüler tarafından yapılıyordu. Şehirlerde ise özel dükkânlar türediği gibi hammadde sıkıntısı çeken veya henüz kendini ayarlayamayan yeni tröstlerden mal satın alarak veya onlara ham madde satarak toptnc pazarı ele geçirmeğe başlayan tüccarlar türüyordu.

Bazı tröstler Moskova gibi şehirlerde dükkanlar açıyorlardı ve kooperatiflerle ticari akitler yapıyorlardı. Fakat genel olarak NEP döneminin ilk yıllarında devlet ve kooperatifler ticari kuruluşları, yeni desentralize sanayi için tam bir ticari mekanizma kurma bakımından yetersizdiler. Böylece, bu yıllarda devlet sanayiine

82) Kristman. Özel sanayinin üretime katılma oranı, 1922 aralık ay'ına göre alınmıştır. Devlet işletmelerindeki istihdam ortalaması 155, kooperatiflerde 15 idi.

dağınık verim kaynaklarının çekidüzene konulmasında yardım etmiş fakat, bunun karşılığında devletin ekonomik kontrolünden sıyrılmış olan özel tüccar önemli bir ilerleme kaydetmişti. NEP döneminin ilk iki yılı için özel tüccar, sanayii tröstlerinin ürünleri için gerekli pazarın yarısını sağlamıştı. Bu süre içinde kooperatiflerin toptancı teşkilâtı bu pazarın ancak 1/5 ini kapsamıştı. Tüketim kooperatifleri bile 1922 - 23 yıllarında şehir dükkânlarının ihtiyaçlarının üçte birini bu tüccarlardan sağlamışlardı. Bu süre içinde perakende ticaretin, 9/10 unun özel sektörün elinde olduğu tahmin ediliyordu. Toptan ticarette Nepman, parekende ticaretten daha zayıf durumdaydı ve 1923 de toptan ticaretin ancak 1/5 ini elinde bulunduruyordu. 1923 den sonra devlet ve kooperatiflerin ticari teşkilâtları önemli derecede genişletildi. Kendi toptan satış teşkilâtını genişleten ve harekete geçiren yalnız sanayi işletmeleri değildi, devlet organları da toptan ve perakende ticaretle uğraşacak çeşitli ticari şirketler kuruyordu. Örneğin, Vesenkha milli çapta olmak üzere, cumhuriyetler ve mahalli hükümetler toptan ticaret alanında çalışmak ve bölgesel sanayie hizmet etmek için (Gostorg, Mostorğ ve Ukraintorg) adı altında şirketler kurdular. Bu kuruluşlar, şehirlerde çoğunlukla perakende mağazaları açıyorlardı. Bir yıl içinde, bunların sayıları 80'ene erişti ve böylece ticaretin % 16 sını ellerine aldılar ve tekstil ve besin sanayiilerinde önemli bir rol oynamağa başladılar.

1920 inin sonlarına doğru Nepman'ın güneşi sönmeğe başlamıştı. Birinci beş yıllık plân döneminin arifesinde özel sektör toptan ticaretin ancak % 5 ini elinde tutuyordu. Fakat, perakende ticaretin 1/5'i, 1928 yılına kadar özel sektörün elinde kalmıştı.

III

Yabancı burjuva çevrelerinde, NEP'in uygulanma-

ğa başlanması bir geriye gidiş, başarısızlığın delili, evvelce kazanılan pozisyonun elden çıkarılması ve kapitalizme dönüş olarak çoşkunlukla karşılandı ve selâmlandı. Buna rağmen mülteci yazarlar yeni düzene sokulmuş ekonomi konusunda bile şüpheci kaldılar. Miliukov, 1922 de yazdığı bir yazıda NEP'ten «sonun başlangıcı» diye bahsediyor ve Prokopovitch ise «Rus millî devlet ekonomisinin tekrar kurulabilmesi için pek az ümit mevcut» diyordu. Ülke içinde belirli çevrelerde bile karamsarlık, tereddüt görülüyordu. Yeni uygulanan yolu bir geriye dönüş, düşman kuvvetlerine taviz verme şeklinde yorumlayanlar vardı. NEP döneminde uygulanan o karışık ekonomik sistem nasıl tanımlanıp, nitelendirilecekti? Ekonomi ilmi ve kitâpların, ekonomi sistemleri hakkında ele aldıkları sistemlerin hiçbirine kesin olarak uyan bir sistem değildi bu. Hemen hemen bütün büyük ve orta çapta sanayi devletleştirilmiş ve bu bakımdan sistemdeki sosyalist elemanlar (nüveler) ilk 8 aydakinden daha kuvvetli ve etkili, hakim duruma geçmişlerdi. Diğer yandan tarım, inatla ferdiyetçi kalmakta devam ediyordu. Bu alanda devlet ve kollektif çiftliklerin kapladığı alan pek küçük ölçüdeydi. Ferdi olarak çalışan ve küçük çapta üretim yapan çiftçiler çoğunluğu teşkil ediyor ve bunların çoğu piyasa yerine, kendi ihtiyaçları için üretim yapıyordu. Sanayi ile tarım arasındaki ilişkiler yeniden pazar ilişkileri şeklini aldı ve burada görmüş bulunuyoruz ki, köy — şehir ve üretim — tüketim arasındaki ticari ilişkilerde özel sermaye önemli bir yer kaplıyordu. Bu durumda, ferdi işletmelerin genişliği bakımından sistem, tamamen sosyalist bir ekonomi sistemi olarak nitelendirilemez. Aynı zamanda, daha çok işçi istihdamına dayanan kulak çiftlikleri bir yana, köy çiftliği bile ferdiyetçi bir üretim yaparken bu sistemi kapitalist bir sistem olarak nitelendirmek de mümkün değildi çünkü sistemdeki gerçek ka

pitalist elemanlar (nüveler) çoğunlukla önemsiz bir durumda idi. Bununla beraber gerek tarımda, gerek el sanayiindeki küçük üretim, kapitalizmin çok kolay ve çabuk büyüyüp, gelişebileceği bir zemin teşkil ediyordu.

Lenin, NEP sistemini «karma bir geçiş sistemi» olarak tanımlamış ve bu karma sisteme daha önce 1918 sıralarında kullandığı devlet kapitalizmi adını vermiştir ki, bu terimi 1918'in ilk aylarında izlenen ekonomi siyasetini tanımlarken «hali hazırdaki devletçiliğe öncelik ve ekonomik bakımdan ölçüsüz bir üstünlük» şeklinde kullanmış ve bu sistemin altı ay içinde uygulanmağa başlamasını büyük bir başarı olarak nitelendirmiştir. Devlet kapitalizmi deyimi (formülü) ile Lenin, küçük emtia üretimi üzerindeki devlet kontrolünü kasdetmiş ve mevcut şeklin, diğer şekillerden açık olan farkını, niteliğini, gerçekte işçi sınıfının, politik iktidarı ve Sovyet devletini politik ve ekonomik olarak elinde bulundurması yani etrafını kontrol edebilecek kumanda noktalarını elinde tutmasında bulur. (83). Lenin karma sistem deyimi ile mevcut sistemin çeşitli elemanlarını sinesinde barındıran geçici ve sabit olmayan bir sistemi kasdetmekle, yalnız Sosyalizm ve kapitalizmi değil, fakat pazar için üretim yapan ferdiyetçi köylü küçük üreticiyi ve kendi ihtiyacı için üretim yapan ilkel patriarkal köy ekonomisini de kasdetmiştir. «Geçici» deyimi ile Lenin, bu karma elemanların sabit ve istikrarlı bir zemin teşkil etmediklerini kasdetmiştir. Sistem, kulak ve Nepman ve diğer kapitalist elemanlar veya embriyo halindeki kapitalizmin diriltilmesine veya devlet tarafından doğru, şaşmaz bir ekonomik siyaset

83) Bu fikrin aksine, Buharin 1918 de sol komünistlerin sözcüsü olarak devlet kapitalizminin, kapitalist bir devlet dışında varlığını kabul etmez. İşçi diktatörlüğü altında devlet kapitalizminden bahsedilemiyeceğini ve devlet kapitalizminin, kapitalizme yol açacağını söyler.

güdülürse Sosyalizm'e doğru gelişmeye yol açacak ve iki ihtimali de içinde barındıran bir sistemdi. İşçi sınıfının köylü - işçi ittifakındaki başlıca rolü ve sahip olduğu iktidarı kullanışı ikinci ihtimâldeki gelişmenin garantisi idi. Bu ihtimâlin gerçekleşmesi için duyulan ilk ihtiyaç, ülkenin sanayileşmesiydi ki, bu hususta ilk adımlar elektrifikasyon plânının 1920 aralık ayında 8. Sovyet kongresinde kabul edilmesi ile atılmıştı.

Bu plân, karma ekonomik sistemdeki «Sosyalist adaları» genişletecek ve güçlendirecek ve mevcut olmadan Sosyalizm'in gerçekleştirilemiyeceği geniş ölçüde üretime geçiş için gerekli teknik dayanakları hazırlayacaktı. 1918 de Lenin şöyle yazdı; «halen, Rusya'da küçük burjuvazi kapitalizmi geçerlidir (caridir) ve buradan geniş ölçüde devlet kapitalizmi ve Sosyalizm'e geçmek için tek yol vardır, ara istasyon olarak adlandırılan üretim ve dağıtım üzerindeki millî muhasebe ve kontrol.. Sosyalizm ile çekişen, savaşan gerçek kapitalizm değildir, asıl çekişen küçük burjuvazinin biraz palazlanmış şekli olan kapitalizmdir. Küçük burjuvazi her nevi devlet müdahalesine, kurallarına ve kontroluna ister devlet kapitalizmi, ister sosyalizm yolu ile olsun karşıdır... Ya biz bu küçük burjuvaziyi kontrolümüz altına alacağız veya onlar bizim işçi devletini, kökü burjuvadan fışkıran Napolyon ve Cavaignacların ihtilâlle yıktıkları gibi kaçınılmaz bir şekilde yıkacaklardır.». Bu cümleye Lenin şunu ekledi; «önümüzdeki yıllarda patriyalkalizm'den, küçük üretimcilikten sosyalizme geçişi kolaylaştıran ara, orta geçiş yolunu öğrenmek, hazmetmek zorundayız... Küçük üreticilikten sosyalist üretime hemen, derhal geçmiyeceğimize göre, kapitalizm küçük imalâtta ve mübadelede bir dereceye kadar kaçınılmaz oluyor ve biz bu noktada kapitalizmden, küçük üretimcilikten sosyalizme geçişte aracı bir yol olarak istifade etmeliyiz... Kapitalizmin

gelişmesini yasaklamak veya bir darbede ortadan kaldırmayı denemek sureti ile değil, fakat onu devlet kapitalizminin kıyılarına doğru sürmek yolunu tutmak sureti ile... Bütün mesele, gerek teori olarak, gerek pratik olarak, kapitalizmin kaçınılmaz gelişmesinin ve devlet kapitalizminin kenarlarına kadar getirilmesinde belirli öçüyü ve belirli zamanı tesbit etmek ve doğru metodu bulmaktır».

Bu pasajlardan açıkça anlaşılıyor ki, NEP adı ile beliren karma ekonomi bir anda, bir gecede yaratılmış bir yenilik veya eski rejime karşı girişilmiş yıkma hareketinin başarısızlığa uğraması sonunda bir geriye dönüş değildi. Bu, Lenin'in savaş komünizmi dışında «tam bir geçiş dönemi... Kapitalizm ve komünizm arasında uzanan tüm bir tarihin başlangıcı, öyle bir tarihin başlangıcı ki, bu iki sistemin niteliklerini ve sosyal işletmelerini birlikte barındıran tam bir geçiş dönemi...» şeklinde açıkladığı bir dönemdi. Lenin'in ölümünden sonra çıkan tartışmalar şu noktalar üzerinde yapılıyordu: Bu geçiş dönemi ekonomisinden, sosyalizme doğru yürüyüş hususunda ön şartlar acaba, batı ve Orta Avrupa ülkelerine ihtilâli sıçratmak ve birbirini izleyen ihtilâller sonucu ile mi daha ileri bir gelişme sağlanmasını mümkün kılmaktadır, yoksa etrafı şüpheci ve kinci, nefret saçan kapitalist devletlere çevrilmiş, fakir ve verim bakımından geri kalmış bir ülkede sosyalizmi kurmak sureti ile mi gerçekleştirilebilecekti? Böyle bir çevrenin içinde gelişme imkânı çok daha güç olacaktı, çünkü bu durum ekonomik bakımdan çok yüksek derecede kendi kendine yeterlilik gerektirecek ve olayların da göstereceği gibi, kaynakların önemli bir kısmı savunma sanayiine tahsis edilecek ve ona dayanan sanayide hızlı tempolu bir gelişmeyi gerektirecektir. Bu hususta herhangi bir tartışma olamazdı. Lenin'in bu son hususu, yalnız tarihsel bir imkândan

dolayı değil, fakat Sovyet devletinin yaşıyabilmesi için tarihî bir zorunluluk olarak düşünmüş olacağından hiç şüphe yoktur. Tarihin geçiş dönemlerinde, özellikle politika, zamana uzun süre damgasını vuramaz, eğer politika yürütücüsü yolunu yiğitçe tesbit etmezse, eski düzenin saklı kalmış ve halen yaşamakta olan güçleri tarafından geriye doğru kolaylıkla çekilebilir. NEP'in karma ekonomik sistemin geçiş basamağı olarak kabul edildiği bir sosyalist ekonomisinin araçları deyimi ile Lenin, üretimin kollektif biçiminin hâkim, öncü olduğu ve üretim araçları mülkiyeti bakımından ferdiyetçi esaslar yerine, kollektif esasa dayanan bir sistemi kasdetmişti. Lenin, «Sosyalizm, sınıfların ortadan kaldırılması» demektir, sınıflar proletarya diktatörlüğü içinde ortadan kalktıktan sonra proletarya diktatörlüğü gereksiz olacaktır. Proletarya diktatörlüğü kurulmaksızın sınıflar da kaybolmayacaktır», der. Böyle bir ekonomi düzeyinde bazı ekonomik eşitsizlik halâ yaşamakta devam edecektir. Toprak ve sermaye yolu ile elde edilen mülkiyet gelirleri son bulacak veya önemini kaybedecektir. Bunun ortadan kalkması ile sınıf ayırımı ve ona taalluk eden eşitsizlikler de ortadan kalkacaktır. Fakat Marx'ın, pek iyi bilindiği gibi Gotha programının eleştirisi adlı eserinin muhtevasında, işin miktarı ve mahiyetine göre ücret kazançlarındaki farklar, üretim güçlerinin ekonomik yetersizliği, insan toplumunda bir problem olmaktan çıkacak kadar bir gelişmeye eriştiği an ortadan kalkacaktır ve komünist toplum düzeninin ideal eşitliğinin ekonomik imkânı sağlanmış olacaktır dediği gibi, Lenin'in sosyalist toplum ve buna erişmek için gerekli geçici dönem hakkındaki tutumu da çok gerçekçi bir yoldu. Bu görüş ve tutum Marx'ın «Adalet zamanın ekonomik şartlarını aşamaz, ona hükmedemez» sözünde yankısını bulmaktadır.

EKONOMİK KALKINMANIN İLK YILLARI VE 1923 MAKAS BUHRANI

I

İç savaş sırasında motör fabrikaları, pig demir ihtiyatları ile çalışıyordu. Sanayi, savaş sırasında tekrar Sovyetlerin eline geçen Urallardaki yeni ihtiyatların keşfi sayesinde faaliyetini devam ettirebiliyordu. Demir cevheri yatakları 100 milyon pud civarındaydı ve fakat bunun işletilmesi, eritilmesi için gerekli yakıt noksandı. Bakır stokları 40 milyon pud civarındaydı (84). Pamuk ihtiyatları da önemli derecedeydi. Fakat Türkistanda önemli miktarda bulunan bu yedekler, bu bölge haydutlardan, çetelerden temizlendikten sonra bile ulaştırma güçlüğü yüzünden kullanılamıyor, pamuklu mensucat fabrikaları da yakıt noksanlığından kapanıyordu. Keten ve yün durumu daha iyice idi. 1921 yılında had dereceyi bulan yakıt buhranı sanayii tehdit ediyordu, bunun tek çözüm yolu ekonomide ivedi bir hamle yapmaktı.

Bu yılın ilk çeyrek döneminde pamuklu sanayii yakıt ihtiyacının ancak %7 si karşılanabiliyordu. Ağustosta 56 yün makinesinden 35'i ve 64 pamuk fabrikasından 51'i yakıt noksanlığı yüzünden çalışmıyordu. Çimento sanayii savaştan önceki üretiminin ancak % 1'ini yerine getirebiliyordu (85). Yakıt durumu, besin kıtlığı dolayısıyla ve yazın Don bölgesinden köylere göç yüzünden daha da ağırlaştı. Besin maddeleri kıtlığı Groz-

84) Broj. Dolgov'un (Manchester Guardian Commercial Reconstruction Supplement) 6 temmuz 1922, S. 218.

85) Narodnoe Khoziaistvo Rossii, 1921, 18.

ni'deki petrol üretiminin azalmasına etki yapmıştı. Çalışma hayatı bu açlık ve besin kıtlığı yıllarında genel olarak felce uğradı. Kalifiye işçi kıtlığı fazla idi ve yönetim sistemi, iyi bir dağıtım planı yapılmasına rağmen ve yakıt ve ham maddelerin hazır elde olduğu yerlerde bile düzensiz ve yetersiz kalıyordu. Bu şartlar altında pek az ülke yabancı yardımı olmadan bu fasit daireyi kıracak araçlara sahip olurdu. Kısa vadeli kredi ve borçlar veya uzun vadeli yatırımlar vasıtası ile, sanayie tahsis edilecek işletme sermayesi sağlanabilir ve yakıt ve besin maddeleri kıtlığı ancak dışardan yapıacak ithalâtla giderilebilirdi. Avusturya 1922 yılında mevcut kıtlık durumunu bu yoldan kurtardı, yine Almanya 1924 de «Dawes kredileri» ile kendini toparlamağa başladı, son zamanlara ait örnekler olarak da UNRA yardımı ile ihtiyaçlarını gideren ülkeler gösterilebiir. Fakat Sovyet Rusya ihtiyaçlarını giderme bakımından 1921 de bu yollardan pek az yardım ümit edebilirdi.

Silâhlı kurtların giriştikleri saldırı yeni sona ermişti. Bu kurtların dönüp, saldırdıkları insanları beslemelerine pek az ihtimal vardı. 1924'e kadar basit iş kredileri temini bile imkânsızdı ve bundan sonra da ancak az bir ölçüde sağlanabilirdi bu tür krediler. Yabancı firmalara, belirli ticarî ve sanayi girişimleri sağlama politikası, ilk yıllarda 10 milyon altın rubelik yabancı sermaye sağlayacak çok cüzi bir miktardan öteye gitmemişti. 1921 - 22 deki açlık buhranı sırasında 21 milyon sterlinlik bir yardım elde edildi. Fakat bu miktarlar kıtlık buhranını gidermekten çok uzak bir ölçüdeydi. 1922 - 23 de Londradan uzun vadeli kredi çekme imkânları araştırıldı, fakat boşuna oldu. Bunun üzerine dışardan mal ithal etmek üzere bir miktar altın çıkarıldı, fakat altın yedekleri de tükenmişti. Bu ortak çabalar sonucu 1921 de ancak 20 mliyon sterlin ve 1922 de 37 milyon sterlinlik yardım sağlanmıştı ki, bunun

2/3'ü besin yardımı şeklindeydi. 1923 - 24 de para ve mübadele stabilizasyonu ile ilgili talepler, ithalatta geniş çapta kısıntılar yapılmasını gerektirdi ve ithalâtı 1921 seviyesinin altına düşürdü, ihracatı ise ithalâtın çok üstüne çıkardı. 1922 de yalnız ulaştırma sisteminin yeniden düzeltilmesi için gerekli sarfiyatı incelersek, dış yardımın ne kadar düşük ölçüde kaldığını görebiliriz. Yalnız demiryollarının onarımı için 75 milyon sterlin ve 100 milyon sterlin de ikinci derece yolların ve limanların onarımı için gerekliydi. Bu yeniden inşa için de, kaynakların büyük kısmının Rusya'nın kendi çabası ile iç kaynaklarından sağlanması gerekiyordu ve şüphesiz bu bakımdan kalkınma hamlelerinin sıkıntılarla yürütülmesi gerekti. En ivedi iş, yakıt buhranının çözümlenmesiydi. Bu yolda ilk adım, ulaştırma güçlüklerini gidermek sureti ile ve hammadde ve besin maddesinin sanayi bölgelerine ulaştırılmasını hızlandırmak sureti ile atıldı. Şüphesiz bu suretle, mamûl maddenin de köylere aktarılması hızlandırılmış oluyor, köylü tahıl ve hammaddesini satmağa teşvik edilmiş ve şehirlerde, özellikle Volga bölgesindeki kıtlık önlenmiş oluyordu. Bütün bunlar kişisel çaba ve fedakârlık, yorgunluk, sinir yıpranması ve şehir halkının tüketim kısıntısı yapmasını gerektiriyordu. Çözülmesi ivedi sorun, besin ve yakıt kaynaklarını harekete geçirip, bunları stratejik noktalara teksif edebilmekti. Bu iş de, ikinci derece önemli kişi ve kuruluşların beslenme ve yakıt imkânı bakımından kısıntı yapmalarını gerektiriyordu. Demiryolları personeli ve Don madencilerinin tüketimleri, öğretmen ve büro memurlarının tüketimleri yanında birinci derecede öncelik arzediyordu. Demiryolarına yakıt temini, Urallardan tahıl, Donetz'den kömür ve Türkistan'dan pamuk ulaştırılmasını hızlandırmak bakımından öncelik arzediyordu. Bu tedbirler arasında, doğrudan doğruya devlet yolu ile besin ve yakıt yardı-

mı gören kişi ve işletmelerin adedinde hatırı sayılır bir azaltma yapmak da vardı. Yeni tarım vergisi hasılatı 200 milyon pud tahmin ediliyordu, fakat kıtlık sonucu ancak 140 milyon pud elde edilebildi ki, bu miktar bir önceki hasılatın ancak yarısını teşkil ediyordu. 1921 yılının sonunda devletten tamamen imtiyazlı donatım yardımı alan işletmelerin sayısı 150 idi ve bu işyerleri ancak 140.000 işçiyi kapsıyordu.

Bu arada, kısmen devlet donatımı ile çalışan iş yerlerindeki işçi sayısı 1921 ekim ayında 1,5 milyondan 1922 yazında yarım milyona düştü. Bu durum, fabrikaların kapanması ve kapanmayanların da personelini azaltmasına yol açmıştı. Hafif sanayide örneğin kâğıt, yün, kenevri sektöründe üretim düşüklüğü baş göstermişti. Demiryollarında yönetim reorganizasyonu sonucu, işçi miktarında fazla bir kısıntı yapılmıştı. Tekstil sanayiinde yönetim personelinden 1/3'ü tensikata tabi tutulmuştu. Larin'in başkanlığındaki tensikat komisyonu, devlet işletmelerinde personel bakımından %50 miktarında bir azaltma teklif ediyordu. Kayıtlı işsiz sayısı 1922 sonuna doğru 1,5 milyon olarak tesbit edilmişti. Çalışan işçinin ücret seviyesi 1919 daki seviyenin altındaydı ve yakıt buhranının had safhada olduğu yaz aylarında ücret seviyesi daha fazla düştü. Moskova'daki ücret seviyesi ise bir önceki yılın aynı ayındaki ücret seviyesinin yarısına kadar düşmüştü. Küçük hırsızlıklar, cadde soygunları sıklaşmış ve bu kıtlık yılında ölüm miktarı da binde altmış seviyesine erişmişti. Yakıt buhranı ile ilgili olarak partinin bütün personelinin enerjisi harekete geçirilmişti, sözlü ve yazılı propaganda askerî alandan sanayi cephesine aktarılmıştı. Yeni bir ücret sistemi uygulanmağa başlandı. Kalifiyeden, kalifiye olmayana doğru sıralanan 17 derecelik bir ücret sistemi idi bu. Merkezî Yakıt dairesi çok şiddetli bir reorganizasyonuna girişmiş ve Don bölgesindeki hayatî

durum için STO tarafından bu maden bölgesini yeniden organize etmek üzere özel bir komisyon gönderilmişti. Devlet tarafından harekete getirilen besin sevkiyatı bu bölgeye teksif edilmişti ve maden bölgelerinden köylere doğru olan göçü durdurmak üzere çeşitli maden alanlarına dağıtılıyordu. Üretimin yoğun bir şekilde arttırılması ve elverişli olmayan maden ocaklarının kapatılması uygulamasına girişildi. Bunun sonucu, haziranda 950 ocak yerine 471 ocak işletilmeye başlandı. Kömür tröstü Donugol tarafından yönetilen ocak sayısı 1922 ekim ayında 202'ye ve nihayet 1923 ekiminde 179'a düşürüldü. Aynı zamanda bazı maden işletmeleri de kimya tröstü ve belediye, devlet işletmelerine devredildi ve işçi sayısı da yıl sonuna doğru artarak üretim iki misline yükseldi. Yakıt buhranındaki ferahlama ulaştırma durumunda da kendini gösterdi. Troçki, 1921 de Dzherzhinski tarafından Narkomput'un başına getirildi ve demiryollarında ademi merkeziyetçilik sistemini uygulayarak bağımsız bölge idareleri kurdu. Almanya ve İsveç'e lokomotif siparişleri yapıldı. Demiryolları onarım atelyeleri şok metodu ile geliştirildi. 1922 de kömür üretimi 1920 yılı üretiminin 1/4 oranında aşmıştı.

1922 Sonbaharında tekstil sanayiinde ekonomik durum epeyce düzelmişti. Kasım ayında pamuk sanayii, ilk defa olarak yeterli yakıt ihtiyacını temin ettiğini ve aralık ayında fabrikaların %40'ının 6 aylık stokları olduğunu bildirdi ve savaş öncesi dönemi üretiminin 5 mislini elde etti. 1922 deki elverişli hasat ki, - savaş öncesi döneminin %60, 70'ini buluyordu - şehirlerdeki besin buhranını azalttı ve bunun sonucu pazarlardaki hareketi hızlandırdı. Şimdi ise yakıt ve ulaştırma buhranı yerine, üretim eşyası imâl eden hafif sanayiin de hammadde kıtlığı fazla üretimi sınırlandıran bir faktör olmuştu. Pamuk sanayii, ihtiyacının yarısını ithalât yolu ile elde eden bir sanayi idi. Bu ithalâtı hemen yapmak imkânsızdı. Türkistan'daki pamuk tarımı iç savaş

sırasında lâçka olmuştu. Pamuk tarımı için kurulan pamuk komitesinin plânları, yakın bir gelecekte sulama işlerine ayrılması gereken masraf bakımından pek yeterli değildi. Türkistan'daki stoklar da tükenmişti. Keten ve kenevir durumu pek kötü değildi, fakat şeker ve tütün tarımı 1921 de savaş öncesi durumundan %5 oranında düşüklük gösteriyordu. 1923 ortalarında hammadde sıkıntısı metal sanayiine de yayıldı, güney bölgesi demir ve pig demir kıtlığı ile karşılaşmıştı.

II

1922 yılı boyunca ve onu izleyen yıl boyunca bu hammadde kıtlığı meşhur «makas buhranı» na yol açtı. Görmüş bulunuyoruz ki sanayi, merkezi beslenme, donatım imkânından yoksun olduğu ve piyasada kendini savunma zorunda kaldığı için, yeni sanayi tröstleri ani olarak işletme sermayesi kıtlığı ile karşı karşıya kaldılar. Başlangıçta bu bir pazar sorunu olarak, yani mamûl maddeyi satıp, karşılığında hammadde alacak pazar organlarının yokluğu şeklinde belirdi. Yeni tröstlerin çabaları telâşla kendi pazar organlarını kurmağa yöneldi. Bu çeşit kuruluşlar ilkel olmaktan ileri gidemiyordu. Satışlarda fiatlar, sanayi kaynaklarının israf edilmesi pahasına tesbit ediliyordu. İmalâta devam edebilecek araçları elinde tutabilmek amacı ile tröstler küçük dükkânlar açtılar veya köylerde besin ve hammadde ile sanayi mamûlatını mübadele etmek için seyyar satış mağazaları kurdular. Hatta bazan işçilere ücretler, fabrika mamûlatı olarak ödeniyor ve işçinin bunu besin maddesine çevirmesi için takas etmesi teşvik ediliyordu. Geniş çapta pazar ilişkilerinin yokluğu ve acele satış çabası, sanayii umulan satış fiatından daha düşük fiata itti. Çeşitli tröstlerin satış mağazaları bulunduğu Moskova gibi merkezlerde, satış bakımından tröstler

arasındaki keskin rekabet, tröstlerin malî durumlarını sarstı. Bu ticaretin çoğu halâ takas yolu ile yapılıyordu. Örneğin, şeker tröstü 1921 - 22 de 3 milyon pud şeker üretti ki mamûl şekerin önemli kısmı, şeker kamışı tarımı bölgesindeki köylüye şeker kamışı karşılığında veriliyordu. Bazan mamûl şekerler tröste çok lüzumlu maddeler karşılığı yerine, tröste hiç gereği olmayan maddeler karşılığında satılıyor ve tröst bu maddeleri başkalarına satmak zorunda kalıyordu. Donetzs bölgesinde belli başlı tröstler pencere camı, tekstil eşyası satışına giriştiler, fakat sonunda bunların satış yeteneği olmadığı anlaşıldı ve Gubsovnarhoz, köylüye satış için küçük satış barakaları tesis etti, bu malların böylelikle satışı mümkün oldu. 1922 ilkbaharında kendi sanayiini reorganize eden ve tröst esasına dayandıran cam ve seramik komitesi, Sentrosoyus ile kendi imalâtı karşılığında besin maddesi temin etmek üzere bir takas anlaşması yaptı ve Sentrosoyus anlaşma hükümlerinin ancak %20'sini yerine getirince, Moskova'da kendisi bir seri dükkân açtı ve başlarına birer müdür getirerek komisyonla eşya temin edildi. Bu durumda özel ticaret erbabı harekete geçerek, bu eşyayı elverişli fiatla diğer bir bölgede satmak üzere satın alıyordu. Yani bu dükkânlar perakendeci esnafa toptancı ödevini görüyordu. Fakat 1922 yılının ortalarında sanayideki sıkıntının asıl sebebi daha derinlerde idi. Sebeb yalnız, büyük bir rol oynasa bile, pazar organlarının noksanlığı değildi, Merkezi devlet organları, kooperatifler ve tröstler hammadde ve besin stoku noksanlığından muztariptiler ve hepsi de köyden, karşılığında besin ve hammadde temin edebilecekleri sanayi maddeleri peşindeydiler. Daha önce 1916 - 18 ve iç savaş dönemini incelerken gördüğümüz gibi şehir ve köy ekonomik ilişkileri sorunu eski bir sorundu. Sanayi hemen hemen elâstiki olmayan bir pazar içinde bir satış buhranı ile yüzyüze geldi. Çünkü

1921 kıtlığı sonucu ortada mübadele edilecek tarım maddesi yoktu. Bu, işletme sermayesi noksanlığının ardında uzanan bir gerçekti. Sanayinin daha fazla hammadde ve besin maddesi elde etme çabası sonucu olarak mamûl madde ile tarım maddesinin mübadele şartları, şiddetle şehirler aleyhine işlemeğe başladı ve tarım maddesi fiatları 1922'nin yazında son noktaya varıncaya kadar yükseldi. Sanayi, karşılaştığı paradoks içinde üretim bakımından savaştan önceki dönemin 1/4'üne eriştiği halde, para enflâsyonu aynı hızla devam ettiği için alıcı bulamamaktaydı. Sanayi liderlerine alarm veren öyle bir paradoks ki, yazarları NEP döneminin çökmesi şeklinde yazmağa yöneltiyordu (86).

Gerçekte, tarım maddelerindeki mevcut fiat yüksekliği köylü gelirlerinde bir artma değil, aksine bir azalmanın ifadesi idi. Çünkü, tarım üretiminde düşüklük vardı ve şehir işçisinin gelirindeki mamûl mal satın alma güçündeki korkunç düşme, işçinin besin maddelerine ayırdığı fazla sarfiyattan ileri geliyordu. Diğer bir ifade ile «satış buhranı», tarım ile sanayi arasındaki oransızlığın ifadesiydi. Köylerdeki pazar ürünü, şehirlerin artan ihtiyacını karşılamıyordu. Buhran, mart ayında en şiddetli noktasına eriştı. Lomov, Ekonomicheskaia Zhizn dergisinin 30 mart sayısında durumun ağırlığına değiniyor ve üretimde bir büzülme, daraltma tavsiye ederek, fazla stokların ihraç edilmesini ileri sürüyordu. İzlenen sanayi politikası tartışmalara yol açtı. Üretimin daraltılmasını eleştiren birçok kişi vardı ve Gosplan'ın bir raporunda çözüm yolunun, üretimde bir kısıntı olmadığı, fakat devlet bütçesinden sanayie tröst-

86) M. K. Braikevich (Rus ekonomistleri) kitabından, (cilt 3, S. 3195): «Politika çökmüştü... Rusya çok yakında şimdiki komünist oligarşisini tasfiye edip, yerine demokratik rejimi getirecektir... (Rusya, kıtlık ve bütün bölgelerde halkın açlıktan kurtulması bakımından ıstıraplar içinde kıvranmaktadır).

lerin işletme sermayelerini tamamlamak üzere daha geniş yardımlarda bulunulması ve tröstlerden mal satın alma esnasında, devlet müesseselerinin daha çok ödeme yapabilmesine bağlı olduğu belirtiliyordu. Vesenka, nisan ve mayıs ayları boyunca bir seri sanayi kolundaki üretim programlarında kısıntı yaptı: hammadde noksanlığının hastalığın kökü olduğu ve geniş bir üretim yapılmasına engel teşkil ettiği bir sırada, geçici bir süre için nisbeten uygun bir politika. Kaynakların yakıt ve ulaştırma hareketlerinin idamesine hasredilmesi sonucu, tüketim malı üretimini devam ettirme çabaları baltalanacak ve bu alanda bir daralma görülecekti. Alınan tedbirler yaz sonuna doğru yakıt durumunda bir iyileşme sağladı ve mayıstan sonra, sanayi fiatlarını tarım fiatları ile dengeye getirdi. Bu düzelme yeni hasat mevsimi başladıktan sonra piyasaya çok miktarda tarım ürünü sürülmesi sonucu daha da arttı ve yıl sonundan önce göreceğimiz gibi fiat makası aksi yönde açıldı. Satış buhranını yaratan öldüresiye rekabetin sona ermesi gerekti ve Rasbazaivania diye anılan pazar metodlarını benimseyen mantıki adımların atılması ile tröstler, 1922 yazında ticarî işletmeler kurmağa başladılar. Bu hareket, sanayinin reorganizasyonu yolu ile ticarî organlarla donatılması meselesi ile ilgili ilk ciddi çalışma idi ve özellikle tröstlerin spontane gelişmesi ile ilgili idi. Evvelce kurulan işletme sendikalarının hukuken onaydan geçmesi zorunlu idi ve ticarî faaliyete başlıyabilmesi için Vesenka'nın onayı lâzımdı. Fakat onlar sanayi alanında kendi insiyatiflerini kuran bağımsız bir hareketi ifade ediyordu, yukardan empoze edilen bir kuruluş değildiler. Kuruluşları bakımından bu işletmeler (sendikalar), kendi paylarına düşen sermaye hissesi ile kuruluşa katılan tröstlere, alâlade kartellere benziyorlardı ve üye kuruluşlar adına ticarî hizmetler ile sorumlandırılıyorlardı. Bu işletmelerin ödevleri çeşitli idi.

Pek az hallerde, bunlar tröstlerin ticarî işlerine bakan sanayi büroları durumundaydılar ve kıran kırana rekabeti önelmek üzere asgari fiatla bir uzlaşma sağlıyorlardı, fakat aslında hammadde ve yakıt satın alma birlikleri ödevini görüyorlardı. Fakat birçok hallerde bunlar üye tröstlerin üretimlerinin mutabık kalınan minimum miktarı üzerinden piyasa hareketini sağlıyorlardı. Bir, iki tanesi personel ve demirbaş eşyalarını eski Glavki'den sağlamışlardı. Yalnız iki halde sendika, kendi imalâtı üzerinde tam bir tekel tesis edebiliyordu; ezcümle, Tuz sendikası ve Petrol sendikası kanunen petrol ve tuz piyasasında tekele sahipti. Diğer hallerde, işletmelerin dışında belirli sayıda tröst ve işletmeler mevcuttu ve bunlar bağımsız olarak ticaret yapıyorlardı. Fakat hernekadar pazar fiatlarını tesbit eden ve sabitleştiren kapitalist kartellere benzer bir görev ifa ediyorlardıysa da, bu kartellerden ayrılan keskin çizgiler mevcuttu. Bu işletmelerin üretimi asla düzenleyici niteliğe sahip değildiler, çünkü işletmelerin üretim programları Vesenka'nın onayından geçiyordu. Bundan başka, fiat meselesinde devlet yetkiye sahipti ve işletme fiatı ile kendi fiatını ayırıyordu. İlk teşkil edilen kuruluş Tekstil Sendikası idi ve 28 şubat 1922 de kuruldu. 20 milyon rublelik sermayesi vardı ve tröstler, bağımsız fabrikalardan müteşekkil 10000 hisseden teşekkül ediyordu. Statüsünde, a) ticari hayatın koordinesi, b) stok ve satışın ayarlanması, c) mali hareketin koordinasyonu konusunda, özellikle sendika üyeleri arasında kredi hareketini organize ederek, karşılıklı borçları tasfiyede kolaylaştırıcı tedbirler sağlayıcı hususlar yer alıyordu. Yönetim organı, hissedar delegelerin 6 aylık toplantılarda seçtikleri yönetim kurulu ve başkan ibarettir. Bu toplantıda delegeler yeni üye kabulü ve üye firmaların işletmeye devrettikleri üretim miktarında minimum'u tesbit etmek yetkisini haizdi. Yönetim kurulu, bütün

ticaret ve satış fiatlarını tesbit ile sorumluydu. İşletmelerin sendikalara üye olmaları ile ilgili hükümler şöyleydi:

«1 — Bütün tekstil federasyonları, bağımsız işletmeler, hammadde birlikleri, şirket ve komiteler, sendikaya girme arzusunu ifade ederek veya sonradan tüzüğe uygun miktarda hisse senedi alarak,

2 — Bu devlet işletmeleri ve şirketleri, çalışma alanları olan tekstil sanayii ile ilgilidirler ve sendikaların toplantısında üye olarak kabul edilirler.»

Daha sonraları sendika, dış piyasalara ham pamuk ve yün taciri olarak katıldı ve A.B.D ve İnglitere'de acentelikler kurdu. 1924 - 25 de sendika 50 hissedar üyeye, 535 bin işçi ve memleket içi ve dışında 127 toptan ticaret şubesine sahipti.

Maden sanayiinde 3 ayrı sendika (işletme) vardı. Yugometal güneyde, Uralmetal Urallarda ve tarım makinaları sendikası. Bunların satışları komisyon esası üzerine yapılıyor ve tröstlere kısmen peşin ve kısmen satın aldığı eşya karşılığı ödeme yapıyorlardı. Uralmetal de anlaşma, kurucu tröstlerin üretimlerinin %50'sini sendikaya devretmesi ile yapılıyordu, fakat uygulamada değişiklik yapılarak, bazıları üretimlerinin %100'ünü devrettikleri halde, bazıları anlaşmadaki şarttan aşağı bir devir yapıyordu (87). Bunlar, kendi kendilerine yeter hammadde ve yakıt kuruluşlarına sahip teşekküller olup, ticaretini de kendi kuruluşu ile yapıyor ve merkezi devlet organlarından aldıkları yetkilerle çalışıyorlardı. Yalnız metal sanayiinde tröstlerin yarısına yakın bir kısmı, sendikalara üye oldukları halde, geri kalanı doğruca devlet eli ile çalıştırılıyor ve ticaretini, bağımsız ola-

87) Benedikov. 1923 de 3 metal sendikası ortak bir büro teşkil ettiler ve iki yıl sonra bir sanayi kongresinde iki sendika haline getirilerek yeniden bir teşkilâtlanma yapıldı, demir - çelik ve makina sendikaları haline getirildiler.

rak kendisi yapıyordu. Mezkûr yıl sonunda sanayiin büyük kısmında tröstlerin hemen yarısı sendikalara bağlandılar. 1922 sonunda 17 sendika mevcuttu ve 176 tröstü içine alıp, tröstlerde çalışan işçi sayısının %54'ünü barındırıyordu. 1923 sonunda 360 sanayi tröstlerinden 189'u sendikalara dahildi ve devlet işletmelerindeki işçi sayısının %80 ini barındırıyorlardı (88). Gerçekten sanayideki bu insiyatif, yeni bir çeşit sendikalizm eğilimi yaratacak kadar ileri gitmişti. 1922 temmuz ayında sanayide etkili bir fikir bürosu olan Sanayi Bürosunun bir kongresinde, Vesenkanm halihazır ödevlerinden olan imalât programının kontrolü, satış, finans ve kanunları vazetme ödevlerinin devredileceği bir sendikalar konseyi kurulması teklif edildi. Ve Vesenka'nın bürokratik müdahalesi eleştirildi. Şüphesiz ki, bu fazla ateşli teklifler kabul edilmedi. Fakat devlet, tröst ve sendikaların ve ticarî organların Vesenka temsilcilerinden müteşekkil olmak üzere uygulamada, Sanayi ve Ticaret Komiserliği statüsüne bürünecek ve Vesenkaya bağlı bir daimî danışma konseyi kurulması fikirleri elverişli karşılandı.

III

Sanayideki verimli çabalar, 1922 sonunda savaş öncesinin 1/4'ünü teşkil eden bir üretim durumu ile başladı ve onu izleyen yıl sonunda üretimi bu seviyenin 3/4'üne eriştirecek şekilde gelişti. Resmî tahminlere göre, 1920 - 21 de savaş öncesinin ancak %18'ine ulaşan sanayi üretimi, 1922 - 23 arasında %35'e yükseldi. Önce-

88) (Russkaia Promishlenost, 1922) ve Narodnoe Khoziaistvo S. S. S. R. 1922 - 3, S. 136). Bu sendikalardan yalnız kömür sendikası, baş müşterisi olan demiryallarmm siparişlerini, özel güçlüklerden dolayı yerine getiremiyerek başarısızlığa uğramış ve 1923 de feshedilmiştir.

ki yıllarda büyük gelişme göstermiş olan yakıt sanayi 1922 - 23 de nisbeten az bir ilerleme kaydetti. Kömür ve petrolde % 10-14 arasında bir ilerleme oldu. Maden sanayi %70 gibi büyük bir gelişme kaydetmesine rağmen savaş öncesi seviyesinin %10 - 12'sinde kaldı. Yakıt ve taşıt imkânları bakımından öncelik gören hafif sanayi büyük gelişme gösterdi. Tekstilde savaş öncesi seviyenin %30 - 35'ine, kâğıtta savaş öncesinden %40' dan fazla bir seviyeye ulaşıldı. Aynı zamanda tarım alanı sanayie nazaran daha büyük bir gelişme kaydederek, savaş öncesi seviyeye ulaştı.

1923 de ekili arazi oranı, 1916 daki oranın %80'ine ulaşarak üretimde bu oranın %70'ine yaklaştı. Köylünün tüketim fazlası olarak piyasa alınında bulunan tarım ürünü miktarı normal seviyenin atındaydı. Savaştan önceki günlerde bu fazla üretim (Prof. Prokopovitch'in tahminine göre) genel tarım üreitminin %30'unun üzerinde bir miktarı buluyordu, 1923 de bu seviyenin ancak 1/4'üne erişildi ve bu miktar savaş öncesi dönemin piyasa miktarının %60'ına erişiyordu. Böylelikle, tarım ürünlerinin pazara sürülen miktarı sanayie nazaran, savaş öncesi duruma daha fazla yaklaşan bir yüzeye ulaşıyordu.

Savaş öncesi dönemi ile karşılaştırılırsa, tarım üretiminin %70'e eriştiği görülür. Halbuki sanayi üretimi bunun daha aşağısında bulunuyordu.

Buna göre, NEP döneminin 2. yılı sonunda ekonomik gelişmenin normal gidişatı olarak, sanayi fiatlarında, tarıma nazaran savaş öncesi seviyesine göre daha çok bir yükselme görülüyordu. Gerçekten, çalışma saatini maliyet hesaplanmasında baz olarak alan Strumilin, kaba bir tahminle, her bir sanayi ünitesinin maliyetini savaş öncesi fiatları ile karşılatırırken bunların maliyetinin tarım ürününe nazaran %80 daha yüksek olduğunu belirtmiştir. 1923 yılı boyunca sanayi fiatlarındaki

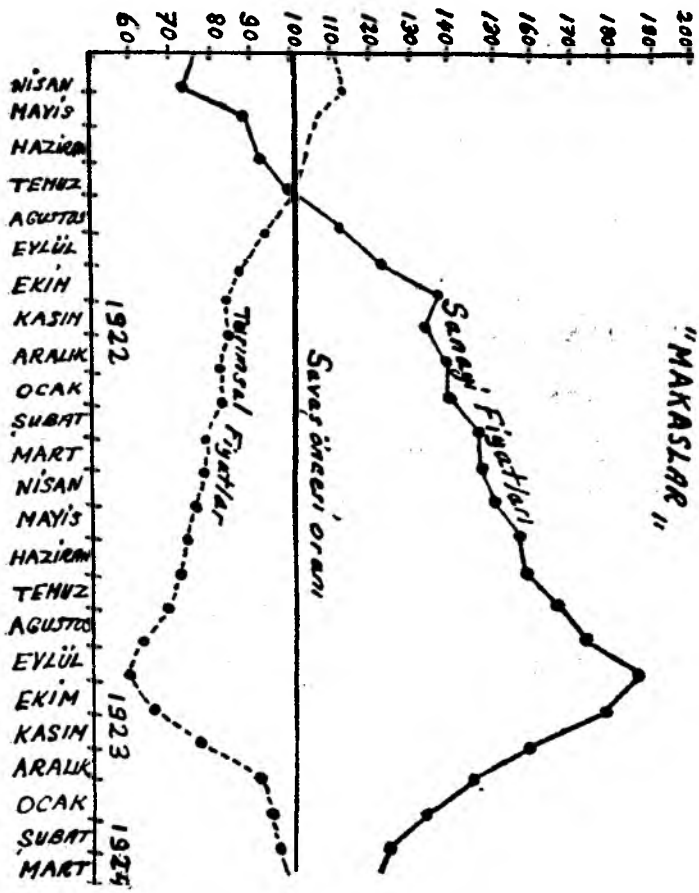
hareket, bu orandan çok daha yukarda cereyan etmişti. 1922'nin ilk yarısında sanayi fiatları kışın tarım fiatları ile beraber yükselmeğe başladı ve 1923 yazına kadar bu yükselme devam ederek, nisbi sanayi fiatları lehinde 3:1 oranında bir artma gösterdi. Bir önceki yılın ilkbaharında, ticarî bakımdan sanayide, tarıma nazaran daha çok hareket vardı.

Bu ifat makasının uçları arasındaki açıklık, tarım ile sanayi arasındaki üretim gelişmesi bakımından mevcut oransızlığa nazaran çok daha genişti. Bu oransızlık hernekadar bir alt faktör olarak kaldı isede, herhalde fiat hareketinde baş sebep değildi. Bu makas açılmasında yaz ve sonbahardaki genişlemenin izahı başka yerde aranmalıdır. Makas olayı sorununun çözümlenmesi, o yıl içinde genel olarak fiatlardaki hızlı yükseliş yüzünden gecikti ve bu sorunla ilgili tartışma asıl meseleyi gölgeledi. Fiatlardaki hızlı yükseliş sorunu birçok yıllarda meydana gelen olağan bir sorun idi. Fakat son iki yıl içinde görmüş olduğumuz gibi, kâğıt para değerinin düşme hızı, para emisyonundaki hıza nazaran daha yavaş cereyan etmişti ve para karşılığında eşya ticaretinde kaydedilen genel artış, tedavüldeki para değerini yükseltmişti. Bundan başka, para istikrarına doğru ilk adım, 11 ekim 1922 de Sovnarkom kararı ile devlet bankasına Chervonetz adı ile anılan yeni parayı basma yetkisi verilmesi ile atıldı. Bu yeni para basımına 1922 yılı sonunda başlandı. 1923 yılı, para tarihinde iki çeşit paranın aynı zamanda tedavülde bulunması bakımından önemlidir. Bu paralardan biri, para istikrarının temin edilmesinde bir araç olarak kullanılmak üzere son derece sınırlı bir şekilde çıkarılıyor, diğeri ise enflâsyonist deprasyona (düşme) maruz bulunuyordu. 1923'ün ilk yarısında ekonomistlerin dikkatleri pek tabii olarak yeni para denemesinin sonuçları üzerine çekilmişti.

Dikkati çeken husus, yalnız eski kâğıt rublenin değerinde gittikçe artan düşme hızı değildi, yeni chervonetz'lerin satın alma gücündeki düşme de dikkati çekiyordu. 1923 ocak ayında savaş öncesi 95 milyon ruble kıymetine yükselen tedavüldeki rublenin değeri, temmuzda 76 milyona ve ekimde 34 milyona düştü. Kâğıt rublenin fiatı yılın son üç ayında %104'e yükselinceye kadar ayda %23 oranında bir artış gösterdi. Bu defa da rubledeki düşme, emisyon hızından daha hızlı gidiyordu. 1923 yılı başlarında, savaş öncesi dönemi 10 altın rublelik satın alma gücüne erişen Chervonetz rublesi deprasyona uğrayarak ekim ayına kadar ocak ayındaki değerinden %25 oranında bir kayba uğradı. Bunun sebebi pek meçhul değildir. Fakat o günlerde bu, hayret yaratmış ve sebebin izahı çok zor olmuştu.

Bu yıl içinde ekonomistler arasında epeyce tartışmalar yapıldı. Makas durumu, tartışmaların sonuna kadar pek dikkati çekmedi ve «Ekonomicheskaia Zhizn» dergisinde yayınlanan «Sanayi fiatları neden yükseliyor» başlıklı bir yazı ile meselenin önemi belirtilinceye kadar, tartışmaya katılanlar meselenin genel bir para meselesi olduğunu sanıyorlardı. Meselenin genel fiat seviyesi açısından analizi yapılırken başlıca iki yorum eğilimi başgösterdi. Birincisi Prof. Falkner tarafından temsil edilen ve para faktörünü 1923 fiat hareketinin baş sebebi sayan yorum, diğeri eşya devrindeki değişiklikleri esas alan yorumdu. Prof. Falkner, yılın ikinci çeyreğinde vukubulan bu beklenmeyen fiat artışını, hasattan sonra meydana gelen para birikimine ve dolayısı ile para şartlarına bağlamıştır.

Ocak ve temmuz ayı arasındaki yükselme, yetersiz sermaye devrini tamamlayıcı tedbirlerin alınmasıyla ve sanayi ve ticarette uygulanan daha liberal bir finansman sebebi ile tedavüldeki para artışına paralel olarak hızlanmıştır. Bu durum, sanayide daha geniş

Gosplana göre, tarım ve sanayi mallarının perakende fiat hareketleri ile ilgili diyagram: Sanayi ve tarım fiatları arasında 1913 yılındaki oran 100 olarak alınmıştır. S. Strumilin'in Na Khoziaistvennom Fronte'deki rakkamları esas alınmıştır.

mamûl madde stoklarının elde bulundurulmasına yol açmakla, sanayi mamûllerinin fiatlarına büyük çapta etki yapmıştır. Para faktörü, şüphesiz 1923 deki ani fiat yükselmesinde başlıca rol oynamıştı. Fakat bu izah, Chervonetz rublenin fiat yükselmesindeki rolünü ve makası meydana getiren ve sanayi fiatlarının, tarım fiatlarından yüksek olmasının izahında yeterli olma-

mıştı. Chervonetz'lerin tedavüle çıkarılmasının amacının eski ruble değerinin düşürülmesi ile ilgili olduğu açıktı ve böylece, eski para geçici bir zaman için tedavülde kalıp, kısa zamanda yerini yeni paraya terkedecekti. Bu durumda Gresham kanunu ters işleyecekti, *yani iyi para kötü parayı kovacaktı.*

Hiç şüphe yoktu ki, bu tedbir eski kâğıt paranın değerinin düşmesinde önemli bir rol oynadı. Fakat chervonetz'ler üzerindeki etkisi, değeri düşürmekten çok yükselmek olmuştu.

Yaz döneminde basılan chervonetz'ler istikrarlı para talebini gidermek bakımından yeterliydi. Ağustosta, chervonetz ler tedavüldeki paranın yarısını teşkil ediyordu ve bu ay içinde biraz gerileme kaydetti ve bu parayı eski ruble ile değiştirme eğilimi azaldı. Fakat bu durum, yeni paranın talebinde azalma işareti sayılsaydı ve gerektiği kadar para bastırılmasaydı, herhalde geçici bir zaman için söz konusu olabilirdi.

Yeni para ülke çapında yayılıyor ve bu yayılma gittikçe hızlanıyordu. Şurası gerçekti ki, sanayiin kredi ihtiyacını temin etmek amacı ile yeni para basımı haziran ve temmuzda hızlandırılmıştı. Fakat beklenilmeyen şekilde azalan eşya mübadelesi, bu parayı masedemediği (ememediği) için kısa bir süre sonra para basımı durduruldu (89). Bu fikirlere karşı aksi tezi ileri sürenlerin görüşleri şöyle idi: 1923 deki yeni durumun izahında eşya mübadelesi esas olarak ele alınmalıydı. Bu yoruma yönelenlerden bazıları, özellikle sanayi ürünlerinde fiatların artışı yüzünden meydana gelen hammadde fiatlarındaki yükselmeyi ileri sürüyorlardı. Bu fikrin en başlıca savunucusu Prof. Kondratiev, yıl içindeki fiat hareketine değinerek, bunun sebebini ortak-

89) N. D. Kondratiev «Economica Zhin'in» 26 eylül 1926 tarihli sayısında; Scheinman, 9 eylül 1923.

laşa olarak para tedavülündeki hızla, eşya devrindeki orana bağlamıştır. Prof. Kondratiev, şu noktaya değinmişti ki, nisan ayından beri ruble değerinde meydana gelen düşmelerdeki değişik hız, para ile mübadele edilmek üzere piyasaya giren eşyanın azalması ile ilgilidir. Mart'dan önceki günlerde bu mübadeledeki oransızlık, bozulma büyüdü. Mart ayında, Moskova'da eşya mübadelesindeki devir 172 milyon altın rubleye ve Moskova tröstlerinin devir miktarı 287 milyona eriştı. Fakat nisan ile beraber bu rakkamlar (106 ve 140 milyona düştü). Buna benzer bir düşme, demiryolları ulaştırmasında meydana geldi ve temmuz ve ağustosta eşya devrinde yeniden düşme oldu. Yeni ruble değerinde sanayi ve ticari işletmelerin ellerindeki Chervonetzs'lerin azalmasına yol açan düşme daha da arttı. Prof. Kondratiev ,eşya piyasasındaki bu daralmada dikkati makas problemi üzerine çekiyordu.

Eşya devrindeki bu buhranın temel sebebi, tarım sektöründeki fiatların düşmesi ve dolayısıyla köy piyasasında daralma yaratmasıydı. İlkbaharda köylünün satın alış gücü genellikle azalır. Bu yıl, geçen ekim ayındanberi devam eden tahıl fiatlarındaki düşüklük, satın alma gücünü daha da azaltmıştı. Profesör'e göre çare, tarım fiatlarını yükseltmek ve sanayi fiatlarını düşürmek olacaktı. 1922 de durum tarımsal ticaret şartlarına elverişliydi ve köylü satmak için ekim alanlarını arttırmak durumundaydı, bu da sanayi ürünleri pazarında bir genişleme olacak demekti. Fakat 1923 de ticari şartlar, şehir lehine ve köy aleyhine ani bir dönüş yaptı ve mevsim şartları da buna eklenince bu durum yalnız köydeki sanayi ürününe olan talebi azaltmakla kalmadı, aynı zamanda köylüdeki ürünü pazara çıkarma arzusunu da yitirdi.

Eğer bu durum devam etseydi, köylüyü ekim alanını daraltmaya zorlayacak veya üretimi arttırma eği-

limini önleyecekti. Bu ortam, savaş komünizmi dönemindeki köy - şehir eşya mübadelesi şartlarına çok benziyordu. Köydeki sanayi ürünü fiatları şehirdeki fiatlardan genellikle yüksekti. Tuz ve tekstil eşyasının mübadele değeri şehirde 1913 yılına nazaran 4 misli olduğu halde, köydeki durumu 10 misli idi. Bir köylü bir çift ayakkabı almak için yedi veya sekiz dessiate buğday vermek zorunda kalıyordu. Bir put'luk tuz, bir put'luk et değerindeydi. Bundan başka enflâsyonun esas yükünü taşıyan köylü, ekini sattıktan sonra elde ettiği parayı şehir işçisi veya müesseselerden daha fazla bir süre yanında tutuyordu.

1923 sonbaharında köylünün bu gerçeği kavradığına dair işaretler belirdi. Türkistan'daki pamuk yetiştiricileri yeni ruble karşılığı olmazsa ürünü satmıyorlardı. Bununla beraber Prof. Kondratiev'in, köylünün talebinde daralma şeklindeki izahında bir takıntı vardı. Çünkü eğer yalnız bu faktör geçerli olsaydı, köy - şehir arasındaki mübadele dengesizliğine çabuk çare bulunurdu ve yavaş çalışan piyasa yüzünden satılamıyan malların depolarda yığıldığı ticari kuruluşların, fiatları indirmesi ve böylece tarım fiatlarının normale yükselerek dengeye dönülmesi mümkün olabilirdi. Makas hareketinde başlayan hafif düzelme mayıs ve haziranda toptan piyasasında kendini gösterdi, fakat perakende fiatlarını etkilemedi. Temmuzdan sonra gerek toptan, gerek perakende alanında, makas artan bir hızla açılmağa başladı. Durumun ilgi çeken tarafı, sanayi ürünlerindeki devamlı fiat artışı idi. Prof. Kondratiev'e göre bu durum, köylünün satın alış gücünün azalması dolayısı ile bu mallara olan talebindeki düşmeden ileri geliyordu. Tabiatiyla, hasattan sonra köylünün satın alma gücü normale döndüğü halde talepte yine düşüklük kendini gösterdi.

Eylül ayında sanayi fiatları, kapitalist ülkelerdeki

fazla üretimden dolayı meydana gelen buhranları andıran tarzda ve satış buhranı yaratacak derecede çok fazla arttı. Her taraftan şikâyetler yükselmeğe başladı. Bakü'de biriken petrolün tüketilemediği ve bu biriken üretimden dolayı rafinerilerin kapatılacağı söylentileri dolaşıyordu. Ukrayna'da Chemugol ve Yugosol satış buhranı ile karşı karşıya idi ve kredi yokluğundan yakınılıyordu.

Tarım makinaları tröstü ise 3 milyon ruble değerinde biriken stoklarından bahsediyordu. Tütün alanında da satış buhranı vardı ve Sentrosoyus'un ekim ayındaki bilânçosunda borç bölümü fazlalık gösteriyordu.

Dzherzhinski, seri imalât sanayii alanında ekim aymda 400 milyon rublelik mamûlün veya genel sanayi üretiminin %40'ının satışa geçmeden stoklarda yattığına değindi.

Başlıca sebeb, nisanda Chervonetz rublesinin değerinde yaz dönemindeki düşme sonucu ortaya çıkan satış buhranı ve 1923 de tarım ve sanayi fiatlarının son derece yükselmesiydi ki, bu durum devlet ticari sendikalarının yaygınlaşması ile meydana gelen tekelci durumu ve bu tekeli yetersiz işletme sermayesini pekleştirmek için kullanmak istemeleri sonucu meydana gelmişti. NEP rekabet döneminin ilk 12-18. ayı tamamen serbest rekabet içinde geçmişti. Kooperatiflere buğday alıcıları olarak tanınan tekelci yetki, ekim 1922 de uygulamadan kaldırılmıştı. Tröstler tüzüklerine göre her nekadar ticari işlemlerini tercihan Sentrosoyus ile yapması zorunlu tutuluyorsa da, onlar aksine özel tüccarlarla veya onların acentaları ile ticari işlemlere girişiyorlardı. 1923 de Sentrosoyus tarım ürünü ile olan ilgisini geri plâna attı. Devlet sanayi üretimi 1922 - 23 de kooperatif ticaretinin %16'sını ve genel ticaretin %9'unu teşkil ediyordu. 1921 sonunda Vesenkha, çeşitli devlet organları arasında toptan ticari ilişkilerde aracılık ya-

pacak olan bir Ticaret Dairesi kurdu. Bu ofis sanayi için gerekli satın alışlara katılıyordu. Mahallî hükümetler ticaret şirketleri kurma yoluna gittiler ve çeşitli merkezi hükümet daireleri bu arada Narkomprod ve Sağlık Komiserliği ve Tarım Komiserliği gibi kuruluşlar kendi satın alma organlarını kurdular. Bu organlar pazarda birbirleri ile rekabet eğilimi gösteriyorladı ve aynı zamanda kendi alanlarında tekel kurma yolundaydılar. Rasbazarivanya döneminde, sanayi tröstleri piyasaya doğrudan doğruya kendileri katılıyorlardı. Fakat 1922 yazında durum değişmeye başlamıştı. Sanayi organları arasındaki rekabet alanında, devlet sanayiine pazarda daha geniş şekilde kontrol imkânı veren sınırlayıcı tedbirler alınmağa başlandı.

Hernekadar yeni işletme sendikaları tam bir tekelci kimliğe sahip değildilerse de ve sendikalar ve özel sektör dışında rekabet yapan tröstlerin rekabetine mâruz idiyseler de, pazar fiatlarında kontrolü geniş çapta elde tutuyorlardı. 1922 eylül ayında tahıl ve hammadde ticareti bakımından tahıl fiatları üzerine bir toplantı düzenlenerek, çeşitli satış ve satın alma organları arasındaki işbirliği ilişkileri tartışıldı ve bu organlar arasındaki rekabeti sınırlamak için yeni tedbirler üzerinde anlaşmağa varıldı.

Sonuç olarak, 1923 başlarında devlet sanayi sektörü az çok bir tekel kurarak köylünün baş alıcısı ve satıcısı durumuna erişti ve mübadele şartlarını kendi lehine çevirme yoluna girdi. Bu durumda, tekelin doğal şartları kendini gösterdi. Köy için satışa çıkarılan mallarda, herhangi bir tekelcinin şartları kendi lehine çevirmek için yaptığı gibi, geniş ölçüde kısıtlanmaya gidildi. Bunun sonucu Nisan ay'ında sanayi mallarının piyasaya çıkarılması azalmış ve stoklar artmaya başlamıştı ve yeni rubleler dolayısı ile fiat indeksinde genel bir yükselme ve makas hareketi belirmişti. Bazı

tröst ve sendikalar (işletmeler) bir yıl önce çektikleri stok azlığı sıkıntısından dolayı, bu sefer stokların kabarmasını adetâ sevinçle karşılıyorlardı. Onlar hasattan sonra köylüye geniş çapta satış yapılacağını hesap etmişlerdi ve bir yıl önceki 10. Sovyet Kongresinde işletme sermayesi sıkıntısından dolayı yapılan yakınmaların stokların kabarması ile geniş çapta giderilebileceği hesaplıyorlardı (90). Fakat bu stok birikiminde de bir sınır vardı. Kısmen Chervonetz'lerdeki değer düşmesinin yarattığı alarm, kısmen de tahıl alımına aktarılan mevsimlik kredi ihtiyacı, sanayie ayrılan kredilerin ağustosta yeniden kısıtlanmasına sebep oldu ve sanayide mali imkânsızlıklardan dolayı ağır yakınmalar baş gösterdi (91).

Satış fiatlarının sanayi üretimini kapsayacak şekilde ve yeterli olmadığı görülüyordu, bu fiatlar yalnız stokların birikmesine yol açıyordu. Bunun başlıca sebebi, sanayi sektörünün köy ile olan ilişkilerinde tekel kurarak şartları kendi lehine kullanmasıydı. Sanayi sektöründeki kâr durumu da bunu onaylıyordu. Örneğin, Odessa deri tröstü 1922 - 23 de %30 kâr gösteriyordu ve Moskova ipek tröstünün sermayesi %75 gibi muazzam bir artış göstermişti. İlk defa olarak sanayi, zarar yerine kâr'a geçmişti. 1922 - 23 de sanayi sektöründe net kâr 52 milyon altın rubleden, yılın ilk yarısında 110 ve sonunda 116 milyona yükselmişti. Bu buhran ilerledikçe, sanayi temsilcileri mevcut fiatların devam ettirilmesini savunmağa başladılar. Fikirler iki grup

90) P. Bogdonov'un sanayi üzerine yazdığı raporda, 1922 ilkbaharında beliren buhranın sanayie tahsis edilen krediler genişletilmedikçe önlenemiyeceğini belirtiyordu.

91) Hernekadar sanayi kredileri kısıtlandıysa da, bu sırada kredilerde genel bir kısıtlanma yoktu. Hattâ devlet bankasının iskontoları ağustos ve ekimde 53 milyon yeni rubleden 103 milyona çıkmıştı. (Ekom. Zhizn. ocak 1924)

etrafında toplanmıştı. Birinci grup, sanayideki durumu güçlendirmeği ve sanayiin pazar alanındaki mutlak monopolünün kamçılanması ve tarım ile sanayi arasındaki açıklığın doğrudan doğruya devlet aracılığı ile kapatılması fikrini savunanlardı. Yine onlar, sanayideki fiat seviyesinin, maliyetin yarattığı seviyeden yüksek olmadığını ifade ediyorlardı. Gosplan uzmanı Prof. Strumilin, tahıl fiatlarının, sanayi ve tarımda mevcut iş verimi ilişkilerine tekabül eden fiat ilişkilerine uygun olarak arttırılmasını teklif eden Prof. Kondratiev'e şiddetle hücum ediyordu. Tekstil sendikasından Nogin, gerçek bir satış buhranı olduğunu reddediyor ve tröstlerin malî güçlüklerinin, devlet bankasının kredileri aniden kesmesinden ileri geldiğini iddia ediyordu. Devlet bankası ve Narkomfin'e kredi kısıntısından ve devlet masraflarında yapılan kısıntılardan dolayı yapılan hücumlar geniş çaptaydı. Bu arada sanayiin ihtiyaçlarını giderme amacı ile 1922 ekim ayında kurulan sanayi bankasının güçlendirilmesini ve böylece sanayi için gerekli kısa ve uzun vadeli kredilerin, devlet bankası yerine bu banka tarafından karşılanmasını savunan fikirler etkili oluyordu (92). Bu teklif ile ilgili olarak paranın istikrarlaştırılması sorunu da yer alıyordu. Bununla beraber sanayie öncelik verilmesi eğiliminde olan birçok sanayi temsilcisi bu politikayı mevsimsiz buluyor ve bunun sanayiin ihtiyacı olan kredi yetersizliğine yol açtığını ifade ediyorlardı.

IV

Hükümet tarafından nihayet kabul edilen politika, sanayideki zayıflığın mevcut güçlüklerin başlıca sebe-

92) Prombank (Sanayi Bankası) in başlıca sermayesi tröstler, İşletme Sendikaları ve Vesenkha tarafından sağlanmıştır. Böylece sanayi çıkarlarının ön plânda düşünülmesi imkânı sağlanmıştır. Devlet bankasının katılma oranı çok düşüktü.

bi olduğunu ifade eden görüşe iltifat göstermişti. Böylece, devlet sanayiinin pazar alanındaki tekelinin buhranın sebebini teşkil ettiği kabul ediliyordu. İşletme sendikaları ve tröst yöneticileri, sanayi organlarına fiatlarda indirim yapmaları hususunda baskı yapmak şeklindeki tavsiyelere kulak asmıyorlardı. Sanayi fiatlarında indirim yapılması tavsiyesi yanında, tarım fiatlarının yükseltilmesi ve tahıl satın alan organlara daha liberal kredi sağlanması ve buğday ihracını kısmen geliştirme gibi fikirler de yer alıyordu. Eğer köyün satın alış gücü artarken, sanayi fiatları indirilirse sanayideki satış buhranı önlenecek ve sanayi ile tarım arasındaki ticari ilişki düzelecek ve artacaktı.

Fiatların indirilmesi hususunda işletme ve tröstlere baskı üç şekilde yapıldı. Bunlardan birincisi, ihtimal ki en önemlisi devlet bankası tarafından sanayie ayrılan kredinin çok miktarda kısıtlanmasıydı. Bu tedbir sanayi ve ticari organları stokları azaltmağa zorladı, çünkü işletme sermayesini artık borç yolu ile temin edemiyorlardı. İkinci tedbir olarak, yeni kurulan İç Ticaret Komitesi (Komvnutorg) aracılığı ile maksimum satış oranları tesbit edilmeğe başlandı. Üçüncü tedbir ki - buna bazan baş vuruldu - en düşük dünya fiatları üzerinden ithalât eşyası temin edilerek sendikaların ve tröstlerin tuttukları fiatı kırmaktı. Fakat bu tedbire nadiren baş vuruldu. Bunun iki sebebi vardı : birincisi ithalâtı azaltmak ihtiyacı ve para istikrarı politikasına uygun olarak elverişli ticari denge yaratmak kaygusuydu. İkincisi de, geniş ölçüde makina ve pamuk gibi hammadde ithalâtı yapmak ihtiyacıydı. Son zamanlarda sanayi hernekadar bir çok hallerde geniş çapta kâr elde etmişse de, fiat indiriminin bazı hallerde kârdan zarara geçildiğinden dolayı uygulanamadığı da bir gerçekti. Sanayinin geri durumunu, makas hareketinin başlıca sebebi sayanlar arasında, mamûl mal kıtlığının

tavsiye edenler de vardı ve onlar geniş çapta ithalât yapılmasına engel olan para stabilizasyonu politikasına hücum ediyorlardı (93). Bu aylarda sanayi geniş çapta kâra geçtiyse de, bazı hallerde fiatlarda yapılan indirimin kâr yerine zarara sebeb olduğu da bir gerçekti. Durum, içine düşülen güçlüklerin esas sebebini sanayinin pazardaki tekelci durumuna değil de sanayinin gelişmemişliğine bağlıyanlara hak verdirecek gibi idi. Fakat mesele yakından incelendiği zaman, sanayide maliyetin anormal şekilde yüksek olduğu görülüyordu. Sanayide fiatları indirme politikası, bu şekilde sanayide maliyetin düşürülmesine önem verilmesi için bir çeşit baskı yapmak amacı da güdüyordu. Bazı hallerde, örneğin tekstilde iş maliyetinin savaş öncesine nazaran %60, demir sanayiinde %200 fazla olması başlıca faktör olmuştu maliyetin artmasında. Fakat genellikle başlıca sebep, genel masraflar ve yönetim masraflarının artmasından ileri geliyordu. Bunun bir kısmı yönetim organlarının yetersizliğinden doğuyordu. Fakat önemli bir kısmı, sanayinin halâ tam kapasite ile çalışmamasından doğuyordu. Bunun sonucu, sabit yönetim masrafları azalan üretim ünitesine daha pahalıya mal oluyordu.

Bunun çaresi üretimi arttırmak, üretim artışını geciktiren yakıt ve hammadde kıtlığı giderilinceye kadar üretimi en verimli alanlara yöneltmek, teksif etmek olacaktı. Halbuki bunun aksine, sanayide izlenen yüksek fiatlı tekelci politika, pazar bulabilen üretimin de kısıtlanmasına sebeb olarak, üretim ünitesine isabet eden maliyeti arttırıyordu.

1923 ilkbaharında, 12. parti kongresinde üretimin verimli alanlara teksifine değinildi ve bunun için bir

93) Mosyova parti grubunun bir toplantısında Ossinski'nin ileri sürdüğü karar teklifi. 29 Kasım 1923

komisyon kuruldu (bu komisyonun adı daha sonra Tröst Revizyon Komisyonuna çevrildi). Sonbahardan sonra, satış buhranı politikası terkediliyor ve üretimin en verimli alanlara teksifi ve yönetim masraflarında kısıntı politikası ile beraber tröstlerin reorganizasyonu yeni politikayı teşkil ediyordu. Bu sıralarda Leningrad'da Putilov fabrikaları %5 kapasite ile çalışıyordu. Ağır sanayi hafif sanayiden çok daha kötü durumdaydı. Fakat hernekadar tekstil sanayi tam kapasiteye yakın çalışıyordu ise de, pamuk sanayi %46, cam sanayi %42, şeker ve lâstik sanayi %33, kâğıt sanayi %60, deri sanayi %69 kapasite ile çalışıyordu. 1924 başında teksif etme politikası önemli gelişme göstermişti. Sonbahar buhranında metal sanayiinde çalışan fabrika sayısı 69'dan 39'a düşmüştü. Yine pamuk ve deri sanayiinde çalışan işçi sayısı azalmış, buna karşılık yün ve metal sanayiinde işçi sayısı artmıştı. Bunun sonucu olarak maliyette ortalama %20 civarında bir düşme kaydedildi. Tuz sanayiinde masraflarda %35, kömürde %21, pamukta %18 oranında bir tasarruf sağlandı. 1924'ün sonunda sanayide ortalama %20 civarında genel bir maliyet düşmesi kaydedildi (94).

Ocak 1924 yılındaki 13. parti kongresinde, gelecek bölümde geniş bir şekilde bahsedilecek olan etkili bir muhalefete rağmen sanayi fiatlarında indirim yapılması kararlaştırıldı. Mart'ta para reformu uygulanmağa başlandı ve eski kâğıt ruble, Narkomfin tarafından tedavülden tamamen kaldırıldı, 1923'ün 50.000 eski kâğıt rublesi 10 mayıs tarihine kadar 1 yeni rublenin karşılığını teşkil edecek şekilde değiştirilecekti. Aynı zamanda makas kapanmağa başladı. Tarım aleyhine sanayi fiatlarındaki yükseliş ekim ayı başında savaş öncesine

94) F. Dzherzhinski op. cit. 43, 44; Rozenfeld op. cit. 433, 44; 14 Aralık 1923 tarihli Economic Review dergisi.

nazaran toptan pazarında 3:1 oranında olmuşsa da, 1924 ekiminde bu oran 1.5:1'e indi (95). Tarım fiatları ise 0,56 dan 0,74'e çıkarken, sanayi fiatları 1,72 den 1,47'ye düştü. 1924 yılı boyunca bu kapanma devam etti. Şubat 1924 de sanayi fiatları ortalama %14 düştü ve ekim 1924 de ise %29 oranında bir düşüklük gösterdi. Tekstilde bu düşme %40 oranında oldu. Besin sanayiinde %28, madende %15 idi düşme. Maliyet fiatlarındaki düşme ile beraber üretimde de %30 oranında bir artış kaydedildi. Sanayideki fiat düşüşünün 2/3'ü maliyette yapılan tasarruflarla elde edildi. Geri kalanı, tröst ve işletme sendikalarının kârlarından fedakârlıklar yapılarak elde edildi.

Makas çok küçük ölçüde devam ediyordu, fakat köylü için artık bir tehlike olmaktan çıkmıştı. Çeşitli karşıt yorumların yapıldığı makas olayında para istikrarı, kredi politikası, devlet bankasına karşı Prombank ve Gosplan'a karşı Narkomfin gibi sorunlar 1924 yılı başlarında ekonomi politikasının en önemli sorunlarını ve 13. parti kongresindeki tartışmalarda başlıca konuları teşkil ediyorlardı. Bu konular devlet ve parti organlarında azınlıkta kalan bir muhalefete sebep oldu, hatta bu tartışmalar 1918 tartışmalarından daha keskin ve kırıcı oldu. Konulardan biri olan sanayi diktatörlüğü meselesi hakkında daha ilerde fazlası ile bahsedilecektir. NEP dönemi ve bütün bu geçiş döneminin, bu çağın tarihçisi bakımından özel bir önemi vardır.

Eğer bu dönemde sonuç başka şekilde tecelli etseydi, Rusya 1920 de gittiği yoldan ve şimdi içinde bulunduğu yoldan ihtimal çok uzak bir yola düşmüş olacaktı.

95) A. K. (Ekonomik Zhizn) 9 Ocak 1924; Krumin (Ekonomik Oboz. Aralık 1924).

SANAYİLEŞME PROBLEMİ

I

Makas buhranı sırasındaki tartışmalarda ileri sürülen değişik görüşler, gelecek yıllarda izlenecek politika üzerinde ciddi politik çatışmalara zemin bulunduğunu göstermiştir. Bu görüşler, yıkıcı bir savaştan sonra, Rusya'nın sanayi ve tarım alanında hızla ilerlemesi sorunu etrafında sıralanıyordu. Rusya, dünya tarihinde kendine has bir durumu temsil ediyordu. Sovyetlerin elinde bir köylü kitlesi ve kapitalistleri ve toprak ağalığını tasfiye etme faaliyetine girişen, sanayii sosyalleştiren bir hükümet vardı. Eğer NEP dönemi ekonomisi ile güdülen amaç sosyalizm ve kapitalizm elemanlarından kurulu karma bir sistem ve yine ilkel bir ekonomi ve Lenin'in belirttiği gibi küçük üretimle birlikte yürütülen geçici bir geçiş dönemi olmasaydı, izlenen yol hakkında derhal sorular ortaya çıkacaktı. Lenin'in NEP döneminden sonra sosyalizm gelecektir dediğini daha önce belirtmiş bulunuyoruz. Fakat bu ne zaman olacaktı? Modern tekniğe dayanan sanayinin geniş çapta yaygınlaşması ve tarımda kooperatifleşme metodlarının benimsenmesi ile mümkün olacaktı. Fakat böyle gelişmemiş ve geri kalmış bir tarımı olan bir ülkede, bu gelişmenin mümkün olabilmesi ancak, ihtilâlin diğer ülkelere yayılması ve batının politik ve ekonomik yardımları sayesinde olmayacak mıydı? Bundan başka, eğer ileri gitmek güç ise, uzun sürecek bir geçici NEP döneminden sonra kapitalizm yeniden canlanıp, kendini geliştirip, kazanılan sosyalist kilit noktalarını aşındırmaz mıydı?. Bütün bunların yanında en önemli sorun, sanayileşme

sorunuydu. Bütün bu sorunları, geri kalmış, tecrid edilmiş, yalnız kalmış bir ülkenin çözümleyemiyeceğine inananlar vardı. Troçki, «sosyalizmin bir tek ülkede uygulanabieceğini» kabul etmiyordu. Troçki, işçi hükümetinin kurulduğu ve nüfusun çoğunluğunun köylü olduğu bir ülkede meydana gelen çelişmenin, ancak uluslararası proletaryanın dünya ihtilâli arenasında tasfiye edilebileceğini ve Rusya'daki sosyalist ekonominin gerçek gelişmesinin ancak Avrupa'nın önemli ülkelerindeki proletarya zaferi sağlandıktan sonra mümkün olacağını ileri sürüyordu. Bu görüş açısından hareket edilirse, uygun bir ekonomi politikası yerini, kaçınılmaz şekilde opportunizme bırakacaktı. Öyle ki, dünya ihtilâli genişleyip yeterli destek sağlayıncaya kadar ümitsiz çıkışlar ve gerilemeler alternatifleri arasında bocalanacaktı. Sanayileşme ihtiyacının giderilmesinin, geçici karma ekonomi denizinde sosyalist adaların güçlendirilmesi ve işçi sınıfının hayat standardının yükseltilmesi amacını güden ihtilâlin, amaca eriştirici araçlar elde etmesine ve köylünün daha fazla eşya satın alabilmesine hizmet edeceğinde genel olarak bir fikir birliği vardı. Bu konu ile ilgili olarak ufak bir tartışma mevcuttu ve Bolşevik partisi bu tartışmayı bir aksiyon olarak kabul ediyordu. 1925 - 26 yılı yeni yatırımlar ve yapı yılı iân edildi. Bu yıl içinde sanayi üretimi savaş öncesi seviyesine eriştı ve ekili toprak genişliği ve tarımdaki brüt üretim, savaş öncesi seviyesini geride bıraktı. 1925 yılında yapılan parti kongresi, sanayileşmenin bütün güç ile desteklenmeğe devam edileceğini bildirdi. Başta gelen ilk problem, yatırım kaynaklarını harekete geçirebilmekti. Bu konu, yalnız şehirlerdeki işsiz rezervlerinin ve köylerde ise nüfus fazlalığının yarattığı gizli işsiz rezervlerinin yaratacağı iş gücü problemi ile ilgili değildi. Sanayiin kurulması için kaynaklardan hammadde ve yakıt sağlanması ciddi bir probemdi ve yine fab-

rika ve işyerlerindeki büyük iş ordusunu besleyecek besin sorunu da ortadaydı. Sanayiin inşa hızı, ağır sanayiin yeni fabrikaların kurulmasında gerekli olan çelik ve makina için gerekli metali işleme kapasitesine bağlıdır. Ve ağır sanayi, özellikle makine üretimi, Rusya'da zayıf bir durumdaydı ve iç savaşın yarattığı tahribatlar sonucu demir ve çelik üretimi hâlâ 1913 seviyesinin %60'ı civarındaydı. Eğer Rus ağır sanayii ihtiyacı dışardan ithalâtla karşılansaydı, bu takdirde savaştan önceki tahıl ihracı sorunu yeniden canlanacak ve ilkel ve ağır çalışan tarımda fazla ürün elde etmek için tekrar çareler araştırılacak ve bu sorunu çözmek için tekrar fasit dairenin içine girilecekti. Tarım üretimini arttırmak için geri tarım ve ağır çalışan köylü nasıl harekete geçirilecekti? Bu soruya verilecek cevap, sanayileşme temposunun hızlı veya yavaş ve sanayileşme plânlarının uzun bir dönemi kapsayacak veya kısa bir zamana teksif edilecek şekilde ayarlanması hakkında verilecek karara bağlıydı. Daha sonra, kaynakların yakın gelecekte sağlanması ve prodüktivitenin arttırılması sorunu yer alıyordu. Bunlardan birincisi, daha küçük yıllık yatırım programlarını gerektirecekti. Fakat bu tercih, uzak geleceğin harcanması ve daha düşük verim elde edilmesi pahasına olacaktı.

Bu sorunllar ağır sanayie öncelik verilip verilmemesi veya meyvalarını daha çabuk veren, şehirlinin hayat seviyesini yükselten ve köylüden daha fazla tahıl elde etmeği sağlıyacak ve köy-şehir ticari ilişkilerini genişletecek olan ve tüketim eşyası üreten hafif sanayie öncelik verilip, verilmemesi gibi sorular ortaya çıkarıyordu (96). Temel sorun üzerinde bazı sorular beliri-

96) Teknik dilde yatırım sorunu üç buutludur: İş gücü sorunu ve her bir zaman ünitesi içinde yatırım yapılacak kaynaklar

yordu. Sanayi gelişmesinde tarım gelişmesi esas temeli mi teşkil edecek yoksa aksi mi esas tutulacaktı?

Yüksek tarım üretimi elde etmek uğruna kulaklara, köyde kapitalizme yol açacak hayat hakkı vermek ne zamana kadar güven verici olacaktı? Veya yabancı sermayeye sanayinin geliştirilmesi uğruna imtiyazlar tanıyarak makine ithaline mi girişilmeliydi?

1920 yılında sınırlı ölçüde yabancı sermaye çekmek için çok çaba sarfedilmişti. Fakat görmüş olduğumuz gibi, bu politika, Rusya'nın en çok ihtiyacı olduğu ve karşılığını cömertçe ödeyebileceği bir sırada başarıya ulaşamadı. Ekonomik kalkınma sayesinde durum değişmişti.

Artık Rusya yabancı sermayeye pek istekli değildi. Bundan başka Sovyet Hükümetinin, sınırlı ölçüde de olsa yabancılara siyasi bir kapitülâsyon temin etmesi veya yabancı temsilcilere bütün bir alanın kontrolü imtiyazı vermesinin, bir süre sonra uzun vadeli büyük çapta yabancı sermayeyi davet etmek demek olacağı açıkça görülüyordu.

Dış ülkelerden eşya ithalâtı için başvurulan kredi anlaşmaları ciddi engellerle ve çoğu zaman yabancı çevrelerde bir nevi mali boykotla karşılaştı. Yüksek faizle bile olsa, belirli bir süre için kredi ile ithalât yapmak imkânı çok sınırlı bir ölçüdeydi. İthalâtı, karşılığında ihracatı genişletmek sureti ile temin etmek imkânı bile politik bir boykotla karşılaştı. Örneğin, Sovyet kereste ve petrolüne, Sibirya yağına ve Sovyet dampingi aleyhine basın yolu ile geniş kampanya açıldı. Sonuç olarak,Rusya'nın dış yardımdan yararlanma ümidi pek azdı. Ekonomik dönüşümün iç kaynaklar yolu ile sağlanması zorunluydu. İçerde embriyo kapitalist elemanlara

sorunu ve kaynakların nihai üretim sonuçları alınmadan önce tahsis edilme süresi sorunu.

sağlanan imtiyazlar, 1925 yılında kulaklara geniş çapta çalışma alanı hazırlamıştı. Bu yıl içinde önceleri altı yıl olarak sınırlanan toprak kirası on iki yıla çıkarıldı. Kira süresindeki bu artış, fakir komşunun dağıtılan toprağı kiraya vermekle ailesinin zayıf iş gücü, az hayvan ve yetersiz tarım araçları dolayısı ile çalışma imkânındaki kısıtlamanın giderilmesi bakımından önemliydi. Şöyle ki, toprağın bir kısmını kiraya vermekle ekonomikman daha güçsüz olan köylü, eksik olan tarım araçlarını, örneğin bir çift sapan veya pulluk almak sureti ile gidermek ve geriye kalan toprağını sürmek imkânına sahip oluyordu. Daha sonra çiftliklerde hasat zamanı devamlı işçi çalıştırmağa kanunen izin verildi. Şüphesiz bu gibi imtiyazlar geçici olmaktan öteye geçemezdi. Göreceğimiz gibi bu durum ilerde ağır eleştirilere yol açtı. Eleştiriler, tarımdaki gelişmenin köyde yeni türeyen kapitalist bir sınıfın öncülüğüne terkedilmesi ile ilgiliydi. Bu imtiyazların herhangi bir surette arttırılması, hiç şüphesiz köyde savaştan önceki sosyal ve ekonomik eğilimleri yeniden diriltmek olacaktı.

II

Makas buhranlarının bittiği, kapandığı sıralarda tarımdaki gelişmeden hareket edilerek sanayinin güçlendirilmesi ve sanayiin gelişme temposunu hızlandıracak kaynaklarla donatma fikri dile getirildi. Daha sonraları bu fikir, Bolşevik partisi içinde daha sistematik bir muhalefet gurubu halinde belirdi. Grubun lideri Troçki idi. 1923 Ekim ayında Piatakov, Preobrazhenski, Sosnosvki, Sopranov, Serebriakov, Rosengoltz ve diğerlerinden ibaret olan bu grup bir bildiri imzaladı. 46'lar bildirisi olarak bilinen bu bildiride sanayi ve tarım fiatları arasındaki açıklığı giderme politikası güden hükümet politikası eleştiriliyordu. Daha sonra Os-

sinski yaptığı bir konuşmada, «Ekonomi politikasında ivedi tedbirler» konusunda (97), geçmişteki olayları yererek, bütün devlet ekonomi dallarını bir tek ünite içine alacak şekilde birleştiren bir ekonomik plânın noksanlığını yererek genel bir ekonomik plân yerine, ekonominin malî merkezlerden düzenlenmesini eleştirmiştir. Burada, Maliye Komiserliği ve Devlet Bankasının pozisyonlarına ve sonbahardanberi bu organların, sanayi fiatlarında bir düşme sağlamak amacı ile bu alana yapılan kredilerde kısıntı yapmalarına şiddetle çatmıştır. Ossinski, Gosplânın güçlendirilmesine ve genişleyen sanayinin temel olacağı bir ekonomi politikasına yardımcı bir malî politika izlenilmesine değinmiştir. Bu konuda parti liderlerinin genellikle yanlış bir görüş izlediklerini ileri sürerek, sanayide izlenen fiat politikasının ancak minimum bir kâr getirecek şekilde ayarlanmasını yermiştir. Bu politika yerine, sanayide maliyet düşüklüğü elde etmek sureti ile meydana gelecek kâr yolları açık bırakılmalıydı. Böylece istikrarlı fiat sağlanacak ve sanayinin çalışma kapasitesini mükemmelleştirmek ve geliştirmek suretiyle maksimum kâr elde etme teşvik edilecekti.

Bundan başka resmî politika, özel sermayenin güçlenmesi tehlikesini görmemekle suçlandı.

Özel sermaye toptan ticarette %14, perakendede %15 ve küçük ticarette %80'i kapsıyordu. Özel sermaye ve sabit kıymetler ve eşya üzerinde geniş çapta özel birikim meydana gelmişti. Dikkatlerin özel ticarî sermaye ile savaş üzerine çekilmesi ve özel ticaret ile rekabete girişmek üzere kooperatiflerin malî bakımından desteklenmesi gerekti. Nihayet Ossinski, dış ticaret ile ilgili olarak, para reformu esaslarına dayanan olumlu bir

97) 29 aralık 1923 de Moskova parti grubunun bir toplantısına sunulan birkarar.

ticari denge yaratmak amacını güden resmî görüş yerine, ihmâl edilen ve noksanlık görülen eşya ithalâtı yapılmasını tavsiye ediyordu. Bu eşya kıt olan ve lüzumlu eşyadır. Bu ana donatım ithalâtı, dış borçlanma sureti ile ve ticari dengenin negatif olmasına rağmen yapılmalıydı.

Aynı ay içinde, Troçkinin Pravda'da yayınlanan makalesinde (daha sonra broşür olarak basıldı) Ossinski'nin momerandumunda değinilen belli başlı konular daha açıkça ifade edilmişti. Eğer millileştirmenin ekonomik gelişmede engel teşkil etmemesi ve özel sermayenin sosyalizmin temellerini çürütmemesi isteniyorsa, Gosplânın üstün ve yönetici rehberliği altında kapsamı geniş bir ekonomik plân yapılmalıdır, diye yazıyordu, Troçki. «Devlet sanayinin pazarı tamamen elde tutma savaşında, plân bizim silâhımız olacaktır... Gosplân, devlet ekonomisinin bütün temel faktörlerini kontrol etmeli ve bunların birbirleri ile ve köy ekonomisi ile koordinasyonu (ilişkileri) sağlanmalıdır. Başlıca iş, devlet sanayini geliştirmek olmalıdır. Diktatörlük, sanayi diktatörlüğü olmalı, mali diktatörlük değil. Başka bir deyimle, yalnız dış ticaret değil, fakat aynı zamanda istikrarlı bir para sistemi de, devlet sanayine hizmet eden yardımcılar olmalıdır» (98).

13. parti kongresinde (16 Şubat 1926), tartışmalar daha ileri gitti. Piatakov ve Preobrazhenski , Ossinski ile beraber, özellikle köy perakende pazarında büyük rol oynayan özel tacirlere ve bunların çalışmalarının genişlemesine karşı tedbir alınmasını belirttiler. Preobrazhenski, ticaret ve sanayide önceki yılda elde edilen net kârın 1/3 ve 1/2 sinin Nepman veya kapitalistlerin geçtiğini söyleyerek sorduğu şu soru çok etki yarattı: Acaba sosyalizmi söküp atmak için saf kurmağa çalı-

98) Novy Kurs, S. 71.

şan Nepman köyde etkisini güçlendirecek mi, yoksa işçi devleti bu ittifakı kıracak ve özel ticareti devlet sanayiine bağlı bir organ haline getirecek kadar güçlü olacak mı?

Piatakov, önceki yıllarda cereyan eden makas buhranı sırasında sanayinin üretim azlığına ve tarım üretimi fazlalığına değinerek, makas buhranı ile yapılan savaşın temel metodu, sanayie cömertçe yapılan kredi ve yatırımlarla sağlanacak üretim fazlalığına dayanır, diyordu. Maliye Komiserliğinin aktif ticarî denge politikasına şiddetle hücum ederek, «Bizim altına ihtiyacımız yok, fakat sanayimizi bir an önce geliştirmeğe ihtiyacımız var. Ve bunu, altınları yoldaş Sokolnikov ve Scheinman'ın ellerinin altına depo etmekle elde edeme yiz» demiştir (99).

Troçki'nin sanayi diktatörlüğü diye adlandırılan grubu, 13. parti kongresinde baskı yaparak ilerde tam kesinlikle görülecek temel fikirlerini temsil eden bir politika üzerindeydiler. Bu fikre göre, Rusya'da mevcut şartlara göre sanayinin gelişmesi ancak köylünün ihmal edilmesi ile mümkün olacaktı. Bu görüşler, Preobrazhenski eliyle Komünist Akademiye, yazılı olarak sunulan belgede açık ve bütün olarak teorileştirildi. Rusya'da mevcut devlet içinde geliştirilen sosyalizmin başlıca ekonomik sorunu, kaynaklar ve Marx'ın sanayi kapitalizminin olgunlaşmasında bir basamak olarak kabul ettiği ve şartları hazırlayıcı olarak belirttiği ilkel sermaye birikimine tekabül eden ilkel sosyalist birikimdi. Devlet sanayiinin gürbüzleşmesi devletin elinde biriken sermayeye bağlıydı ve dış borçlanmalar bir yana, bu birikim için elverişli yalnız iki kaynak vardı. Bunlardan biri

99) Eko. Zhizn. 17 ocak. 1924, Pravda 18 ocak 1924. Sokolnikov zamanın Maliye Komiseri ve Scheinman Devlet Bankası başkanı idi.

devlet sanayiinde, malın satış değeri ile ücret ve maaş dışında yapılan masraf arasındaki fark olarak doğan ve verime dayanan üretim fazlasıydı. Diğeri ise sanayi ürünlerinin küçük çapta özel ticarî ünitelerle olan ticaretinden sanayi lehine elde edilen kârdı. Bir ülkenin endüstriel gelişmesi sırasında en çok ihtiyaç duyulan şey sermaye birikimi idi ve aynı zamanda ilk birikim kaynağının yokluğu sırasında, «kendine güven» duygusu da zorunluydu. Mevcut şartlar altında birikim kaynaklarından ikincisi, sosyalist birikim olarak adlandırdığı en başlıca kaynaktı. Preobrazhenski bunu, «devlet ekonomik sistemi dışında bulunan kaynaklardan elde edilen maddî araçların devlet elinde birikmesi» şeklinde nitelendirmiş ve «geri bir tarım ülkesinde bu birikim büyük bir rol oynamaktadır. İlkel birikim bu geçiş dö neminde hayati öneme haizdir ve böylece bütün bu dönemi ilkel veya hazırlayıcı sosyalist birikim dönemi ola rak ele almalıyız» şeklinde açıklamıştır. Ekonominin bu dış alanlarını «koloniler» olarak nitelendiren Preobrazhenski, geçiş döneminin dayandığı gerekli bazları devlet sanayi metropolü ile onun çevresini saran koloni ler arasındaki ilişkilerde meydana gelen istismarda bul muştur. Bunlardan birincisi, ikincisinden fazla değeri küçük ekonomi çökünceye kadar emerek sanayinin temelini genişletir ve sosyalist ekonominin içine doğru çeker. Bu oluşum Kapitalist ekonominin palazlanması sırasında köylü, küçük esnaf ve zanatkârı ezip, onu pro leterleştirmesi olayına benzetilebilir (100).

Bu birikimin iki metodu vardı. Birincisi, koloni

100) Viestnik Komm. Akademia vol VIII (Sosyalist birikimin temel kanunu) Preobrazhenski. Prof. Kalgren'in «Koloniler teriminin» hükümetin köylü ile olan ilişkilerini aksettiren resmi teorisi olduğu yolundaki iddiası yanlıştır. Bu fikirler böyle yorumlanamaz ve bu yoldaki yorumla ilgili resmi bir görüş de uygulanmamıştır.

bölgeler direkt olarak vergiye tâbi tutulmalıydı. Fakat bu verginin çok kolayca hissedilmesinden ve politik karışıklıklara meydan vermesinden kaçınılmalıydı. İkincisi ve daha önemlisi, devlet sanayii ile koloniler arasında cereyan edecek pazar ilişkileri metoduydu. Pazarda devlet sanayiinin tekelci pozisyonunun güçlendirilmesi ve devletçe benimsenen «Sosyalist himayecilik» ilkesi ile devlet sanayiinin geliştirilmesi yönünde, devlet ekonomisi ile koloniler arasındaki iç pazar ilişkileri, birincinin yararına çevrilebilirdi. Bu olay şu şekilde cereyan edecekti: Emek değeri kanununun sosyalist birikim yararına işletilmesi ve devlet ekonomisi ile koloniler arasında yapılan ticari mübadelelerle ikincilerin devlet ekonomisi yararına istismar edilmesiyle elde edilen fazla değer sosyalist birikimin yaratıcısı olacaktı.

Başka bir deyimle «Sosyalist Birikim Kanunu» Rusya için, devlet sanayiinin monopolcü fiat politikasıdır (101). Ve sosyalizm, devlet sanayiinin monopolcü pozisyonuna göre gelişecektir, devlet himayeciliği şehir köy arasındaki mübadeleyi şehir yararına geliştirecektir. Bu politikada tek sınır, devlet sanayiine olan ihtiyaçtır, çünki onun geri kalmışlığı özel sermayenin bir süre kullanılmasını gerektirecek ve sosyalist birikim için altın yumurtlayan tavuğu öldürmek gereksiz bir acelecilik olacaktır. «Tekelci kapitalizm», Preobrazhenski devam ediyor, «iç pazarda sanayi üretimi üzerinde tekelci fiatlara baş vurur, küçük esnaf ve küçük sanayi kel sosyalist birikim dönemindeki fiat politikasına ze-

101) Preobrazhanski şöyle yazdı: Yükselen fiatlara değinmekten şiddetle kaçınırım,çünkü düşen fiatlarla birlikte vergilendirme yalnız mümkün olmakla kalmıyor, aynı zamanda içinde bulunduğumuz duruma göre zorunludur da. Bu şunun için mümkündür: Çünkü malın maliyet fiatı düşürülünce satış fiatı, maliyet fiatındaki tüm düşüşe tekabül etmez, işte geri kalan fark sosyalist birikime gidecektir».

nin sömürülmesi sonucu fazla değeri emer ve böylece ilkel sosyalist birikim dönemindeki fiat politikasına zemin hazırlar. Fakat ülkede bütün büyük sanayiin tek bir tröst elinde toplanması sureti iledir ki, bu işçi devletidir, tekelci bir fiat politikası esasına dayanan fiat politikasının uygulanması mümkün olur ve bu fiat politikası özel sektör üretiminin bir çeşit vergilendirilmesi demek olacaktır».

Bu görüşler birçok itiraza yol açmıştır. Bir kere Preobrazhenski'nin teorisinin bütünü ile uygulandığını farzetsek bile, bu takdirde Lenin'in, kapitalizm ile sosyalizm arasındaki geçiş dönemi demek olan NEP döneminde köşe başını tutan köylü ve işçi sınıfı ittifakı olan «Smitçka» nın parçalandığını görmemiz mümkün olacaktı. Bu siyasi bakımdan köylü sınıfını tedirgin edecek ve hatta bir ayaklanma tehlikesini göze almak icap edecekti.

Ekonomik bakımdan, tarım tarafından beslenen sanayi, gerçek kaynakların artacağına eksilmesine yol açmak gibi ters bir etki yapabilirdi. Savaş komünizmi denemesi, köylüyü kısa bir süre için ve sınırlı bir durumda sıkma nın mümkün olduğunu göstermişti. Eğer köylü sattığı şey üzerinde zorlayıcı kurallara tabi tutulursa, çok geçmeden üretimde kısıntı yapmak şeklinde bir tepki göstermektedir. Bu takdirde istismar politikası, birikim kaynaklarını devlet yararına arttırma yerine kendi eli ile yok etmiş olacaktı. Ve bu politikanın mantıkî sonucu durum, köylü üzerinde gittikçe artan zorlayıcı hükümler uygulanırken, savaş komünizminin el koyma politikasına dönülmesi şeklinde kendini gösterecekti. İkinci olarak bu teori, her ne kadar bu imkânlar 1920 ortalarında hiç yok denecek kadar sınırlıydısalar da devlet sanayi ve ticari alanları içinde, gizli kalmış verimli kaynakları işsiz kalmış iş gücünü daha hızlı ve daha rasyonalize bir şekilde harekete geçirmek hususunu atlamış görünüyordu. Nihayet bu teori, tarımın geniş ölçüde kollek-

tifleştirilmesi ve geliştirilmesi sorununu ele almıyordu. Bu eleştiriler başlıca, sanayi diktatörlüğüne muhalefet şeklinde belirdi. O tarihlerde hükümet görüşünün sözcüleri durumunda olan Buharin ve Rikov, her ikisi de defalarca makas buhranları sırasında tarım ile sanayi arasındaki elverişsiz mübadele şartlarını belirtmişler ve bu mübadelenin köylü aleyhine döndürülmesi halinde, tekrar bu buhranları yaratacak yanlış bir politikanın içine girileceği ve köyde bir çeşit ürün grevine yol açılacağını belirtmişlerdi. Buharin, Preobrazhenski'ye verdiği cevabında Lenin'in Smitçka ilkesine değinerek ilkel sosyalist birikim teorisini yermiş ve bu teoriyi tamamen sendikalist ve masum olmayan karakterde bir teori olarak nitelendirmiş ve sanayinin bu tekelci durumunun parazit bir çürümeye yol açacağını söylemiştir. «Bu tekelci durumun avantajlarını inkâr etmek saçma olur, fakat bu avantajlardan yararlanırken iç pazarın yutma gücünü azaltmaya değil, asıl bu gücü arttırmaga dikkat etmeliyiz. Bu nokta en önemli bir husustur. Diğer husus, elde edilen her avantajı üretim alanını genişletme yararına kullanmalı ve maliyeti düşürerek üretimi ucutlatmalı ve sonuçta her sanayi döneminde bunu idame ettirmeliyiz» (102), şeklinde yazıyordu. Rikov, Ossinski'ye cevaben «sanayinin gittikçe artan seri üretim ve büyüyen köy pazarına dayanan, artan kâr elde eder duruma gelinceye kadar beklememiz gereken birçok sermaye mahreçleri vardır, sanayinin genişlemesi için gerekli araçlarla donatılmasını sağlayacak olan sanayi ve tarım arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesi zorunludur. Sanayinin yeniden teşkilâtlandırılması için sarfedilecek her kopek gecikmeksizin bu amaç uğruna harcanmalıdır. Fakat bu, köylü ile işbirliği, ittifak kurmak suretiyle yapılmalı, yoksa köylünün kaldıramıya-

102) International Press Correspondance cilt no 5 S. 40 - 45.

cağı fiat tesbiti sureti ile değil. Köy pazarını tatmin ede rek fethetmek sosyalist birikimi sağlayacaktır» demiştir. Daha sonra özel ticarete değinerek durumun tehlikesinin fazla büyütüldüğünü, gerçi özel perakende ticaretin, halen perakende ticaretin 4/5 ini kontrol ettiği hususun doğru olduğunu, fakat devlet ve kooperatiflerin sıkıca ellerinde tuttukları toptancı piyasasında perakende piyasasının tersine bir durum olduğunu, devletin ticari alana henüz geniş çapta sermaye sokamadığını ve henüz özel tüccarın kâra geçmeden önce dengeli bir bütçe temin etmeğe çalışan devlete yardımcı bir un sur olduğunu belirterek, bazı eyaletlerde durumun daha Asyavari olduğunu, perakende dükkânlar bir yana buralarda seyyar satıcı bile olmadığını söylemiş ve «tabii şimdiki şartlara nazaran perakende ticaret, o zaman ileri bir adım teşkil ediyordu. Bu durumda devlet kapitalizmi yalnız üç yıllık bir NEP döneminden sonra fabrika ile tüketici arasında hemen bir aracı pozisyonu ele geçiremezdi» (103).

Bunu izleyen yıllarda ortaya çıkan diğer bir sorun da sanayideki ücret politikasıydı. Artan ücret ve sanayi üretimi arasında ne gibi ilişkiler olabilirdi? Ve sanayide elde edilen verim, hayat standardı gelişen ücretliler, -sermaye birikimi talepleri ve köylüler arasında nasıl paylaşılacaktı? Ücretliler, sanayi malları tüketicisi olarak, ücretlerinde bir artma olmasa bile, sanayi fiatlarının düşmesinden kazançlı duruma geçeceklerdir. Fakat besin maddeleri tüketicisi olarak ücretliler, ancak tarımdaki fiatların düşmesi sonucu kârlı çıkacaklardı, o zamanki eğilim ise bunun tam tersi yönündeydi. 1924 de Dzherzhinski Yüksek Ekonomi Kurulu Başkanlığı-

103) Moskova parti grubunun toplantısındaki konuşmalardan, 29 aralık 1923, (2 ocak 1924 de Eko. Zhizn'de yayınlandı). 13. parti kongresinde Rikov'un cevabı 19 ocak 1924 de Pravda'da yayınlandı.

na tayin edildiği sırada ücretlerde ve işçi başına düşen üretim miktarındaki değişmeler arasındaki ilişkiler hakkında bir karara varılmasında ısrar etti. Daha önce uygulanan ücret-iş verimi ilişkilerini yeniden gözden geçirerek 1923-24 ekonomik yılının sonuna kadar, para olarak ücretlerin, işçi başına düşen üretimden daha çok artmış olduğuna değinmişti. 1922 Ekim ve 1924 Ekim ayları arasında geçen süre içinde işçi başına iş verimi % 45 arttığı halde, ücretler ancak iki katı almıştı... İş verimi savaş öncesine nazaran hayli düşüktü.

Bu durum iş maliyetinin yükselmesine ve Dzerzhinski'nin belirttiği gibi «şikâyet edilen sanayi ürününün maliyetinin artmasına ve sanayide malî güçlüklere yol açıyordu». Sanayi maliyetini ilgilendiren bu husus, sermaye birikimi sorunu için olağanüstü önemi haizdi. Sanayi yükünü almağa ve fabrikalar mevcut donatımlarıyla tam kapasite çalışmağa başladıkları zaman, yeniden inşa ve sabit sermayenin arttırılması sorunu ortaya çıkacak ve sanayi yeterli kaynaklar bulmadıkça üretim talebini karşılamakta veya köydeki fazla nüfusu yutmakta başarısızlığa uğrayacaktı» ((104)

Yüksek Ekonomi Kurulu tarafından, sanayi tröstleri ve sendikalar arasında düşük verim problemi etrafında yapılan tartışmaları incelemek üzere özel bir komisyon kuruldu. Hazırlanan raporda, düşük verimi yaratan faktörlerin yardımcı işçi sayısının kabarması, tecrübe eksikliği, iş disiplininde bozulma olduğu belirtiliyordu. Rapor, iş veriminin arttırılmasının önemi üzerine dikkati çekiyordu. Dzerzinski, iş verimi ve ücretler arasındaki ilişkiler sorununu sağlam olarak ele aldı. 1925 yılı başlarında, gerek yönetimde tasarruf ve gerek çalışma metodlarının geliştirilmesi ile ilgili üretimin

104) Dzherzhinski, «Promishlenmost S. S. R., S. 8, 11».

rasyonalizasyonu kampanyası açıldı. 1924'ün son çeyreğinde, maliyette genel olarak hafif bir düşüklük kaydedildi ve gelecek yılın ilk yarısında işçi başına düşen verim, gerçek ücretler aynı kaldığı halde, önemli bir artış gösterdi (105). Bir yıl sonra, 1926 ilkbaharında besin maddeleri fiatlarının yükselmesiyle durum biraz karıştı ve gerçek ücretlerde %10-15 lik bir düşme meydana geldi (106). Bu durum, ücretleri sabit tutma veya arttırma hususunda şiddetli tartışmalara sebep oldu. Şehirlinin hayat standardına etki yapan diğer bir problem, işsizlikti. 1920 de işsizlik yaygındı ve birinci beş yıl lık plân başlarına doğru artma eğilimi gösterdi ve kayıtlı, kayıtsız iş arayanların sayısı iki milyona yükseldi. Geçmişte, bu sanayi ordusunun ancak bir kısmının muntazam sanayi işçisi olduğu gerçekti. Bunların büyük bir kısmı köyden gelenler ve sezon işçileriydi.

Başka bir deyimle, bunlar geçmiş yıllarda Rusya'nın ekonomik geriliğine sebep olan ve şehirlerde kronik nüfus fazlalığı yaratan faktörlerdi. Tarımdaki nüfus fazlalığı, Strumilin'in tahmin ettiği gibi 1927-28 yıllarında 8-9milyon arasındaydı. Ancak geniş bir sanayi, bu geniş yedek iş gücünü değerlendirebilirdi. Bununla beraber, işsizlik durumu ciddî bir tehlike teşkil ediyor ve sendika çevrelerini bu yıllarda çok düşündürüyordu. Ücretlerdeki artışın yavaş olması bakımından sendika çevreleri, sanayi yöneticilerini ve resmî politikayı geniş

105) Rozenfelt (op. 361) - 1925 yazından sonra bir ilerleme kaydedildiği gerçekti. 1925 ekiminde, iş maliyeti genel maliyete oranla 1924 ekimi rakamını hafifçe geçiyordu. 1925 aralık ayında yapılan 14. parti kongresinde Stalin şu noktaya değindi: «Mevcut şartlara göre sanayimizdeki gelişme, ancak fazla kârın sanayinin finansmanında kullanılmasıyla mümkün olacaktır. Eğer ücretleri gelişi güzel arttırmak zorunda kalsaydık, bu birikim için gerekli olan fazla kârı elde edemezdik». (Leninizm, 1928 İngilizce baskısından).

106) Tomski'nin 7. senkalar kongresindeki konuşmasından.

çapta eleştiriyorlardı. 7. Sendikalar kongresinde 1926 ocak ayında dikkatler artan işsizliğe çekildi ve hernekadar sanayi son yıllarda yarım milyon işçi çekmişse de (sezon işçileri dışında), kayıtlı işsiz sayısının 100. 000 arttığı ve bir milyona yükseldiğine değiniliyordu. Bunlar sendikalı işçilerdi. Kayıtlı ve kayıtsız işçi sayısı Çalışma Komiseri Shcmdt in tahminine göre iki milyona erişiyordu. Bu miktarın yarısı tarım ve şehir artık nüfusundan ileri geliyordu. İşsiz nüfusun %21'i kalifiye işçi, %18'i aydınlar ve %51'i kalifiye olmayan işçilerden teşekkül etmişti. Gençler arasındaki işsizlik fazlaydı ve bir rapora göre işsizlerin %14'ünü 18 yaşından aşağı gençler teşkil ediyordu. İki yıl sonra, 1928 yılı Haziranında Sendikalar Merkez Kurulu, sendikalı işsiz sayısının 1,5 milyondan iki milyona yükseldiğini belirtmişti. Bunların %25'ikalifiye işçiler olup, bir buçuk yıldan beri işsiz durumdaydılar (107)

1927 25 Ekimde bu duruma çare olmak üzere yedi saatlik iş gücü teklif edildi, (ücretlerde kısıntı yapılmaksızın) böylece vardiyaların sayısı artmış olacaktı. Mevcut sanayi donatım stoku sınırları içinde istihdamın genişleyeceği ve üretimin artacağı umulmaktaydı. Fakat yeni vardiya sistemi ihtiyatla uygulandı ve ilk anlarda ciddi güçlükler ortaya çıktı. Bazan ham madde sıkıntısı, bazan da teknik personel, kalifiye işçi ve yönetim personeli ve işletme sermayesi azlığı kendini göste-

107) 13 - 14 haziran 1928 tarihli Trud gazetesi (Sendikaların organı). Sendikaların kendi iş kollarındaki işsizlerin tesbitinde, işsizlerin ortalama yaşının (31) olduğu ve ortalama dokuz aydanberi işsiz oldukları anlaşılmıştı. İşsizliğin kadınlar arasında daha fazla olduğu görülüyordu. Sendikaların ödevlerinden olan işsizlik ödeneği, belirli şartları haiz işçilere ödeniyordu. Bu ödenek normal ücretin 1/5 - 1/3'ü arasında değişiyordu. Sezon işçileri ve çalışma hayatına yeni katılanlar işsizlik ödeneği alamıyordu.

riyordu (108) Herhalde alınan tedbirler, işsizliğin derhal önlenmesi bakımından pek etkili olamadı ve bu problem ancak ilk beş yıllık plânın uygulanmasıyla ve geniş bir inşa çabasına girişilmesiyle kesin olarak çözümlendi ve böyle bir sorun kalmadı ortada (109)

III

13. parti kongresinde, muhalefet tekliflerinin reddi ve sanayi ürün fiatlarının düşürülerek köy-şehir pazar ilişkilerini genişletmek şeklindeki hükümet politikasının benimsenmesiyle savaşın ilk ravundu sona ermiş oldu. 1925 yılındaki 14. parti kongresinde muhalefet hücuma geçti ve Zinoviev ve Kamanev —ki daha önce Troçki grubuna karşıydılar— Ossinski, Radek ve Preobrazenski şimdi aynı safta birleşmişler ve muhalefet saflarını organize etmişlerdi (110). Kendi üyeleri arasında bağımsız propagandalarını yürütüyorlar ve parti içinde bütünlüğü bozucu bir organ gibi hareket ediyorlardı. 1923 deki tartışmaları gölgede birakacak yeni ve kırıcı bir tartışma dönemi başlamıştı. Yeni muhalefet eskisine nazaran daha az homojendi. Muhalefetin

108) Sendikalar 7. genel kongresinde, Kiubişev raporunda «işletme sermayesi azlığının bütün sanayi kollarında varlığı duyulan bir canavar» olduğunu belirtti. (Trud, 14 aralık 1926) Çünkü bir çok yerlerde çift vardiye sistemine göre bir tadilâta girişilmesi ve alışılagelmiş haftalık mesai sisteminin kaldırılması güçlükler yaratıyordu. Bundan başka raporda, gece mesaisindeki düşük üretime de değiniliyordu.

109) İlk beş yıllık plân döneminin ilk yıllarında işsiz sayısı % 4,5 arttı. Sendikalar bu yıl içinde işsizlikte bir istikrar tesbit ettiler. Fakat daha sonraları bu durum tersine gelişti ve işsizlik tamamen önlendi. (Kontrolnie Tsifri Nar. Khoz. na 1929 - 30 S. 239 - 40)

110) Bu durum Kamanev'in Ticaret Komiserliğinden ve Zinoviev'in Polit Bürodan alınmaları ile sonuçlandı.

fikirlerini şöyle özetleyebiliriz: Bir an önce sanayie öncelik verilmesi ve hatta bu arada tarım feda edilse bile bu önceliğin uygulanması, köylüye imtiyaz verilmesine karşılık hoşnutsuzluk ve Rusya'da sosyalist birikim probleminin, olağanüstü ve kahramanca vasıtalar dışın da çözümleme imkânlarına karşı güvensizlik. 14. parti kongresinde, Stalin tarafından genel ekonomi politik hakkında bir rapor sunuldu ve raporun geniş çapta sanayileşmeğe girişilmesi ile ilgili tavsiyesi tam bir onay ile karşılandı. Raporda ağır sanayie öncelik tanınması fikri de yer almıştı. Karar 559'a karşı 65 muhalif ve 41 tarafsız oyla kabul edildi. Kararda, Sovyetler Birliği'nin artık makina ithal eden bir ülke olmaktan çıkıp, makina yapan bir ülke haline gelmesi ve kapitalist dünya ekonomisinin baskısına tabi olmayan ve etrafı kapitalist devletlerle çevrili, fakat sosyalizmi kuran bağımsız bir ekonomi olması isteniyordu. Raporda, yalnız bir ülkede sosyalizmin kurulabileceği fikrine karşı olanlarla olduğu kadar, sanayi işletmelerini devlet kapitalizmi olarak kabul eden görüş ile de savaşılması isteniyordu. Muhalefet bütün eleştirilerini köy politikasına doğru yöneltmişti. Zinoviev, Kulak tehlikesini belirtti ve köye verilen imtiyazları bir gerileme olarak nitelendirdi. NEP dönemini, sosyalist oluşumdan uzaklaşıcı bir mahiyet almakla suçladı ve bu dönemin uzun süreli değil, fakat kısa süreli bir sistem olması lâzım geldiğini ifade etti. Buharin verdiği cevapta, bu sistemin yalnız bir gerileme olarak karşılanmamasını, aynı zamanda güçleri toplama ve yeniden teşkilâtlanmayı sağlayacak bir ön safha olarak düşünülmesini ve şimdi duyulan ihtiyacın savaş komünizminde izlenilen politikanın, özellikle o zaman izlenilen köy politikasını telâfi edici bir politikanın kabul edilmesi olduğunu söylemiştir.

O yıl içinde parti tarafından «köye eğil» sloganı popüler hale getirildi ve 14. parti kongresinde, savaş ko-

münizminde izlenilen köy politikasının kalıntılarının temizlenmesi istendi. Taşra illerindeki Sovyet yöneticileri halâ, iç savaş dönemindeki zihniyeti devam ettirmek teydiler ve işlerin askeri birliklerdeki ast-üst ilişkilerin de olduğu gibi görülmesi ve emirlerin ifa edilmesi ve kabadayılıkla iş yaptırmak eğilimini gösteriyorlardı. Köy yönetim adamları çoğunlukla jandarma gibi davranıyorlar, aptallığa uyuşmazlığa ve bazan küçük tiranlığa ve hatta rüşvetçiliğe eğilimliydiler. «Taşradaki yoldaşlarımız, halâ emir vermeğe ve köy patronu gibi davranmağa fazla eğilimli görülüyorlar» diye yazmıştı zamanın bir komünist yazarı (111). Yukardan yapılan keyfi tayinler ki, iç savaş şartlarının zorladığı bir tutumdu, birçok hallerde devam ediyordu. Böylece köy Sovyetleri sık sık demokratik karakter ve etkiyi ihmal ediyor ve köylü için pek az ilgi çekici oluyor ve bazan da köylüler tarafından boykot ediliyorlardı. Bir köy toplantısında bir köylü «eğer köy Sovyet'ine bir eşeği seçme emri gelse, onu seçmeğe zorlanıyoruz» şeklinde yakınmıştı (112). Diğer taraftan henüz zengin köylüler rüşvet ve kişisel etki ile köy Sovyetlerini ellerine geçiriyorlardı. Stalin bu durumu «karakteristik bir körlük» şeklinde nitelendirmiş ve «şimdiye kadar köy Sovyetlerinde yapılan seçimler gerçek seçim olmamış, henüz boş, bürokratik işlemlerden ileri gidememiş ve güçlerini kaybetmekten korkan küçük yönetici grupların oynadıkları oyunlarla veya bazan baskı yolu ile yapılagelmiş tir. Bunun sonucu, Sovyetler halk kitlelerinin organı olacağına birçok yerlerde halka yabancı organlar hali ne gelmişlerdir. Bu iç savaştan kalma usullerin, zarar-

111) A. Martinov (Communist International) No 9 ve «S.S.C. B. de il çalışmaları» makalesinden.

112) Karlgren, Bolşevik Rusya, S. 14.

lı uygulamaların artık tasfiye edilmesi zamanı gelmiştir» demiştir (113)

14. parti kongresini takiben, parti merkez komitesi köy temsilcilerine genelgeler yollayarak, Sovyet seçimlerinde baskı teşkil edecek hareketlerden kaçınmalarını ve yukardan tayin usulünün terkedilmesi, Sovyet delegelerinin seçmenlere karşı sorumluluk duygularının yeniden pekleştirilmesi ve partili olmayan köylülerin kooperatiflerde, yardımlaşma komitelerinde, köy kitaplıklarında ve klüplerinde aktif çalışmaları için teşvik edilmesi v.s... istenmiştir. Aynı zamanda taşradaki bozuk yönetici ve üyelerin tasfiye edilmesi (114), yeni bir heyecan ortamı yaratılması ve köy gençliği üzerinde, onun aktivitesini arttırıcı eğitim ve ekonomik çalışma metodlarının geliştirilmesi istenmiştir. Daha önce köy nüfusunun küçük bir çoğunluğu ile seçilen mahalli Sovyetlerin %40'mda yeni seçimlere gidildi. Bu arada kulakların etkilerinin kırılmasını sağlayıcı yönetim tedbirleri alınması ve orta sınıf küylüyü bertaraf edici çabalar yerine, kooperatifleşmenin genişletilmesi ve güç lendirilmesine çaba sarfedilmesi isteniyordu. Muhalefet ise köylüye verilen bu imtiyazlardan duyduğu ürküntüyü dile getiriyor, köylüye pastanın büyük parçasının verildiğini ve şehir proleterinin ve sanayileşmenin bundan müteessir olacağından korktuklarını ifade ediyorlardı. Bu korkular 1925 de ürünlerin toplanması sırasında beliren güçlükler ve bilinen kıtlık olayları ile

113) Sverdlov üniversitesinde 2 haziran 1925 günü yapılan konuşma. İlk olarak Bolşevizm başlığı ile yayınlandı, daha sonra Leninizm adı altında yayınlandı.

114) Maurice Hindus (Broken Eart, S. 106), Köylülerle konuşma yaptığı bölgede, komşu Sovyetlerin başkan ve saymanlarının ve diğer görevlilerin hapsedildikleri ve bazılarının zimmet suçu ile kurşuna dizildiklerini ve komünistlerin daima partisiz kişilerden çok daha ağır şekilde cezalandırıldıklarını belirtiyor.

derinleşmişti. Bir önceki ilkbaharda, 14. parti kongresinde Kamanev, köyde sınıf savaşının yeniden alevlendirilmesi tehlikesine işaret edenlere katıldı ve bu tehlikeyi hiç'e sayanların, tehlikeye işaret edenlerden daha zararlı olduklarını ileri sürdü (115). 14. parti kongresindeki açış konuşmasında Kamanev «taşrada üretim güçlerinin gelişmesine etki yapan bütün engellerin kaldırılması, savaş komünizminin izlerinin köylerden silinmesi, üretim güçlerinin gelişmesinde yetersiz kalan yönetim metodlarının tasfiyesi ve nihayet köy yönetim organları için namuslu Sovyet yöneticileri bulmak, işte önümüzde beliren temel sorunlar» demiştir.

Zinoviev bile, köylüye verilen imtiyazların bir sağa kayış olduğunu kabul etmemiş ve «sağa kayma diye birşey yok, bu gidişat partimizin 1917 ve bu tarihten önce izlediği Leninist politikanın devamından başka birşey değildir» demiş ve Lenin'in 1921 de yazdığı bir makalesindeki «köylü ile kurulacak 10-15 yıllık iyi ilişkiler bize enternasyonal bir zafer kazandıracaktır, hatta enternasyonal devrim yavaş bir gelşime gösterse bile» cümlesine değinmiştir. Fakat aralık ayında onlar, köylüye verilen imtiyazların fazla ileri gittiğini ilân ettiler ve pazarlarda hakim bir zümre haline gelmeye başlayan kulakların, tahıl toplanmasındaki gerilemeden ve şehirlere verilecek ve ihraç edilecek tarım ürününün azalmasından sorumlu olduğunu ve bu durumun sanayileşmeyi tehlikeye soktuğunu ileri sürdüler. Kulakların devletin satın alma politikasını altetme bakımından ye-

115) Aralık ayındaki raporunda Stalin, iki görüşün de fena olduğunu, belirtmiş «mevcut şartlar içinde partinin bu iki sapmaya karşı savaşta, savaşı özellikle ikinci görüşe karşı teksif etmek daha önemlidir. Çünkü komünistler arasında, orta sınıf köylü ile işbirliği yapıp, kulakları tasfiye edebilmek imkânı araştırma yerine, kulakların kökünü kurutma gibi kolay yolu tercih eden bir eğilim var» demiştir.

terli derecede güçlendikleri ve kulakların tahıl fiatlarını yüksek tutarak bundan yararlandıkları, fakir ve orta halli çiftçinin bundan yararlanamadıkları söyleniyordu artık. Sanayideki ham madde kıtlığının sınaî kalkınmayı daltaladığı, geçici ve karma bir sistem olan NEP döneminde, sosyalist olmayan elemanların, sosyalist elemanlardan daha hızlı gelişme eğilimini gösterdiği ve özel sermaye birikimin sosyalist birikimi bertaraf etme tehlikesi arzedebileceği ileri sürülüyordu. Tarım vergisi ve sanayi eşya fiatları arttırılmak suretiyle, sanayie sermaye tahsisinin iki katına çıkarılması teklif ediliyordu. Smilga, «Eğer vergi, köylünün tahıl devretmesinde arttırıcı rol oynamıyorsa, fazla mahsûl temin etmenin tek yolu, köylünün mamûl madde ihtiyacını gidermektir» diyordu. 1926 da Troçki, «bütün raporlar 1926 da sanayiimizin stoksuz mahsûlle karşılanacağını belirtiyorlar. Bu şartlar altında, iyi bir mahsûl ekonominin sosyalist yönde gelişmesini hızlandırıcı bir faktör olmayabilir, aksine bu gidişat sanayii organizesizliğe sürükleyecek ve köy-şehir ilişkilerini ve bizzat şehirde tüketimci-devlet ilişkilerini ağırlaştıracak, kötüleştirecektir» diyordu (116). Bu arada Rusya'da yaklaşan bir hükümet darbesi ve devletin, bürokrasi ve palazlanan kulak sınıfının bir aleti olduğu söylentileri dolaşmağa başladı. Resmî görüşün muhalefete verilen cevabında, kulak etkisinin ve özel ticaretin muhalefetin büyüttüğü kadar genişlemediği bildiriliyordu. Stalin, iç ticarette kapitalistlere düşen payın gittikçe azaldığını ve buna karşılık devlet ve kooperatiflere düşen payın gittikçe arttığını belirtti. 1924-25 yılında devlet, ticaretin %50'sini kapsıyordu, kooperatifler % 24.7'yi ve özel ticaret ise %24.9'u kapsıyordu Stalin'in cevabında. Daha sonraki yıllar içinde Rikov Merkez İstatistik Dairesinin ra-

116) 15. parti kongresinde Rikov'un raporu.

kamlarını tartışarak, 35 ilde yapılan araştırmada son üç yıl içinde iyi durumlu çiftçi sayısının arttığı ve topraklarını, sahip oldukları hayvan sayısını çoğalttıklarını ve aynı zamanda topraksız köylü sayısında da artış olduğunu ileri sürüyordu. Rikov, evvelce güdülen amacın köy hayat seviyesini yükseltmek olduğunu, yoksa köyde bir sınıf yaratmak olmadığını belirtiyordu. İki yıl sonra 15. parti kongresinde Troçki'nin liderliği altındaki muhalefet, Kamanev ve Zinoviev dahil olmak üzere, (karşı tez) sloganı ile hücuma geçti. Bu teze göre «zengin çiftçiler bölgeye göre değişen oranda %15'den %25'e kadar toprağı kapladılar ve ekilen toprağın %25-45'ini ve makinaların %40-60'ını ellerinde tutmaktaydılar. 1925 yılında sunulan toprak kiralamayı kolaylaştırıcı hükümler, kulak sınıfının üstün duruma gelmesine hizmet etmiştir. Son iki yıl içinde, bu sınıfın elindeki toprak iki misli artmıştır. Kooperatifler bile kulak sınıfının etkisiyle zor duruma düşmektedirler. Topraksız olan ve ücretle kulakların topraklarında çalışan köylü sayısında artış olmuştur. Bundan başka zenginleşen kulaklar geniş tahıl stoklarına sahip olmuştur. Bu stoklar pazarda onu hakim duruma getirmiştir. Dahası var, pazardan çekilen tahıl, şehir-köy mübadelesinde buhran yaratmış ve dışarıya tahıl ihracını azaltmıştır. Böylece tahıl ihracatı karşılığında sanayi tesisi için gerekli makina ithâli imkânları azalmış ve besin fiatlarının yükselmesi, sanayi işçisinin gerçek ücretini düşürmüştür. İşte muhalefetin esas şikayeti: Sanayi işçisinin hayat standardındaki gelişmenin ağır olması ve 5 yıllık plânda sanayie verilen yerin çok dar tutulması. Bu durum, sanayi ürününün azalmasına ve dolayısiile köyün ihtiyacı olan maddelerde kıtlığa yol açacak ve köy-şehir ilişkilerinde buhran doğuracaktır. Resmî görüşün öncelik verdiği konu olan sanayi fiatlarının düşürülmesi ancak sermaye birikimi sonucu ve sanayinin yenileş-

mesi sonunda gerçekleşebilecektir. Halbuki, halen sanayi kârlarında indirme yapılması sonucu, kapital birikimi sınırlandırılmaktadır. Muhalefet, yukarıdaki duruma son verilmek üzere kulaklara karşı derhal sert bir savaş açılmasını ve ilk olarak zengin çiftçilerden 200 milyon pud'luk tahılın zorla alınmasını teklif etti. Bu tedbir sonucu ihracat artacak ve sanayinin ihtiyacı olan ithalât yapılabilecekti. Bu yoldaki tedbirleri redde denler, dış ihracat monopolünün alternatifi ile karşı karşıya kalacaklar, ithalât ve ihracat için yabancı sermayeye ihtiyaç duyacaklar ve tahıl stoklarını, köy ihtiyacı olan mamûl madde ile mübadele etmek üzere dışarıya ihraç etmek zorunda kalacaklardı. Karşı tezin özeti budur (117). Kitabın gelecek bölümünde göreceğimiz gibi, mevcut durum hakkında çelişik görüşler vardı. Kulaklara hücum vaktinin artık geldiği fikrine pek fazla iltifat yoktu. Molotov 15. parti kongresinde, «mesele, kulaklara karşı hücuma geçilip ,geçilmemesi meselesi değildir. Açıkça bunu yapmalıyız, bunun üzerinde tartışma olmaz. Fakat bizim asıl ilgilenmemiz gereken mesele, bu savaşın en iyi metodlarla yürütülmesidir. Parti buna yeni bir cevap bulmak zorundadır» demiştir (118). Bu hususta karşı tez, bir çözüm yolu göstermiyor, ivedi, pratik ve uygulanacak bir hal çaresi ortaya koymuyordu. Merkezî İstatistik Dairesine göre, tahıl stokları karşı tezin iddia ettiği gibi, 800-900 milyon pud değil 700 milyon puddu. Bundan başka bu stoklar iddia edildiği gibi kulakların elinde değildi, aksine bu stokların büyük çoğunluğu emin yerlerde bulunuyordu ve kıtlık

117) 5 yıllık plânla ilgili karşı tezi Troçki, Tomski, Zinoviev, Kamanev, Smilga, Rakovski, Yevdomikov, Peterson ve Muralov imzalamışlardır. Bu tez, Pravdanın 5 kasım 1922 sayısında yayınlanmıştır.

118) 22 aralık 1927 tarihli Eko. Zhizn ve Rabochaia Gazete (23 aralık 1927) de yayınlanan ve 15. parti kongresine sunulan ra-

ve kuraklığa karşı hazır tutulmaktaydı (119). Kulak et kisinin büyüklüğü ve muhalefetin buna dair çizdiği tab lo mübalâğalı ve tek yönlüydü. Bu çiftliklerde çalışanlar geçici sezon işçileriydi. Kulak çiftlikleri ekili topra ğın ancak %10 ve tahıl stokunun %15'ini ellerinde bulundurmaktaydılar. Molotov, kira ile topraklarını genişleten ve ücretle işçi çalıştıran çiftliklerin %5 oranın da olduğunu beyan etti. Kiralanan topraklar bütün eki li toprağın %7'sini geçmiyordu ve bunların çoğu orta sı nıf çiftçi tarafından kiralanmıştı. Molotov devamla, «kapitalist elemanlar şimdi köylerde pek az gelişme kaydedebiliyorlar. Geçen yıllarda bu gelişme daha hızlıydı. Bir bütün olarak kapitalist elemanlar 1923 denberi bazı bölgelerde, örneğin özellikle kuzey Kafkasya'da, Kulaklar iki misli bir artış göstermişlerdir. Fakat aynı zamanda köyde sosyalist elemanlar çok daha fazla artış kaydetmişlerdir. Köylerin ihtiyaçlarının yarıya yakın kısmı örneğin, kooperatifler tarafından sağlanıyor, pazara ulaşan tarım ürünlerinin 2/3'ü ise devlet organlarından veya kooperatiflerden geçmektedir» demiştir (120).

por: Müteakip yılın yazında Molotov, hızlı bir sanayileşme temposuna geçişden bahsederek, tarımsal nüfusun gelirlerin, özellikle kulak gelirlerinin artmasına ve nihayet ekonomik plânlama hatalarından ileri gelen kaçınılmaz güçlüklerin şüphesiz o sıralarda Kulaklara elverişli şartlar yarattığına değindi ve devamla «köyün ve özellikle Kulakların son bir kaç yıl içinde hızla gelişmesi, köylerde endüstriel ürünlere olan talepleri artırdı... Ekonomimizin kendine özgü güçlükleri halen artmıştır... sanayi ürünlerine olan talep ile arz arasında ve kulakların tahıl politikamıza karşı gitikçe artan hareketleri arasında bir dengesizlik var» şeklinde ifade etti durumu. (Moskova parti grubunun 30 ocak 1928 deki toplantısındaki söylevinden).

119) Goldenburg, (17 kasım 1927 sayılı Pravda'da).

120) 5 kasım 1927 sayılı Pravda'da Yakovlev; 15. parti kongresinde Molotov'un raporu. Karşı tez, Gaister'in komünist akademi için 1200 çiftlik üzerinde yaptığı araştırmadan yararlanmıştı.

IV

İçerde ve dışarda kapitalizme daha geniş imtiyazlar verilmesini savunan ikinci bir tez de 1920 den beri sağ muhalefette her nekadar kristalleşmediyse de, Tomski, Buharin ve Rikov'un gruplandığı bu tez, sanayileşme programı kabul edilip, son derece hızlı bir sanayileşmeye girişilinceye ve Kulak tehlikesine karşı ke sin bir savaş verilinceye kadar devam etti. 1923 de Krassin, yabancı sermaye çekmek için çok daha liberal imtiyazlar verilmesini ileri sürdü ve bu sermaye çekiminin 300-500 milyon altın ruble kadar olmasında ısrar etti ve hatta dış ticarette daha hızlı ve kolay ithalât temini amacıyla devlet tekelinin gevşetilmesini bile tavsiye etti. Bu görüş, eski rejimin malûm ekonomistlerinin ve o sıralarda Maliye Komiserliğinde uzman olarak çalışan ekonomistlerin baskısı altında ortaya sürülmüştü. Örneğin, Prof. Haensel 1923 de «sanayinin köklü değişimi, ortaya yeni sermaye sürülmesine bağlıdır, imtiyaz karşılığı olsa bile ve mali külfet yüklese bile bu sermayenin temini, ihracatın ithalâtın üstüne çıkarılması ile sağlanacak başarıdan daha kolaydır» diyordu. Bu teklif, başka bir yazar tarafından Rusya'nın yabancı serma yeye açık satışı şeklinde nitelendirilmiştir. «Bakü grubu» diye adlandırılan grup bu görüşü dile getirirken «ekonomik durum o kadar kötüdür ki, bu açık satış, melânetlerin içinde en hafif olanıdır» şeklinde yukarda ki görüşü savunmuşlardır. Bu grup Medvediev ve Shliapnikov tarafından yönetiliyordu ki onlar 1921 de «İşçi muhalefeti» saflarında yer almışlardı. 1924'ün sonunda Medvediev imzasıyla «Bakü'ya mektup» başlığı ile Sovyet Politikasının keskin bir eleştirisi yayınlandı. Medvediev'e göre «NEP dönemi ile beraber köylerde ye

Gaister daha sonra verdiği rakkamlar üzerinde yapılan yorumları yermiştir.

niden eski sınıflaşmanın ortaya çıkması kaçınılmaz bir şeydir. Bundan kaçınmanın ve köylerde meydana gelen nüfus fazlalığını önlemenin tek yolu, bu artık nüfusu çekerek sanayileşmeye hızla gitmektir. Sanayimizi yaratmak için gerekli sermayenin vergileme yolu ile elde edileceğini ümid etmek hâyalden başka birşey değildir. Hükümet gerekli araçları elde etmek için dış ve içte devlet istikrazına giden enerjik adımlar atmalıdır. Bu da, devleti yabancı sermayeye imtiyaz vermek zorunda bırakacaktır». Bu görüşe yakın diğer bir görüş de şuydu: «Madem ki sanayileşme tarım ile sınırlıdır, şu halde köylüye verilen imtiyazları arttırmak öncelik almalı dır., hatta bu, eski küçük kapitalizmin canlanması pahasına da olsa yapılmalıdır.» 1925 ile makas buhranı dönesi arasında, sanayicinin tamamlayıcısı olarak ihtiyaç duyulan tüketim mallarının geniş ölçüde dışardan sağlanması ve bunların köy pazarına gönderilerek köyden daha fazla tarım ürünü elde edilmesi ve köy-şehir ticari mübadelesinin arttırılması gibi fikirler zaman zaman ortaya atılmıştı (121).

Bu iki muhalefet görüşü arasında pek keskin fark yoktu ve bu görüşler zaman zaman Troçki taraftarlarının görüşlerine ekleniyordu. Örneğin, bu fikirler 1923 de Ossinski ve 1925 de Smilga tarafından ileri sürüldü. Bu görüşler, bir zamanlar Maliye Komiseri olan ve hiç şüphesiz sağ kanadı temsil eden ve sonraları Zinoviev, Kamanev ve Troçki blokuna katılan Sokolnikov tara-

121) Devlet enstitülerinde çalışan tarım ekonomistlerinin, özelliklo Prof. Kondratiev'le çalışanların teşkil etiği grup, dış ticarette devlet tekelinin, tarım ürünlerinin ihracını teşvik edecek tarzda genişletilmesini savunuyordu. Prof. L. Litochenko köydeki hayat standardının yükseltilmesi amacı ile ihraç pazarına olan ihtiyaca ve pazar için üretim yapılmasının teşviki hususlarına değinmiştir. (La Stiuation Economique, de l'union Sovietique 44-45).

fından destekleniyordu. Sokolnikov, 1925 de yapılan 14. parti kongresinde, sanayileşme programında önceliğin hafif sanayie verilmesini ve kapital maddelerin ithalinin devamlı olarak dışardan sağlanması tezini savundu. Bu teklif Stalin tarafından ağır şekilde yerildi. Stalin «eğer gelişmenin bu safhasında bunları dışardan almak zorunda olursak, ülkemizi kapitalist sistemin dümen suyuna gitmekten alıkoyacak bir dayanaktan uzak kalmış oluruz» diyordu (122). Bu görüşün diğer bir sözcüsü Shanin'di. Bu görüşe yaklaşan bir diğer görüşe göre, sanayi diktatörlüğü tezinin aksine, önceliğin tarıma verilmesi savunularak uzun bir dönem içinde Rusya'da sanayi, dışardan ithal edilecek donatım üzerine dayandırılacağına göre, bu makina ithalâtı ancak ihraç edilecek geniş çapta tarım ürünü sayesinde yapılabilecekti (123). Bu tezin mantıkî sonucu, Tarım Komiserliği tarafından yayınlanan ve 1924 de 1923-28 beş yıllık plânın hazırlayıcısı olan Prof. Kondratiev'in ileri sürdüğü fikirlerdi. Bu hususta Prof. Kondratiev «dikkatler rasyonalize edilmiş tarım yaratmak etrafında toplanıyor» demiş ve köy ekonomisi üzerine geniş çapta ve cömertçe malî yardım temin edilmesini ve toprak kiralama ve toprak işinde ücretli işçi istihdamında daha müsamahalı davranılmasını, yani diğer bir deyimle kulak çiftçiliğinin teşvik edilmesini tavsiye etmişti. Aynı günlerde Buharin, köylü için «kendinizi zenginleştirin» sloganını attı ortaya. Bu slogan daha sonra Buhari'in sözcülüğünü yaptığı resmî görüş tarafından geniş çapta benimsendi ve özel sermaye birikimi ve kulak sınıfının zenginleşmesi esasına dayandırıldı. Bu görüş, aşırı sol tarafından Sovyet siyasetinde bir gerileme ve sacaş ön-

122) 14. parti kongresindeki tartışmalarda Stalin'in cevabı. Stalin'in (Leninizm) 1928 adlı kitabında yayınlandı.

123) Shanin, (Bolşevik - 1926 No 2, 70) kitabı ve Shanin, Eko. Obozrenie dergisindeki yazısı - kasım 1925, S. 25 - 32.

cesi dönemdeki Stolipin siyasetine bir dönüş olarak nitelendirildi. Slogan, Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından derhal takbih edildi. Daha sonra olaylar, bu sloganın tesadüfî olarak ortaya atılmadığını ve ayrı bir siyasetin izlenmesi amacı ile hareket edildiğini orta ya çıkardı. Bunu izleyen yıllar içinde, gerek Buharin ge rekse Rikov'un çeşitli beyanatlarında NEP dönemi gibi geri bir teknik ve ekonomiye dayanan geçici bir karma ekonomiden, güçlü bir sanayie ve kollektif bir üretim tarzına dayanan sosyalist ekonomiye geçmenin mümkün olduğunu ifade ettiler. Buharin, «Sosyalizmin inşa sı» adlı yapısında, devlet sanayinin güçlendirilmesi ve kurmay ödevini yüklenmesinden ve teşkilâtlanmamış bir ekonominin gittikçe sosyalist etki altına itelenmesinden bahsetti. Ona göre, «köy tarımı ve devlet sanayi birbirine paralel şekilde gelişecekler, diğeri ötekine yar dım etmiş olacaktı. Tarımla sanayi arasındaki ticari ilişkilerde buhrana lüzum yoktu, ekonomik plânlamada tarım ve sanayi gelişmesi için birbirini tamamlayıcı ölçüler kullanılması problemi çözümleyecekti. Kulaklar bile gelişmenin bu safhasında, kendilerine düşen rolü ifa edecekler ve tarımsal kooperatiflerin yayılması ve gelişmesi ile zayıflayıp kaybolacaklardı. Bütün ferdiyetçi eğilim ve kapitalsit mikropları taşımasına rağmen köy tarımı, kooperatif kredi ve ticaret sistemi etkisiyle sosyalizme doğru itilecekti.»

Olaylar böyle bir kalkınma fikrinin yüksek bir sanayileşme hızı yerine, düşük bir hız sonucunu doğurdu ğunu doğrular mahiyette gelişti. Çünkü öngörülen den ge yararına, yatırım ve inşa oranları daima mevcut tarım ve onun ürün fazlası şartlarına uymak zorundadır. 1927-28 yıllarındaki şehir-köy ticari ilişkilerinde (ki ge lecek bölümde açıklanacaktır) meydana gelen keskin buhranlar, NEP dönemi içinde tedrici ve pürüzsüz bir gelişmenin uygulanma yetersizliğini doğrulamış ve bu

iddiayı çürütmüştür. 1923 de olduğu gibi çelişik tezler, fikirler tartışması başladı. Ancak buhranın sebebi, güç lenen kulaklara karşı gelişme tamamlanmadan hücuma geçilmesinden mi ileri gelmişti? Yoksa bu durum sanayileşmenin, ancak tarımın elverdiği ölçüde gelişece ğine mi delâlet ediyordu? Ve eğer böyle ise, tarımın sınırlarını genişletmek için olağanüstü tedbirler almak zorunluluğu mu vardı? Bu tartışmalarda, plândaki hataları ve tahıl piyasasına karşı izlenilen devlet politikasındaki hataları belirtme eğilimi birinci plânda yer aldı. Fakat 1928 de, 1927 yılındaki güçlükler daha geniş çapta ortaya çıkınca, hatanın daha derinde ve temelde yatan bir hata olduğu açıkça meydana çıktı. 1928-29 yıllarında, sanayileşmede hızlandırıcı tedbirler alınması ve kulaklara yeniden kısıtlayıcı hükümler uygulanması kararlaştırıldı. Sağ kanat, mevcut güçlüklerin, sanayileşmede uygulanan hızlı tempo ve tarım üzerinde kulaklara karşı olan bir tutum sonucu tarım üretiminde geciktirici bir etki yaratılmasından ileri geldiğini iddia ediyordu. Shanin,sanayileşmede teklif edilen hızlı tempodan «enflâsyoncu finansmana dayanan bir olay» olarak bahsetmiştir (124)

Buharin, 1928 de yazdığı (Bir ekonomistin gözlemleri) adlı seri makalede milli ekonomiyi kapsayacak bir plân görüşünü hareket noktası olarak ele almış ve «üretimin çeşitli alanları arasında koordinasyon teşkil edecek şartları, yani diğer bir deyimle, dinamik ekonomik denge şartlarını esas tutmak zorunludur, üretimin yeni lenmesini baltalayan faktörlerin yarattığı buhranlar, ancak bu ekonomik denge şartlarının iyi gözlenmemesinden doğabilir» şeklinde yazıyordu.

Süper sanayileşme teklifini ileri süren Troçki, «mevcut güçlüklerin gerçek sebebi, sanayileşmenin ta-

124) L. Shanin (Plânlama) 1928; S.G. Strumilin'in 1929 da verdiği cevaplar (plân. Khoz., 1929 No 1).

rımdaki üretim şartlarından çok daha hızlı gelişmesinden ki, besin maddeleri, tüketim eşyası ve yapı malzemesine olan taleplerin karşılanamaması bunu doğrular — doğmaktadır.

Bu, tarımla sanayinin karşılaştırılmasında sanayinin geri kalması anlamına gelmez. Aksine, sanayileşme plânının, mevcut ham madde donatımı ve beslenme imkânlarını aşmasından ileri gelmektedir. Hattâ yatırım oranı, sanayinin kaldıramıyacağı ölçüde rekor seviyede bir sanayi eşyası talebi yaratmıştır. Sanayinin köyün taleplerini karşılayamaması, sanayideki gelişmenin ağırlığından ileri gelmektedir. Aksine, eğer sanayi dev adımlarla gelişirse, eğer nüfus hızla artarsa ve bu nüfusun ihtiyaçları hızla artarsa, buna karşı tahıl üretim seviyesi sabit kalırsa ve eğer sanayideki daha hızlı bir gelişme geniş ölçüde tarım ham madde üretimine ve tarım ürünlerinin ihracına tabi olursa, yeni yapılacak kapital yatırımlarda, daha iyi bir koordinasyon ve az çok buhranlı hür bir kalkınmayı garantileyici faktörleri gözetmek zorunlu olacaktır. Kapital harcamalarda yapılacak kısıntı, başlanmış işlerin durmasına sebep olacak ve diğer alanlara da yayılarak sonunda gelişmenin hızını kesecektir. Yayımız en gergin safhadadır. Mal kıtlığını keskinleştirmekten kaçınmalı ve bu yönde ilk adımlar gecikmeden atılmalıdır» demiştir. Eğer dikkatle incelenirse, bu dökümanın mahiyeti gayet açıktı ve 15. parti kongresinden alınan kararlardan fazla birşey ihtiva etmiyordu. Bu kararda, «araçların tarım alanından sanayi alanına maksimum ölçüde aktarılması suretiyle işe başlamak doğru değildir. Bu takdirde köylü ile olan politik ilişkiler keskinleşir ve iç pazar çöker, ihracat çöker ve ekonomik sistemin dengesi bütünü ile alt üst olur» deniyordu (125). Fakat tartışmanın ağırlık merke

125) Karar şöyle devam ediyordu «Bununla beraber tavsiyelerimiz sanayinin gelişmesi için araçların tarımdan sanayie ak-

zi, hızlı sanayileşme temposunda ihtiyatlı davranılması ve sanayileşmenin köy pazarlaşma ihtiyaçlarına adapte edilmesi gereği üzerineydi. 1928 Temmuz ve Kasımında Parti Merkez Komitesine gönderdiği iki mektupta Frumkin, meseleyi daha açıkça ortaya koydu. Frumkin «köydeki durum fenaya gidiyor, köylü hükümete düşman oluyor ve orta sınıf çiftçi ümitsizliğe terkedilmiştir. Kulak işletmelerini ortadan kaldırmamalıyız, devlet çiftlikleri acele olarak çoğaltılmamalı ve sanayie gelecek yıl öngörülen 80 milyon rublelik yatırım azaltılmalıdır» şeklinde tavsiyelerde bulunuyordu (126). Buna karşılık o sıralarda Stalin sağ eğilime karşı hücuma geçerek, bu eğilimin ülkede kapitalizmin dirilmesi ve gelişmesi şartlarını hazırlayacak fikirleri ihtiva ettiğini ve Nisan ayında Buharin'e ve (yeni muhalefete) daha şiddetle hücum ederek, bu eğilimi savaşılması gereken bir tehlike olarak gösterdi. Stalin «sosyalist temele da yanan tüm millî ekonominin yeniden inşa dönemi olan bu dönem, yeni sınıf değişimine yol açmıştır. Yeni savaş metodlarına ve güçlerimizi yeniden düzenlemeğe ihtiyaç vardır. Buharin grubunun talihsizliği ve zaafı halâ geçmişte yaşamalarından ve yeni dönemin kendine özgü özelliğini ve durumunu görmekte başarısızlığa düşmelerinden ve yeni savaş metodlarına ihtiyaç duyulduğunu kavrayamamalarından doğmaktadır. Onlar kör, kandırılmış ve mevcut güçlükler karşısında paniğe kapılmış bir durum arzediyorlar» demiştir(127).

şey halen ülkemizin kalkınmasını geciktireceği gibi, sanayimize de zarar verir.

126) Merkez Komitesinin Kasım ayındaki toplantısında Stalin'in raporu.

127) Moskova parti komitesinin 19 ekim 1928 deki plenumundaki (oturum) konuşması ve nisan 1929 daki Merkez Komitesi oturumundaki konuşma. Buharin ve Rikov o sıralarda politarılmasından tamamen vazgeçilsin anlamına gelmez. Böyle bir-

İlk beş yıllık plân öncesi dönem,tarihsel güçlerin ekonomik programın tartışılıp, uygulanmağa geçirilmesi sonucu halâ hareketsiz kalması ve belki bir görüşün doğruluğunu tesbit edecek bir kriteryumun elde bulundurulmamasından dolayı, akademik tartışmaların yapıldığı bir dönemdi. Bir kaç yüz milyon ruble az veya çok sermaye yatırımı yapılması veya zengin bir köylünün 12 yıllık mı, 6 yıllık mı kiralama yapabileceği meseleleri tartışılıyordu.

Tartışmaları kızıştıran ve fikir ayrılıkları doğuran ve tartışmalara ilk bakışta görüldüğünden daha önemli bir anlam kazandıran sebep, genel durumun çok hızla gelişmesiydi. Durum gerçekten Sovyet devriminin yapıldığı tarih ile iç savaş arasındaki ilk sekiz ay içindeki durumdan daha karışıktı. Problem, yalnız mevcut durumdan doğan çelişmeli sorunlar karşısında neyin uygulama yeteneği var, neyin yok problemi değildi. Ekonomik politikada izlenecek en ufak değişiklik, ekonomik sistemin hareket yönünü değiştirebilecekti. Mevcut drumu teşhiste uğranılan başarısızlık, gidilmesi gerekli yoldan ayrılan bir yola girilmesi, sonunda dönülmesi çok zor olan ve uzun zamana ihtiyaç gösteren bir yola sürüklenmiye sebep olabilirdi. Yüksek ölçüde veya daha düşük ölçüde sanayileşme hakkında verilecek karar ne şimdi veya gelecek hakkında bir tercih yapma meselesi ve ne de köy piyasasının tesbiti meselesiydi. Mesele, mevcut kapitalist nüveleri canlandırma eğilimi nin işler bir vaziyette oluşu idi ve eğer bu eğilimin yok edilmesi isteniyorsa devlet sanayinin hiç vakit kaybetmeden güçlendirilmesi ve genişlemesi icap ediyordu. İş te buna verilecek cevap önemliydi. Askerî stratejide olduğu gibi verilecek karar, bir dönem için doğru, fakat

büro üyesiydiler, fakat büroda azınlık görüşünü temsil ediyorlardı.

diğer bir dönem için uygun olmayabilirdi. 1928 de sana yileşmedeki hızlı tempo ve kulaklara karşı alınan sert tedbirler karşısında muhalefete geçenlerden pek çoğu, 1925 de aynı politikayı savunanların karşısında muhalefette yer alan kişilerdi. Madem ki 1925 de bu politika yanlıştı, 3 yıl sonra neden doğru oluyordu? Madem ki 1928 de doğru idi bu politika, 1925 de yanlış bir hükme varılmamış mıydı? (128). Fakat 1928-29 da uygulanan tedbirler bir kaç yıl önce uygulanmaya konulamıyordu, çünkü tarım ve sanayi zayıftı, çünkü 1928 de şartlar artık, kulakların köy piyasasında ve köydeki etkilerinin azalmış olmasından dolayı bu tedbirlerin alınmasını sağlamıştı.

Bu mülâhazalara ek olarak biz de şunu söyliyebiliriz: Uluslararası siyasî durumdaki kararsızlık ve 1918 -1921 yıllarındaki iç savaşta yabancı saldırı tehlikesinin yeniden belirmesi ihtimali karşısında sanayileşme problemi için tek çıkar yolun mevcut olduğuna dair inanç ve diğer yolların tehlikeli derecede hatalı yol olarak kabul edilmesi, genel olarak benimsendi.

(Leninizm s. 272-3 1925) de Stalin şöyle dedi «NEP

128 Bu görüş örneğin, E. Strauss'un (Sovyet Rusya) adlı kitabının 156 - 57 160. sayfalarında dile getirilmiştir. Buna göre, eğer, kulaklara karşı 1924 - 25 de sert tedbirler alınsaydı, sanayileşme daha hızlı ve kolay olacaktı. Köyde bırakınız geçsinler, bırakınız yapsınlar (Lassez - faire) politikası ve kulaklara karşı yumuşak davranış, Sovyet iktidarını 1927 - 28 de buhrana sevk etti ve kulakları Sovyet iktidarını tehlikeye sokacak duruma getirdi. İki veya üç yıllık gecikme kulaklara karşı alınacak tedbirlerde güçlükleri çoğalttı. Stalin, 1928 ekim ayında verdiği bir söylevde bu görüşe karşı şöyle cevap verdi, «Köylü geçen yıllarda kollektifleştirme meselesinde fazla tecrübeli değildi, parti üyeleri de zaten bu hususu başarılı şekilde organize kapasitesine sahip değildiler. Bundan başka, devlet kulaklara karşı alınacak tedbirler için yeterli kaynaklara sahip değildi, çünkü sanayi yeni çiftliklerin ihtiyacı olan makina, traktör imalâtında henüz yetersiz durumdaydı.

dönemini kulakların güçleneceğini, kapitalizmin güçleneceğini pekalâ bilerek, göze alarak sunduk. Kulaklar daha burunlarını köşeden gösterdikleri anda birçok yoldaş korkudan sararark; «polis, cinayet var, imdat...» diyerek bağırdılar. Panikleri yersiz ve teessüf edilecek şekildeydi, çünkü orta sınıf çiftçi ile sıkı bir ittifak kurmak, kulakları tedric etmeye kâfi gelecekti. 14. parti kongresine sunulan rapordan, Aralık 1925.)

FASIL 9

BİRİNCİ BEŞ YILLIK PLÂN ARİFESİNDEKİ TARIMSAL DURUM

I

Bu sıralarda ekonomik tartışmaların ağırlık merkezini, tarım üretiminin genişletilmesi ve sanayi için gerekli ham madde ihtiyacı artışının karşılanması ve bütün ünitelerin buna bağlı olması hususları teşkil ediyordu. 1917-18 de uygulanmağa girişilen toprak kanunu ile büyük topraklar topraksız köylüye dağıtılmış ve işlenen toprak %70 den %95'e çıkmıştı. Toprak kanunu nun uygulanması sırasında köylerde Sosyalist İhtilâlci Partinin etkisi ile devlet çiftlikleri için bir miktar toprak parçası muhafaza edilmişti. İç savaş sırasında kurulan 4000-5000 devlet çiftliğinin (Sovkhoz) toprak genişliği 5 milyon acreden ibaretti. Fakat 1920 başlarında bunların önemli bir kısmı iç savaş sırasında ilga edildi. Kollektif çiftliklerin(Kolkhoz) bir kısmından çekiliyor du köylü ve iç savaş sırasında kolhozların hemen hemen hepsi ilga edilmişti. 1921 baharında 3-4 milyon acre (1 acre=4050 m2.dir.) toprak 14.000 kollektif çiftliğin elindeydi. Bunlar genel olarak 100-120 acre'lik çiftliklerdi ve herbirinde 10-15 aile vardı. Bunların çoğunluğu başarılı değildi ve üyelerin çoğu çiftlikleri terkediyorlardı. 1920 yılı başlarında sayıları azaldı. Daha sonraları kolhozlar gelişti ve 1927 de iç savaş başlangıcın daki sayılarını elde ettiler. Birinci beş yıllık plân dönemi başlarında, devlet ve kolhoz çiftlikleri ekili toprağın % 2 sini kaplıyordu. Tarım küçük çiftçinin elindeydi. Toprak üzerindeki eşitleştirme uygulaması daha çok

orta çiftçi arasında önem kazandı. Kara toprak bölgesinde büyük çiftlikler 1905 de ekili toprağın %25 ini kapsadığı halde, şimdi %10 u teşkil ediyordu.

Önceden topraksız birçok çiftçi şimdi toprak sahibi, hattâ birçoğu orta çapta çiftçi durumuna geçmişlerdi. Hayvan ve tarım araçları bakımından yeterli eşitleştirme sağlanamamıştı. 1/4 orandaki çiftçi ailesinin hayvanı yoktu ve kira ile hayvan kullanıyorlardı. Tarım araçları ve besin hayvanları yönünden mevcut eşitsizlik, 1917 reformundan beri kulakların halâ güçlü oldukları nı gösteriyordu. Yakovlev'in 1924 de bir ülke gezisinde yaptığı araştırmalar NEP döneminde köy'ün durumu bakımından aydınlatıcıdır. Bu rapora göre toprak reformuna rağmen, köyde embriyo halinde canlanan bir sınıflanmanın izlerini taşıdığını belirtmişti. Znamenkada bir çiftçi savaştan önce 150 dönümlük bir toprağa sahip ve kereste ticareti ile bir fırına sahip bulunurken 1924 de fırını yoktu, fakat ticaretine devam ediyor ve etrafına ayda 150 ruble tutarında kredi dağıtabiliyordu. Diğer bir ticaret ile meşgul olan Yefimov, 30 dönümlük toprağına fakir komşularından satın aldığı bir 30 dönüm daha eklemişti. Diğer bir 150 dönümlük toprak sahibi, emrinde günde 12-14 saat çalışan ve ayda 15 pud'luk pirinç unu ücret alan bir işçi çalıştırıyordu. Bunun gibi daha birçok örnekler vardı ortada, bunların yanında fakir köylü keskin bir çelişme teşkil ediyordu. Örneğin,dul Vieselova, kendine verilen toprakta hiçbir sürücü araca sahip olmadan iki dönümlük toprağını sürmek için 3 pud'luk buğday ve 35 kilo süt karşılığında hayvan kiralamak zorunda kalıyordu. Bundan başka 21 pud'luk vergi ödemek zorundaydı. Böylece besine muhtaç bir durumda kalıp, tek buzağısını da satmak ve oğlu, zengin bir çiftçinin yanına çalışmağa gitmek ve iki günlük çalışması karşılığında bir gaz lâmbası alabilmek zorunda kalmışlardı.

Diğer bir çiftlikte durum şöyle idi: Voronsov'da mahalli bir köy öğretmeninin teşebbüsü ile organize edi len ve geliştirilen bir kooperatif topluluk vardı. Bu ko operatif yalnız üyelerinin üretimlerinin artmasına yardım etmekle kalmıyor, aynı zamanda fakir köylüye para yardımı yaparak onlara kulaklara muhtaç olmadan temin edebileceği her türlü imkân sağlanıyordu. Üç ay içinde kooperatif, 34 köylüye tohum ve hayvan alabilmesi için 5000 ruble dağıtmıştı. Mağazası ise özel tüccarınkinden daha ucuzdu. Kârından bir kısmını dullara yardım olarak dağıtıyordu. Kooperatiflerden kredi alanların çoğu fakir köylüler, geri kalanı ise orta sınıf köylülerdi. Tohumluk için kredi verilen 34 çiftçinin sürücü hayvanları yoktu, bu çiftçilerden 10'u bu parayı at satın almağa sarfettiler.

Bu tip köy ekonomisi 1917 den önceki Rus geleneklerinde küflenmişti. Karakteri ferdiyetçi, ilkel ve gelenekçiydi (muhafazakar). Verimi halâ düşük ve öyle de kalmağa mahkûmdu. Tarım kollektivizminin yayılması ve Tarım Komiserliğinin çabaları, bu alanda ilerlemenin başlıca sebebi oldu. Birçok hallerde açık arazi sistemi uygulandı ve toprağın yeniden dağıtılması hızlandırıldı. Eski üç tarla sisteminden daha gelişmiş ve ileri bir sisteme doğru yol alındı. 1926 da Tarım Komiserliği son dört yıl içinde 10 milyon acre lik bir alanı kapsayan 600.000 çiftliği, fazla ürün elde edebilecek duruma getirdi. Kaluga'da 400 köy bloklaştırıldı (129). Tarım uzmanı Prof. Oganovski'ye göre, 1927 de batı bölgesindeki çiftliklerin ancak %10 unda ileri mahsûl kaldırma usulü uygulanıyordu ve 1932 de bu miktarın %25 i bulması beklenebilirdi. Kuzey ve kuzey-batı bölgelerinde

129) L. Kamanev (Plân) 1925; Tcherchinski (İnternational Review of agricultural Economics) ekim - aralık 1924; Rikov (parti merkez komitesi oturumunda) 25. 12. 1928.

çeşitli ekim hareketi, kara toprak bölgesinden daha geniş şekilde geliştirildi. 1926 da orta Volga bölgesinde hemenkadar toprağın %80-90'ı ilkbahar için sonbahardan ekilmiş bulunuyorduysa da, aşağı Volga'nın ve kuzey Kafkasya'nın steplerinde bu oran yukarki miktarın ancak yarısına erişiyordu. Ekin biçme büyük ölçüde el ile yapılıyordu, yalnız güney ve güney-doğu bölgelerinde makina kullanılıyordu. Mahsûl kaldırma yarıdan fazla oranda halâ el ile yapılıyordu (130).

Gelişme devam ediyordu, fakat gelişme hızı yavaştı. Bu hız,artan şehir ve sanayi nüfusunun tarımsal ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı. Eğer sanayinin tarım ile atbaşı gitmesi icap ettiği kabul edilirse, bu takdirde çok düşük oranda bir sanayileşme plânlaştırılması icap edecekti.

Önemli olan bir husus da şuydu: (Zamanın diğer bir tarım ekonomisti Prof. Litoçenko'nun tahminlerine göre) köylü mülkünün net kazancı, batı ve orta avrupa daki büyük çiftliklerin aksine, küçük mülk kazancı olarak azdı. Küçük çiftliklerde donatım daha zayıf olduğu gibi, toprak ve sermayeye tahsis edilen emek bakımından ekonomik değildi (131).

130) Timoshenko, (S. 200 - 4, 263 - 5). Köy komünü dışına özellikle grup halindeki göçler teşvik ediliyordu, böylece yeni çiftlik kolonileri kurulmuş oluyordu. Yakovlev, Tambov Gubernia'sındaki Pavlovka köyünden ayrılan bu tip bir koloniden bahsetmiştir. Bu göç sonucunda, aile başına düşen toprak parçası adedi 20 den 8'e düşmüş ve topraklarının evlerinden asgari uzaklığı 7 versten (1.07km.) 2 verste inmişti. Önceleri köyde, köylünün bütün günü o toprakdan ötekine gidip gelmekle geçer, tarla sürmeye vakit kalmazdı. Koloni mensupları, çoğunlukla orta ve fakir köylüydü ve kızıl orduda hizmet etmiş olan gençlerdi. Kendilerine verilen toprak eski bir asılzadenin mülküydü ve 20 yıldanberi işlenmemişdi toprak. İki, üç ata ihtiyaç vardı sürmek için. Böylece komün sürücü ekiplerinin kurulmasına ilk olarak burada başlandı.

131) Prof. Litoçenko (La situation Economique de l'union Sovietique) 1926 S. 34 - 7.

Orta ve küçük çiftçide sermaye birikimi çok düşük hattâ bazan hiç denebilecek durumdaydı. Tarım araçla rı alanında bir ilerleme kaydetmek için devlet eliyle ta rıma büyük yatırım yapmak icap ediyordu Bu yapılmadan kooperatif kredileri çok sınırlı kalacaktı. 1920 sonu na kadar tarımı, modern makinalarla donatmak hattâ, yalnız traktörle donatmak imkânı Rus sanayi için çok zayıftı.

1925 den sonra bu alanda geniş çaba sarfedildi. 1924-25 5000 traktör ithal edildi ve kooperatiflere tahsis edildi. 1925-26 yılında 17.500 traktör ithâli ve 1800 yerli traktör yapımı plânlandı. Bu dönemin sonunda ithalât 23.000 traktöre ve yerli imalât 10.000 e yükseldi. (132). Fakat traktörler küçük çiftliklerde kullanıldığı sürece faydaları çok düşük olacaktı, bundan dolayı büyük bir çoğunluğu kolhoz ve sovkhozlarda kullanıldı.

II

1925 den sonra 1917 toprak reformunun, köy ekonomisi üretim tekniğindeki gerilikten daha ciddi bir engel yarattığı açıkça ortaya çıktı. 1925 in yaz ve güz döneminde bir iyimserlik ve ümit vardı. Hasat durumu iyi idi ve 1916 yılı hasadını geçiyordu. 1916 yı izleyen yıl lar mahsûl daha iyiydi ve ihracat yapma imkânı belirmişti ve savaştan önceki seviyeye ulaşılmıştı.

Restorasyon dönemi kapanmıştı, para reformunda başarıya ulaşılmış ve yeni bir inşa dönemi çiçekleniyordu. Yeni inşa dönemini hızlandırıcı tempoyu sınırlı kay naklarla başarıya ulaştırma hususu üzerinde iki yıllık deneme yapılmıştı. Esas sınırlayıcı faktör gözden kaçı-

132) Narodnoe Khoziastvo, 1924 - 25 S. 14; G. Krumin (Borbye za Sotsialism S. 23) savaştan önce kullanılıyordu ve Alman yapısıydılar. 1920 yıllarında daha çok küçük model olan Fordson tipi traktörler kullanılıyordu.

yordu. 1925-26 yılının iyimserlik yaratan tarım durumu incelendiği zaman şaşılacak bir husus dikkati çeker: ekilen alanda ve brüt hasatta mevcut bütün gelişmeye rağmen, tarım pazarında mal fazlalığı göze çarpmıyordu. Genel ekim alanı, savaş öncesi durumun %95'ine yaklaştığı halde ve brüt hasat savaş öncesi dönemdeki hasat miktarını geçtiği halde, köy dışındaki pazarda bu artış ancak %70'i buluyordu. Gerçekte köylü ancak genel üretimin %17'sini pazara gönderiyordu (133). Tahıl bakımından durum daha kötüydü. Tahılda, 1913 yılının üretiminin ancak %13'ü pazara gönderiliyordu. Halbuki bu miktar savaştan önce %26'yı buluyordu. Şehir tüketiminde karşılaşılan son dengesizlik tahıl ihracatında bir azalmaya yol açmakla sonuçlandı. Geniş çaptaki sanayileşme plânları için gerekli makinanın ithali problemi belirince, şehir tüketiminde azaltma yapmak suretiyle makina ithalinin kısılmasına gidilmesi ve tarımın bu ithalât karşılığı olan ihracatı karşılayamıyacağı problemi keskin tartışmalara yol açtı. Bir aralık kereste ve petrol ihracatı ile bu uçurumun kapatılması fikri ortaya atıldı. Fakat ithalât ister inşa problemi için, ister kıt olan mamûl eşya için olsun, çok sınırlı ve dar bir çerçeve içinde yapılacaktı. Muhalefet «sanayileşmedeki ağır gelişme tarımda ağır gelişmeye yol açacaktır» iddiasını ileri sürüyordu. Durum, tarım piyasasındaki bu düşüşün, dış ticarette gelişmeye ve şehir hayat seviyesinin yükselmesine engel olacağını gösteriyordu. Sanayi gelişmediği sürece, ne sanayi yaratacak araçlar temin edilebilir ve ne de köyün ve dış ticaretin ihtiyacı olan mamûl eşya ihtiyacı giderilebilirdi ve tarımda üretim fazlası olmadığı takdirde sanayileşme için gerekli araçları dışardan bu üretim fazlası karşılığı elde etmeğe imkân yoktu.

133) Kontrolnie Tsifri Nar. Khoz. S.S.S.R. 1927-8; Prof. Weinstein (Koniunkturnovo İnstituta, 1927) ekonomik bülteni.

Hernekadar, pazarda aracı olarak kulaklar beş yıl içinde artan güçlüklerde büyük rol oynamışlarsa da, tarım pazarında mevcut bu kıtlığın bütün müsebbibi kulak değildi, çünkü üretimin %85'i orta ve küçük çiftçinin elindeydi, savaştan önce bu miktar ancak %50 idi. Tarım alanına daha geniş imtiyazlar verilmesini isteyen muhalefet, makas buhranının kalıntılarını yererek, sanayide fiatların düşürülmesini, dışardan makine yerine tüketim eşyası ithal edilmesini ve köy pazarındaki kıtlığın giderilmesini isteyen konuşmalar yapıyordu, bu eleştiriler 1927 de hayli geniş çaptaydı. Makas buhranının başarı ile atlatılmasından sonra, önceden belirttiğimiz gibi bu buhranın kalıntıları kalmıştı ve köylü halâ kendi ürünleri ile sanayi ürünleri arasındaki mübadelede aleyhine işleyen dengesizliğin sıkıntısı içindeydi. Bu denge yalnız perakende ticaret değil, toptan ticaretinde aleyhine işliyordu. Tarımdaki bu kıymet düşüklüğü hiç şüphesiz oranı kesinlikle tesbit edilemeyen etkiler yapmıştı. Bu durumda, köylünün herbir pud luk ürününe karşılık daha çok mamûl madde elde etmek ihtiyacı gözle görülüyordu.

Köylüyü savaştan önce serbest pazara sevkeden ve onda daha çok ürün elde etme şevki uyandıran dengeli mübadele ihtimali mevcut değildi. Stalin, esas noktalarda yanılmayan önsezisi ile 1928 de esas sebebin 1917 tarım devriminde aranması lâzım geldiğini belirtmişti. Savaştan önce büyük özel topraklar ve kulak çiftlikleri pazar için üretim yapıyordu. Büyük özel topraklar üretimin yarısını, kulak çiftlikleri ise 1/3'ünü pazara gönderiyorlardı. Küçük ve orta çiftçi kendi kendilerine ancak yetiyorlardı ve çoğunlukla iş güçlerini toprak soylularına ve kulak işletmelerine kiralıyorlardı. Üretimleri genel üretimin ancak 1/4'ünü teşkil ediyordu. 1917 den sonra ise aristokratların işletmeleri kalmadı, yerlerini devlet çiftlikleri ve kollektif çiftlikler aldı, fakat

bunların üretimleri, aristokrat işletmelerinin üretimlerinin 1/6'sını kapsıyordu. Bu arada kulak çiftlikleri de azaldı ve üretimleri savaş öncesi üretimin 1/3'üne düştü. Toprak daha eşitçe dağıtıldı. Çok küçük topraklar azalmıştı, orta ve küçük çiftçi şimdi yalnız tahıl üretiminin %85'ini elde etmekle kalmıyor, üretimden kendi tüketimi için daha çok pay ayırıyordu. Köy şimdi ürettiklerinden daha fazla yiyor, daha az satıyordu (134).

Tahıl fazlalığı olan bölgelerden, kıtlık olan bölgelere demiryolu ile yapılan aktarmalar incelendiği takdirde özellikle buğday ulaşımı bakımından Volga bölgesinden yapılan ulaşımda çok büyük bir azalma olduğu anlaşılır. Yalnız pirinç ulaşımı artmıştı. Bu bölgeler bir zamanlar buğday ihraç eden bölgelerdi. Fakat bu bölgelerdeki büyük topraklar aristokratların ve kulakların ellerindeydi. Sibirya'dan yapılan tahıl ulaşımın da artış olmuştu. Bu bölgede daha önceleri büyük toprak aristokrasisi mevcut değildi ve 1917 toprak reformunda, topraklar fazla bölünmemişti. Urallar bölgesinde de bir artış görülüyordu.

134 Stalin'in, Komünist akademi öğrencileri, Sverdlov üniversitesi ve Kızıl Profesörler enistitüsünün tarafından ortaklaşa düzenlenen toplantıdaki söylevinden. (Enternasyonal gazetesi, 14 haziran 1928) ve Stalin'in (Leninizm, S. 205); Molotov'un 22 ocak 1927 deki Econ. Zhizn ve Rabochaia Gazete'de yayınlanan raporundan.

1927. Aşağıdaki Merkez İstatistik Dairesi tarafından derlenen rakkamlar Stalin tarafından açıklanmıştır :

Savaştan önce:

	Tüm tahıl üretimi (m. pud)	% de	Pazara sürülen tahıl mik. (m. pud)	% de	Pazara sürülen tüm ürün yüzdesi
Toprak sahipleri	600	12	281	21.6	47
Kulaklar	1.900	38	650	50	34
Fakir ve orta sınıf çiftçiler	2.500	50	369	28.4	14.7
	5.000	100	1.300	100	26
1926-7 :					
Devlet ve Kollektif Çiftlikler	80	1.7	37.8	6	47.2
Kulaklar	617	13	126	20	20
Fakir ve Orta Sınıf Çiftçiler	4.052	85.3	466.2	74	11.2
Tümü	4.749	100	630	100	13.3

Bunun sebebi demiryolu ulaştırmasında bir ilerlemenin meydana gelmesiydi. 1927 ve 1928 pazara sevkedilen üretim fazlası yeni bir problem yaratmıştı. Çünkü Rusya'da güz ve ilkbahar mevsimlerinde tahıl fiatlarında değişiklik arzediyordu. Bu farktan kulaklar yararlanarak zenginleşiyorlardı. Hasattan sonra fakir çiftçi vergi, tohum ve diğer borçlarını ödemek için ürünü satmakta acele ediyordu. Beklemek için güçlü malî imkânı olan daha zengin çiftçi bu ürünü ucuz satın alarak fiatın artmasına kadar ellerinde tutabiliyordu. İlkbahar ve yaz aylarında stoklar azalıyor ve fiatlar yükseliyordu. 1924 de bu sezon oynamaları geniş ölçüde idi. 1924 mart ayında birçok bölgede fiat ekim ayı fiatmdan %80 yüksekti, 1925 de ise fiat geçen yıl güz fiatmdan %40 yüksekti. 1926 yılında bu spekülâsyonu önlemek üzere hükümet, buğday alan organlar arasındaki rekabeti sı-

nırlamak için bir teşebbüste bulundu. Özel tüccarlar tescile tabi tutuldular ve sırf buğday ticareti ile uğraşmayanlar tescil edilmediler. Böylece özel sermayenin tahıl ticaretine girmesi sınırlandı. Özel tüccara verilen krediler azaltıldı ve devlet organizasyonlarına ve kooperatiflere ulaştırmada ve değirmenlerde öncelik ve kolaylık tanındı. 1920 de 18 devlette tahıl toplama teşkilâtı vardı ve bunların yanında diğer teşkilâtlar tahıl alışverişi yapıyorlardı (135). 1926 da bu teşkilâtların sayısı 9'a indirildi. (Başlıcaları Khleboproduk idi ve 1927 de tahıl elevatör sistemini yürütme görevini yüklenmişti, buğday ticaret şirketi Gostorg ve Sentosoyus ve toptan ticaret kooperatifi) 136)

Devlet, buğday işleri ile uğraşan işletmelerde revizyon yaptı ve bunların hareketleri koordine edilerek merkezi ekonomi organları tarafından tesbit edilen minimum ve maksimum fiat üzerinden kontratlar yapılması sağlandı. Bu yıllarda buğday ticaretinin %50 si kooperatiflerin, %28 i devlet şirketlerinin ve ancak %23 ü özel teşebbüsün elinde idi. Fiatlarda istikrar sağlama politikası başarılı oldu. Ekim 1926 ve Mart 1927 de tarım ürünleri toptan fiatları % 2 den fazla yükselmedi. Ancak 1927 sonlarında tahıl alışverişinde büyük bir a-

135) Örneğin, 1927 ye kadar Devlet Bankası tahıl ticaretine de katılıyordu.

136) Khleboproduk, sermayesi Narkomtrog ve Narkomfin gibi çeşitli devlet işletmeleri tarafından temin edilmiş bir şirket idi. Daha sonra Ukrhlep gibi mahalli kuruluşları da kapsayarak Soiuskhlep adını aldı.

İlk başlarda Sentrosoyus, tarım kooperatiflerinden daha önemli bir yer işgal ediyordu. Daha sonra bu teşkilât demiryolu ve nehir yolundan uzak olan bölgelerde tahıl toplama teşkilâtları şeklinde çalışmağa başladı. Devlet kuruluşları tahıl satın alımını demiryolları depoları ve nehir limanlarında yapıyorlardı. Bu dönemin sonunda Sentrosoyusun tahıl toplama görevi sona erdi (Cg. Timoshenko, S. 441).

zalma görüldü. Kasım ve Aralıkta bir önceki yılın aynı aylarındaki tahıl alımının ancak yarısı elde edildi. Bu durum gerek şehirlerin beslenme sorununu, gerek ihracat ve dolayısı ile ithalât ve inşaat plânlarını ciddî olarak tehdit ediyordu. 1927-28 yılının sonlarında aylık tahıl ihracı ancak birkaç tona indi. Tahıl bölgelerine karşılığında peşin olarak tahıl alabilmek için mamûl madde gönderildi. Tahılda stoklar yaparak spekülâsyon yapanlara engel olabilmek için ceza kanununa gelirli bir miktarı aşan tahıl saklayanlar için ağır para cezaları konuldu. Bütün bu tedbirlere rağmen, tahılda, 1927 ekimi ile 1928 ekimi arasında %14 lük bir düşme olmuştu. Tahıl toplama organları elindeki stoklar, önceki yılın stoklarının 1/3 üne düşmüştü. 1928 temmuz ayı 12 milyon pud tutarında dışardan ithalâta tanık oluyordu. Bu miktar, bir önceki ekim ayındanberi yapılan tahıl ihracatının 1/3 ünü teşkil ediyordu. Bu olay yabancı basında kasdî yorumlara sebep oldu. Bu tahıl kıtlığı ile paralel olarak, Ticaret Komiseri Mikoyan arz ve talep arasındaki dengesizliğe değinerek,300 milyon ruble civarında bir arz düşmesinin mevcut olduğunu ifade etti (137). Ürün satın almadaki zorluklar, daha çok tahıl pazarında buhran yaratmıştı, diğer tarım ürünleri, özellikle teknikte kullanılan ürünlerde bir buhran yoktu. Keten, kenevir, zeytinyağ fiatları (daha önce bu maddelerde mevcut fiat düşüklüğünü gidermek için) son zamanlarda yükseltilmişti. 1928 yazında konuşan Stalin, durumu şöyle açıkladı, «Ocak ayı başında geçen yıla nazaran 128 milyon pudluk bir tahıl düşmesi var-

137) Economicheskaia Zhizn, 1927 temmuz - aralık döneminde ülkenin satın alma gücünün % 11'6 oranında arttığını ve sanayi ürünlerinin % 3.2 arttığını yazıyordu. Artan satın alma gücü, güz ve kış dönemlerinde artan inşaat hareketlerinin sonucuydu. Bu inşaatlara kısmen yedek sermayeleri olan tröstler, kısmen ise bankaların sağladığı kısa ve uzun vadeli kredilerle girişiliyordu.

dır. Bu kaybı telâfi etmenin yolu ne idi? Ilk adımda kulak ve spekülâtörlere vurmak gerekti. İkinci olarak mamûl eşyanın ekim bölgelerine gönderilmesi maksimum miktara çıkarılmalıydı. Tedbirler etkili oldu ve mart sonunda 275 milyon pudluk tahıl topladık. fakat Nisan'dan Hazirana kadar 100 milyon pud bile toplayamadık. Bu defa ivedi tedbirlere başvuruldu ve hakemlik, ihtilâl hukuku, köy evlerine baskın, kanunsuz arama v.s... gibi hareketlere başvuruldu ki, bu gibi davranışlar köylü-işçi ittifakını zedeleyici unsurlar olarak ülkenin politik şartlarına etki yaptı» (138). Hernekadar tahıl fiatları 1928 güzünde yükseltildiyse de, pazar durumunda bir gelişme görülmedi, aksine satışlar azaldı. Tahıl toplama durumu 1926-27 yılının 2/3 ü kadardı. Bu durum kısmen kış ürününün harap olması ve kuzey Kafkasya ve Ukrayna'da kıtlık görülmesi sonucu meydana gelmişti. Fakat kıtlık tamamen bu sebebe dayandırılamazdı. Vesenkha, Eylül 1928 de 1928-29 dönemine ait kontrol rakamları için yayınladığı bültende, makine ithalâtında sınırlama yapılması ve yine yapı malzemesinde bir kısıtlamaya gidilmesinden dolayı özel sanayide yatırımların azaltılması icap ettiğini belirtmek zorunda kalmıştı. İşte, ilk beş yıllık plânın uygulanmasına girildiği sıralarda durum bu derece ağırdı. Böylesine geniş ve dev bir inşayı kapsayan programın bu derece elverişsiz şartlar içinde uygulanmağa konulabilmesi adeta imkânsız görülebilirdi.

Süt sanayi, keten ve şeker kamışı üretimi bakımından önemli olan batı ve kuzey-batı bölgeleri ve pamuk bölgesi olan Türkistanve Trans-Kafkasya geleneksel o-

138) Partinin Leningrad aktif üyeleri teşkilâtı toplantısında, 13 temmuz 1928 de yaptığı konuşmada Stalin, tahıl fiatlarının arttırılması ve araştırmalar yapılması üzerinde durdu. (Averbukh ve Briukhanov, Plân. Khoz. Nolo S. 91, 94, 100 - 1 1929).

larak tahıl sıkıntısı çeken ve geniş ölçüde tahıl ithalâtına ihtiyaç duyan bölgelerdi.

Sanayileşmenin başlıca özelliklerinden biri bölgelerde sanayi için gerekli tarım ürünlerine eskisinden da ha fazla ihtiyaç duymasıydı. Örneğin, Türkistan'da tahıl yerine pamuk tarımı yapıldığı gibi, bölgelerin sanayi kollarının çalışma alanına giren tarım ürününe yer veriliyordu. Türkistan'ın tahıl ihtiyacı Türksib demiryolu vasıtası ile Sibirya'dan sağlanıyordu.Böylece pazar için üretim yapan tahıl bölgelerindeki tahıl durumu bu çeşit gelişmeleri sınırlayıcı rol oynuyordu. Krzhizhanovski Sovyet kongresinde, ilk beş yıllık plânın arefesinde «tahıl sorunu tarımın temel sorunudur. Bunu çözümlersek diğer tarım sorunları da çözümlenir» demiştir (139).

III

Bu atmosfer içinde 15. parti kongresi, sanayileşme programı gibi yeni bir devir açan program ve buna dayanan ve temel taşı teşkil eden kollektif çiftçilikle ilgili kararı aldı. Eski battal sisteme dayanan Rus tarımı, ülkenin aradığı sistemi bulmuştu.. Savaş öncesi Stolipin devrine dönülmeden, NEP döneminden sanayileşmeye geçilmesi ile ilgili fasit daire içine giren son dört yıllık tartışmaların kesin çözüm yolu idi bu. Bu kongreye sunduğu raporda Stalin, «çözüm yolu, dağınık, küçük çiftçiyi toprağın kollektif olarak ve daha yüksek bir teknikle işlenmesi esasına dayanan büyük çiftlikler halinde birleştirmektir. Bu dağınık küçük çiftçileri, baskı ile değil fakat ikna ederek, örnek göstererek, makinanın faydalarını göstererek, ilmi metodlar göstererek

139) Sovyetler Birliği yıllığı 1930 S. 217.

G. Ratner, Sovyetler Birliğinde kollektif tarım, adlı kitabında tarım kooperatiflerine 12,5 milyon üyenin bağlı olduğunu belirtmiştir.

birleştirmek zorunludur. Bundan başka çözüm yolu yoktur» demiştir.

Bu fikir, ferdiyetçi ve kulak etkisi altındaki NEP dönemi ekonomisinde, Lenin'in belirttiği sosyalist eleman olarak ağırlık merkezini teşkil edecek ve yön verecek sistemi ifade ediyordu. Köyde kooperatif ticaret ve kooperatif üretime verilecek kredi konusunda atılan adımlar, köy ekonomisinde önceden tarım kooperatifleri nin yaptığı etkiden çok daha fazla bir etki yaptı ve yeni problemler çıkardı ortaya. Kooperatif üretimi önceden belirttiğimiz gibi, başarılı olmamıştı. 1920 den itibaren kooperatifleşme ağır gitmiş, fakat hazmettirilerek ve ağır ağır devam ettirilerek yürütülmüştü. 1924 de tarım kooperatiflerinin resmi üye sayısı 2-3 milyon arasındaydı veya tüm köylünün %10'unu kapsıyordu. 1928 de bu rakam 10 milyona veya tüm çiftçi sayısının yarısına ulaştı. Bunların 2/3'ü 10.000 ticari birliğe men suptu ve 800.000 kadarı süt kooperatifleri gibi ortak makina kullanan çeşitli üretim birliklerine bağlıydılar (140a). 1924 de kurulan Tarım Bankası kredi temini hususunda etkili bir yol oynadı, daha sonra çeşitli cumhuriyetlerde üç Tarım Bankası kuruldu. Bu banka, tarıma verilecek uzun vadeli kredileri bütçeden temin ediyordu. Kooperatif üretime doğru yürütülen bu gelişme yeni politikanın temelini teşkil ediyordu. Bu politika, Lenin'in köylü-işçi ittifakı prensibinden şaşmaksızın, orta çiftçi ile işbirliği esasına göre yürütülüyordu. Kooperatif üretim konusunda ihtisas kazanan, bilgisi artan çiftçiler diğerlerine nazaran üstünlük kazanıyorlardı. İzlenilen bu amaç,kooperatif üretimde alım-satım, makina kiralaması gibi kooperatif metodlarda tecrübeli çiftçiyi çoğaltmaktı. Köylü kurulan örnek kooperatiflere doğru itilecekti. Kooperatif çiftçilik, önceleri üç şe-

140a) G. M. Krzhishanovski (Piatiletnii Plan Narodno — Khoziaistvennova Stroitelstva S.S.S.R., S. 59-60).

kilde uygulanıyordu. Birincisi komün şeklindeydi, yani üyeler yalnız beraberce üretim yapmıyorlar, aynı zamanda bir arada yaşıyorlardı. İkincisi, artellerdi ki, bunlarda üyeler kendi konutlarına ve bahçelerine sahip tiler, fakat ekili toprak ve araçlar ve üretim ortaktı. Üçüncüsü, her ailenin kendi ekili toprağına, tarım araçları ve hayvanlarına sahip olduğu, fakat toprağın ekiminde ortak çalıştığı ve üretimden kendi toprağı oranında pay aldığı ortak tarım birliği veya TOZ idi.
1920 denberi kurulan kooperatiflerin çoğu birinci tiptendi. Bu tip köy geleneklerini kökünden kazıyordu, fakat buna katılanların çoğu şehirden köye gelmiş kişiler olduğu için başarılı olamıyorlardı. Bu defa ikinci tipler ele alındı ve bunlar üzerinde en çok durulan tip kooperatifler oldu. Artel tipi kooperatifler hem köy yaşantısının geleneklerini koruyor ve hem de modern makinalı tarım için yetiştirici bir temel teşkil ediyordu. Artel ler, ferdiyetçilik ile ortak üretim arasında bir geçiş, bir köprü teşkil ediyor ve kollektif çiftlik hareketinde bir model oluyordu. Aynı zamanda ferdi çiftçilerle belirli ürün karşılığı kredi ve mamûl madde temin eden sözleşmeler yapıldı. Bu yeni çiftlikler küçük topraklarda elverişli olmayan makinayı geniş çapta kullanma avantajına ve üretimin %30 kadarını pazara gönderebilme imkânına sahiptiler. Bu oran, orta ve küçük çiftliklerde %11-12 kadardı. Deneyler, bu kollektif çiftliklerde pazar fazlası ürün elde etmenin yakın gelecek için, her bir toprak ünitesinin veriminde artış sağlanmasından daha önemli olduğunu göstermiştir. Bu metodlarm eskisi en çok iş gücü tasarrufunda görülüyordu. Bu çiftliklerde çalışanlar için kendi bahçesinde kendi ihtiyacı için veya mahalli pazarlarda kendi bahçe ürününü satmak için yeterli zaman kalıyordu, hattâ çiftlik üyeleri belirli mevsimde civar fabrika ve inşaatlarda sezon işçi si olarak çalışma imkânına sahiptiler. Böylece sanayi-

nin ihtiyacı olan iş gücü de sağlanıyordu. Kollektif tarım hareketinin ilk anlarda pek hızlı geliştiği sanılmasın. Birinci beş yıllık plân, 6 milyon çiftçiyi, yani tüm çiftçinin 1/4'ünü kapsayacak şekilde plânlanmış ve 1933 de ise ekili toprakların %15 ini kapsama amacı izlenmişti. Birinci beş yıllık plânda «kollektif çiftliğin temel teknik prensiplerinin henüz kesin olarak formülleştiril mediğine» değinilmişti. Kollektif tarımcılık, genişleyen sanayi ve sanayi nüfusunun ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve bu alandaki güçlükleri çözümlemek için uzun vadeli gelişme isteyen bir çözüm yolu idi, tahıl alanındaki kıtlık gibi ivedi ve kısa vadeli problemler tabii yine mevcut olacaktı. İşte bu kısa vadeli problemleri çözümlemek için yani fazla pazar üretimi elde etmek için bir yandan kollektif çiftlikleri geliştirirken, diğer yandan da geniş çapta devlet çiftlikleri kurmak gerekti. Bu «tahıl fabrikalarının» yeni ekim elemanlarını genişletmek, özellikle buğday ekimi alanlarını, örneğin kuzey Kafkasya, doğu Volga, Sibirya ve Kazakistan gibi bölgelerde yeni toprakları ekime açarak, ekili toprakları genişletmekti. Bu çiftlikler, üretimlerinin %60'ını pazara gönderebilme avantajma sahiptiler. Bu Sovkhoz çiftliklerinin hedefi, bir kaç yıl içinde kapsadıkları toprakları üç misline çıkarmaktı. Böylece Sovkhozlar bir buçuk milyon ton gibi, tüm 1928-29 yılı tahıl üretiminin 1/5'ini elde etmişlerdi. Bu arada Zernotrest adı ile bir tahıl tröstü kuruldu ve 150 tahıl çiftliği bu kuruluşun kapsamına alındılar (140b). Bu tedbirlerin sonucu olarak, ilk beş yıllık plân döneminde, yani 1933 yaz ayların da tahıl ürününün 2/5'i devlet ve kollektif çiftlikler vasıtası ile elde edilmiş olacaktı. Bu dönemin ilk yılların-

140b) J. Stalin ve L. Kaganovich, «Otchet Tsentralnov) Komiteta XVI Siezdu V.K.P.»

da ümit edilenden daha iyi sonuçlar elde edildi. 1929-30 da devlet çiftliklerinin elde ettiği ürün 1933 hedefini aşıyordu. Bu sırada parti «1933 hedefinin iki misli» parolasını verdi. 27 Temmuz 1930 da 16. parti kongresinde Stalin'in verdiği rapor programın muhteşemliği hakkında fikir verir: «Tahıl tröstünün kapsadığı alan bu gün Arjantin'in tüm ekili topraklarının kapsadığı alan kadardır ve Kanada'nın tahıl ekimine ayrılan topraklarından 1 milyon hektar daha fazladır.»

Bu çapta geniş çiftlikleri, özellikle sert step toprak larını tarıma elverişli hale getirmek için traktör ve tarım makinaları ile donatmak ve icap eden yatırımları yapmak için her imkânın zorlanması suretiyle bu dev çiftlikleri çalıştırmak mümkün olacaktı. Göreceğimiz gibi ilk beş yıllık plân tarım alanına, özellikle sosyalize sektörlere geniş yatırımlar yapmıştı. 1929-30 yılı kontrol rakamları tarım alanına bir önceki yılın 2,5 misli ya tırım yapıldığını gösteriyor. Bunun 2/3 ü devlet çiftliklerine, 1/10 u kollektif çiftliklere, 1/4 ü de özel sektöre yapılmıştı. Bu, makina sanayinin çabuk gelişmesi ve Harkov, Chelyabinsk ve Stalingrat'da yeni traktör fabrikaları sayesinde mümkün oldu. Bu traktörler öncelik le yeni devlet çifliklerine veriliyordu. Devlet çiftliklerine (Sovkhoz) başlıca donatım aracı olarak traktör verilirken, kollektif çiftlikler yeni buluş olan ve çiftliğin traktör bakım işlerini yürütmek üzere personeli ile beraber sağlanan traktör istasyonları ile donatılıyordu. Bunun karşılığında o çiftlik hasat sonunda üründen bir miktar tediye yapıyordu tröste.

Bu traktör istasyonları, batı Ukrayna'daki Shevchenko devlet çiftliği yardım ile «Markevitch» tarafından geliştirilen bir proje idi. Bu buluş hem azami tasarruf sağlıyor, hem de tarım makinalarının iyi bakılmasını ve dolayısı ile onlardan en iyi şekilde yararlanılması-

nı sağlıyordu (141). Bu yeni projeye ayrılacak yatırım konusu yeni tartışmalara yol açtı. Zernotrest tröstü, çiftliklerin makinalaştırılması için icap eden yatırımı her sürülen hektar başına 80 ruble olarak hesaplıyordu (ki bu miktar Amerikalı tarım uzmanı Campell'in büyük çiftlikler için hesapladığı rakkama yakındı). Veya ürün alınan her bir hektar toprak için 150 ruble işletme sermayesi şeklinde de hesap edilebilirdi bu rakkam. Bununla beraber Markevitch, batı Ukrayna'da traktör istasyonlarındaki deneylerinden, bu rakkamın 1/4 ünü bile aşmadığım ileri sürüyordu.

Hükümetin, küçük çiftçileri sosyalize tarıma geçiş için köprü ödevi gören bir kollektif tarım şekli olan Artellere teşvik edici yeni ekonomi politikasında büyük çabalar sarfedilmesine rağmen, varlıklı çiftçi kesimi gene de tahıl pazarında önemli bir rol oynuyordu. Gosplan, bunların daha iyi fiat ümidi ile ürünü ellerinde bekleterek 1927-28 tarım alanında karşılaşılan güçlüklerin başlıca sorumlusu olduklarını açıklamıştır. Tahıl ticaretinin mümkün olduğu kadar serbest olması, şehir ve ihracat ihtiyacının büyük olması bunların yararınaydı ve gittikçe gelişen devlet ürün toplama ve tarım ticaret kuruluşlarının yeni fiat sınırlama sistemi ve serbest anlaşmaları kısıtlayıcı tedbirleri vasıtası ile tahıl pazarında hakim bir duruma geçmeleri bunları endişelendiriyordu. Onlar için, makina istasyonları ile donatılmış büyük çiftlikler rekabeti bozan birer tehlikeydi. Hükümetin amacı, beş yıl içinde bu kollektif çiftliklerin ve devlet çiftliklerinin tahıl pazarında tahıl üretimi yapan çiftçilerin %10'unun elde ettiği miktarı sağla-

141) Tarım Komiserliği 1930 da kollektif çiftliklerde traktörlerden yararlanma süresinin yılda 2500 saate eriştiğini veya Amerikan çiftliklerindeki traktör kullanma süresini dört kat geçtiğini bildirdi. Bu rakkam, geniş çapta tarım traktör istasyonları kurulmadan önceki 1928 yılının rakkamının iki katıydı.

maktı, yani elde edilen ürünün %40'ı pazara ayrılacaktı (142). Bu hareketin amacı, iyi üretim yapan özel çiftlikleri tasfiye edip, yerine devlet çifliklerini geçirmek değil, fakat onların tamamlayıcısı olmak ve devletin tahıl pazarında hakimiyetini ve kontrolunu güçlendirmek ve şehirlerin tahıl ihtiyacını garanti altına almaktı. Fakat yeni üretim tarzı, özel çiftlik ekonomisini kaçınılmaz şekilde dağıtıcı ve önleyici bir mahiyetteydi ve bu durum, 1928-29 tartışmalarında yer alan köydeki sınıf çatışması ve rekabetin keskinleştirilmesi problemini yarattı. Kulakların ve onları destekleyen orta sınıf çiftçi gibi küçük çiftçiye nazaran biraz daha iyi durumda olanların muhalefeti ses vermeğe başladı. Çatışma pasif direnme ve boykottan, kollektif çiftliklere verilmesi lazım gelen hayvanları öldürmeğe ve yeni kurulan çiftlik personeline aktif saldırmalar, öldürme teşebbüsleri tertiplenmeğe kadar ileri gidiyordu. Bu çatışma ilk önceleri kulaklara karşı ihtiyatlı davranıştan ileri gitmiyordu. 15. parti kongresinden sonra kulaklara verilen imtiyazlar bile geri alınmadı. 1928 yazında meydana gelen tarım buhranı sebebi ile, gizlenen stokların araştırılması ve basılması bir zorunluluk yarattı ve sonunda ilk beş yıllık planın 2. yılında, kulaklara tanınmış olunan işçi istihdamı, kiralama ve tahıl ticareti gibi imtiyazların kaldırılması, bunların bir sınıf olarak tasfiyesine yol açtı. Kulaklara karşı girişilen bu hareket önceden verilen imtiyazları kaldırdığı gibi köy Sovyetlerine, kulakların ellerindeki makina, tarım aracı, araba ve tarımda işe yarar diğer mallara kollektif çift-

142) Kolhozların yalnız başına, gömüş olduğumuz gibi, pazara gönderilen tahıl üretiminin % 20'sinden fazlasını temin etmesi plânlanmıştı. Diğer tarımsal ürünler için bu miktar daha düşüktü. Kolhoz ve Sovkhoz'ların 1933 yılı içinde ortaklaşa pazara sevkettikleri ürünün, tüm pazar ürünlerinin 1/5'ini bulacağı tahmin ediliyordu.

lik adına el koyma yetkisi veriyordu. Bu kanun bir izin den öteye gitmiyordu, kısa süre içinde tavsiyeler süratle yerine getirildi. Tarım Komiseri Yakovlev tarafından verilen bir beyanatta, 1930 yazında kollektif çiftliklerin sermayelerinin %15'inin bu el konulan mallardan elde edildiği açıklanmıştır. Karşı gelenler tutuklanıyorlardı.Bu karşı direnişlerin yoğun ve şiddetli olduğu güney doğu bölgelerinde daha sert tedbirlerin alınması na sebep oldu. Özellikle, 1929-30 kış ve bahar aylarında tanınmış yazar Sholokhov'un romanlarında dil getirdiği sahneler cereyan etti ve o yıl, yeni tip Sovyet köyünün doğduğu yıl oldu. Doğum güç oldu, ebe ise zorluydu. Fakat bu bir kaç ay'ın, 20. asrın Asya ve Avrupa ekonomi tarihinde dönüm noktası olduğu kabul edilebilir.

FASIL 10

BİRİNCİ BEŞ YILLIK PLÂN 10. BÖLÜME EK SOVYET SANAYİ İSTATİSTİKLERİ

I

«İlk kontrol rakkamları» yılı olan 1926 da, Gosplan'a birinci beş yıllık plânı hazırlama ödevi verildi. Hazırlık çalışmalarını teşkilâtın Ekonomi İstatistik Dairesi yapıyordu ve şimdi akademisyen olan Prof. Strumilin'in başkanlığında koordinasyonu ve çalışmaları yönetmek üzere Gosplan teşkilâtında Perspektiv Plânlama Merkez Komisyonu kurulmuştu. Mart 1926 da, ülkenin çeşitli yerlerinden gelen plânlama işçileri kongresinde, 1925-26 ile 1929-30 arası için ilk hazırlık plânı tartışıldı.

Bir yıl sonra, Mart ayında revizyondan geçirilen plân (1926-27 ile 1930-31 arası Sovyet ekonomik gelişmesinin perspektivi) başlığı altında, ikinci plânlama işçileri kongresine sunuldu. Bunu izleyen iki yıl içinde bu konu, beş yıllık kesin plânın ortaya çıkmasına kadar çeşitli tartışmalara, düzeltmelere sebep oldu.

1926-27, yılı mevcut kapital donatım imkânlarına dayanılarak hazırlıkların tamamlandığı ve ekonomik politika programının başlangıç döneminde girişilen yeni inşa sayesinde, sanayinin ihtiyacı olan kapital donatımını genişletmek probleminin çözümlendiği bir «yeniden inşa yılı» oldu. Bir önceki Aralık ayındaki 14. parti kongresinde, ülkenin sanayileşmesi ve bunun yanında gelecek yıl için sağlam bir temel teşkil edecek ağır sanayinin bağımsız olarak geliştirilmesi kararlaştırıldı. 1926 Kası ayında 15. parti kongresinde alınan karar, gelecek yıllar içindeki bütün çabaların ülkenin kapital donatım stokunun arttırılmasına yöneltilmesi ve ekono-

minin yeniden inşasının daha yüksek tekniğe dayandırılması kararı ile pekleştirildi. Bu kararda, «sanayileşmenin ilk döneminde göze çarpan problem ve başlıca güçlük, bu yeni inşa döneminin sonuçları pazara intikal edinceye kadar geçecek birkaç yıl içinde, kapital donatımında yapılacak giderler bakımından ülkenin ekonomik sistemi için ağır çabalara ihtiyaç göstermesidir» deniliyordu. Bu kaçınılmaz dönem içinde, kalkınmanın şekli ve çapı, ekonomik hayatın bütün dallarında etki yapıcı bir durum yaratacaktı. Ana kalkınma plânı, ekonomik politikanın bel kemiğini teşkil ediyordu ve mevcut duruma adapte edilmesi icap eden yenileşme ve değişmenin yer aldığı dönem, koordinesizliği hiçbir şekilde kaldıramazdı. Ekonominin herhangi bir sektörüne yapılacak yatırım kararları uzun süreli kalkınma dönemi ile ilgili olacaktı. Beş yıl, plân perspektifinin, gelecek yıllarda daha güçlü teknik projelere dayandırılmasını mümkün kılacak bir süre olarak seçilmişti. Bazıları, gelişme açısından 10-15 yıllık bir plân süresi teklik ediyorlardı, bu arada 15 yıllık bir genel plân hazırladılar (143). Amaç, ilk basamakta perspektif plânın ve çeşitli ekonomik organların ve sanayinin gerek beş yıllık süre, gerekse içinde bulunulan yıl için kendi özel programlarının ayrıntılarını tesbit ettikleri bir çerçevesini ve iskeletini teşkil etmekti.

Bu plân tasarısı rakkamları alındıktan sonra ekonomi bölümlerinin ve sanayi kuruluşlarının yıllık kontrol rakkamlarına uygun bir beş yıllık plân üzerinde yeni çalışmalara girişilmişti. Bu ilkel plân tasarısı, genel ve nihai plânın son şeklini alması için ve öngörülen

143) Örneğin, A. M. Sabsovitch (plân Khoz. 1929 No 1) Genplan diye adlandırılan tasarı, Prof. Osadchi ve Oganovski tarafından hazırlanmıştı ve 1941yılına kadar milli gelirin iki misli yükseltilmesini ve bu süre içinde sanayi gelişmesinin hızında azaltmayı öngörüyordu.

dönem içinde, sosyalist sermaye birikiminin genel temposunu olduğu kadar, ekonominin başlıca kollarındaki gelişme hızları ve aralarındaki ilişkilerle de ilgili kilit rakkamları ihtiva eden yol gösterici direktifler olarak tanımlanabilir. Fakat program yapımı, programı önceden kararlaştırılan sıraya göre yürümedi. 1927 yazında, perspektif plâna dayanan mahalli progamlar az miktarda da olsa elde edilmeğe başlandı. 9 Haziran tarihli (Ekonomicheskaia Zhizn) dergisi «belirli süre hedef olarak alınmazsa ve güven sağlamada başarılı olunmazsa plânlı ekonomi imkânsızlaşır» demekteydi.

İki büyük cumhuriyet olan Rusya ve Ukrayna, ne Gosplan projesine ait ve ne de kendi programlarına ait hazırlıkları tamamlayamadılar. Diğer cumhuriyetler ancak bazı bölümler için programlar hazırlayabildiler. Birliğin başlıca ekonomik organlarından, aralarında Vesenkha ve Ticaret Komiserliği de dahil olmak üzere ses çıkmıyordu ve plânla ilgili esaslı bir çalışma göstermiyorlardı. Bu organların Gosplâna ulaştırdıkları bilgiler de iyi hazırlanmamış ve geç sunulmuş bilgilerdi. Ekonomide santrafuj (merkezkaç) eğilimleri, 1927-28 yılına ait plânı teşkil eden elemanların, Gosplânın direktiflerine pek uygun olmayan şekilde çalışmalarına sebep olacak kadar fazlaydı. Vesenkha, Gosplânı beklemeden 1927 Ocak ayında sırf sanayi ile ilgili olan bir beş yıllık plân tasarısı hazırladı (Kuibişev'in teklifi ile). Bu plân, değişik fiat esasına göre hazırlanmış ve sanayinin değişik bir şekilde tanımlanmasına dayandırılmıştı (144). Bu tasarı, 1927-28 yılı kontrol rakkamları üzerinde bir sonraki yıl sonunda hazırlanan Gosplân pers-

144) Perspektif plân altın ruble esasından hesaplamıştı. Vesenkha ise 1926-27 yılının fiatlarının değerlendirilmesinde chervonetz rublesini esas almıştı. Vesenkha aynı zamanda, sanayii iki gruba ayırmıştı. A grubuna ise tüketim eşyası imalâtı giriyordu, (İ. Gladkov).

pektif plânından daha etkili oldu. Bu tasarı ağır sanayie önceki tasarılardan daha fazla önem veriyordu

Fakat bu sıralarda genel plânın olgunlaşmasını önleyen başlıca faktör, bundan önceki son iki bölümde açıklandığı gibi ekonomi politikasının ilk prensibleri üzerinde sürüp giden keskin tartışmalardı. Prensipler üzerindeki tartışmalar, plânlama komisyonundaki uzmanlar arasında da devam ediyordu. Perspektif plân nihayet sağ kanat tezlerinin yenilgisi ile sonuçlandı (145). Perspektif plân, tarımda mevcut yapının dönem süresince değişmeden kalması, başlıca ağırlığın sanayie verilmesi, sanayinin ise bu süre içinde, tarım alanındaki şartlarla ve köylünün pazar için üretim yapma yeteneği ve çabası ile sınırlı olduğu gerekçesi ve görüşleri ile kabul edildi. İlk plân tasarısını hazırlayanlar şöyle konuşuyorlardı: «Mevcut ekonominin yeniden düzenlenmesi belirli bir dönem içine sığdırılamaz, devamlı bir süre içinde cereyan eder. Başlıca çabalarımız sanayi cephesine yöneltilmelidir, fakat tarım alanının da büyük önemini unutmamak şartıyla...».

Plân uzmanları devlet ve kollektif çiftliklerin bütün ekonomi alanında büyük bir rol oynayacağını belirtiyorlardı (146). Bu düşüncede olan plânlama uzmanları Vesenkha'nın hazırladığı tasarıya karşıydılar ve bu

145) 1927 de plânlama işçilerinin 2. kongresinde bir sağ kanat tarım uzmanı olan Prof. Oganovski şöyle konuşuyordu: Bay mahsül, yoldaş mahsül, vatandaş mahsül, işte ülkenin efendisi odur. Sanayi gelişmesi, ulaştırma, dış ticaret ve herşeyin gelişmesi ona bağlıdır. Ülkemiz bir tarım - sanayi ülkesi olmak zorundadır» (İ. Gladkov).

146) İlk perspektif plân tasarısı, 1926 - 27 den 1930 - 31 yılına kadar % 70 oranında bir sanayi üretim artışı öngörmüştü. İkinci tasarı ise, bu oranı 1927 - 28 arası için minimum % 78, maksimum % 103 olarak tesbit etmiş ve yatırım seviyesi bakımından da nihai plânın yarı oranını esas almıştı, (S.G. Strumilin, Plân. Khoz. 1929 No. 1).

tasarıyı hayali olmakla suçluyorlardı. Bu çeşit tartışmalardan sonra oy birliğine varılan plânın yapılması mümkün oldu. İlk perspektif plânın ortaya çıkmasından iki yıl sonra ve bir seri tasarı, direktif ve yine tasarılardan sonra 1928 de ilk beş yıllık nihai plân meydana geldi. 1928 Ağustosunda Gosplân, «Ağustos yayını» diye bilinen ve 1928 güzünden 1933 güzüne kadarki dönemi içine alan beş yıllık plânın kabataslak yeni modelini yayınladı. Bu model iki farklı değişken kabul ediyordu. Birincisi minumum değişken (variant) ki, beklenmeyen, kesaba katılmayan durumların ortaya çıkması ihtimaline dayandırılıyordu, diğeri maksimum veya optimal değişkendi ki, bu da daha iyimser bir tahmine göre hazırlanmıştı. 1929 ilkbaharında ilk beş yıllık plân olarak hükümet tarafından onaylanan plân, bu ikinci tahmine dayandırılmıştı. Bu optimal değişkenli tasarının baş tarafında şu varsayımlara dayandırıldığı açıklanmıştı: a) Bu beş yıllık dönem içinde hiçbir ciddi mahsul buhranı olmayacak, b) Dünya ekonomisi ile daha geniş çapta ilişkiler kurulacak (Merkez Komitesinin mahsul veriminin arttırılması direktifi esas alınarak ve tahılı başlıca ihraç maddesi durumuna getirerek) ve bundan başka beş yıllık plân döneminin başında dışardan daha fazla uzun vadeli kredi elde etme imkânı araştırılacak, c) Milli ekonomik yapıda iki yıl içinde nitelik bakımından keskin bir artma olacak, d) Milli savunma giderlerinde genel ekonomik sistem içinde nisbi bir düşme olacak (147).

Tasarının kilit noktası ağır sanayie hasredilen yüksek yatırım oranıydı. Beş yıllık dönem içinde bütün milli gelirin 1/3 ünün yatırıma ayrılması gibi inanılması güç bir yatırım oram tesbit edilmişti (148). (Bu oran

147) Piatiletnii Plân Nar. Khoz. Stroitelstva S.S.S.R. cilt 11.

148) S.G. Strumilin, Sotsialnie Problemi Piatiletki S. 42-53; Birmingham üniversitesi Rusya enstitüsünün 3 No. lu Memorandumu.

1914 den önceki Rusyasındaki yatırım miktarının 2,5 katı ve gene aynı tarihte İngiltere'nin yatırım miktarının iki katı kadardı). Bu yatırımın 2/3 ü ağır sanayie yapılıyordu. Yatırım, yalnız inşaata ayrılan iş gücü miktarına ve kaynaklara göre değil, fakat inşaata tahsis edilmesi icap eden iş gücünün bu tahsis süresinin uzunluğu veya üretim hedefine ulaşmadan ek bir iş gücü ve kaynak talebine lüzum bırakmıyacak şekilde bir iş gücü ve kaynak yatırımı sağlayan süre de gözönüne alınarak hesaplanır.

Beş yıllık plân, stepte enerji istasyonlarının ve çelik fırınlarının yükselmesi sonucu meydana gelecek sanayi ürünü artışı ve kaynakların biriktirilmesi ile iş gücü ve kaynakların ilk tahsis edildiği başlangıç noktası arasındaki dönemi kapsıyordu. Sovyet ekonomisi, ekim zamanı ile ürünün alındığı zaman arasında oldukça uzun bir bekleme dönemi geçirmek zorundaydı. Çoğunlukla, bu yüksek yatırım oranının, tüketimde tam bir düşme pahasına tesbit edildiği zannedilir. Bu yanlış bir hükümdür. Orinal plân yapıldığı sırada hiç bir şekilde bu görüşle hareket edilmemişti. Optimal hadli plân, dönem içinde milli gelirin paylaşılmasında % 77.4 den ancak % 66.4 e kadar bir tüketim düşmesi olurken, perakende fiatlarda % 20 oranında bir düşme kaydedilmek suretiyle her yıl cari değer ölçüsü ile milli geliri teşkil eden değerlerde % 40 oranında bir artış sağlanması şartıyla tüketimde, gerçekte % 75 oranında bir yükselme sağlanacağı hesaplanarak hazırlanmıştı. Her geçen yıl içindeki mevcut fiatlarla ifade edilirse yıllık net yatırım 3 misli artıyordu ve bu artış gerçekte daha fazlaydı. Bu durum arka sayfadaki tabloda daha iyi ifade edilmektedir.

Plân ve yıllar değişkenleri	Milli Gelir		2. sütunun % si	Brüt yatırım	Amortisman	Sabit ve işletme sermayelerindeki birikim	2. sütunun % si	Sabit sermaye büyümesi	2. sütunun % si
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1927-6 Minimal değişken	24.7	20.0	80.1	7.99	3.33	4.66	18.9	3.72	15.1
1928-9	27.5	21.3	77.4	9.70	3.48	6.22	22.6	4.64	16.9
1929-30	30.5	22.8	74.9	11.37	3.70	7.67	25.1	5.84	19.1
1930-31	33.5	24.5	73.0	13.04	4.00	9.04	27.0	6.87	20.5
1931-2	36.9	26.7	72.4	14.58	4.38	10.20	27.6	7.68	20.8
1932-3	40.6	29.6	73.0	15.76	4.81	10.95	27.0	8.54	21.6
Beş yıllık dönem toplamı	169.0	124.9	73.9	64.45	20.37	44.08	26.1	33.57	19.9
Optimal değişken 1928-9	27.5	21.3	77.4	9.70	3.48	6.22	22.6	4.64	16.9
1929-30	30.9	22.2	71.8	12.41	3.70	8.71	28.2	6.47	20.9
1930-1	34.8	23.6	67.9	15.22	4.04	11.18	32.1	8.23	23.6
1931-2	38.7	25.8	66.8	17.34	4.49	12.85	33.2	9.39	24.3
1932-3	43.3	28.8	66.4	19.55	5.01	14.54	33.6	10.96	25.3
Beş yıllık dönem toplamı	175.2	121.7	69.5	74.22	20.72	53.50	30.5	36.69	20.9

Plânın maksimum değişkenliği, minimum değişkenlisine nazaran tüketimde daha fazla düşme öngörülerek hazırlanmıştı. Plân mimarlarından Prof. Strumilinin değindiği gibi, «Eğer 1932-33 yılındaki tüketim, 1927-28 yılının fiatları ile ifade edilirse 35.5 milyarlık bir minimum had ve 37 milyarlık bir maksimum hadlik rakkama ulaşırız... Beş yıl içinde tüketimde minimum değişken için % 58 lik ve maksimum değişken için ise % 66 lık bir artma elde etmiş bulunuyoruz...». Tüketimle ilgili olarak yapılan bu ilk tahminler uygulamağa uymadı. Sebebi, plân yapılırken gözden kaçan elverişsiz faktörlerin ortaya çıkmasıydı. Bunların başlıcası, özellikle kollektivizm kampanyasına karşı kulakların kışkırtmasıyla köylünün besi hayvanlarını geniş çapta katliama girişmeleri idi ki, bu olayların sonucu, bir süre et ve süt sıkıntısı yaratıldığı gibi, tarlada kullanılan hayvan bakımından da kıtlığa sebeb olmuş, ülkenin dünya pazarlarındaki fiat hareketleri bakımından dış ticaretini baltalamış, dünya ekonomik buhranı sonucu, ülkenin ithalât kapasitesini keskin bir şekilde daraltmıştı. Bundan başka, Japonların yayılma siyasetinin ifadesi olan Tanaka Memorandumunun yayınlanması, doğuda artan bir savaş tehlikesine karşı ağır sanayie yapılan yatırımın (Piatiletkav Chetire Goda: Beş yıllık plân 4 yılda) sloganı ile artmasına sebeb olmuş ve ağır sanayi hedefleri aşılırken, bu durumdan tüketim eşya sanayi zarar görmüş ve tüketim eşya üretiminde düşme olmuştu. Böylece şartlar ilk tahminlerin elverişli havasını bozmuştu. Şartlar, yalnız maksimum değişkenli plân bakımından değil, minimum değişkenli plân bakımından bile elverişsizdi.

1930 da mahsul durumunun ihtilâldenberi en yüksek seviyeyi bulduğu gerçekti. Fakat 1931 yılı doğudaki bölgelerde mahsul bakımından fena geçmişti ve 1932 yılı da bu konuda normalin altındaydı. Dış ticarette

uzun vadeli kredi bakımından bir ilerleme kaydedilmemiş, hattâ daha da kötüleşmişti. Makas buhranı sonucu tarım ürünü fiatlarının sanayi ürünü fiatlarından aşağı düşmesi, ham madde ihracatçısı ve mamul madde ithalâtçısı olarak Sovyet ekonomisi için elverişsiz bir ortam yarattı. 1929 ve 1931 de dünya pazarlarındaki ham madde fiatları % 20 ve % 30 düşüklük göstermiş, mamûl madde fiatları ise % 10 ve % 20 düşmüştü. Buğday ve pirinç fiatları % 60 düşmüştü. Dış ticaret durumu bakımından ham madde fiatlarının altına düşmesi durumu daha da fenalaştırabilirdi. Rusya ihracatının fiatları, 1931 in ilk yarısında bir önceki yıla nazaran % 30 ve ithalât fiatları ile % 20 bir artış göstermişti. Bu yıllarda, artan inşaat donatım malzemesi ithalâtında bir kısıntı yapmaksızın belirli tüketim eşyası üretimine yarayan hammadde ithalâtında örneğin, tekstilde ham pamuk ithalinde bir kısıntı yapmak zorunlu olmuştu.

Ham pamuk ithalinde 1928 rakkamlarına göre 1/3 oranında bir azalma olmuştu. Aynı zamanda iç tüketimde kullanılan tütün, kereste, kibrit ve süt gibi maddelerin ihracı zorunlu olmuştu. Gosplânın, savunma giderlerinde azalma olacağı tahminlerinin aksine, bu giderler plân döneminin son yıllarına doğru artış kaydetmişti. Sovyetler Birliği gittikçe büyüyen savaş tehlikesi karşısında ülkenin savunma gücünü pekleştirmek amacı ile savunma programında bir arttırma yapmak zorunda kalmıştır. İş verimindeki artış bakımından olaylar, plânda bir takım yanlış hesapların yapıldığını göstermişti. Bunun daha önce nazara alınmamış, beklenmeden beliren savaş tehlikesi ve dünya ekonomik buhranı ile ilgisi yoktu. İş verimindeki gelişme, yüksek bir yatırım oranına yol açan yeni fabrikalar ve donatım imkânlarının arttırılması, çalışmada ve sanayinin teşkilâtlanmasında daha rasyonel metotların uygulanması

esasına dayandırılmıştı. Başarılı bir organizasyon ile birçok yeni fabrikanın inşasının hızlandırılması ve yüksek bir verim elde edilmesi kadar özellikle, inşaat işinde rasyonel metotların uygulanması ile bu hızlanmanın elde edileceğine dair bir iyimserlik mevcuttu. Fakat işçi başına düşen üretim veriminin iki misli artması beklenirken, 1932 nin sonunda gerçek iş verimi artışı % 41 den fazla değildi, (ağır sanayide bu artış % 53 idi) (149).

Bu artış, sanayi ürünleri toptan fiatlarında % 20-25 bir düşme esasına dayandırılarak hesap edilmişti. İş verimi artışındaki umulmayan bir gecikme Stalin'i 1933 Ocak ayında ortaya bir slogan atmaya yöneltmişti, «yeni inşa dönemi için zorunlu olan şevk ve heyecan yetersizdir... Bu heyecanı ve şevki arttırmak zorunludur.» (150). Bu slogan ikinci beş yıllık plânda meyvesini vermişti. Hesaplardaki beklenmeyen durumlardan doğan yanlışlıkların zorunlu sonucu olarak sanayide, üretim programının yerine getirilmesi için önceden bütçede hesaplanandan daha geniş ölçüde iş gücü kullanmak icap etmişti. Esas plân, sanayide işçi sayısının 1/3 oranında artışını ve bütün ücretlerde % 40 oranında bir artışı öngörüyordu. Gerçekte 1932 yılı sonunda, yapı işçileri sayısı 1928'e nazaran dört misli artarken, sanayi işçisi sayısı iki misli artmıştı (151). Bu durum bir bakımdan lehde idi. Çünkü fazla iş gücünü, işçi çekmek için birbirleriyle rekabet eden kuruluşlara yöneltmek imkânı genişti. 1930 dan itibaren işçi kıtlığı çeken sana-

149) Bu durumu köylerden sanayie akan ham iş gücü yaratıyordu, fakat işgücü verimini hesaplanan oranda arttırmada uğranılan başarısızlığın da bu problemde rol oynadığı bir gerçekti.

150) C.C. ve C.P.S.U. kontrol komitesi ortak toplantısındaki rapor. 7 ocak 1933.

151) Trud V.S.S.S.R.: Statisticheski Spranvochnik (A.S. Popov, 1936);. Beş yıllık plânın gerçekleştirilmesi, S. 286.

yi alanları çoğalmıştı. Fakat bu durum, bir yandan da sanayide ücretlerin yükselmesi, tedavüldeki para artışının ve dolayısı ile sanayi ürünleri maliyetinin plânda öngörülenden daha yüksek tutulmasının ve aynı zamanda şehir nüfusunun perakende eşya taleplerinin artması ve eşya kıtlığının ortaya çıkmasının başlıca sebeplerinden biri oldu. Esas plân, ücretlerde % 50 oranında bir artışı hesaplamışken, yıllık ortalama ücret iki katı artmıştı. Bu oran, iş verimi artışının iki buçuk katıydı. Ücretlerde bu derecedeki artış oranının sebepleri karışıktı. Bu, kısmen dönemin başlangıç yıllarında sanayie gayet cömertçe yapılan ve çok elâstiki olan kredilerden ileri geliyordu. Bu konu hakkında ilerdeki bölümde daha çok bilgi verilecektir. Ücret seviyesindeki ve işçi sayısındaki artış sonucu, ülkenin ödenen ücret ve maaş tutarı önceden tahmin edilenin iki katına çıkmıştı. Sanayi ordusunun önceden kestirilemiyecek ölçüde genişlemesi, büyük ölçüde iş verimi düşüklüğüne yol açtı. Bunun başlıca sebebi köylerden sanayie akın eden ve büyük ölçüde mesken buhranı yaratan ve sanayide organisizliklere yol açan ham ve kalifiye olmayan işçilerdi.

II

Plânın ilk yılı içinde yeni inşa belki de umulandan daha iyi ve düzgün gelişiyordu. Gerçekte, Buharin ve sağ kanat arkadaşlarının değindikleri gibi tüketim eşya pazarındaki arz ve talepte bir denge yoktu. 1929 yılı boyunca tahıl durumu ciddiyetini muhafaza ediyordu ve devlet önceki iki yılda topladığından daha az tahıl elde etmişti. Keten ve pamukda ise devletin fiatları tesbit etmesi sebebi ile % 13.14 lük bir artma kaydedilmişti, fakat tahıl fiatında önceden umulandan daha fazla bir artış olmuştu (152). Bununla beraber, 1930 da bol

152) S. Turetski, «Planovoe Khoziaistvo 1929 No 11 S. 139» A. Averbukh ve A. Briukhanov. Bu yılın ilk aylarında kulaklar

ürün elde edilmiş ve ihraç imkânı doğmuştu. Bundan başka kollektif çiftlik hareketi umulandan daha iyi ve hızlı gelişiyordu. Plân döneminin ilk yılında kollektivizme giden çiftlik sayısı iki misli artmış ve kollektif ekilen toprak miktarı birkaç misli artmıştı. Aynı zamanda bütün ekilen toprak oranı da % 5 artmıştı. Prof. Strumilin, bu önemli sektörde plânda öngörülenden daha iyi sonuçlar elde edildiğini iftiharla ifade etmişti. 1930 yılı başında 4 milyon köylü ailesinin kollektif çiftliklere katıldığı tesbit edilmişti ki, bu miktar bütün çiftçi sayısının 1/5 ini kapsamakta ve plânın 1933 hedefinin 2/3 ünü teşkil etmekteydi. Bundan başka, 1929 yılı ürününü takiben devlet elinde toplanan ürünün önceki yıla nazaran fazlalık gösterdiği görülmüştü. Plânın ilk yılında genişleyen devlet ve kollektif çiftlikler vasıtasıyla gelecek yıl 6 veya 7 milyon tonluk bir tahıl ürünü elde edileceği umuluyordu. Bu miktar beş yıllık plânın 1933 yılı hedefinden daha fazlaydı. Sanayide ise, 1928-29 üretimi beş yıllık plânın öngördüğü miktar olan % 21.5 yerine % 24 lük bir artış göstermişti. Aynı zamanda iş verimlinde 1928-29 da yıllık artış oranı olan % 17 ye erişmişti.

İşte bu iyimser hava içinde, ilk beş yıllık plânın tesbit ettiği kalkınma temposunun üstüne çıkılması kararlaştırıldı. Bu yöndeki ilk hareket 1929-30 kontrol rakkamlarında görülür. 1929-30 yılında kontrol rakkamları, orjinal plânın o yıl için öngördüğü sanayie ve tüm ekonomik sisteme yapılacak yatırım tahminlerini 1/3 oranında yükseltmişti. En ağır revizyonlar, iki misli artış gösteren devlet ve kollektif çiftliklerin ekili toprakları ve bunların elde ettikleri üretim alanında yapıl-

buğday alışverişine hakim olmak ve özel sermaye birikimini arttırmak amacı ile karşı hücuma geçtiler.

dı (153). Bunun sonucu olarak ilk beş yıllık plân, resmen tesbit edilen dönem sonundan 9 ay önce sona erdirildi (154). 1931 yılı sanayideki üretim artışı, aynı yıl için esas plânda tesbit edilen oranın hemen hemen iki katı olmuştu. Örneğin, ilk beş yıllık plânda kömür üretim hedefi olarak 75 milyon ton tesbit edilmişken, 1931 de 83 milyon ton kömür elde edilmişti.

1931 için pig demir hedefi 6.2 milyon ton olarak tesbit edildiği halde, 8 milyon ton pig demir elde edildi. yine 1932 hedefi olan 10 milyon ton yerine 17 milyon ton elde edildi (155). Esas plânda yer almayan birçok yeni inşaata girişilmişti. Kazakistandaki Karaganda yeni kömür ocakları, sentetik kauçuk fabrikaları, Harkov'da yeni traktör ve tarım araçları fabrikaları bunlar arasında sayılabilir. Örneğin, Stalingrad traktör fabrikaları üç veya dört yapı sezonu yerine iki yapı sezonu içinde tamamlandı. Ekim 1928 den Aralık 1932 ye kadar geçen bir süre içinde tüm sınai yatırım, cari para değeri ile beş yıllık plânda tahmin edilenden 1/3, yalnız ağır sanayie yapılan yatırım ise 1/2 oranından daha yüksekti. Ağır sanayie yapılan yatırımdaki bu artış yalnız tüketim eşyası üreten hafif sanayinin azaltılması pahasına değil, örneğin ham madde ithalinin azaltılmasından dolayı tekstil sanayi mamûlâtının piyasada azalmasında olduğu gibi, bu tüketim eşyası ticaretinin yavaşlaması pahasına da elde edilmiştir. Bundan baş-

153) E.İ. Kviring, S. 41 - 66; G.M. Krzhizhanovski (Plan - Khoz, 1929); Kontrolnie Tsifri na 1929 - 30 S. 48 - 49. Bu çiftliklerin ekili topraklarının 1930 da genişliği esas plânın 1933 için aldığı hedefi 2/3 aşmıştı.

154) 1930 da bütün plân ve ekonomik tahminlerde kullanılmak üzere hesaplarda tarım yılı yerine takvim yılı kullanılmağa başlandı.

155) Narodnoe Khoziaistvo S.S.S.R. na Porogo Tretievo Goda Piatiletki kontrolnie Tsifri na 1931, S. 43.

ka, bir bütün olarak sanayie yapılan yatırımın artması, diğer yönlere yapılan yatırımların kısıtlanması pahasına mümkün oldu. Örneğin, sosyalize sektöre yapılan yatırım % 12 bir artış gösterirken, genel olarak ekonomik sisteme yapılan yatırım tutarı, beş yıllık plânın öngördüğü yatırım miktarından azdı, çünkü özel sektör işletmelerde kesin bir çökme olmuştu (156).

1929-30 yılı, inşa temposunun hızlandırıldığı ve kuvvetlerin tarımda kollektivizm kampanyası için savaşa sokulduğu, harekete geçirildiği ve şehirlerden köylere, yeni bir hayat tarzı getirmek ve eski sert geleneksel köy hayatının köklerini yıkmak üzere teşkilâtçı genç komünistlerin gönderildikleri yıldı. Yine bu yıl, sağ kanat muhalefet ve liderleri ile yapılan sert savaş yılı idi. Yine bu yıl ciddi ilerlemeler gösteren kulaklara karşı son hücumun yapıldığı ve Stalin tarafından 15. parti kongresinde ortaya atılan, tarımda gönüllü kollektivizm hareketinin başlangıç yılı idi. Bu yıl, tahmin edilenden çok fazla bir şehir ve sanayi nüfusu artışının, perakende pazarında kıtlıklar ve ekonomik çevrede keskin güçlükler yarattığı yıldı. Fakat eğer, izlenen bu ekonomi siyasetinde destan yaratıcı kararların verildiği bu yılların atmosferini anlamak zorunluluğunu duyuyorsak, genellikle üzerinde durulmayan bir nokta üzerinde durmamız lâzımdır. Sovyet ekonomisinin eriştiği durum, tarihi gelişim olayı içinde zorlama, itme ve basamakları hızla atlama ile elde edilmiştir. Tarihi akışın biriktirdiği ve kristalize ettiği tüm atalet içinde duran güçler birden, ani bir hareketle parlamıştır. Hiç şüphe yok ki, bu zorlama ve iteleme yolunda, 1917 de Lenin'in düşündüğü gibi yine askerî bir strateji izleniyordu. Bu durumda normal gelişim geleneklerinin ve

156) Birinci beş yıllık plânın gerçekleştirilmesi, S. 270. Ağır sanayie yapılan yatırım % 86 iken, hafif sanayie yapılan yatırım % 14 idi.

kanunlarının bir kenara itilmesi gerekti. Ekonomik hedeflere ulaşma artık bir iştiyak, bir teşvik ortamı ile sağlanabilirdi. Bütün bunlara, bir de yakın savaş tehlikesi de eklersek, o yıllarda Sovyet ekonomisinin zamanı altüst eden hızım ve risklere meydan okuyan karakterini daha iyi anlamış oluruz. Yine biz bu yılları, mevcut olmadan tarihin yapılamıyacağı inanç ve yiğitlik yılları olarak hatılayabiliriz. Tarımın kollekleştirilmesinin, plânın en zayıf noktasını teşkil ettiği kanısı vardı. Bu konuda orjinal plân şöyle bir ihtiyatlı dil kullanmıştı: «Tarımın kollektifleştirilmesi, bu konuda yapılacak yatırımdan azami verim elde etmenin garanti altına alınması bakımından umulmayan güçlükleri gerektirmektedir. Bu alandaki kollektifleştirmenin teknik prensiplerinin henüz kesinlikle ve açıklıkla formülleştirilmediği bir gerçektir.» (157). Olaylar, kollektifleştirme hareketine ait plânda yer alan tahminlerin ihtiyatlı tutulmadığı, fazla iyimser tutulduğunu göstermişti. Fakat bu olağanüstü olaylar, yanlız diğer yönlerde bir değişiklik yapılmasına, örneğin yeni kurulan çiftliklerin donatım için traktör üretim programının hızlandırılmasına yol açmakla kalmamış, sanayinin gelişmesi için yeni imkânlar da yaratmıştı. Stalin, Kasım 1929 da bu yılı büyük değişmeler yılı olarak selâmlayarak, «sanayileşme yolu ile sosyalizme doğru asırlık Rus geriliğini arkada bırakarak tam istimle ilerlemekteyiz. Bir maden, otomobil, traktör ülkesi oluyoruz. Sovyetler Birliğini bir otomobilin içine, müjiği de traktörün üzerine yerleştirmiş bulunuyoruz... Hangi ülkeni ngeri kaldığını, hangisinin ilerlemekte olduğunu göreceğiz» diyordu (158).

Sanayi tesislerinin kurulması yapı malzemesi ile sı-

157) The Soviet Union Looks Ahead S. 85.

158) Ekim ihtilâlinin 12. yıldönümü münasebetiyle Pravda da çıkan yazı.

nırlı olduğuna göre, tartışmaların ağırlık noktası, metal alanındaki kıtlığın giderilmesi ve ekonomik cephenin zayıf noktası olan ağır sanayii mümkün olduğu kadar çabuk geliştirecek bir yatırım yapmanın gereği üzerinde toplanıyordu (159a) Sovyet ekonomisinin köydeki savaşında yediği en büyük darbe, hayvanların geniş ölçüde katliamı ile ortaya çıkan kıtlıktı. Sovyetler, kulakların sınıf olarak tasfiyesi hareketine karşı giriştikleri bu karşı hücumda, orta çapta çiftçinin önemli bir bölümünü kendi taraflarına çektiler. 1931 de hayvan sayısı 1929 un 1/3 üne düştü. Bu düşüş 1933 e kadar devam etti ve 1933 de durum düzelmeğe başladı. Bu yıldan sonra eski seviyeyi bulmak için çaba sarfedildi ve sığır bakımından 1939 da 1929 seviyesine erişildi, keçi ve koyun sayısı 1931 de 1929 seviyesinin yarısına, at sayısı ise 1/4 e düşmüştü. 1939 da koyun ve keçi ayısı aşağı yukarı 1929 seviyesine erişmişti. Yalnız domuz sayısı bu seviyenin üstüne çıkmıştı. At sayısı halâ 1929 seviyesinin 1/2 si kadardı.

Bu durum sütlü ve etli mamullerde etkisini gösteriyordu ve tarım için gerekli olan hayvan gücü bakımından uzun yıllar traktör, hayvanın yerini alıncaya kadar eksikliği duyulan bir araç oldu. Eğer bir traktör beygir gücü iş kapasitesi bakımından iki gerçek beygir gücüne eşit farzolunursa, traktör ve hayvan beygir gücü bakımından 1932 deki seviye, 1929 yılının 1/6 sına eşitti (159b). Bu durum, plânın bu yıllarda kollek-

153a) 1928 - 29 yılında tuğla ve kereste kıtlığı olduğunu gösteriyordu resmi raporlar. Buna göre, tuğla ve kereste de talebin % 17 si, cam da % 23 ve çimento da % 4 ü karşılanamıyordu. Aynı zamanda siyah metalde talebin % 30'u, beyaz metalde ise önemli bölümü ithalâtla karşılanıyorduysa da talebin % 25'i karşılanamıyordu (I. G. Turovski Plan. Khoz. 1929 S. 35 - 36)

159b) V. P. Timoshenko (Sovyet tarım reorganizasyonu) 1936 - 37, S. 311.

tif çiftlik alanında öngördüğü hedeflere erişilmemesinde şüphesiz en büyük faktör olmuştur. Plân, 1928-32 yılları arasında ürünün % 35 arttırılmasını hedef tutmuştu. Fakat gerçekte bu yıllar içinde elde edilen ürün 1925-28 seviyesinin biraz aşağısında bulunuyordu.

1933 yılında 1928 e nazaran sağlanan tahıl artışını ele alırsak, bunun ekili toprakların artmasından ileri geldiği kadar, acre başına artan verimden de ileri geldiğini görürüz. Ancak, bu tarihten sonradır ki, tahıl üretiminde esaslı bir gelişme oldu. Kollektif tarımcılığın bu zor yıllarda sanayideki gelişmeye yaptığı en büyük yardım, 1932-33 yılında tahıl ve patates üretiminde altı yıl öncesine nazaran iki misli bir artış, pamuk, keten ve yün üretiminde iki mislinden de fazla bir artış elde etmesi olmuştu (160). 1929-30 yıllarında besi hayvanlarının öldürülmesinde, kollektivizm kampanyasında fazla ileri gidilmesinin ne derece rol oynadığını söyleyecek durumda değiliz. Stalin, 2 Mart 1930 tarihli meşhur (Başarıdan başı dönenler) başlıklı mektubunda, kollektivizm hareketinin rıza ile, ikna yolu ile geliştirilmesine karşı ve «bazı bölgelerde» zorbalıkla hareket edenlere şiddetle çatmış ve yermişti. Stalin, kollektif tarımcılık hareketinin yukardan, bürokratik kararlarla yürütülmesi, çiftliklerin kâğıt üzerinde kurulması gibi ve bir yığın amirâne kararların yığıldığı hatalı tutumlardan bahsediyordu (161). Stalin, örneğin Türkistan'da yapıldığı gibi kollektif tarımcılığa katılmak istemeyen köylüyü askerle tehdit ve tutuklama şeklindeki baskı hareketlerine hücum ettiği gibi, «düşmanları güçlen-

160) A. Baykov (Sovyet ekonomik sisteminin gelişmesi, S. 325 - 6)

161) 6 ocak tarihinde Pravda'da, parti merkez komitesinin «kollektivizm hareketinin tepeden kararlarla yürütülmesine» karşı yayınlanan genelgesi. (Osnovnie Directivi Partii iPravitelstva po Khaziaistvennnomu Stroitelstvu, 1931 - 1934 2. 48 - 50).

dirmekten başka işe yaramayan aşırı sol kanadın her tavuk ve buzağın bile sosyalizasyonu talepleri gibi kollektivizm hareketini baltalayıcı, ciddiyetten uzak tutumlara da şiddetle çatıyordu. Stalin, artellerin teşkilâtlandırılması sırasında «ihtilâlcilerin» iş'e kilise çanlarını kaldırmakla başlamalarına istihza ile değinerek, gelişmiş bölgelerdeki kollektifleştirme hareketindeki metotlar ile gelişmemiş bölgelerdeki metotların birbirinin aynı olamıyacağını, özellikle tahıl kıtlığı çekilen kuzey bölgeleri ve Türkistan gibi geri kalmış bir bölgede uygulanacak kollektifleştirme metodunun, ilerlemiş bölgelerdeki metotlara uygunluk gösteremiyeceğini belirtmişti. Stalin devamla, «bölgesel şartlara uyum ile beraber ikna ve rıza ile katılma yolu öncelik alması lâzım gelen en önemli metoddur» diyor ve «üretim araçları ve yapıların kollektif mülkiyeti yanında, kümes hayvanlarının, bahçelerin ve meskenlerin ferdi mülkiyetin tanındığı artellerin, kollektifleştirme hareketinde bir ara yol olarak iyi sonuçlar verdiğini» ifade ediyordu (162).

Bu tarihten itibaren dikkatler, kollektifleştirme hareketinin daha da hızlandırılmasından çok, o ana kadar bu alanda kazanılan yolun sağlamlaştırılması noktasına, partili olmayan orta çiftçinin çiftliklerin önemli kademelerine getirilmesine ve yeni metot ve çiftliğin getirdiği bazı pratik meselelerin çözümlenmesi üzerine teksif edildi (163). İkna metotlarının uygulanmağa başlanmasından itibaren, kollektif çiftliklerdeki köylü sayısında bir azalma görüldü. Mart 1930 da kollektif ;ift-

162) Bu mektup Pravda gazetesinde 2 mart 1930 da yayınlandı, ve 1940 da Stalin'in «Leninizm» adlı kitabının İngilizce baskısında yayınlandı, S. 333 - 8.

163) Stalin'in Pravda'da yayınlanan «Kollektif çiftçilik yoldaşlarına cevap» başlığı ile yayınlanan 3 nisan tarihli makalesinden.

liklerdeki üye sayısı, 14 milyondan Mayıs ayında 5 milyona düştü. Parti tarafından kollektif çiftliğe zorlama ile üye kaydetme metodu terkedilirken ve hattâ ferdî yısında bir azalma görüldü. Mart 1930 da kollektif çiftliklere ferdî çiftçilere oranla daha çok ekonomik kolaylıklar, imkânlar sağlanıyordu. Bu avantajlar arasında örneğin, kollektif çiftliklerde kollektif çiftliğe veya kiliye ait olan besi hayvanlarına uygulanan verginin iki yıl için kaldırılması, sonra elverişli kredi imkânları ve kollektif çiftliklere sıkıntı çekilen mamûl malların temini ve dağıtılmasında kolaylık sağlanması gibi hususlar belirtilebilir. Kollektif çiftlikle devlet arasında bir çeşit akit yapıldı. Buna göre, toprakta devletin intifa hakkının başkasına hiçbir şekilde devredilmemek suretiyle kollektif çiftliğe verilmesi kabul edildi (164). 1932 ilkbaharında kollektif çiftliklere ürün fazlasını pazarda satabilmek izini verildi (Kolhoz pazarı) (165). Bundan sonra parti merkez komitesi, kollektif çiftliklerdeki üyelerin kendi küçük hayvanlarının ve ineklerinin hiçbir şekilde müsadereye tabi tutulmayacağını kararlaştırdı ve ortabaş hayvanların kollektif çiftlik üyelerinin kendi ihtiyaçında kullanılabilmesi imkânı sağlayan bir seri tedbir alındı (166). 1932 de kollektif

164) TSİK ve 3 eylül tarihli Sovnarkom kararı: Bu karar, kolhoza hasredilen toprağın dağıtılmasını ve mahalli hükümet organlarının bir kolhoz arazisini diğer bir başka kolhoza devretmelerini yasaklıyordu. Kolhozdan ayrılmak, üyelerinin 3/4 ünün rızası ile mümkün oluyordu. Her bölgede, çiftlikteki anlaşmazlıkları çözümlemek üzere toprak komisyonları kuruldu (Osnovnie Direktivi 1931 - 34 S. 82). İki ay sonra kolhozun bütün menkul malları, herhangi bir devlet teşkilâtı tarafından haczine karşı himaye altındaydı (10 kasım 1932 kararı. Spravochnik Sovetskovo Rabotnika, S. 475).

165) Müteakip yılın ocak ayında kollektif çiftlik mecburi teslim işlemlerinde bir revizyon yapıldı. Buna göre gelecek ekim dönemi için her yıl mecburi teslim kotaları yapılacaktı.

166) Osnovie Direktivi, 19 - 1 S. 92 - 5) Tarım komünleri-

çiftliklerde üye sayısı 14 milyona çıktı, bu bütün çiftçinin % 60 ını teşkil ediyordu. 200.000 çiftliğin kapsadığı alan tüm ekili toprağın 2/3 ünü teşkil ediyordu ki, beş yıllık plân, dönem sonunda bunu 1/7 olarak öngörmüştü. Traktör sayısı 6-7 misli arttı. Sovkhoz ve kolhozlar artık tahıl pazarının % 84, pamuk pazarının % 83 ünü temin ediyorlardı. Böylece, sanayinin ihtiyacı olan ham maddede ve ülkenin besin donatımında ve ihracatta bu çiftlikler başlıca rolü oynuyorlardı artık (167).

1928 de devlet çiftlikleri bütün dikkatlerini şehirlerin ihtiyaçlarının sağlanmasına ve ihracat imkânlarına yönelttiler. Bir yandan köylüler kollektif çiftliklere katılmağa teşvik edilirken, diğer yandan büyük tahıl fabrikaları plânlanıyordu. 1928 de 3000 devlet çiftliği, 3.5 milyon acrelik toprağı kapsıyordu. İlk beş yıllık plânın hedefi bu miktarı üç misline çıkarmaktı. Özel bir tahıl tröstü kuruldu ve özellikle Volga ve Kafkasya, batı Sibirya ve Kazakistan'da 100.000 acrelik çiftliklerin kurulması plânlandı.

Plânın ilk yılında bu çeşit 120 çiftlik kuruldu. 1929 da bu hedef değiştirilerek sekiz misline çıkarıldı. 1931 yılı sonunda (Pravda'da yayınlandığı gibi) bu çeşit çiftlik sayısı 207 ye çıkmış ve 16.000 traktör, 5000 kombine hasat makinesine sahip olarak 13 milyon acrelik araziyi kapsayacak duruma getirilmişlerdi (168a). 1932 yılı sonunda devlet çiftlikleri sayısı, 1928 deki sayıya nazaran sekiz misli artmıştı. Bu çiftlikler 1 milyon işçi istihdam ediyor veya her çiftlikte 2000 e yakın işçi çalışıyordu ve bütün mevcut traktör sayısının yarısına

nin üyelerine bile (arteller kadar) hayvana sahip olmak hakkı tanındı.

167) İlk beş yıllık plânın tamamlanması ile ilgili makale S. 52.

168a) Devlet çiftlikleri başlıca buğday üreticisiydi. Böylece, bunların genişlemelerinin sonucu 1928 - 31 arasındaki dönemde buğday üretimi 1/3 oranında artmıştı. 1931 den sonra prinç üretimi düşme kaydetti.

sahiptiler, çiftliklerin ortalama genişlikleri 6000 acre civarındaydı (168b). Bu çiftlikler boş toprakların ekim alanı durumuna gelmesinde büyük rol oynamalarına rağmen, üretim ve ürün bakımından umulandan daha eksik verim elde etmişlerdi. Bunun sebebi kısmen tecrübe noksanlığı ve kısmen de başarılı bir yönetim ve personel noksanlığından ileri geliyordu. 1931 Kasım ayında Molotof ve Stalin imzaları ile devlet çiftliklerini sert bir şekilde eleştiren bir bildiri yayınlandı. Araştırma komisyonları bu durumu «yeteneksizlik ve kötü yönetim» olarak nitelendiriyor ve «devlet çiftliklerinde ekim işinin memnuniyet verici gitmediğini ve kendilerine verimi arttırmak üzere verilen geniş teknik donatımdan yararlanmakta başarılı olamadıklarını» ifade ediyordu Bunu izleyen günlerde 1934 yılının başındaki 17. parti kongresinde Stalin tekrar, devlet çiftliklerine ait memnuniyetsizliği belirtti ve dedi ki, «devlet çiftliklerinin devrimci rolünü inkâr etmiyorum, fakat devletin bunlara geniş yatırımalr yaptığını göz önüne alırsak, dengenin devlet çiftlikleri hesabına ağır basmadığını görürüz. Bunun başlıca sebebi, devlet çiftliklerinin çok büyük üniteler halinde olması ve çiftlik müdürlerinin bu kadar büyük çiftliklerde yönetim zorluğu çekmesidir. Bundan başka çiftliklerde besi hayvanlarına yeterli yem temin edilememektedir». 1931 den sonra büyük çiftlik ve tahıl fabrikaları fikri eski değerini kaybetti ve bu yılı izleyen yıl içinde güney bölgelerinde bir miktar devlet çiftliği tasfiye edildi. Bunların personel ve donatımı iyi verim alınan bölgelere gönderildi. Bu çiftliklerin topraklarının küçültülmesi ve yönetimlerinin desantralize edilmesi yolunda adımlar atıldı. Tahıl tröstü 20 kadar bölgesel tröstlere bölündü ve Moskova'-

168b) Tahıl çiftlikleri sayıca azdı ve çok geniş alanı kapsıyordu. Bunların yanında çay, tütün, besi hayvanı, şeker pancarı üreten daha küçük özel devlet çiftlikleri yer alıyordu.

büyük sanayi işletmelerinde olduğu gibi bunlarda da da sırf devlet çiftlikleri için yeni bir komiserlik kuruldu (169). Devlet çiftlikleri yalnız ufaltılmakla kalmadı, herbiri ayrı müdürlerin yönetiminde bölümler, daireler teşkil edildi. Maksimum genişlik 50.000, 60.000 ackre olarak tesbit edildi ve bunlarda 5000, 6000 ackre'lik bölümlere ayrıldılar. Bundan başka bu çiftliklerin, yalnız buğdaya tahsis edilmelerinden vazgeçilerek besi hayvancılığına da geniş yer verildi. Ayrıca çiftlik işçilerine ayrı evler, bahçeler tahsis edilerek, kollektif çiftliklerdeki şartlara yaklaşma sağlandı. İkinci beş yıllık plân sonunda devlet çiftliklerinin kapsadığı topraklarda yeniden indirim yapılarak bu topraklar kollektif çiftliklere devredildi. Hernekadar yeni mekanize sistem, geniş topraklı tarımcılık önceden tahmin edildiğinden daha ağır bir üretim artışı gösterdiyse de, böyle bir süre içinde umulan ölçüde bir artış elde edilemezdi. Yeni sisteme adapte olunan süre içinde üretimdeki artış bakımından eskisinden çok daha hızlı bir gelişmeye yol açıldığına şüphe yoktu. Yapılan şey, saat başına düşen insan gücü verimini arttırmak ve mekanizasyon ile işgücünden tasarruf yapmaktı. Bunun önemli bir sonucu, kollektif çiftlik üyelerinin kendi bahçelerinin, kümes hayvanlarının bakımına fazla yer ayırabilmesi kadar, tarımdan sanayie doğru iş gücü akımını hızlandırmak oldu (170). Mekanize olmuş tarım, eskiden olduğu gibi toprağa büyük çapta yedek insan gücünü boş vaziyet-

169) 1935 de daha büyük bir değişiklik yapıldı, bölge tröstleri ilga edildi ve ülke beş bölgeye ayrıldı. Her biri ayrı bölge komiserliği denetimi altına girdi ve devlet çiftlikleri yöneticilerinin yetkileri genişletildi.

170) Bu dağıtım çftlik arazisinin % 5 i gibi küçük bir parçasını teşkil ederken, en iyi işlenmiş ve özellikle pazar için sebze üreten toprağı kapsıyordu. Kollektif çiftlikteki tarlalarda çalışılan iş günleri tam iş gününe nazaran epey kısaydı.

te bağlamak zorunluğunu ortadan kaldırdı. 1928 de kış aylarında, 16 milyon sezon işçisi kadar iş gücü veya köy iş gücünün 1/4 ü kadar bir iş gücü fazlası tahmin edilmesine rağmen, Ağustosta yani tam hasat sırasında 1.5 milyon kadar tarım işçisi noksanlığı görüldü ki, tarlalardaki bu boşluk ihtiyar ve çocuklar tarafından doldurulduğu.

1926-39 arasındaki dönemde ekili topraklarda çiftçi nüfusu % 25,29 oranında azalmış bulunuyordu (171). Bu oran 1928-30 arasında insan başına düşen verimde % 60 dan fazla bir artışa tekabül ediyordu. Aynı zamanda asırların getirdiği geleneksel tarım metotlarının terkedilmesi ve yeni metot tarıma doğru büyük bir atılış olduğunun da delili idi. Gerek devlet ve gerekse kollektif çiftliklerin 1930 yıllarında yerleştirilmesi, sağlamlaşması yolunda atılan adımlar eski kaba ve hazır metotlara nazaran daha başarılıydı. Rus toprağı daimi olarak gübre sıkıntısı çekmiştir, bunun sebebi köylünün elinde yeterli hayvan bulunmayışındandı ve bu kıtlık ancak kollektif çiftliklerde hayvan sayısının arttırılması ile giderilebilirdi. Suni gübre kullanılması kuzeydeki Podzol bölgesinde gayet yararlı oldu, hattâ buralarda step bölgesindeki kara topraklarda yaptığı etkiden çok daha büyük etki yaptı (172). Bu bölgede daha fazla yağmurun yardımı ile bu fakir toprakların verimini iki misline çıkarıldı. Fakat suni gübre sanayiinde birkaç misli bir gelişme sağlamaksızın ülke ölçüsünde tüm ekili toprağın verimini arttırmak imkândızdı (173). Suni

171) F. Lorimer (Sovyetler Birliğinde nüfus, S. 110).

172) Akademisyen Prianishnikov ve Prof. Lebediantsev (Plan. Khoz. 1935 No: 3 S. 67-96)

173) 1929 da 70 milyon hektarlık bir toprağın suni gübre ile takviye edileceği umuluyordu. Bu Hollanda'nın seviyesini aşıyordu. 2. beş yıllık plânda ise, Sovyet suni gübre sanayiini altı katına çıkarmak izlenen hedefler arasındaydı.

gübre o sıralarda özellikle, sanayide kullanılan tarım ürünlerinde pamuk, şeker pancarı gibi suni gübreye şiddetle ihtiyaç gösteren ürünlere tahsis ediliyordu. Bu tedbir, bu ürünlerin üretiminde 1930 sıralarında büyük artış kaydedilmesine yardım etti. Göreceğimiz gibi ikinci beş yıllık plânda ekili alanların genişletilmesi için büyük çaba sarfedilmedi, bunun yerine çabalar mevcut tarım metotlarının kalitesini geliştirmeğe yöneltildi, yani amaç birinci beş yıllık plânda umulan, fakat ulaşılamıyan üretim artışı elde etmekti.

III

İlk beş yıllık plân döneminin 4-5 yılık süresi içinde hafif sanayinin geliştirilmesi 2. plâna bırakılarak ağır sanayie yapılan yatırımların önceden plânlanandan daha fazla arttırıldığını görmüştük. Kollektif çiftlik ve devlet çiftlikleri için traktör istasyonlarının adedi arttırılırken diğer yönlerdeki yatırımlar azaltılıyordu (174). Özellikle el sanayii ve özel çiftçilik alanlarına yapılan yatırımlar azaltılmıştı. Demir ve çelik sanayiinde yeni fırınlar bu dönemde faaliyete geçirilerek, verim kapasiteleri 2/3 oranında arttırıldı. 1932 de faaliyete geçen makina sanayinin yarısı birinci beş yıllık plân süresi içinde kuruldu ve traktör, otomobil, makina parçası gibi dallarda üretim % 80 ve daha fazla artış kaydetti. Kömür üretiminde genel üretimin 1/4 ü bu beş yıllık plânda çalıştırılmağa başlayan yeni ocaklardan elde edildi ki, 1933 de % 35 lik bir artış daha kaydetmesi bekleniyordu. Petrol sanayiinde kuyu adedi 1928 denberi 1/4 arttırıldı ve rafinelerin 2/3 ü bu plân dönemi içinde kuruldu. Elektrik santrallarının kapasitesi iki misline çıkarıldı. Kimya sanayi yeni bir sanayi idi. Pamuk sa-

174) Yalnız demiryolu ray üretiminde plânda öngörülen yatırımların altına düşülmüştü.

nayiinde bir milyon yeni tezgâh kuruldu. Tarım makine sanayiinde ise % 100 oranında artış elde edildi. Sanayie verilen elektrik gücü % 88 ve insan gücü % 33 oranında artış gösterdi. Plânı bu şekilde gözden geçirdiğimizde, plânın sağlam bir ağır sanayi kurulmasında parlak bir başarı sağladığı ve plândaki hedeflerin aşıldığını söyleyebiliriz. Üretim araçlarının imalinde kullanılan kapital eşya sanayii bakımından A üretim grubuna giren bölümdeki malların üretiminde 2.5 misli yani plânın 1932-33 için öngördüğü miktardan fazla bir artış elde edilmişti. Her çeşit makina üretimi dört misli artarak orjinal plân hedefleri aşıldı (175). Ağır sanayide üretim, plân dönemi sonunda % 133 arttı. Kömür üretiminde ise, dönem sonunda hedef olan 75 milyon tondan 10 milyon ton eksik bir miktar elde edildi. Yine çelik üretiminde de eksiklik vardı plân hedefine nazaran. Bunun sebebi, yeni fabrikaların faaliyete geçirilmesindeki gecikmedir. Pig demir tonajında iki misline yakın bir artış elde edilmesine karşılık, çelikte bu artış % 40 gibi gayet mütevazi bir oranda olmuştu. Yabancı eleştiriciler bunu, Sovyetlerin modern tekniği uygulayamadıkları şeklinde yorumluyorlardı. Bu arada 7 Ekim 1930 tarihli Times gazetesi, plânın çökme belirtileri gösterdiğini yazıyordu. İki yıl sonra Newyork Times gazetesi, plânın plân değil, bir kumar olduğunu yazdı. Göçmen Profesörlerden Prokopovitch, 1930 da beş yıllık plânın gerçekçi olmadığını, sanayinin yakında buhranla karşılaşacağını ve kendi kendini yok edeceğini, tarımdaki çökmenin hızlanacağını iddia ediyordu (176). Fakat bazı alanlardaki gecikmelere rağmen, olaylar plânın esas itibari ile başarıya ulaştığını doğru-

175) Bölüm sonundaki istitistik notlarına bakınız.

176) Kollektif ekonomi indeksi (E. Milhaud, Cenevre) ocak ağustos 1930 S. 86-87.

luyordu. İkinci beş yıllık plânın ödevi karşılaşılan bu güçlükleri bertaraf etmek oluyordu. 1933 de Stalin'in «tekniğin efendisi olmak» parolası ikinci beş yıllık plânın parolası oldu. Geçen bu 4.5 yıl içinde 17 yeni çelik fırını, 20 eski fırının modernleştirilmesi ve böylece kullanılabilen fırın adedinin 69 dan 102 ye çıkarılması mümkün oldu. Magnitogorsk ve Kuznetsk gibi iki yeni demir ve çelik merkezlerinin temelleri atıldı. Bunlara ek olarak bu yıllar sentetik kauçuk, plâstik ve suni ipek ve uçak sanayii gibi yeni sanayilerin doğumuna tanıklık etti. Tüketim malları sanayiine yapılan yatırımlar, önceden gördüğümüz gibi geçirilen çetin yıllar içinde ağır sanayie yüklenildiğinden, zayıf yatırımlar olmuştu. Bununla beraber belirli tüketim mallarında gerçekten önemli ilerlemeler kaydedilmişti. Bunlar arasında ayakkabı, lâstik çizme üretimi üç misli artarak plân hedefini aştı, genel olarak bütün tüketim malları üretiminde % 87 oranında artış elde edildi. Bu artışın, küçük çaptaki el sanayinin fabrikasyon imalât yararına tedricen harcanması pahasına elde edildiğini hatırlatan Dr. Baykov haklıdır, yalnız bu alandaki fabrikasyon üretim ikinci derecede ele alınmasına rağmen büyük artış göstermiştir. Bu artışın tekstil alanında bu derece olmadığı ve 1928 üretim oranının altına düştüğü bir gerçekti. Diğer yandan, işçinin hayat standardı bakımından her işletmede kurulan kantinleri belirtebiliriz. Halk için kurulan genel yemek servisleri 1932 de istenen sonucu aşarak, bütün emekçi sınıfın 2/3 nün günlük yemek ihtiyacının giderildiği kuruluşlar haline geldi (177).

177) Kooparatifler (Sentrosoyus) ü veya Donatım Komiserliği tarafından kurulan şehir halk lokantalarında serviste bulunan günlük tabak sayısı 1932 de 29 milyondu. Bu sayı 1928 de ise2 milyondu. 1930 larda buna paralel olarak her bölgede büyük mutfak depoları kurulmuştu. Bu kantinlerde self servis kendi kendine hizmet sistemi geliştirildi (F. Le Gros Clark Sovyet komün beslenme sistemi, haziran 1942).

Bu yıllarda sanayide iş gücünün hızla artması ve köylerden sanayie geçen ham işçinin sanayie intibak etmek bakımından karşılaştığı güçlükler, sanayie kalifiye işçi sağlama meselesi gibi büyük bir mesele yaratmıştı.

İlk beş yıllık plân dönemi başlarında bile kalifiye işçi ihtiyacı keskindi. Sanayide üst yönetim kadrolarında bile, yarı yarıya özel teknik eğitimden geçmemiş elemanlar çalışıyordu.

Bu yıllarda kalifiye işçi sayısı Alman sanayiindeki sayının 2/3 ü kadardı. Bu boşluğu doldurmak için büyük çabalar sarfedildiği gibi, ilk zamanlarda Amerikan, İngiliz ve Alman mühendis ve teknisyenlerinden de yararlanılıyordu. Aynı zamanda, yüksek teknik okullar ve daha aşağı dereceli teknik okullar sayısının arttırılması yönüne gidiliyordu. Plân döneminin son yılında, 200.000 öğrencinin üniversite yüksek teknik okullarına ve 900.000 öğrencinin ise orta dereceli (teknikum) teknik okullarına devam ettikleri açıklanmıştı. Bu arada, milyonlarca işçiyi eğiten birçok fabrika, okul ve kurslar açarak çalışmağa girişilmişti. Sanayi ve ekonomik hayatın çeşitli alanlarında üniversite ve ikinci dereceli teknik okullarda teknik eğitimden geçmiş teknisyenlerin 1927-28 denberi 2.5 misli artmış ve sayıca yarım milyona ulaşmıştı (178). Orinal plân, 40.000 yeni mühendis yetiştirilmesini öngörüyordu. Bu problemden başka, bir yandan bilimsel araştırma ihtiyacı mevcuttu, diğer yandan öğretim üyelerinin artması problemi de vardı. Bütün bu eksiklikler ve yetişen genç elemanların tecrübesizliği, bu büyük gelişme ve değişme yıllarında

178) (Birinci beş yıllık plân yerine getirilmesi, S. 295), Trud v Pervoi Piatlietko (Komakademia, 1934) S. 79, 82; J. G. Crowther (İndustry and education in Soviet Russia) Yalnız sanayi için yüksek eğitim görmüş elemanların sayısı 13.700 den 49.200 ve orta dereceli teknik eğitimden geçmiş eleman sayısı 10.500 den 70.300 e çıkmıştır.

ortaya çıkan güçlükler ve yetersizlikler bakımından hesaba katılması gerekli olan faktörlerdi. Yetişen teknik elemanların gerek nitelik ve gerekse nicelik bakımından iyi yetiştirilmelerini temin etmek ve morallerini arttırmak ve kendilerini işlerine tam bir heyecan, iştiyak ve verim ile verebilmelerini teşvik amacı ile 1930 da hayat standartlarını yükseltmek için esaslı tedbirler alındı. İşletmeler, özel yemek ve dinlenme salonları kurmağa teşvik edildiler. 25 Mart 1932 tarihli bir hükümet emrinde, Gosplandan mühendisler ve teknisyenlere mesken sorunlarının çözümlenmesi bakımından kolaylıklar ve avantajlar sağlanması isteniyordu. Bu arada, sanayi bölgelerinde siteler meydana getiriliyordu. Örneğin, Moskova'da herbiri 300 apartmanı ihtiva eden on blok, Leningrad'da beş blok ve Harkov ve Stalingrad'da ikişer blok inşe edilmesi öngörüldü. Bu apartman daireleri 3-4 odalı, banyo ve mutfak ihtiva ediyordu. 14 şehirde 100 dairelik bloklar teşkil eden daha küçük apartmanlar inşa ediliyordu. Mühendis ve teknisyen ücretleri ve hayat şartları, sendikaların yaptıkları sözleşmelerde ayrı ve özel konu teşkil ettiler. Daha sonra onlara kendilerini ayrı temsil etme hakkı tanındı. 1920 lerde Tomski'nin liderliği altında sendikaların ücret seviyesi hakkında izledikleri politikaya karşı ve işçi kademeleri arasında, kalifiye eledanlarla diğer işçiler arasındaki ücret farkının kapatılması eğilimine karşı genellikle bir tepki mevcuttu. Bu yeni tedbirler, Stalin'in 23 Haziran 1931 deki ünlü «altı husus» söylevine paraele olan tedbirlerdi ki, bu söylevde Stalin, işçi ücretleri arasında seviye farkının kaldırılması eğilimine karşı, ücret farkının uygulanması tezini savunuyordu. Stalin bu söylevinde, eski okul mezunları olan mühendis ve teknisyenlere karşı tutumun değişmesi gerektiğini ve onların işbirliğini sağlayan her türlü tedbirin alınması

ihtiyacını belirterek, aynı zamanda bu teknik entelecensia'nın (aydınlar) bizzat işçi sınıfının içinden yetişmesi için sarfedilen çabanın daha da arttırılması zorunluğuna değinmiştir.

Bu yıllarda izlenen mali politika ve özellikle 1930-33 arasında kredi sistemindeki değişiklikleri ilerdeki bölümlerde inceliyeceğiz. Bu dönemde artan yatırım programı büyük ölçüde bütçeden finanse edilmişti. Plânda, bu yatırımların büyük bölümünün sanayide kendi kendine biriken rezervlerle sağlanması öngörülmüştü, fakat uygulamada böyle olmadı. Bütçe dışında artan başlıca harcamaların bir kısmı, sanayide elde edilen ve bütçeye vergi olarak intikal eden kârlardan ve kişi ve işletmelere satılan devlet tahvilleri ile sağlamıştı. Fakat 1930 dan itibaren milli ekonomi ve savunmanın finansmanı geniş çapta muamele vergisi (İngilterede savaş içinde uygulanan satın alma vergisinin eşi) you ile sağlanmıştı. 1930 daki vergi reformundan sonra, tedavüldeki para miktarı, genel olarak ücret ve maaşlara yapılan zamlardan sonra fazlası ile artmıştı. Gelirlerin yalnızca ücret ve maaşlardan ibaret olduğu plânlı ekonomik sistemde bu durum gayet normaldi. Para miktarındaki bu artış sonucu, ikinci beş yıllık plân döneminin ikinci yılında eşya kıtlığı belirli ve buna karşı tedbirler alınması yönüne gidildi. Vesika usulü, fabrika kooperatiflerinin kendi işçilerinin iaşesini temin için faaliyete geçirilmesi bu tedbirler arasındaydı. Fakat 1931 ve 1932 yıllarında alınan fena mahsul ve uzak doğudaki savaş tehlikesi hükümetin buğday ve petrol stokuna gitmesini zorunlu kıldı. «Hayat gittikçe güzelleşiyor yoldaşlar» sözü bir slogan halinde basit vatandaşın kalbinde ve parti ileri gelenlerinin söylevlerinde yankı yapıyordu. Gerçekten hernekadar hayat şartları zor idiyse de, plânın soğuk rakamları gerisinde girişilen inşa hamleleri yeni ekonomik hayatta ve her tarafta hızla görünür bir hal almağa başlamıştı.

10. BÖLÜME EK SOVYET SANAYİ İSTATİSTİKLERİ

Mr. Colin Clark, (Rus istatistiklerinin kritiği) kitabında, bu dönemle ilgili üretim artışlarına ait rakkamları tarafsız inceleme iddiasını gütmüş, fakat başlıca eşya değerlerinde, 1928 Amerikan doları fiatını esas almış ve bundan dolayı Sovyet resmi istatistiklerinin bildirdiği üretim artış rakkamlarının yarısına varmıştır. Sovyet değerlendirme metotlarında o sıralarda yeni üretime giren ve büyük ölçüde artış kaydeden ve 1926-27 de maliyeti yüksek olan (traktör veya makina parçaları) üretimine rakkamlarda büyük ölçüde yer verilmesinden dolayı, (1926-27) rakkamları mübalâğalı görülebilir. Fakat bu, Mr. Colin Clark'ın değindiği ölçüde büyük değildir ve değerlendirmede kullandığı Amerikan doları 1926-27 Rus fiatlarına uygun olmaktan uzaktır. Nitekim yine Mr. Colin Clark, 1934-37 rakkamlarının değerlendirilmesini 1934 altın frank esasına göre hesapladığından, bu rakkamlar Sovyet resmi rakkamlarına uygunluk göstermiştir. Sovyet ekonomi literatüründe üretim hacminin hesaplanmasında 1926-27 fiatarının esas alınması konusu üzerinde geniş ölçüde tartışmalar yer almıştır. A. L. Rothstein (Problemi Promishlennoi Statistiki S.S.S.R.) 1936, kitabının 242-4 sayfasında bu konuya değiniyordu. Uygulanan metot, 1926-27 fiatlarını prototip kabul ederek bütün üretimi bu yılın fiatlarını esas alarak değerlendirmek şeklindeydi. (Bu yıl restorasyon döneminin sona erdiği ve fiatların normale döndüğü yıldı). Bütün işletmelere, üretimlerini ve giderlerini hem üretim yılındaki cari fiatlara ve hem de 1926-27 fiatlarına göre hesaplamaları direktifi verilmişti. Tartışmalarda, yeni üretime giren eşyanın değerlendirilmesinde, ilk üretime giriş sırasında-

ki anormal maliyet fiatlarından dolayı ortaya çıkan güçlükler yer almıştır. İlk önceleri, üretime giren herhangi bir malın değerlendirilmesi, üretime girdiği yıl içindeki fiata göre yapılıyordu. 1934 de ise bir kısım makine üretiminin hesaplanmasında daha başka esastan hareket edilmiştir. 1936 da bütün malların hesaplanmasında yeni bir metot uygulanmağa başlandı. Bu metoda göre 1935 fiatları esas alınıyor ve bu değer 1926-27 fiatı ile karşılaştırılıyordu. Sanayi kooperatiflerinin üretimleri 1932 fiatlarına göre hesap ediliyor ve bu rakkamlar 1926-27 fiatarı ile karşılaştırıldıktan sonra kooperatif merkezlerince Gosplân'a sunuluyordu. (1937 ekonomik plânın elde edilmesine dair direktifler, 1936 No. 18, 29).

Hesaplamada, özellikle yatırımların ve sabit sermayenin hesaplanmasında 1926-27 fiatlarının esas alınması, 1926-27 yılından itibaren inşaat maliyetlerinde önemli değişmeler olduğundan mahsurlu görülmüştür. (M. Gutstein ve M. Persitz, Plan. khoz. 1939 No: 8 S. 42-3). Yeni ikinci dünya savaşı sonu döneminde, dördüncü beş yıllık plân için bütün yatırımlar 1945 fiatlarına göre hesaplanmaktadır, bu bakımdan önceki beş yıllık plânlardaki tüm üretim malları, milli gelir veya yatırım rakkamları ile direkt olarak mukayese edilemez. Üretimin ve maliyetin hesaplanmasında üretim yılındaki cari fiatların esas tutulması, mali plân bakımından, plânlanmış maliyetle gerçek maliyet ve işletmenin kâr veya zarar durumunun mukayesesi için zorunludur. (14. fasıla bak). Finansman plânının teşkili bakımından bütçe, o yılın cari fiat esasından hareket eder. Sovyet sanayi istatistiklerinde tali hesaplamalar dışında başlıca dört toplama türü mevcuttur. Bunlardan birincisi, gros turnover production (brüt üretimin devri), belirli bir hesap dönemi içinde bir işletmenin atelyelerinde üretim halinde olan yani henüz bitmemiş

mallarla beraber üretimi bitmiş malların tümünü kapsar. (A. İ. Rothstein; N. S. Burmistrov, Ocherki Tekniko — Ekonomi cheskovo Planirovania Promishlennosti, 37). İkincisi, brüt üretim esasıydı. Bunun hesaplanması yukarıdaki yekûndan, her işletmenin o sırada üretim halindeki malların değerinin çıkarılması ile elde ediliyordu. Örneğin, ayakkabı ve deri ve kösele fabrikalarını ihtiva eden bir işletmede üretim yekûnu debbağhane tarafından imal edilen deri ve köselelerin miktarı, (+) ayakkabı fabrikasının imal ettiği ayakkabı miktarı, (—) dönem içinde bitmiş ayakkabı imalatına giren deri ve kösele miktarı şeklinde hesaplanır. Ayakkabı fabrikasında imâl halinde olan yarı mamûl ayakkabı miktarında değişme olduysa, üretim halindeki eşya miktarındaki değişme zorunlu olur.

Sovyet sanayiinde bu çeşit bitmemiş mamulün yıllık envanteri tutulur ve brüt üretimin tam miktarı şöyle tesbit edilir: Bitmiş veya bitmemiş olsun, o yıl içinde herhangi bir fabrikada üretilen miktar (eksi), o işletmenin malın üretiminde tamamlayıcı olarak çalışan diğer fabrikaların yine o yıl içinde elde ettiği yarı mamul mallar (o yıl içinde fabrikada üretim halindeki malların üretiminde yapılan değişikliğe göre artı veya eksi). Tabii bu değişiklik yıllık üretimde önemli bir yekûn teşkil ediyorsa hesaba katılır. Şüphesiz bu yekûn, üretimin tek bir fabrika veya çeşitli fabrikaların katılması ile elde edilmesine göre değişir. Yukardaki ayakkabı imalinde kullanılan kösele fabrikası örneğinde, eğer kösele ve ayakkabı fabrikaları ayrı işletmeye ait iseler, bu takdirde kösele miktarının genel yekûndan çıkarılmaması icap edecektir. Üretimin tamamlayıcı maddeleri pek az durumda işletme dışından elde edilir. Örneğin, basın sanayiinde, temel madde olan gerek işletmenin kendi malı olan veya gerekse işletme dışından temin edilen kâğıdın masrafı genel üretim değerine da-

hil edilmez. Fakat bu çok istisnai bir durumdur. Üçüncü olarak, (ticarete sunulan mal) hesabıdır. Bu hesap, işletmelerin tüm imal edilmiş ürünü, (eksi) satışa arzedilmeyip işletmenin kendi iç ihtiyacı için kullanılan miktar, şeklinde elde edilir. Dördüncüsü, kelimenin ekonomik anlamı ile milli gelirin hesaplanmasında kullanılan «net üretim» hesabıdır. Bir yazar bunu şöyle tanımlar: Net üretim hesabı, brüt üretimden, o üretim için kullanılan materyale sarfedilen miktarın çıkarılması ile elde edilir. (A. İ. Bashkov, Narodni Dokhod, S.S.S.R. S. 58).

Aşağıda göreceğimiz gibi milli gelir tahmininde net üretim hesabına erişmek için, yalnız üretimde kullanılan materyal değil, fakat sabit sermaye de tenzil edilir.

İkinci hesaplama metoduna dönersek, A. İ. Rothstein'in sanayi istatistiği analizinde değindiği şu üç tali bölümleri görebiliriz:

a) «Fabrika metodu» olarak isimlendirilen brüt gelirin hesabı. Bu hesaplama diğer ülkeler istatistiklerinde «milli üretim» olarak isimlendirilen miktara tekabül eder. Bu miktar, Rothsteinin belirttiği gibi bazı şartlara tabidir. Örneğin, sanayinin özelliğine, miktara, eşyanın imalâtına giren yarı mamul maddelerin ölçüsüne v.s... bağlıdır.

b) Brüt üretim hesabı: Bu hesaplama bir işletme ölçüsünde yapılmaz, bütün ekonomiyi kapsayacak ölçüde yapılır ve üretime giren bütün maddelerin tenzil edilmesi ile elde olunur. Bu maddeler ister bir işletmenin imalâtını tamamlayıcı bir fabrikasının üretimi olsun, ister işletme dışından sağlansın hesaptan tenzil edilir.

c) Belirli bir dönem içinde elde edilen «brüt üretim» hesabı. Bu hesaplama, diğer ülkelerdeki milli ge-

lir hesabına tekabül eder. İngilterede bu hesaba «net üretim değeri» ismi verilir.

d) Net üretim hesabı, (c) den, üretime giren üretim araçlarının amortismanı ve hesap dönemi içindeki üretim sırasında, sabit sermayeyi teşkil eden diğer elemanların tenzili bakımından ayrılır. Net üretim esasını, 1926-27 sabit fiatlarına dayandırmak için yapılan çalışmalarda brüt üretim hesabından daha büyük güçlüklerle karşılaşıldı. Esas güçlük, 1926-27 denberi üretime giren elemanların tekniklerinde ve verimlerinde meydana gelen başlıca değişiklikler sebebi ile fiatlardaki nisbi değişmelerden ileri gelmiştir. Önceki yıllara ait fiat ve değerlerle net üretim metoduna varılamazdı. Bu güçlüğü gidermek için iki metod kullanıldı. Birincisi Prof. Strumilin'in 1929-30 kontrol rakkamlarının hazırlanmasında kullandığı yoldu. Bu metodda, baz olarak alınan 1926-27 yılındaki net üretim ile brüt üretim arasındaki ilişki, 1926-27 fiatları ile hesaplanır.

Bu, net üretimin brüt üretime olan oranını aksettiren katsayıyı meydana getirir. Müteakip yıllarda 1926-27 fiatlarına göre değerlendirilen brüt üretim rakkamı, 1926-27 sabit fiatları üzerinden hesaplanan net üretim miktarına adapte edilmek üzere bu katsayı ile çarpılır. Bunun mahsuru müteakip yıllardaki net üretimin, brüt üretime olan oranındaki değişiklikleri aksettirmemesidir. Bu değişiklikler teknikten ve yeni sanayilerin ortaya çıkmasından doğmaktadır.

İkinci metot, 1934 de Gosplân'ın aylık organında bir istatistikçi tarafından teklif edilen metoddu. Bu metoda göre, herhangi bir yıla ait net üretim, o yılın fiatlar ile hesaplanır. Daha sonra, 1926-27 den itibaren fiat indekslerindeki değişiklik hesaba katılarak brüt üretim hesabına geçilir. Bu amaç için üç seri hesap kullanılır:

a) Cari fiatlarla brüt üretim, b) 1926-27 sabit fiatı

üzerinden hesaplanan brüt üretim, c) Cari fiatlarla hesaplanan net üretim.

(a) nın (b) ye oranından elde edilen kat sayı, değişen fiatlar üzerinden hesaplanan net üretimin elde edilmesi için tenzil edilir. Net üretim hesabına «muamele vergisi» dahil edilir.

Zaman zaman Sovyetler Birliğinde milli gelirin hesaplanmasında hizmetlerin hesaba katılmadığı iddia edilmiştir. Bu iddia yanlıştır. Hizmetlerin hesaba katılması ihtimaldir ki, İngiltere ve Amerika'dakinden daha dar tutulmuştur. Fakat Sovyet teknisyenleri hizmetlerin hesaba katılmaması teklifini reddetmişlerdir. Nitekim bir yazar, milli gelir hesabı üzerine 2. dünya savaşından biraz önce yaptığı incelemede «milli gelir hesabını yalnız milli ekonominin yarattığı net üretime inhisar ettirmek doğru değildir. Halkın geliri, yalnız net üretimi kapsamaz, aynı zamanda sosyalist devlet ve sosyal organlar tarafından yaratılan hizmetleri de kapsar. Maddi üretimde direkt olarak rol oynamıyan doktor, öğretmen ve diğer işçiler hizmetleri ile sosyal üretimde rol almış olurlar» demiştir (A. I. Pashkov, Narodni Dokhod S.S.S.R.).

Diğer bir yazar, «Sovyetler Birliğinde milli gelir, sosyal aktivitenin her safhasında rol alan bütün emekçilerin gelirlerinin toplamıdır. Sinema, tiyatro v.s. gibi hizmetlerin milli gelir hesabına katılmamasını isteyenlerin bu talepleri çifte hesap hatasından kaçınmalarından doğmuştur» demiştir. Yazar, «gramofon plâğının maddi üretime katılması kabul edildiği halde, o plâğı dolduran şarkıcı veya çalgıcı neden maddi üretime katılmaz kabul edilir?» sorusuna, «maddi olmayan üretim, sosyalist ekonominin sosyal çalışma alanına eşit olarak katılır» cevabını vermiştir (S. Turetski, Plan. Khoz., 1939 Nolo, S. 92-3).

1930 da, milli gelir tahminlerinde milli gelir başlı-

ca 7 gruba ayrılmıştır: Sanayi, tarım, yapı, ulaştırma, ticaret, halk kantinleri servisi ve müteferik kategori. (Soscialist Construction in the U. S. S. S. R. : Statistical Abstract, 1936, 30).

Sanayi üretim istatistikleri başlıca üç kategoriye ayrılmıştır. 1 — El sanatı kooperatifleri de dahil olmak üzere tüm sanayi üretimi, 2 — 16 işçiden yukarı sayıda işçi çalıştıran ve makine kullanan iş yerleri ve makine kullanmayıp 30 işçiden yukarı sayıda işçi çalıştıran iş yerlerinin de dahil olduğu büyük çap sanayi, 3 — 1914 rakkamları ile karşılaştırılmak üzere demiryolu tamir atelyeleri, balıkçılık ve kerestecilik sanayilerinin dahil edilmediği büyük çap sanayinin tüm üretimi ayrı kategoride ele alınmaktadır.

FASIL 11

İKİNCİ BEŞ YILLIK PLÂN

I

1933 den 1937 ye kadar devam eden 2. beş yıllık plân, birincisinden elde edilen tecrübe ve hataların tashihi üzerine inşa edilmiştir. «En üstün teknik» ve «kazanılanı pekleştir» sloganı altında gerek kollektif çiftliklerde, gerek yeni sanayi bölgelerinde kalitenin artmasına daha çok dikkat sarfedildi ve 1. plâna nazaran verimin artması ve maliyet fiatının düşürülmesi hedef alındı: Ağır sanayie öncelik verilmesi ve daha fazla yatırım yapılması bu plânda da esas alındı. Fakat hafif sanayie 1. beş yıllık plândan daha fazla önem verildi. Milli gelirin yatırıma ayrılan oranı, 1. beş yıllık plânın son yılındaki % 24'e karşılık, 2. beş yıllık plânın sonunda % 19.5 ğa indirildi ve B grubuna giren tüketim eşyasına yapılan yatırım, A grubuna giren ağır sanayie nazaran arttırıldı (179).

Makina üretim sanayinin kurulmasında gösterilen başarı, şimdi bu makinalardan hafif sanayinin de yararlanmasını sağlamıştı. Pamuk bükme makineleri ve tezgâhları 10 misli arttırılırken, pamuk dokuma sanayinin üretim kapasitesi % 40 arttırılmış oldu. Deri ve ayakkabı imalâtı makineleştirilmiş ve üretim dört misli artmıştı. Besin sanayinin üretimi ikibuçuk misli ar-

179) 2. beş yıllık plânda yatırımlar ve sabit sermaye değişiklikleri 1933 fiatları üzerinden hesaplandı. Birinci beş yıllık plânda ise yatırımlar yıllık fiatlara göre hesaplanmıştı. Bu bakımdan karşılaştırma güçlüğü vardır. B grubuna dahil edilen sanayii için ayrılan inşaat yatırımında birinci beş yıllık plâna nazaran 4.5 misli gibi büyük bir artış ve A grubu sanayiinde ise 1. beş yıllık plâna nazaran 2.5 misli artış sağlanmıştı.

tış kaydetmişti. Sonuç olarak plân, tüketim eşyasındaki artışı, kapital eşyadaki artıştan daha fazla olmasını öngörecek şekilde yapıldı. Genel olarak sanayideki üretim artışı, % 16.5 olarak plânlanırken tüketim eşyası üretiminde % 18,5 artış öngörülüyordu (180). Pamuklu fabrikaların üretiminde iki misli, yünlü dokuma fabrikalarının ve ayakkabı fabrikalarının üretiminde iki mislinden daha fazla, bisiklet, saat, müzik âletleri v.s. üretiminde dört misli artış öngürülmüştü. Sanayi işçisinin gerek beslenme, gerekse diğer eşya ihtiyacının karşılanması öngörülüyordu.

Bundan başka şehirdeki konut inşaatı 1/3, hastahanelerde yatak sayısı % 44 artacak şekilde plânlandı, nüfusu 50.000 in üstünde olan bütün şehirlerde kanalizasyon sistemi kurulması ve 10.000 in üstündeki bütün ilçelerde terkos su sistemi kurulacak şekilde belediye hizmetleri geliştiriliyordu. Fakat tüketim sanayiine verilen bütün öneme rağmen, ağır sanayie yine de genel yatırımın 3/4 ü ayrılıyordu (181). 2. beş yıllık plân, uzmanlar tarafından» bütün milli ekonominin yeniden teknik inşası» olarak nitelendirildi. Plân döneminin sonunda sanayi üretiminin 4/5 i birinci ve ikinci beş yıllık plân dönemlerinde kurulan veya modernleştirilen fabrikalardan elde edilecekti. Tamamen yeni teknik, prodüktivitede artma, maliyet fiatında düşme ve üretim kalitesinde gelişme, plânın esasını teşkil ediyordu (182).

180) Bu rakamlar TSİK ve Sovnorkom tarafından 17 kasım 1934 de yapılan ortak bir oturumda kabul edildi. Gosplan tarafından hazırlanan plân tasarısı daha yüksek bir artışı öngörüyordu.

181) Gosplan (ikinci beş yıllık plân), 1936 S. 31 - 2, 68, 83 - 8, 246 - 7, 545 - 6, 580 - 5. Hafif sanayie ayrılan yatırım oranı ilk beş yıllık plândakina yakındı. Fakat 1928 - 32 dönemi arasında bu sanayie, yapılan gerçek yatırımlardan önemli derecede yüksek bir oranda bir yatırım yapılmıştı.

182) Gosplan, (ikinci beş yıllık plân) 1936, S, 93.

Esas plân, bir yıllık bir plânın uygulanmasından sonra hükümet tarafından onaylandı. Bu tecrübe yılındaki başarı, esas plânda öngörülenden daha düşük oldu (183). Bunun üzerine birinci beş yıllık plânın aksine, ikinci beş yıllık plânın son şekli, tasarı plânındaki rakkamlardan daha düşük olarak tesbit edildi. Özellikle, demir ve çelik üretimindeki gecikmenin en kısa sürede giderilmesi öngörüldü. Geçen dönemde yeni işletmelerin faaliyete geçirilmesinde uğranılan başarısızlıkların sebebi, değişik tarihlerde faaliyete geçirilen çeşitli fabrikaların değişik imalât safhalarında olmalarından dolayı bunlar arasındaki denge noksanlığından ileri geliyordu. Çelik fırınları ve yakıtta azami tasarruf bakımından bir imkân sağlanmasına olduğu kadar, sanayinin içindeki bu dengenin sağlanmasına da özel bir dikkat sarfedilmesi öngörülüyordu. Bu ikinci beş yıllık dönemde 45 yeni fırın, 107 haddehane çalışmağa açılıyor ve 1937 pig demir ve çelik hedefi 16 ve 17 milyon ton olarak tesbit ediliyordu. Bu rakkamlar 1932 rakkamından 2,5 defa büyüktü. İlk beş yıllık plânda benimsenen ve iş veriminde gelişme sağlama amacına yönelmiş olan, fakat ancak kısmen gerçekleştirilen «tekniğin efendisi olmak» ilkesi, ikinci beş yıllık plânda gerçekleştirilecekti. Bu esas üzerinden hareket edilerek, maliyet fiatları sanayideki iş gücü % 28 oranında artarken % 26 oranında düşürülecekti (1. beş yıllık plâna nazaran iki misli).

Demir ve çelikten başka ağır sanayide rol oynayan iki dal daha ele alınmıştı. Bunların birincisi, makine parçaları imalâtını genişletmek, ikincisi ithal etmek zorunda kalınan (nonferraus metal) üretimini geliştirmek konularıydı. 2. beş yıllık plân, 200 yeni tip ve ölçüde

183) 1933 artış oram % 6 idi. 1934 de %18'e ve 1935 de % 20'ye çıktı bu oran. Bununla beraber, 1933 de iş gücü verimi iki yıl öncesinden daha yüksektir.

makine parça imalâtını kapsıyordu. Böylece, Sovyet milli ekonomisinin makine ihtiyacı tamamen karşılanacak ve Sovyetler Birliği teknik ve ekonomik bakımdan bağımsızlığa kavuşacaktı.

Başka bir deyimle, 2. beş yıllık plânın bu konudaki başlıca amacı, 1 . beş yıllık plânda darlık çekilen makina ithalâtını önlemekti. Metaluriji alanında bakır, çinko, teneke, nikel ve aleminyum üretimine özel bir dikkat sarfedildi. Bu madenler özellikle elektrik, radyo sanayiinde ve ülkenin savunma sanayiinde hayati öneme haizdi.

Dönemin başlangıcında, hidro elektriğin bol olduğu ve ucuz kaynağa yakın iki aliminyum üretim merkezi inşaasına başlandı. Bunlardan biri, güneyde aşağı Dnieper bölgesinde, diğeri de kuzeyde Volkhov nehri bölgesindeydi. Ayrıca ikinci beş yıllık plân sonunda faaliyete geçmek üzere 3. bir aliminyum merkezinin orta Urallar bölgesinde Kamensk'de inşasına başlandı. Bu merkezin inşası özellikle gelecekteki Alman saldırısına karşı tasarlanmıştı. Bu bölge aynı zamanda en iyi Fransız boksit madeni kalitesinde olan boksit madeni bakımından da zengindi. Bu merkezin kurulmasındaki gecikme ,gerekli elektrik gücünün, Kama nefri üzerindeki hidro-elektrik tesisleri inşaatının tamamlanmamasından ileri gelmişti. Nikel, mağnezyum, kalay üretimi için Urallarda, Baykal çevresinde ve Kazakistanda yeni merkezler inşaası öngörüldü. İkinci beş yıllık plân, birinci plândan iyi durumda olmayan bir ulaştırma sistemi devir almıştı. Karayolları, büyük şehirlerin çevreleri dışında ilkel bir durumdaydı. Nehir ulaştırması geniş ölçüde kullanılmaktaydıysa da, teknik donatım noksanlığı büyüktü. Demiryolları ulaştırması da genellikle tek hatlıydı ve trenlerin hızı batı ülkelerine nazaran düşüktü (184). 1932-37 arasında demiryolu eşya trafiği 3/4

184) Birinci beş yıllık plân dönemi sonunda yüklenen ve

oranında ve taşınan yük oranı 1913 e nazaran beş misli arttırılmış olacaktı. Böylece, kilometre başına düşen taşınan eşya ağırlığı, Çarlık dönemindekinin iki misli gibi şaşılacak bir oranda artmış oldu. 1939 da yayınlanan resmi bir istatistikte, demiryollarında mil başına düşen yıllık yük oranı A.B.D. dekinin iki misli olduğu bildiriliyordu (185). Bu artış, köyden şehire gelen nüfus dolayısı ile artan şehir nüfusunun besin ihtiyacını karşılamak üzere köylerden şehirlere yapılan besin ulaştırmasının artması sonucuydu. Sibirya'da, Kazakistanda ve Urallarda yeni sanayi merkezlerinin doğması mamûl, yarı mamûl maddelerin ve yapı malzemesinin uzak mesafelerden uzaklaştırılmasını zorunlu kılmıştı. Sanayileşmenin ilk etkileri, ülkenin değişik bölgeleri arasında iç mübadelenin artması şeklinde olmuştu. Başlangıçta, yeni kurulan sanayi merkezleri, yarı mamûl maddeleri diğer bölgelerden temin etmek veya mamûl maddeleri yarı mamûl maddesi olan bölgelere göndermek durumundaydılar. Böylece örneğin, Kramatrosk ağır makine sanayii atelyeleri Urallardaki Magnitogorsk'dan demri, Urallardaki vagon fabrikası da donatımının 2/3 ünü Don bölgesinden temin ediyordu. Moskova, Leningrad ve Harkov'daki elektrik motoru fabrikaları yarı mamul metal ihtiyaçlarını 1300 mil uzaktaki doğu bölgesi ve Urallardaki demir, çelik sanayiinden ve mağnezit ihtiyacını Kafkaslardan temin ediyordu.

Tahıl ürünü, özellikle buğday, devrimden önceki günlere nazaran çok defa uzak bölgelere gönderilmek zorunluğu yaratmıştı. Bu, kısmen tahıl ihracatının azalması sonucuydu. Artık ihraç edilen tahıl, kuzey ve orta

boşaltılan yükün 1/5'inden daha az miktarı mekanik olarak yükleniyordu. Otomatik işaret sistemi ancak 300 - 400 millik hat üzerinde mevcuttu.

185 V. Molotov (S.S.C.B.'nin ekonomik kalkınması için 3. beş yıllık plân) (18. parti kongresinde rapor, mart 1939).

bölgeler gibi tahıl kıtlığı çekilen bölgelere gönderiliyordu. Fakat bu durum asıl Sibirya ve Kuzey Kafkasya gibi bölgelerin fazla ürün elde eden bölgeler durumuna geçmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Sibirya tahılı artık yalnız Uralları aşıp batıya doğru nüfusun daha yoğun olduğu Rusya Avrupası bölgesine akmakla kalmıyor, aynı zamanda yeni yapılan Türksib demiryolu vasıtasıyla tahıl yerini pamuk ekimine teşvik edilen güneye Sovyet orta Asyasına da ulaştırılıyordu. 1920 lerin sonunda buğdayda üretim fazlası elde eden bölgelerden taşınan buğdayın % 40 ının Uralların doğusundan getirildiği tahmin ediliyordu. Bu oran, çarlık dönemindeki % 10 dan düşüktü. Ülke tahılının % 15 i 2000 mil uzaklıktaki bölgelerden taşınıyordu ki, bu oran 1913 de % 6 idi (186).

Demir sanayii üretim kapasitesi önemli derecede genişleyinceye kadar ulaştırma sisteminde geniş çapta inşaat girişmek imkânsızdı. Demiryolu inşaatı büyük ölçüde demir talep eden bir inşaattı. Birinci beş yıllık plân döneminde sanayi ve demiryolları inşaatı kıtlık çekilen demir ve çelik talebi bakımından keskin bir rekabet halindeydiler. İkinci beş yıllık plân döneminde demiryollarına, birinci plâna nazaran üç misli fazla demir tahsis edildi. Bu tahsisler yeni hatlar yapımından çok, mevcudun geliştirilmesi için yapılmıştı. Yeni hatlar yapımına demiryollarına yapılan tüm yatırımın ancak 1/7 si ayrımlıştı. Türksib, Murnansk ve Moskovayı Urallara bağlayan hatlarda önemli kısaltmalar yapıldı. Yükleme işlerinde mekanizasyon vasıtasıyla yükleme kapsitesi % 20 den % 60 a yükseldi. Demiryollarında buhar yerine elektrikleştirilme yoluna gidilmesi ve bu arada 3000 millik bölümün, özellikle Kafkasya ve Urallar

186) V.P. Timoshenko, (Rusya ve buğday problemi. S. 332 - 4)

gibi dağlık bölgelerde, Don bölgesinde ve şehir banliyösünde elektrifikasyonu öngören büyük bir plân yapıldı (187).

Fakat olayların ters gelişmesi yüzünden bu plânın önemli bir kısmının gerçekleştirilmesi gecikti ve ikinci beş yıllık plân döneminde tamamlanamadı. Nehir ulaştırması bakımından ikinci beş yıllık plân, Moskovayı önemli bir iç liman durumuna getirecek olan Moskova — Volga kanalının inşaasını öngörmüştü. Ayrıca Kuzeyde Omega gölü, Neva nehri ve Baltık denizini birleştiren Mariinski kanalının genişletilmesi de öngörülmüştü.

Bu dönemde Leningrad, Minsk, Harkov, Kırım, Kafkaslar ve Uralları Moskova'ya birleştiren karayollarının inşaasına girişildi. Ulaştırma sistemi, yeni kurulan sanayi merkezlerinde ulaştırma bakımından mümkün olduğu kadar maksimum tasarruf sağlanacak şekilde kuruluyordu. Tabii bu arada ham madde kaynaklarına yakınlık faktörü de göz önüne alınıyordu bu merkezlerin kurulmasında. Sovyet Hükümetinin politikası, sanayi merkezlerinin ağırlık noktasını çarlık döneminde dokunulmamış bir halde bırakılmış ve maden bakımından zengin olan doğuya kaydırmak yönündeydi. Çarlık döneminde sömürge olan ve geri kalmış bu bölgelerde sanayi merkezlerinin kurularak ekonomik kalkınmanın ve sanayileşmenin hızlandırılması mümkün olacaktı. İkinci beş yıllık plânda birinci beş yıllık plânın şekil verdiği üretim güçlerini coğrafi bölgelere dağıtmak konusuna büyük önem verdiğinden bu konuyu gerçekleştirme yolunda doğuda Ural-Kuznetek demir ve kömür kombinası kurularak büyük bir adım atıldı. Sanayinin ülkenin

187) 2. beş yıllık plân başlangıcında ülkede demiryollarının 1000 millik bölümü elektrikliydi. (D. 1. Chernomordik, Ekonomicheskaia Politika S.S.S.R., S. 302).

coğrafi bölgelere dağıtmak konusunda yeni hamlelere girişilerek ham madde kaynaklarına yakınlık, bölgelerin özelliklerine göre sanayi kurulması, bölgelerin tarım ürünleri bakımından geri kalmış cumhuriyetler ve bölgelerin kalkınması, köy-şehir çelişmesinin giderilmesi, ikinci beş yıllık plânın başlıca dikkat ettiği ve önem verdiği hususlardı.

Ağır sanayinin yakıt ve ham madde kaynaklarına yaklaşma hareketinin yanında, ulaştırma ekonomisi bakımından başılca bölgelerdeki üretim safhaları arasında mümkün olduğu kadar bir denge kurulmasına ihtiyaç vardı. Sanayinin ilk inşa döneminde, önceden de görmüş olduğumuz gibi bu hususa dikkat edilmemişti. Üçüncü plânın dördüncü yılında bile, kömür ve kereste ulaştırmasının uzak mesafelerden yapılması şikâyetlere ve tartışmalara yol açıyordu. Gosplân başkanı, özellikle bölge sanayilerinin yapı işlerinde ve hafif sanayiide kendi bölgelerindeki ham madde imkânlarından daha geniş ölçüde yararlanmaları üzerinde duruyordu.

II

İlk yılın güçlükleri atlatıldıktan sonra, ikinci beş yıllık plânın birinci plândan genellikle çok daha düzgün, pürüzsüz cereyan etti. Birinci beş yıllık plânda görülen ve 1930 ların ilk üç yılını ağır fedakârlık ve dayanma yılı yapan özel güçlükler ve hesap hataları şimdi artık gerilerde kalmıştı. Şehirlerin tahıl ihtiyacı artık ciddi bir tehlike teşkil etmiyordu. Kollektif tarım savaşı kazanılmıştı. Kollektif tarımcılık alanının genişletilmesi yerine şimdi, mevcut çiftliklerin geliştirilmesi ve pekleştirilmesi konusunda yapılacak çok iş vardı. Özellikle eski köylü gelenekleri, alışkanlıkları, metodları, davranışları yeni

ekonomik şekle kaçınılmaz şekilde bulaşıyordu. Ve yeni çiftlikleri makine ile, teknik bilgi ile donatma bakımından halâ güçlükler mevcuttu. 1935 de şehirlerdeki beslenme durumu, vesika usulünün kaldırılmasına yol açacak kadar iyileşmişti. Ağır sanayide üretim kapasitesinin genişlemesi, İnşa hareketine daha geniş imkânlar sağlıyordu. Bununla beraber her çeşit inşaat malzemesi ile plân dönemindeki kadar kıt olmamakla beraber, 1935 yılında halâ bir handikap teşkil ediyordu. İkinci beş yıllık plânın son iki yılı içinde bu durum biraz düzelmeğe yüz tutmuştu. Gelecek bölümümüzde de göreceğimiz gibi birinci beş yıllık plân döneminde plânlama mekanizması ve metodları hakkında elde edilen tecrübeler büyük ölçüde geliştirilmişti. Yine malî kontrol mekanizmasi da aynı gelişmeyi göstermişti. Birinci beş yıllık plânda iş verimi bakımından beklenilenin altında bir sonuç alındığı halde ikinci beş yıllık plânda verim, ilerde göreceğimiz gibi özellikle Stakhanov hareketi sayesinde beklenilenin üstüne çıkmıştı. Bunun sonucu olarak, ikinci beş yıllık plân, birincinin aksine iş gücünde %18 lik bir artma ile yürütüldü. Bununla beraber, para ücretlerinde önceden keştirilmeyen bir artış sonucu ücretlerin tutarı plânda öngörülen %55 yerine, %150 artmıştı. Bir de daha önceden hesapta olmayan bir faktör vardı. Bu da Alman faşizminin uluslararası alanı karartan saldırgan plânları, silâhlanma savaşı ve savaş bulutlarının etrafı sarmasıydı. Bunun sonucu, tüketim eşyası sanayiine tahsis edilen orijinal plânlarda yeniden kısıtlamağa gidildi. Örneğin, demiryollarını geliştirme programı, şehir banliyö hatlarının elektrikleştirilmesi programı, savunma sanayii ve ağır sanayii için gerekli insan gücü ve malzeme ihtiyacı bakımından kısıtlandı. Plânda yapılan revizyon, Molotov'un 1939 başındaki 18. parti kongresinde ikinci beş yıllık plânın sonuçları ve üçüncü beş yıllık plânın amaçları ile ilgili raporunda açıklıkla özetlenmişti.

Molotov, «İkinci beş yıllık plân süresi içinde ağır sanayinin genişlemesi tüketim eşya sanayiinden daha hızlı olmuştur. Bu durum başlıca, ikinci beş yıllık plân dönemi sırasındaki şartlardan doğmuştur. Sanayinin kalkınması için plânda belli başlı düzeltmeler yapmak lüzumu hasıl oldu. Birinci beş yıllık plân döneminde olduğu gibi uluslararası durum, bizi savunma sanayinin gelişmesini hızlandırmağa zorladı. Bu durum, hafif sanayinin gelişme hızının azaltılması pahasına elde edildi» (188). Özellikle tekstilde, plânın öngördüğünden daha düşük bir üretim elde edilmiş, pamuk ve yün üretiminde asıl plândaki iki misli artışa karşılık %40 ve %22 artış elde edilmişti. Hafif sanayide 2,5 misli artış plânlandığı halde, artış ancak iki misli olmuştu (189). Şeker ve deri üretiminde plân hedeflerine erişildi, yani iki misli üretim artışı elde edildi bu maddelerde. Agır sanayi alanında pig demir üretiminde önemli ilerleme kaydedildi. 1937 de pig demir üretimi 1932 nin iki misliydi, fakat yine de plânın öngördüğü miktarın altındaydı. Bununla beraber çelikte hedef aşıldı ve 1932 deki 6 milyon tondan 1937 de 17,6 milyon tona yükseldi. Petrolde ise durum iyi değildi. Plân, 46,8 milyon ton öngördüğü halde ancak 30,5 miyon ton petrol elde edildi bu dönemde. Kömürde ise 1937 de 1932 üretiminin iki misli, yani 128 milyon ton ürün elde edildi. Fakat bu miktar, öngörülen 152 milyon tonun altındaydı. Diğer taraftan makine yapımı sanayi çok gelişmişti. Bu sanayi, plânda öngörülen iki misli ar-

188) V. Molotov (S.S.C.B.'nin üçüncü milli ekonomi kalkınma plânı) Moskova 1939.

189) Hafif sanayii ve özellikle tekstil sanayi ikinci beş yıllık plân sonunda ağır eleştirilere maruz kaldı. Özellikle bu sanayide yeni teknik standardın iyi uygulanmadığı noktasına yönelmişti eleştiriler. Tarımda hafif sanayiinin ihtiyacı olan ham maddeler örneğin, pamuk ihtiyacı giderildiği ve bu alanda başarı elde edildiği halde, hafif sanayi istenileni verememişti.

tış yerine üç misli bir artış göstermişti. Otomobil sanayiinde ise sekiz misli gibi cürekârane bir üretim hedefine ulaşılmıştı. Motor sanayiinde elde edilen bu başarılar sonucu, ağır sanayide brüt üretim, bu beş yıllık plân dönemi içinde öngörülen %114 lük artış oranını %121 oranla aştı. Bundan başka sanayide işçi başına düşen elektrik gücü iki misli artarken, bir bütün olarak işçi başına düşen mekanik güç, A.B.D.'de 1899-1929 arasında işçi başına düşen miktarın iki mislinden fazla bir artış kaydetmişti. Yine bu dönem içinde traktör sayısı iki misli, otomobil, kamyon sayısı sekiz misli arttı. 1937 de sanayi üretiminin 4/5 i 1928 den itibaren kurulan yeni fabrikalardan elde edilmişti. Yalnız Magnitogorsk ve Stalinsk'de kurulan metaluriji merkezi, 1914 yılındaki demir ve çelik üretimine eşit üretim elde ediliyordu. 1 Ocak 1938 de, kullanılmakta olan tüm makinaların büyük bir kısmı ve traktör hasat makinalarının 9/10 u birinci ve ikinci beş yıllık plân döneminde yapılmıştı (190) Bu dönemde girişilen hamlelerin ekonomide yarattığı değişikliklere göz atarsak, bu değişikliklerin yalnız nicelikte değil,fakat nitelikte elde edildiğini görmekten ve bu transformasyon karşısında etkilenmekten kendimizi alıkoyamıyoruz. Demir ve çelik sanayiindeki üretim kapasitesi 1928-38 arasında dört misli, kömür üç buçuk misli, petrol üç misli, elektrik yedi misli artarken bu arada uçak, ağır kimya, plâstik, suni kauçuk, alemin yum, bakır, nikel sanayileri de kurulmuştu. S.S.C.B. traktör ve demiryolu alanında dünyada birinci, petrolde, altın ve fosfatta ikinci duruma geçti. Sanayide tarımın transformasyonu ile beraber elde edilen bu genişleme, 1920 denberi NEP «geçici karma sistem» de radi-

190) İtogi Vipolne'a Vtorovo Piatiletnevo Plâna Razvitia Narodnovo Khoziaistva S.S.S.R., 19 - 22, 61 - 70; B. Sukharevski, Plân. Khoz. No. 6, 1940.

kal bir değişikliği ifade ediyordu. Yalnız sosyalist sanayi odaları büyümek ve genişlemekle kalmamış, üretimin kollektif şekli ikinci beş yıllık dönem sonunda iyice ağır basarken, özellikle perakende alanında çalışan özel sektör, önemini kaybetmiş ve silinmişti. 1920 de ortalama çalışan nüfusun 4/5 i köy imâlatçısı veya el sanayi imâlatçısıydı. Bu arada perakende ticaretin önemli bir kısmı, toplam ticaretin ise bir kısmı özel sektörün elindeydi. 1938 de ise sanayide ve ekonominin diğer kollarında istihdam edilen ücretli ve maaşlıların sayısı, genel nüfusun 1/10 undan 1/3 üne yükselmişti. Çalışan nüfusun %55 ini kollektif çiftlikler ve sanayi kooperatiflerinde çalışan işçiler teşkil ediyordu (191). Bu alanlarda ferdî çalışanlar, çalışan nüfusun %6 sından fazlasını kapsamıyordu.

Birinci ve ikinci beş yıllık plânlar, 1920 yıllarının karma ekonomili devlet kapitalizmi ile 1930 yıllarında hakim duruma geçen kollektivist veya sosyalist ekonomi arasındaki dönemi kapsar. Bu transformasyon, 1936 Anayasasının «toplumun yapısı» başlığı ile yer alan bölümünde mülkiyet ve işletmelerin , gelişmenin bu yeni aldığı biçimi hukukî olarak tanımlamıştı. Anayasanın 4. maddesi «S.S.C.B.'nin ekonomik temeli, sosyalist ekonomik sistem üretim araçlarının sosyalist mülkiyetini kapsar» dedikten sonra, «Bu temel, kapitalist ekonomik sistemin tasfiyesi, üretim araçları üzerindeki ferdî mülkiyetin ilgası ve insanın insan tarafından sömürülmesinin tamamen yok edilmesi sonucu elde edilmiştir.» şeklinde tanımlıyordu bu transformasyonu. Beşinci madde, sosyalist mülkiyeti iki şekil içinde tanımlar «Mülkiyet ya

191) Mr. ve Mrs. Webb (Sovyet Komünizmi, S. 219), kitabında bu ücretlilerin iki veya üç milyonu tahta işleri, spor işleri, spor ve müzik malzeme, oyuncak, ev eşya, besin ve seramik sanayilerinde ve onarım atelyelerinde istihdam edildiklerini ve teşkilâtlandırıldıklarını yazmaktadır.

halkın malı olan devlet mülkiyeti veya kooperatif ve kollektif mülkiyeti, yani kooperatifçilerin ve kollektif çiftliklerin malları.» Bu iki madde, mülkiyetin bu iki şekli içine toprak ve ürünleri, su, orman, fabrikalar, madenler, demiryolu, deniz ve hava yoları, bankalar, haberleşme araçları, devlet şiftliklerindeki traktör istasyonlarını, şehir konutları, fabrika konutları, vs. dahil etmekte ve bunları devlet mülkiyeti yani halkın serveti olarak tanımlamaktadır. Bundan başka, bu madde «kollektif çiftlikler ve kooperatifleri besi hayvanları ile, donatımlarıyle, ürünleriyle, kooperatif ve kollektif çiftliklerin sosyalist mülkiyeti» olarak tanımlar (192). Bu sosyalist mülkiyetin yanında özel mülkiyet şöyle tanımlanıyordu ve iki kategoriye ayrılmıştı: Birinci kategoride üretim araçlarına sahip özel işletmenin mülkiyeti, ikinci kategoride kişisel kullanmaya tabi menkul eşya ve şahsi tasarruflar. 9. madde S.S.C.B.'inde temel olan sosyalist ekonomi yanında «köylü ve el sanatkârının başkalarını sömürmeden kendi emeği ile çalışan küçük çaptaki işletmelere, emeğinin karşılığı gelir elde etmek şartı ile yer veriyordu.» Onuncu maddeye göre «Vatandaşların çalışmalarının karşılığında elde ettiği gelirler, aldıkları eşya ve yaptıkları tasarruf, konut mülkiyeti, ev eşyası üzerindeki mülkiyet hakkı ve miras hakkı kanunen korunur.»

Ekonomik alandaki bu gelişmelere paralel olarak nüfusun sosyal yapısında meydana gelen değişikliğe partinin onsekizinci kongresinde Molotov şöyle değiniyordu. «Biz hernekadar Sovyetler Birliginde sınıf çatışmasını ortadan kaldırıyorsak da, sınıfları tamamen ilga

192) 7. Madde şunu ekler, «Kollektif çiftliklerde konutlar ve bahçeleri ve kümes hayvanları özel mülkiyet konusudur.»

8. Madde ise «kollektif çiftlik toprağı süresiz olarak ve bir ödeme gerektirmeksizin çiftliğin malıdır.» der.

etmedik. İşçi ve köylü sınıfı halâ mevcuttur. Fakat bu sınıflar eski işçi ve köylü sınıfları değildir. Onların toplumdaki ve devletteki rolleri değişmiştir. Kültürleri, ahlâkları bir çok bakımdan değişmiştir. Sömürücü sınıfın son kalıntılarını tasfiye ederek iki dost sınıf olan işçi ve köylü sınıfının toplumunu kurduk. Bu toplum artık burjuva olmayan kendi sosyalist aydınını yaratmaktadır. Bu aydın, emekçi halka kan bağları ile bağlıdır ve yeni toplumun ve devletin pekleşmesinde ve gelişmesinde başlıca rolü oynamaktadır. Köy ve şehir arasındaki çelişme azalmıştır. Fakat bu iki sınıf arasındaki öz'e ait farklar halen mevcuttur. Çünkü işçilerin çalıştığı kollektif çiftlikler ise sosyalist kooperatif karakterine sahiptir. Şehir sanayi işçisi ve kollektif çiftlik işçisi olan köylü, her iki sınıf da sosyalist toplumun sınıflarıdır» (193).

Stalin bu açıklamadan iki yıl önce «S.S.C.B.'de çalışan işçi sınıfı insanlık tarihinde görülmemiş olan ve tamamen yeni bir işçi sınıfıdır, Sovyet köylüsü yeni köylüdür.» demiştir.

III

Tarım ve sanayi arasındaki zorunlu köprü, kollek-

193) Stalin, sekizinci Sovyet kongresinde anayasa tasarısı için verdiği raporda (25 Kasım 1936), aydınlardan bir sınıf olarak bahsetmemiş, bir zümre olarak bahsetmiştir. Bu raporda «aydınlar asla bir sınıf olmamışlar ve olmazlar da. Aydınlar, üyelerini toplumun bütün sınıflarından çeken zümreydiler... Günümüzde Sovyet iktidarı altında aydınlar, bütün üyelerini işçi ve köylü saflarından çekmektedir», denmekteydi. Yine Stalin raporunda kollektif çiftçilerden, «kollektif çiftliklerde çalışan köylüler köylülük niteliklerini tamamen kaybetmemişlerdir ve konut mülkiyetleri, menkul mülkiyetleri devam etmektedir.» diyordu. Bu bakımdan köylüler devlet sanayinde çalışan işçilerle homojen bir sınıf içinde mütealâ edilemezlerdi. (Leninizm, 1940 baskısı, S. 581 - 2).

tif çiftliklerin genişlemesiyle kurulmuştur. Bu, tarım ve sanayi arasındaki ilişkilerin bir uygulanış yoluydu. Önceleri, tarım ve sanayi arasındaki ilişkiler basit bir eşya mübadelesine inhisar ediyordu. Tarım üretimi her nekadar vergi politikasının etkisi altında bulunuyorduysa da daha önceki bölümde de açıkladığımız gibi daha çok istikrarsız ve ekonomi plânlamasında kısıtlayıcı niteliği olan fiat yapısına tabi idi. Kollektivizm kampanyası ile kollektif çiftliklerle «direkt kontratlar» uygulaması birlikte yürütüldü. Böylece sanayi üretim plânlarının yerine getirilmesi için gerekli olan donatım, bir önceki yıl içinde garanti ediliyordu. Peşinen yapılan ve serbest olarak kontrata konu olan bu donatım kotaları, daha sonra 19 Ocak 1933 tarihli kararla zorunlu bir nitelik kazandı (194). Toprağın verimine, ekilen alanın büyüklüğüne göre her bölge için resmi satın alma fiat kotaları tesbit edildi (195). Böylece bu kotalar bir nevi misli vergi niteliğine büründü.

Bundan başka bu fiatlardan daha yüksek olarak tesserbest sözleşmeler yapılıyordu, bu sözleşmelere «desentralize toplama» deniyordu. Daha sonra kollektif çiftliklere, devlet'e satmak zorunda oldukları miktarın üstündeki miktar üzerinde serbest ticaret hakkı tanındı. Bu hak, kollektif çiftçinin kendi bahçe ürününü de kapsayacak şekilde genişletildi. Bu hak, çiftlik ürünü satan «kolhoz pazarı» şehir çiftlik dükkanlarının satışlarının ve çeşitli müesseselerle yapılan direkt sözleşmelerin temelini teşkil ediyordu. Bu ticaret Sovyet ekonomi siste-

194) Osnovnie Direktivi Partii i Pravitelstva, 1931 - 4, S. 103.

195) 1932 için tesbit edilen bu standard ortalamalar, hektar başına Kırım'da sonbahar ürünü için 3,3, Ukranya için 3.1, Leningrad ve kuzey bölgeler ve Beyaz Rusya için 0.8 centner (elli veya yüz kiloluk tartı) olarak tesbit edildi. Bu rakamlar kolhozlar için tesbit edilmişti.

minin yaşayan tek açık rekabet tipini teşkil etmektedir. Mecburî satış sistemi daha önce de değindiğimiz gibi sanayi ve şehirlerin belirli bir süre için asgari ürün ihtiyaçlarını garantiliyordu. Görmüş olduğumuz gibi yeni tarım sistemi büyük bir iş gücü tasarrufu sağlamış ve sanayinin iş gücü ihtiyacını gidermekte ve köyde beslenmek zorunda olan nüfusun azaltılmasında başlıca rolü oynamıştı. Bunun sonucu, gelişen şehirlerin ve sanayinin ihtiyaçlarını karşılayan tarım ürünlerinin pazar fazlası arttı. Bu artış, 1938 de on yıl öncesine nazaran iki buçuk misline ulaşmıştı (196).

1926 ve 1939 nüfus sayımları arasında geçen süre içinde, tarım nüfusu % 5 azalmıştı. Bu sönemde, genel nüfus ise %15,9 oranında bir artış kaydetmiş, şehir nüfusu ise iki misli artmıştı. Şehri nüfusunun 20 milyon artış kaydetmesi, tarım devrimi etkisi ile genişleyen sanayie doğru, köyden bir akın meydana gelmesi sonucu olmuştu. Her ne kadar ağır sanayi yanında ikinci plânda kalmışsa da, besin ve tüketim eşya alanlarında da önemli bir artış olmuş ve 1930 yılının ikinci yarısında halkın hayat seviyesinde, birinci beş yıllık dönemin zor yıllarına nazaran gözle görülür bir yükselme sağlanmıştı. Birinci beş yıllık dönem içinde fiat indeksi yokluğundan dolayı gerçek ücret hareketlerini ölçecek bir imkân elde edilememiştir. Şehir işçilerinin bütçeleri ile ilgili olarak yayınlanan resmi rakkamlara göre 1934-37 arasında başlıca besin maddelerinin tüketimnide büyük bir artış olmuştu. Fakat birçok bölgelerin köylerindeki ortalama hayat standardının şehirleer nazaran daha hızlı yükseldiğine dair belirtiler vardı. 1937 de Ukrayna ve Kuban ve Volga bölgelerinde yapılan resmi bir araştırma so-

196) 1940 da köy dışındaki pazarda tahıl miktarı 38 milyon tondu. 1913 de bu miktar 21,6 milyon tondu. (A. Zelenovski Plân. Khoz., 1946 No 1)

nunda, 1932 günlerinin kötü günlerine nazaran, kollektif çiftliklerin gerek para, gerekse eşya olarak hisselerine düşen miktarın iki buçuk misli artış gösterdiği ve köylü ailelerinin yıllık ortalama süt ve ekmek tüketimlerinin %50 ve et tüketimlerinin ise 1914'e nazaran birkaç misli artış gösterdiği tesbit edilmişti. Şehirlerin konut ihtiyaçları, köylerden şehirlere olan akın dolayısıyla güçlükler yaratacak durumdaydı (197).

Aynı zamanda konuta ayrılan yapıların kalitesinde de yükseltme yapmak zorunluluğu vardı. Yine şehirlerin lâğım , su ve tramvay sistemlerinde de modernleşme ihtiyacı vardı. Şehir işçisinin çalışma hayatını geçirdiği fabrika yapıları eskisine nazaran daha konforlu, daha iyi aydınlanmış, daha iyi havalandırılmıştı ve sağlık şartları bakımından çok daha modern bir şekilde inşa ediliyordu ve yine çalışma saatleri de kısaltılmıştı. Köy evleri alanında genellikle büyük bir ilerleme vardı. Sovyet rejiminde ekonomik hiçbir gelişme görmemekte ısrar eden Rus mülteci yazarlarından biri bu konuda şöyle bir itirafta bulunmak zorunda kalmıştır: «Balçıkla yapılmış, küçük pencereli kulübeler artık kaybolmuştur. Daha aydınlık, havalandırılmış yeni evler geniş çapta inşa edilmektedir. Evlerin içi daha temiz, mobilya, bardak, mutfak eşyaları ve muşamba ilk defa olarak köy evlerinde bile yer almıştır» (198).

Nüfusun tarımdan sanayie doğru geniş şekilde akın etmesinin kazanç seviyesiyle az çok ilgisi vardı. Büyük bir nüfus kitlesi, tam istihdam şehir nüfusunun kazanç

197) 1923 - 30 arasındaki dönemde şehir nüfusu iki misli artmış ve şehirlinin konut ihtiyacı % 80 artmıştı (A. Sharov, Plan. Khoz. 1945 No 3).

198) Yugoff; Bu yazar birçok bölgelerde evlerin ve köy sokaklarının elektrikle aydınlatıldığını... köylerde birer sıcak okuma salonu kulübü ve hastahanesi, çocuk bakımevi olduğunu eklemektedir.

imkânlarını genişletirken, sanayi ücretlerinden daha düşük ücret alıyorlardı. Tarım ücretleri geleneksel olarak sanayi ücretlerinden daha düşüktü. Mr. Colin Clark, bütün olarak nüfus başına düşen besin tüketimine değinerek, 1928 ile 1932 arasındaki zorlu yıllar içinde nüfus başına düşen besin tüketim miktarının %20 oranında düştüğünü ve vesika sisteminin kalktığı 1934 yılından itibaren bu alanda artışın başladığını, 1934-37 yılları arasında bu artışın %9, şehir nüfusunda ise ekmek dışın da %20 oranında olduğunu hesaplamıştır. Bu biraz cimrice olan bir hesaplamaydı, çünkü Mr. Colin Clark, 1928-37 yılları arasındaki nüfus artışını %10 yerine %17 olarak hesaplamıştı. Besin maddesi dışındaki tüketim eşyasının tüketiminde bu artış hiç şüphesiz daha büyüktü. Aynı yazar, tüm ülke çapında perakende pazarında satılan besin dışındaki tüketim maddelerinin insan başına düşen miktarının 1934-37 arasında %30 arttığını hesaplamıştı (199).

Tüketim standardındaki yükselmeğe dair yapılan tahminlerin mübalağalı olmadığı besin üretimini ifade eden rakkamların tetkikinden çıkarılabilir. 1937 yılındaki tahıl üretimi 1928 den %50 ve 1913 üretiminden %33 fazlaydı. 1913-37 arasındaki nüfus artışı ise %21 oranındadır, bu oranlar 1937 de nüfus başına düşen tahıl üretiminde %10, önceki yıllara nazaran ise daha fazla, örneğin 1928'e nazaran %35 oranında artış kaydettiğini gösterir. 1914 savaşından önceki dönemdenberi buğday üretiminin 1/3 üne yakın bir kısmı ihracata ayrılıyordu. 1930 larda bu miktar ise %5 gibi gayet küçüktü. Bu durum ise 1937 de nüfus başına düşen tahıl tüketiminin 1913 yılından %50,60 oranında fazla olduğunu ifade eder. Bundan başka artık pirinç yerine buğday tüketimi

199) Colin Clark, (Critique of Russian Statistics S. 24 - 25; 63, 68).

artmıştı. Bu da buğday ihracatının azalması sonucuydu. 1937 de hayvani ürünlerin nüfus başına düşen üretimi, 1928 e nazaran %10 düşük olurken, şeker üretimi iki misli, patates ve diğer sebzeler ise 1/4 artış gösterdi. Bu artış 25 yıl öncesine nazaran iki misliydi. Fakat plân sonunda ulaşılan bu başarılara rağmen ve Sovyet sanayinin birçok dallarının «batıya teknik ve ekonomik olarak yetişmek ve geçmek» sloganını benimsemelerine rağmen elde edilen sonuçların, batı ülkelerinin nüfus başına düşen besin tüketimine oranla bir hayli düşük olduğu görülüyordu. Tahıl dışında diğer besin maddesi üretiminde nüfus başına düşen oran, birçok Avrupa ve Amerika ülkelerinin standartlarının altındaydı. Et bakımından İngiltere'nin ve A.B.D.'nin 1/3, Çekoslavakya'nın 2/3'ü süt alanında İngiltere'nin yarısı, Fransa'nın 2/3'ü, şeker bakımından Almanya'nın, İngiltere'nin yarısına erişiyordu.

Bu hususta S.S.C.B. nüfusunun büyük çoğunluğunun Asya'da yerleşmiş olması ve Asya halkının, Çin ve Hind halkı gibi hayat standardının Avrupa ülkelerine göre bir hayli düşük olması bakımından pek şaşmamak icap eder. Molotov'un 3. beş yıllık plân üzerine verdiği raporda da değindiği gibi, nüfus başına düşen tekstil eşyası İngiltere ve A.B.D.'nin 1/3 kadardı ve ayakkabı da (bu dönemde en çok gelişmiş bir dal olmasına rağmen) Amerikan ve İngiliz seviyesinin ancak yarısına yaklaşıyordu. (Nüfus başına yılda bir çift ayakkabı.)

Önceleri çok geri olan, fakat şimdi dramatik bir şekilde gelişen ağır sanayi bakımından da yine böyle bir karşılaştırma yapmak mümkündü. 25 yıl önceki Rusya'da nüfus başına düşen elektrik gücü üretimi A.B.D. nin 1/7 si, çelikte 1/11 i kadardı. Çelikte ancak İngiltere'nin %3 den biraz fazla üretime sahipti. 1937 de ise elektrik gücü üretimi Almanya ve İngiltere'nin 1/3 ü, A.B.D. nin 1/4 ü kadar olup, kömür üretiminde İngiltere-

re'nin 1/6 sına erişiyordu. Molotov, «Halk bazı alanlarda bazı kapitalist ülkelerden ekonomik olarak geride olduğumuzu unutmuyor, kapamak için çalıştığımız bu açığın sebebi, ihtilâlden önce diğer kapitalist ülkelerden bir asır geri oluşumuzdur. Bu hususu unutmamak gerektir. Elde ettiğimiz başarılarımızla gevşeyemeyiz. Bu açığı kapamak, yakalayıp geçmek için, Avrupa ve A.B.D. gibi ileri kapitalist ülkeleri genel üretimde olduğu kadar, nüfus başına düşen üretimde de geçmek başlıca hedefimizdir.» demişti (200). Savaştan az önceki yıllarda tüm üretimde olduğu kadar nüfus başına düşen üretim bakımından da hedef bu idi.

200) Molotov op. cit. 17 - 19; Aynı kongrede Stalin'in raporu (Leninizm 1940 baskısı S. 633 - 4).

FASIL 12

ÜÇÜNCÜ BEŞ YILLIK PLÂN, SAVAŞ VE SAVAŞ SONRASI BEŞ YILLIK ONARMA VE KALKINMA PLÂNI

I

Üçüncü beş yıllık plânın hazırlanmasına ve uygulanmasına savaş bulutlarının yayılması yön vermişti. Üçüncü plân, Münih'de uğranılan başarısızlık yılı ile açıldı ve sonucu Hitler'in, Sovyetler Birliği'ne yaptığı ani ve habersiz saldırı oldu. Bu olay tarihe, henüz tamamlanmayan bir gemi gövdesinin barbar eller vasıtası ile parçalanması şeklinde geçecektir. Bu dönemde sanayi üretimine silâhlanma projesi yön verdiğinden, bu alana yapılan yatırım veya üretim miktarı hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Fakat bu yatırımın 1938 öncesine nazaran çok fazla olduğu muhakkaktı. 1940 da bütçeden savunmaya ayrılan meblâğ, 1938'e nazaran iki misli ve bütçeden tüm olarak ekonomiye ayrılan meblâğın yarısı kadardı. Bu yatırımlar, Sovyetler Birliği savaşa girmeden önce milli gelirin yarısına tekabül etmekteydi. Yirmi yıl önceki istilâ yıllarından sonra Rusya toprağı, yeni ferah şehirleri, fabrikaları, kollektif çiftlikleri Tatarların istilâ ve talan günlerinden daha haşin olarak çiğnendi ve harap edildi. Üçüncü beş yıllık plânda savunma problemine geniş çapta yer verildiği açıkça görülüyordu. Özellikle, ulaştırma, maden, çelik ve kimya sanayii bölümlerinde bu daha açık olarak göze çarpar. Plânın sloganı «Üçüncü plânı kimya plânı yap» idi. Molotov, 18. parti kongresine sunduğu raporda makina üretimindeki hızlanma ile beraber teknik dünyasındaki gelişmenin de

izlenmesi ve son sistem tekniğin uygulanmasına doğru gidilmesi fikrini ileri sürüyordu.

1942 yılına kadar demiryolu alanında 7000 millik bir demiryolu yapımı uygun görülmüştü. Bu miktar ikinci beş yıllık plânda 2500 mildi. Öngörülen demiryolu yapımının 5000 mili çift hatlı ve 1200 mili elektrikli olacaktı. Doğudaki sanayi bölgelerine bu planda daha çok yer verildi. Buna bir örnek olarak, Urallarda zengin boksit maden yataklarının bulunduğu bölgeye yakın olan Kamensk'de üçüncü bir aleminyum üretim merkezinin kurulması gösterilebilir. Diğer bir örnek: Bakû petrolünün 1913 üretim miktarına eşit verecek olan yeni Volga-Ural bölgesindeki petrol kaynakları işletilecekti. Bunların kurulma sebepleri arasında yalnız stratejik hususlar değil, fakat elektrik ve kömür üretimindeki büyümeğe rağmen sanayi ihtiyacının artması hususu da yer alıyordu. Eğer silâhlanma zorunluluğu olmasaydı bu dönemde, tüketim maddesi üretimine büyük bir öncelik verilecekti ve böylece ağır sanayinin bu gelişmesi, hafif sanayinin yararına kullanılacak ve dönem sonunda pazardaki tüketim malları artacak ve gerek şehir gerekse köy nüfusunun hayat standardı yükselecekti. Fakat bu sanayilerin hızlı büyüme şansı bir kere daha ağır sanayii ve silâh sanayiinin artan ihtiyaçlarının kurbanı oldu. Sanayie yapılan brüt kapital yatırımın ancak %15'i tüketim eşya sanayiine ayrıldı. Ağır sanayi üreteminde %103 lük bir artış öngörülürken, hafif sanayi için %69 luk bir artış öngörülüyordu. Hernekadar tekstilde %50-60 lık bir artış plânlandı ise de, 1942 üretim hedefi 1937 de ikinci beş yıllık plân hedefinin altındaydı. Şeker ve deri üretimi içinde %43-44 lük bir artış oranı, kâğıt üretimi için %56 lıkbir artış oranı planlandı. Bu yeni dönem sonunda kapital eşya üretimi bütün sanayi üretiminin %60 mı teşkil edecek ve Sovyet makina imâlinde

Amerika'nın 1929 seviyesi aşılacaktı. Tüketim eşyası üretimine tahsis edilen donatımı ihtiva eden bu kapital eşyanın üretim oranı artacaktı. 1914-39 arasında pamuk sanayiinde çalışan iğ kapasitesi %12 den fazla artmamıştı. Diğer birçok sanayi ve özellikle ağır sanayiide genişleyen üretim kapasitesi ile keskin bir çelişme teşkil ediyordu bu durum. İkinci beş yıllık plân sonunda, iğlerden elde olunan üretimin nüfus başına düşen miktarı A.B.D. de aynı sayıdaki iğden elde olunan üretim oranının %10 altında, dokuma tezgâhı bakımından ise bu miktar A.B.D. nin %17 altındaydı. 1942 sonunda ise bu alanda 4-6 misli bir artış bekleniyordu. Stok kapital donatımı bakımından, plân uygulansaydı, nüfus başına düşen miktar bakımından A.B.D. nin 1937 seviyesine ulaşılacak ve bu tempo ile 1952 de dokuma iğ sayısı bakımından olduğu kadar, türbün, jeneratör ve elektrik motoru bakımında da A.B.D. ne ulaşılacaktı (201). Bunlar barış içinde geçecek uzun bir ekonomik kalkınma ve inşa döneminin cesaret verici perskpektifleriydi. Fakat bu dönemi, çok az bir süre sonra 2000 millik sınır boyunca patlayan savaşın dumanları felce uğrattı. Üçüncü plân dönemindeki sanayi üretim hızına göz atarsak birinci ve ikinci plân döneminde öngörülen artış oranı yanında %14 gibi nisbeten mütevazi bir oranla karşılaşırız. Plânın ilk üç yılı için öngörülen artış yerine getirildi. Bu süre içindeki sanayideki brüt üretim artışı %44 lük, kapital eşya üretimindeki artış ise %50 ve tüketim eşya sanayiinde ise %33 olmuştu. Bu üç yıl içindeki milli gelir %30 oranında bir artış göstermiştir. Bu hedefe, 1940 yılının ilk yarısında Fin savaşının yarattığı

201) B. Sukharevski, «Sovyetler Birliğinde makina yapımı ve temel ekonomik problemler» Plan. Khoz. 1940 No 6 S. 18 - 19. Bu yazar, üçüncü beş yıllık plânda öngörülen makina üretiminde A. B. D. ne bu makinelerden elde edilen üretim miktarından daha çok yaklaşılacağını yazmıştı.

ağır şartlara ve petrol, demirve çelik gibi önemli sanayilerde plân hedeflerine ulaşmakta uğranılan başarısızlığa rağmen ulaşıldı. Yılın geri kalan süresi içinde önemli artışlar elde edildi. Fakat pig demir ve petrolde 1940 üretimi, 1938 üretimini pek az aşıyordu. Çelik üretimi, 18 milyon tonu yanında ancak 18,3 milyon tonda kalmıştı. 1937 de ise bu miktar 17,7 milyon tondu. Kömür üretimi ise, 1937 üretiminden %28 fazlaydı, elektrik üretimi 1/3 armıştı. 1941 yılı için orijinal plânın öngördüğünden daha fazla artış plânlanmıştı birçok sanayi üretiminde. Örneğin, demir ve çelikte %21, makinede %28, çimentoda %38, aleminyumda %66, pamukta ve deride %11, şekerde %27 lik bir artış plânlandı (202).

II

Bir ülkenin savaş ekonomisi potansiyelini ölçmek için birçok ekonomistin kullanmağa çalıştığı standarta göre S.S.C.B. ,son yıllardaki ilerlemelerine rağmen, 1941 de Almanya'ya nazaran ekonomikman zayıf durumdaydı. Kilit mamûllerinden olan kömür, demir-çelik gibi mamûllerde 1938 üretim rakamlarına bakarsak, Avusturya ve Saar dahil olmak üzere Almanya'nın S.S.C.B. ne nazaran üstün olduğunu görürüz. Alman kömür üretimi, Sovyetlerin 133 milyon tonuna karşı 186 milyon tondu. Bu miktar 1940 da Sovyetlerde 166 milyon tona çıktı. Pig demirde Sovyetlerin 14,6 milyon tonuna karşılık Almanya'nın 18 milyon tondu (1940 da Sovyetlerde 15 milyon ton oldu bu miktar) Çelikte ise Sovyetlerin 18 milyon tonuna karşılık Almanya'nın 23 milyon tondu. (1940 da Sovyetlerde 19 milyon ton) Bu miktarlara Al-

202) N. Voznesenski, «Sovyetler Birliğinde 1940 in ekonomik sonuçları ve 1941 için milli kalkınma plânı» S. 8-10, 14.

manya tarafından işgal edilmiş veya Almanyaya katılmış ülkelerin üretimleri de eklenirse Alman kontrolündeki üretim miktarı Sovyetler Birliğinin iki misline yaklaşır.

Diğer taraftan Sovyetler Birliği Almanya'yı Romanya dahil yalnız petrol üretiminde dört misli geçiyordu. Demir cevheri yatakları bakımından çok zengindi. Bakır üretimi bakımından da Almanya'yı geçiyordu. Nüfus başına düşen milli geliri ekonomik potansiyel bakımından ele alırsak, Almanya'nın Sovyetler Birliğinden üstün olduğunu görürüz. S.S.C.B. de genel olarak milli gelirin Almanyadan daha büyük olması mümkündü. Bu rakkam Almanya ve onun işgali altındaki ülkelerin tümünün toplam milli gelirlerinin biraz altındaydı. Fakat nüfus başına düşen milli gelir bakımından Polonya'nın iki misli, Avusturya ve Çekoslovakya'ya eşit seviyedeydi. Bu bakımdan barış yılları S.S.C.B. için çok kısa sürmüştü. Bu durum Hitler'in doğuya saldırmasında önemli rol oynadı. Almanya'nın bu ekonomik üstünlüğü karşısında Sovyet Hükümeti, batıda ikinci bir geciktirme ve zaman kazanma cephesi kurma ve aynı zamanda doğuda güçlü bir savaş potansiyeli yaratma stratejisi güderek Wehrmacht'ı Volga'dan 1700 mil uzakta ve Oder nehrinin arkasında tutmak amacı ile hareket etmişti.

Bütün bu savaş potansiyeli tedbirleri yetersizdi. Bu bakımdan Alman ordusunun Stalingrad önlerinde durdurularak Ukrayna'nın ve Belorusya'nın karşı bir saldırı ile kurtarılması modern çağın mucizelerinden sayılmalıdır. Kurtuluş savaşında da gösterdiği gibi, savaş içinde bir milletin yaratıcılık ve buluş yeteneği kadar, o milletin fedakârlığa, yokluklara katlanma psikolojisi de savaşın kazanılmasında zorunlu faktörlerdir, bu bakımdan Sovyetler Birliğindeki tedbirler arasında halkı savaş psikolojisine alıştırma, hazırlama noksanlığı vardı. İnsanın beslenme sisteminde olduğu gibi, mi-

numum miktarda bulunan elemanlardan birindeki azalma, diğer bir elemanın üretim fazlası ile giderilemez. Ekonomik potansiyelin bu niteliği basit sıra listesi ile ifade edilemez. Şurası gayet açıktır ki, bir ülke petrol ve demir cevheri olmaksızın savaş yapamaz. Diğer taraftan, magnezyum, krom, nikel, aliminyum ve daha başka maden alışımları da savaş için zorunlu maddelerdir. Bunlardan birinin noksanlığı, o milletin ekonomik potansiyelinin diğer hususlarda ne kadar güçlü olursa olsun bir handikap teşkil eder. S.S.C.B. bu hususlarda çok elverişli durumdaydı. Savaştan önce traktör ve otomobil, kamyon motoru üretimi gibi gelişen bazı sanayi sektörleri kolayca savaş üretimine adapte edildiler. S.S.C.B. nin ekonomik sistemi icabı ve geçirdiği plânlı ekonomi tecrübelerinden sonra, kaynakların dağılımı, adaptasyon ve ayarlama bakımından Alman ekonomisine nazaran daha yeterliydi. Magnezyum ve fosfatta daha üstündü. Tabii kauçuk bakımından daha yetersiz idiyse de, suni kauçukta ilerdeydi. Savaştan önceki yıllara göre hüküm verirsek, S.S.C.B. nin başlıca sıkıntısı bakır tüketimindeydi (bu alanda büyük bir üretim elde edilmesine rağmen). Bundan başka nikel, teneke, antimuan gibi madenlerin tüketiminde de eksiklik vardı. Makina stokları Almanların 1,3 milyonuna, İngilizlerin 0,7 milyonuna karşı yarım milyonu geçiyordu. Sanayi henüz bazı büyük çapta örneğin 1000 tonluk makinalar yapacak niteliğe kavuşmamıştı ve bazı ufak, fakat değerli aletler imalâtında da yetersizdi. Almanlar, nikel, petrol, bakır, teneke, volfrom, tungsten, kauçuk, fosfat gibi noksanlık duydukları madenlerde geniş stok yapmışlardı. Fakat uzun süreli bir savaş bakımından S.S.C.B. den zayıftılar.

Sovyet ekonomisi savaş potansiyeli bakımından ciddi bir şekilde yetersiz olduğundan, sonbahardaki Nazi saldırısında ve 1941 kışı ve 1942 yazında sarsıldı.

Sürprizin yarattığı avantajlar, kara harekâtında ve askeri donatımdaki üstünlükle, Almanlar ilk hamlede son yıllara kadar sanayinin sinir merkezlerini ve zengin tarım bölgeleri olan bazı toprakları ele geçirdiler. Kuzey ve merkezde Leningrad (aylarca sarılmış ve direnmişti) ve Moskova önlerinde saldırı durdurulurken ve zengin Ukrayna, Kırım, Donetz, Don ve Kuzey Kafkaslar yutulurken, saldırı seli güney Volga kıyılarında bulunan sanayileşmiş Stalingrad önünden ardında harabe ve duman bırakarak geri çekildi. Doğuda yeni ağır sanayi merkezleri kurulması işi hızla gelişmesine rağmen, Dinieper ve Donbas bölgeleri çelik ve demir üretiminin merkezleri olmakta önceliği muhafaza ediyordu. Harkov, Moskova ve Leningrad ağır makina imalâtında, Moskova elektrik makina merkezi, Leningrad gemi yapımında ve Harkov ise ağır makina merkezleri olarak başlıca yer işgal ediyorlardı. Savaştan az öncesine kadar Ukrayna ülkenin çelik, demir ve kömür üretiminin yarısından fazlasını temin ediyordu. İstilâ sonucu Sovyet ekonomisi, savaş öncesi kömür üretiminin 2/3 sini, demir üretiminin % 60 mı ve çelik üretiminin yarısını kaybetti. Tahıl tarımına ayrılan toprakların 1/3 veya yarısı, şeker pancarı tarımına ayrılan toprakların 9/10 unu ve domuz sayısının yarısı kaybedildi. Aleminyum üretim merkezlerinin 2/3 ü Alman işgali altındaydı. 1941-42 kışında makina sanayiinde üretim kapasitesinin % 20,25 i işgal edilmiş bölgeler içinde kaybedilmiştir (203). Ülkenin besin sanayii, kapital donatımının % 40 ını kaybetmişti (204). Petrol üretimi, Alman saldırısı Kafkasya'nın başlıca petrol merkezlerinin önünde durdurulduğundan ötekilere nazaran şanslı du-

203) Dr. A. Baykov, Londra Cambridge Economic service Memo. No 89 Nisan 1942.

204) V. Zotov, Plan. Khoz. 1945 No 5

rumdaydı. Fakat Maikop gibi kuzey Kafkasya'nın yüksek verimli petrol merkezi işgal altındaydı. Bu önemli bir kayıptı ve Hazer bölgesinden Volga yolu ile merkezi Rusya'ya petrol tanker ulaşımı bir süre durdurulmuştu. Kafkasya petrol merkezlerinin üretimi yarıyarıya düştü. Sovyet sanayiinin batıda tehdit altında kalan bölgelerden doğuya taşınması hâlâ günün konularındandır. Biz, Sovyet savaş imalâtının başlıca 1942 yazından itibaren gelişme gösterdiğini biliyoruz. Doğu bölgelerinde sanayi merkezleri kurma çabaları savaştan önce başlamıştı. Nazi dalgaları ilerlediği sıralarda, sanayi merkezlerindeki sökülebilir makinalar veya fabrikanın tümü ve bunların personelleri ve aileleri ile beraber Volganın ötesine Urallara ve Sibirya'ya taşındılar. Bu bölgelerdeki iş gücü yetersizliği başka bölgelerden çekilen işgücü ile gideriliyordu ve üretime kısa bir süre verilen ara kapatılıyordu. Çoğu kez bu süre altı ay'ı geçmiyordu. Bu bölgelerde iklimden dolayı hayat şartları ağırdı, konut problemi vardı, yapı malzemesi yetersiz ve ulaştırma sistemi bozuktu. Bölgedeki işçilerin eğitim zorunluluğu vardı. Hafif sanayi Volga bölgesine, örneğin, Moskovadaki mühimmat fabrikaları gibi, tank, uçak ve top sanayii Urallara taşındı. Bu arada Kiev ve Harkov'un nüfuslarının yarıdan fazlası 1 milyon ile 800.000 arasındaki nüfus bu bölgelerden doğuya aktarıldı ve 1941-42 yılında Leningrad'ın kapital donatımının % 70 i doğuya ulaştırıldı (205). Almanların işgal ettikleri bölgelerin nüfusunu yarıya yakın miktarı bu şekilde işgal edilmemiş bölgelere göç etmişti ve bu miktar 12 milyonu geçiyordu (206). Diğer taraftan doğuda kurulan sanayi merkezleri görülmemiş bir hızla gelişiyordu.

205) F. Lorimer (Sovyet halkı) S. 195 - 7

206) B. Sukharevski (Plan. Khoz., 1045 No.); N. Eremenko (Plan. Khoz. 1946 No. 2 S. 89-90); A. Korobov (Plân. Khoz. 1946 No: 3)

Magnitogorsk'ta savaş yılları içinde dünyanın en büyük çelik fırını yapıldı. Doğuda 1941-45 yılları arasında 2,5 milyon ton kapasiteli olan 10 yeni fırın kuruldu. 1941-45 arasında çelik üretiminin kapasitesi % 50 den fazla bir oranda arttırıldı.

Altaylar bölgesinde yeni bir traktör fabrikası, Yenisey nehri yanındaki Krasnoyarsk'da, Urallar'da ve Kazakistan'da yeni tarım makinaları fabrikaları kuruldu. Silâh imalinde savaş yıllarının bütün güçlüğüne rağmen, savaş öncesi yıllarından daha iyi duruma geçildiği bildirilmiştir. (207). Stalin 1943 başında verdiği günlük emirde tank ve uçak bakımından savaşın ilk yılındaki Nazi üstünlüğünün artık mevcut olmadığı ve üstünlüğün Sovyet Ordusuna geçtiğini bildirdi (208). Savaş yılları içinde Urallar, Sibirya, Volga ve merkezi Asyadaki elektrik santrallarının gücü iki misli arttırıldı. Kuzbas kömür ocaklarının üretimi % 35 ve bütün ülkenin kömür üretimi savaş bitiminden iki yıl sonra savaştan önceki seviyeye ulaşmıştı. «Herşey cephe için» savaş sloganı dolayısıyla tüketim eşya sanayiinde yapılan kısıtlama, batı ülkelerindeki kısıtlamadan daha fazla olmuştur. Sivil halkın tüketimindeki kısıtlama bu ülkedeki önceki kısıtlamalardan daha fazla olmuştu, Amerika'daki kısıtlama yanındaysa çok daha büyük ölçüdeydi. Almanlar geriye çekilirken madenleri, çelik fırınlarını, demiryollarını tamamen tahrip ediyorlardı. Bu geri çekilme sırasında 2000 şehir, 7000 köy ve 4 milyon işçi istihdam eden fabrikaların kısmen veya tamamen tahrip edildiği resmen açıklanmıştır. Bu geriye

207) Pravda, 19 Temmuz 1942.

208) 23 Şubat 1943 tarihli günlük emirde Stalin, «Avrupayı kendi savaş makinesini güçlendirmek için çalıştıran Hitler Almanyası, bu zorlamayı tank ve uçak bakımından Sovyetlerden üstün olmak için devam ettirmektedir... Fakat savaşın yirminci ay'ında durum değişmiştir.» demiştir.

çekilme yolu üzerindeki yüzlerce millik toprak, üzerinde hayat eseri kalmayan bölgeler durumundaydı. 25 milyon insan barınaksız kalmıştı.

III

Batı bölgelerinin bu kadar büyük ölçüde harap olması sonucu, bu bölgelerde ekonomik hayatın eski duruma getirilmesi uzun çalışmaları icap ettiriyordu. Bu yoldaki ilk çalışmalara Kızıl Ordunun 1943 de giriştiği ileri harekat sırasında başlandı. 1943 yazında çok ayrıntılı bir plân hazırlandı ve besi hayvanları, makine ve konut, tohum temini için gerekli kredi verilmesi ile ilgili merkezi hükümetin direktifi yayınlandı. Bu arada kurtarılan bölgelerdeki demiryolu işçilerine küçük topraklar verilmesi (kollektif çiftlik üyelerine verildiği gibi) ve yedi yılda ödenmek üzere konut kredisi gibi bazı imtiyazlar tanındı (209). Yalnız Ukrayna'da, işgalden kurtarıldıktan sonra iki yıl içinde 26000 kollektif çiftlik ve 1000 traktör istasyonu kuruldu. Aynı zamanda batıdaki işgal edilen tarım alanlarını telâfi etmek üzere, doğuda çok büyük çabalar harcanarak tarım çalışmaları yapılıyordu. Tasarının uygulanması kolay değildi, çünkü kızıl ordunun insan ihtiyacı toprakta çalışan işgücünü azaltmıştı. Bu boşluğun kapatılması için çocuk ve kadınlara baş vuruldu (210). Batıda kaybedilen şeker üretimini telâfi etmek için Kazakistanda şeker pancarı üretimine büyük önem verildi.

1942 de işgal altına girmemiş bölgelerdeki tarıma elverişli topraklar 5 milyon ackre genişletildi (211). Bü-

209) Alman işgalinden kurtarılan bölgelerin ekonomik kalkınması için ivedi tedbirlerle ilgili Savnarkom kararı. (Sovhoznoe Proizvodstvo 1943 No: 8 S. 5-26).

210) J. Stalin (Sotsialisticheskoe Selskoe Khoziaistvo 1944

211) S. Demidov, (Sots. Khoz. 1943 No: 3-4). 1943 de merkezi Asyada buğday üretimi için geniş çalışmalar yapıldı (Uzbe-

yük şehirlerin dolaylarında sebzelikler kurulması ile sebze üretimi 1940 yılını üretiminden % 14 fazla olmuştu. (212). Savaş yılları içinde hafif sanayinin canlandırılması için küçük bir başlangıç yapılmıştı. Hafif sanayii hernekadar savaş donatımı imalinde kullanılıyorduysa da, yine de ikinci derecede yer tutuyordu. 1944 de tekstil sanayii, % 12 gibi mütevazi bir üretim artışı gösterdi ve o yılki üretim hedefine erişilemedi. Bu alanda gelecek yıl için daha büyük bir artış plânlandı (213). Yine 1944 yılında, ayakkabı ve çizme sanayii yeni tip erkek ve kadın ayakkabı modellerinin imalâtına girişti. 1945'in ilk yarısında perakende pazardaki eşya alışverişi bir önceki yıla nazaran % 30 artış gösterdi. Ateş kesimini izleyen 12 ay içinde savaş amaçlarına tahsis edilmiş sanayii, yeniden sivil ihtiyaçlara çevrilmeğe başlandı. Savaş yıllarında ordu ihtiyaçlarına yöneltilen sanayii yeniden sivil ihtiyaçlara yöneltildi. Ayakkabı ve çizme sanayii savaşın bitiminden altı ay sonra savaş öncesi üretim kapasitesine erişmişti. Fakat işgal altına girmiş bazı bölgelerde, 1945 in sonunda bile önceki üretim kapasitesinin ancak bir kısmına erişilmişti. Kurtarılan bölgelerdeki kolhozlarm ve traktör istasyonlarının yeniden kurulması çalışmalarına rağmen, Almanların tahrip ettikleri veya alıp götürdükleri makina

kistanda % 28, Türkmenistanda buğday üretimi % 49 arttı). Buna karşılık bu bölgenin baş üretim kaynağı pamuk üretimi geriledi.

212) 1945 ilkbaharında başlıca şehirlerdeki kolhoz pazarlarındaki patates ve sebze satışları bir öncekı yıla nazaran 1/3, yumurtada ve yağda 1/3 den fazla ve ette yarıdan fazlaydı, (A. Liubimov, Plan. Khoz., 1945 No: 4)

213) I. N. Akimov (Tekstilnaia Promishlennost) 1944.

veya besi hayvanlarının ancak bir kısmı telâfi edilebildi (214).

1945 sonbaharında resmen açıklandığına göre Ukrayna bölgesindeki ekime elverişli toprakların 3/4 ü tarıma açıldı (215). Fakat bu bölgede hava şartları iyi gittiği halde, 1945-46 tarım yılında verim normalin oldukça altında olup, üretim seviyesi de normalin ancak yarısına erişiyordu. Fakat 1946 da, Ukrayna ve Volgá bölgeleri savaşın etkileri sonucu büyük bir kuraklığa uğramış gibiydi. Bunun sonucu ekmek ve zahire birkaç yıl devam etmek üzere tekrar vesikaya bağlandı. Donbas bölgesindeki madenlerin yeniden işletilmesine girişildi ve ilk hamlede, kömür kapasitesinde savaş öncesi kapasitenin 1/3 üne erişildi. Altı ay sonra işgalden erken kurtarılmış olan Rostov kömür madenlerinde 1940 üretim seviyesine, Ukrayna'da ise 1945 sonbaharında savaş öncesi günlük üretimin % 38 ine erişildiği bildiriliyordu. Ukraynada 100 motor fabrikası, Marinpol çelik işletmesi ve Voroşilovgrad lokomotif fabrikalarının yeniden üretime başladıkları bildiriliyordu. Besin sanayiinin, 1945 başlarında yeniden kurulması ile ilgili hedefleri aşılmış ve kurtarılmış bölgelerde 2000 işletme yeniden üretime geçmişti. Bu miktar, bu bölgelerdeki besin sanayii işletmelerinin 1/3 ünü kapsıyordu.

1945 sonunda tahrip edilmiş demiryolunun 50.000 km. si yeniden onarıldı. Su yollarında, yukarı Volga ile

214) Almanlar tarafından kaldırılan at sayısı bu bölgelerde 7 milyon ve keçi sayısı ise 17 milyondu.

215) N. S. Khrushvhev'in 13 ekim 1945 de Kiev'de yaptığı açıklama. İşgal edilmiş bölgelerde 3000 makina traktör istasyonu ve 85.000 kolhoz yeniden kuruldu. (A. Korobov Plan. Khoz. 1946 No: 3). 1946'nın sonunda kurtarılan bölgelerde Kolhozların sahip oldukları bütün makina - traktör istasyonları ve ekili toprakların 3/4 ü ve besi hayvanlarının yarısından fazlası yeniden temin edildi.

Leningrad'ı bağlayan Mariinski kanalı 1946 yazında yeniden işletilmeye başlandı. Dnieper-Bug kanalı da işletmeye açıldı. Fakat savaş bitiminden 12 ay sonra bile Dnieper trafiğe açılamamıştı. 1947 de büyük Dnieper barajı bitirildi. Yerle bir edilmiş şehirlerin yeniden inşaası ve konut problemi ile ilgili tasarı muhteşemdi. 1 Ocak 1946 da, 2.5 milyon kişinin çadırlardan normal katlara aktarıldığı bildiriliyordu. Bu arada 70000 okul ve 6000 hastahane yeniden onarıldı. Barınak probleminin çözümlenmesi için yapılan bu olağanüstü çalışmalara rağmen, savaş dolayısı ile evsiz kalmış nüfusun ancak 1/10 u yerleştirilebilmişti. Stalingrad'da aynı tarihte evlerin 1/6 sı onarıldığı halde, şehir nüfusunun 2/3 ü barınaksızdı. «Belki üç yeni beş yıllık uzun vadeli olarak tesbit edilmiş bu hedefler şüphesiz ilerdeki ekonomik kalkınmanın kaba taslak tesbitleriydi. Fakat bu hedeflerin, savaş öncesi ilk üç beş yıllık plânın hedeflerinden aşağı olması ilgi çekiciydi. Bu öngörülen 15 yıllık sürenin ilk üç yılının savaş yılları tahribatının giderilmesine hasredildiğini görürüz. Bu öngörülen onbeş yıllık süre içinde, tüketim malları sanayiine, uluslararası durum barışçı inşaa'ya elverdiği sürece, savaş öncesinden daha fazla yatırım ayrıldığı (bu hedefler kesin olarak ilân edilmemesine rağmen) tahmin edilebilir. 18 Mart 1946 da Yüksek Sovyet Meclisinin oturumunda onaylanan savaş sonu dördüncü beş yıllık plân tasarısı, yatırımda önceliğin ağır sanayie verildiğini göstermektedir. Savaş sonunu izleyen ilk üç veya dört yıl içinde, yani her çeşit yapı malzemesine ihtiyaç olduğu bir dönemde büyük inşatlara girişilmesi hayret verici birşeydir. Bu yeni plânda, tahrip edilmiş bölgelerin onarılmasına geniş yer verildi. Bundan başka, uluslararası durum sisli olduğu ve büyük güçlerin arasında barışı korumak bakımından işbirliği gerçekleşmediği sürece, Sovyet Hükûmeti savaş sanayiini Ame-

rikanın seviyesine getirmek için geliştirmek isteyecekti. Halen tabii kaynaklar bakımından zengin, fakat kapital donatım bakımından henüz zengin olmayan bir ülkede, bu durum, gelecekte çeşitli dallara yapılacak yatırımlarda etkili olacaktır. Ne kapital donatıma ayrılan milli gelir payı, ne de ağır sanayie ayrılan yatırım miktarı, savaş öncesi yatırım miktarı ile bir karşılaştırma imkânı verecek şekilde kesin değildir. Bununla beraber kapital eşya üretimine ayrılan yatırım miktarının, savaş öncesi dönemde bu alana ayrılan yatırım miktarından daha fazla olduğu söylenebilir. Çünkü çelik ve demirde savaş öncesi döneme nazaran % 35, kömürde % 51, kimya sanayiinde % 50 (sentetik kauçukda iki misli ve elektrik üretiminde 1940 üretiminin % 70 fazlası öngörülmüştür. 1950 yılı çelik üretimi 25.5 milyon ton, kömürde ise 250 milyon ton olarak tesbit edilmiştir. Petrol üretim hedefi 35 milyon ton olarak tesbit edilmiştir ki, bu rakkam savaş öncesi seviyesine nazaran ancak % 14 fazladır. Motor sanayiine ayrılan bölüm, savaş öncesi seviyesini iki misline çıkaran olağanüstü bir artışı öngörüyor. Beş yıl içinde, traktör ve tarım makinaları imalâtının 3.5 misli arttırılması öngörülüyor. Savaş sırasında tank yapımına ayrılan fabrikalar traktör yapımına çevrilecektir. Lokomotif imalâtı savaş öncesi seviyesini 2.5 misli aşacak şekilde plânlanmıştır, bu miktar savaş öncesi seviyesini % 60 aşmaktadır. Elektrik malzemesi üretimi 1950 de savaş öncesi seviyesini 2.5 misli aşacak şekilde plânlanmıştır. Makina savısının ve çeşidinin arttırılması hususlarına özel bir dikkat sarfedilmiştir. Aleminyum, nikel, kurşun, çinko, magnezyum ve tungusten gibi metal üretimlerinin aynı şekilde büyük ölçüde arttırılması öngörülmüştür. Savaştan önce olduğu gibi, tüketim eşyası imaline ayrılan makine imalinin büyük ölçüde arttırılması yönüne gidildiği ve Tekstil makinalarının üre-

timinin savaş öncesi seviyeye çıkarılması öngörülüyordu. Tüketim eşya sanayii için öngörülen hedefler ağır sanayi için tesbit edilen hedeflere nazaran daha az ayrıntılı ve daha az açıktır. Besin maddeleri ve diğer tüketim eşyası üretiminin 1950 de savaş öncesi dönemin üretimine erişmesinin veya hattâ bu seviyeyi aşmasının öngörüldüğü bildirilmiştir. Bu alanda yılda % 17 lik bir artış beklenmektedir. Plân tasarısının müzakeresi sırasında, Ticaret Bakanı, beş yıl içinde besin maddelerinin % 50 ve diğer tüketim eşyasının % 36 artacağını söylemiştir. 1950 pamuklu kumaş hedefi 1938 seviyesinden % 34 fazladır, yünlü kumaş da % 39, deri eşyada % 12 ve lâstik eşyada % 30 fazlalık gösteriyor. Suni ipekde üretim artışı savaş öncesine nazaran 4.5 misli, kâğıt üretiminde % 65 ve balıkçılıkta % 50 artış plânlanmıştır. Ayrıca elektron mikroskop, televizyon alıcıları, sinema makinaları, fotoğraf makinaları, ucuz motosiklet, radyo, saat, buzdolabı gibi eşya imalâtına yer verileceği anlaşılmaktadır (216). Yukarda belirtilen bu üretim artışları, her ne kadar ağır sanayinin bazı dallarındaki artış oranı yanında düşük görünüyorsa da, yine de esaslı artışları ifade etmektedir. Bu eşyaların üretimlerinin artış oranları ağır sanayiden daha düşük olmakla beraber, ağır sanayinin tüketim eşya sanayiine nazaran savaş çinde önemli derecede geliştiği ve yeni bir sanayi merkezlerinin kurulduğu gözden uzak tutulmamalıdır (217).

Tarım hedefleri, sanayi hedeflerine nazaran epey

216) Moskova şehir kalorifer ısıtma sisteminin genişletilmesi ve 1950 de bu sistemin % 36 oranında genişletilmesi öngörülmüştür. Halen, Moskova yapılarının 1/8'i bu merkezi kalorifer sistemi ile ısıtılmaktadır.

217) Yeni plânın ilk yılı olan 1946da sivil eşya sanayii üretimi % 20 artttı. 1947 programı, tüketim eşyasında % 27 lik bir artış plânlamıştır.

mütevazi gözükmektedir. Tahılda 1950 yılı için 1940 yılı üretimine nazaran % 7 lik bir artış öngörülmüştür. Sanayi için kullanılan tarım ürünlerinden şeker pancarı için % 25, keten için % 39, pamuk için % 39 gibi nisbeten daha yüksek artış oranları plânlanmıştır. Hayvan bakımından savaş sırasında ağır kayıplara uğranılmıştır.

1945 e nazaran domuzda % 200, koyunda % 39, keçide % 75 artış öngörülmüştür. Bu arada kolhoz çiftliklerinin sayısının önemli ölçüde arttırılması istenmektedir. Savaş sırasında nüfus ve sanayi hareketleri, askeri kıtaların ve donatımın ulaştırılması, ulaştırmada özellikle Urallar ve Sibirya'da büyük güçlükler yarattı. Savaş sonrası yeniden inşa döneminde bu güçlükler devam edecektir. Demiryolu, su ve karayollarında taşınacak yük toplamının 1940 a nazaran 1/3 artacağı tahmin edilmektedir. Ulaştırma sisteminin geliştirilmesine özel bir önem verilmiştir. Eski yolların onarılması yanısıra 7000-8000 millik yeni yol yapımı, su yollarında kanal sisteminin geliştirilmesi, 4500 millik yeni demiryolu yapımı öngörülmüştür. Lokomotiflerin çekme kapasitelerinin arttırılması kadar, yük vagonlarının sayılarının da arttırılması yönüne gidilmektedir. Örneğin, kuzey Kafkasya, Hazer ve merkezi Asya hatlarına 1000 yeni dizel lokomotifi tahsis edilecektir. Bu beş yıllık plân döneminde yeni yapılacak demiryolları arasında Trans-Sibirya hattına paralel ve bu hattın güneyinde yapılacak yeni demiryolu hattı çelik şehri Magnitogorsk'u, Stalinsk'e ve daha batıda Kuibishev'e bağlayacaktır. Plânda, batıda ve güneybatıdaki sanayi merkezlerinin yeniden onarılması konusu önemli yer tutmaktadır. Bu merkezlerin savas öncesi üretimlerinin aşılması öngörülmüştür. Örneğin, işgal edilmiş bölgelerdeki sanayi merkezlerinin üretim kapasitelerinin savaş öncesi kapasitelerini % 15 oranında aşması plânlanmıştır. İşgal

edilmemiş bölgelerde, sanayide savaş öncesi seviyenin aşılması öngörülürken, işgal edilmiş bölgelerde bu seviyeye erişilmesi öngörülmüştür. Örneğin, Donbas kömür ocaklarının üretim kapasitesi savaş öncesi seviyesini aşarak yılda 88 milyon ton'a çıkarılacaktır. Yine demir ve çelikte güney bölgelerinde savaş öncesi seviyeye ulaşılması öngörülürken, Urallar ve Sibirya, Kazakistan gibi yeni sanayi merkezlerinde, bu seviyenin aşılması plânlanmıştır. Tekstilde üretimin bu beş yıl içinde Türkmenistanda 1940 seviyesini % 76, Kazakistan ve Kırgız Cumhuriyetlerinde 1940 seviyesini çok düşük bir oranla aşması öngörülmüştür. Kazakistan'da elektrik üretiminin, bu yeni beş yıllık plân süresi içinde 1940 seviyesini iki misli aşması beklenmektedir. Yeni plân, bir bütün olarak tüm sanayi üretiminin 1950 de savaş öncesi seviyesini % 48 oranında aşacak şekilde hesaplanmıştır. Bu oran, 3000 orta ve büyük çaptaki sanayi tesisinin, 2700 yeni tesisin kurulmasını zorunlu kılmaktadır. İşgücü veriminde savaş öncesine nazaran % 36 artış beklenmektedir. Bir bütün olarak, ekonomik sistemin (tarım, ulaştırma, yapı ve sanayi) sabit sermayesinin savaş öncesi seviyeyi % 8 aşması beklenmektedir.

Aşağıdaki tabloda, 1950 yılına kadar plânda yer alan başlıca mamûllerin üretim durumu özetlenmiştir. Bu rakkamlar bitirilemiyen üçüncü beş yıllık plân rakramları ve genel olarak savaş öncesi ve savaş içindeki rakkamları ile karşılaştırılarak verilmektedir.

Üretim	Ünite	1913	1928	1938	1940	3. cü beş yıllık plânda 1942 hedefi	1961 plân hedefi
Pig demir	Ton	4.2	3.3	14.6	15.0	22	19.5
Çelik	Ton	4.2	4.3	18	18.3	27.5	25.4
Kömür	Ton	29.1	35.5	133	166	243	250
Petrol	Ton	9.2	11.7	32	31	54	35.4
Elektrik	Kwt.	2	5	39	48	75	82
Bakır	Ton	—	19.1	43.8	107	—	—
Aleminyum	Ton	—	—	5.7	55	—	—
Çimento	Ton	1.5	1.8	83.7	—	11	10.5
Lokomatif	Tane	418	478	1626	—	2340	2720
Yük vagonu	Bin olarak	14.8	10.6	49.1	—	120	146
Traktör	Bin olarak	—	1.2	80	—	—	112
Motorlu taşıt	Bin olarak	—	.7	211	—	400	500
Tahıl	Ton	80.82	73	95	119	130	127
Şeker	Ton	1290	1283	2519	—	3500	2400
Kâğıt	Ton	205	284	832	—	1500	1340
Pamuklu eşya	Metre	2227	2742	3491	—	4900	4683
Yünlü eşya	Metre	95	93	114	—	177	159
Ayakkabı	Çift	—	29.6	213	—	258	240
Lâstik ayakkabı	Çift	—	—	—	—	—	88.6

Sovyet rejimi kuruluşundan bu yana, Sovyet halkı adamız halkının son zamanlarda gördüğünden çok daha öldürücü, korkuncu olan iki düşman istilâsı görmüştür. Açlık ve yokluktan zayıflamış omuzlarına iki defa dağılmış, parçalanmış ekonomilerini kalkındırma ağırlığı yüklenmiştir. Bunu başardılar ve daha ileri plânları yola koydular. Bütün bu işleri başaran bu kadın erkek topluluğunun, bu ağır işlerin üstesinden gelmesini dünya şaşkınlık ve hayranlıkla gördü. Devrim yalnız tüketmiyen, fakat aynı zamanda kalifiye olmayan yeni elemanlar üreten garip bir yangındır. Demir bir el veya ağır bir propaganda ile değil, fakat ancak tarihinin verdiği bir ruh ve gelecekte elde edeceği başarılara ve kendi yeteneğine sonsuz bir güveni olan Sovyet halkı gibi bir halk bu dayanıklılığa ve mücadele gücüne sahip olabilir. Artık bütün dünya halkları yeni bir savaş görmek istemiyorlar.

BÖLÜM III

FASIL 13

PLÂNLAMA SİSTEMİ

I

Sovyetler Birliğindeki ekonomi ve plânlama sistemi, bazılarının zannettikleri gibi tüm Lenin'in kafasından fışkırmadı. Plânlamanın büyüme ve gelişme tarihi iki döneme ayrılır. Plânlama sisteminin kısmi ve deney mahiyetinde olmasından çok, herşeyi ifade etmesi için belirli bir tarihi hazırlık dönemi geçirmesi gerekti. Devrimin ilk yıllarında, plân fikrinin eylemden daha çok kâğıt üzerinde ve söylevlerde yer aldığı görülür. Plân bu yıllarda ekonomik bir güç olmaktan çok, propaganda unsuru olarak kullanıldı. Merkez plânlama mekanizmasının meydana getirilmesinden sonra birkaç yıl içinde, ne bu mekanizmaya karşı olan objektif durum ve ne de böyle bir mekanizmanın amaca sübjektif uygunluğu, ekonomiyi bütün olarak kapsayacak gerçekçi bir plân uygulanmasına imkân vermedi. Gerek ekonomide, gerekse plânlama metot ve mekanizmasında bu engeller yok edilmeden önce önemli gelişmeler yapılmalıydı. Gerçekte, global bir üretim plânlamasının başarı ile uygulanmasına zemin hazırlayan husus birinci beş yıllık plandaki gelişmelerdi ve bu gelişmeler tek başına etkili bir planlamanın hazırlanmasında bir deneme okulu ödevi görmüştür.

Sovyet rejiminin ilk aylarında, ekonomik hayatın dolaylı şekilde kontrolünü görmekteyiz ki bu durum, son savaşta kilit işletmeleri millileştirerek savaş ekonomisini uygulayan ülkelerin metotlarının aynısıydı. Sa-

vaş komünizmi döneminde millileştirme ve ekonominin doğrudan doğruya devlet tarafından uygulanması çok daha hızlıydı. Sanayinin yönetimi ve dağıtım problemlerini çözümlemek için alınan tedbirler, ekonomik cephedeki çökmeleri gidermek için uygulanan vurucu taktiklerden başka bir şey değildir. İvedi askeri ve ekonomik durumlar dolayısıyle uygulanan bu taktikler, ekonomik hayatın diğer sektörlerine uzun süre uygulanacak veya etkili olacak cinsten değildiler.

Kısmî çalışmaları koordine edecek geniş çapta bir ekonomik plân ihtiyacı sık sık bahis konusu oluyordu. Örneğin 1919 Martında, parti programı, ülkenin bütün ekonomik hareketinin teksif edileceği bir ekonomik plâna olan ivedi ihtiyacını belirtiyordu. Ve iç savaşın son günlerinde 9. parti kongresinde, ekonomik kalkınmanın temel şartının, gelecek tarihi dönem içinde ekonomik plânın şaşmaksızın uygulanmasına bağlı olduğu beyan edliiyordu. Yüksek Ekonomi Kurulunca (Vesenkha) bütün Rusya kardeş Sovyet Cumhuriyetlerini kapsayacak bir ekonomik plân tasarısı sunuldu ve 1918 Aralık ayında yapılan ikinci Ekonomik Kurullar kongresinde, gelecek yıl için tek bir ekonomik plân hazırlanmasına karar verildi. Fakat bu yıllarda bu kuruluş, başlıca ekonomi dalları arasında ve millileştirme hareketi sırasında meydana çıkan birçok küçük işletme arasında bir koordinasyon kurmaktan ileri gitmiyordu. Fakat koordinasyon, 5. ci fasılda da görüldüğü gibi, sanayinin içinde bile yetersizdi. Sanayi ile ekonominin diğer şubeleri arasındaki koordinasyonun kapasitesi yetersizdi. Örneğin, ulaştırma ve donatım dağrtımı kendi başlarına bağımsız ve ayrı birer ekonomik şube durumundaydılar. 8. Sovyet kongresinde yeni Çalışma ve Savunma Şurası (STO) kurulduğu zaman ekonominin bu dalları bir üst yetkili kuruluşa bağlanarak ivedi askeri ihtiyaçları kontrol edebilmek mümkün olacaktı.

İç savaş sırasında Dr. Friedrich Pollock'un söylediği gibi birçok plân vardı, fakat hiçbir plân yoktu (218).

Devletin daimi ve özel organı olarak kurulan plânlama mekanizmasının temeli, Lenin'in Mart 1920 de kendi inisiyatifi ile kurulan GOELRO, yani Devlet Elektrifikasyon Komisyonunun kurulması ile atılmıştı Bu komisyonun ödevi R.S.F.S.R. için acele bir elektrifikasyon plânı hazırlamak ve bunu 8. ci Sovyet Kongresine sunmaktı. Lenin'in prensibine göre, geri kalmış bir ülkenin modernleşmesi ve sosyalizmi inşaası ülkenin elektrikleştirilmesine öncelik verilmesine bağlıydı. Lenin bunu (Sovyetler + Elektrifikasyon = komünizm) şeklinde formülleştirmişti. Bu kuruluşun personeli mühendislerden meydana gelmişti, başkanı Krzhizhanovski de bir mühendisti ve 1890 yılındanberi Lenin'in arkadaşıydı. İlk plân, 39 kuvvet santralı istasyonu teşkil edip, gerek su, gerek kömür gücü ile 1,5 milyon kilowat enerji elde ederek, ülkenin 10-15 yıllık dönem içinde bütün elektrik gücü ihtiyacının karşılanması amacını güdüyordu (219).

8. Sovyet Kongresi aralık ayında, Polonya savaşının sona ermesinden sonra plânı ve aynı zamanda bütün ekonomik düzeni kontrol edecek (STO) nun kurulmasını da onayladı. GOELRO tasarısının gerçek mimarı olan Krzhizhanovski «ülkemiz hâlâ savaşın doğurduğu yokluk içindedir, hâlâ ekonomik düzensizliğin ortasındayız. Şimdi partinin direktifi ile ilk perspektif plân yaratılıyor. İstidatlı bir halk, bilim adamı, teknisyen ve V. İ. Lenin'in rehberliği altında bu ilk perspektif plânı yaratıyoruz. Bizi saran bu ekonomik kaos'un içinden çıkılacak yolu bulacağız, bu yolda yaratıcı tekniğe ve

218) F. Pollock op. cit., S. 233 - 5. Kritsman, (Savaş Komünizminin tarihi) eserinde bu konuya aynen değiniyordu. (Geroicneski Period, 115)

219) (Sovyetler Birliğinde elektrik kalkınması) B. I. Weitz.

işçi, teknisyen ve köylümüze güveniyoruz ve bu plânı kâğıt üzerinden gerçeğe çevireceğiz. Çok yakınlara kadar birçok kimseler bunun bir elektrik plânı değil, bir elektrik hayali olduğunu, gerçekten uzak bir hayal ve bir şiir olduğunu söylediler» demişti (220). 1921 Şubatında, yani iki ay sonra GOELRO, daha büyük ve daha ünlü bir teşkilât olan Gosplân'a yani devlet plânlama komisyonuna bağlandı. Bu komisyonun yürütme yetkisi yoktu, STO'ya bağlı bir danışma organıydı. Görevi, plânlar yapmak ve plânlara ait hükümler ileri sürmekti. Esas olarak bu plânları uygulama yetkisine Gosplân değil, STO sahipti. 22 Şubat 1922 de Lenin tarafından imzalanan ve Gosplânın kurulmasını öngören karar, yeni organın görevinin, 8. ci Sovyet Kongresinde kabul edilen elektrifikasyon plânı üzerine kurulan tüm ekonomiyi kapsayacak ekonomik plânı hazırlamak ve plânın uygulanmasını kontrol etmek olduğunu belirtiyordu. Krzhizhanovski, GOELRO'nun başkanı oldu. Bu sıralarda bu kuruluşun bütün personeli mühendis ve ekonomist olarak 40 kişiyi aşmıyordu. 1923 de çalışan personel sayısı 300 kişiye yükseldi. 1925 de ise Gosplân'ın cumhuriyet ve illerde şubeleri kuruldu. Bunu izleyen yıllarda yalnız Rusya Cumhuriyetinde personel sayısı 900 e yükseldi ve bir düzine bölgesel komisyon ve 43 tane küçük komisyon ve her sanayi tesisinde ve işletmede plân bürosu kuruldu (221).

220) 5. ci Sovyet Kongresine sunulan G. Krhizhanovski'nin raporu. (Plan. Khoz. 1929 No: 5) Bu plânın gerçekleştirilmesi için on yıl öngörülmüştü. Lenin bu plânı, «partinin ikinci programı» olarak nitelendirdi.

221) F. Pollock, op. cit. S. 245 - 63; C. Bettelheim (La planification Sovietique); A. Zelenovski (Gosplân'ın yirmi beş yılı) ve I. Gladkov (Lenin and the organisation of Gosplân - Lenin ve Gosplan'ın kuruluşu), (Plan. Khoz. 1946 No: 1). Bu plânlama organlarının kuruluşlarından sonra bile, cumhuriyetler ve bölgelerde, cumhuriyet Gosplânlarının bölgesel şartlar ve işletmelerin

Fakat Gosplânm ilk yıllardaki çalışmaları umulanın altındaydı. Ve son durumla karşılaştırırsak başarılı denemezdi. Başlıca altı ekonomi dalını kapsayan bir çalışma alanı vardı ve herbiri ilgili komiserliklere bağlıydı. Fakat aralarında bir koordinasyon ve sentez sağlanıyordu.

Çalışmalara göre bölümlere ayrılma işi daha sonraları eleştirildi ve bir reorganizasyona gidilerek bu bölünme, fonksiyon ilkesine göre uygulanmağa başlandı. Krzhizhanovski, o sıralarda bağımsız çalışma eğiliminin yok edilmesi ile ilgili ihtiyaca değiniyordu. Ve bölümlerin kendi başlarına hareket etmelerine karşı mücadele, o yılların başlıca problemi oldu ve bu, reorganizasyon meselesine yol açtı. Gelecek yılları merkezkaç günleri kamçılamak, harekete getirmek gibi bir gelişme tayin edecekti. Ve bu meselenin çözümlenmesi başarılı bir plân için esastı. 1921 yılı için tek bir plân fikrinden vazgeçildi ve bunun yerine savaş yıllarında teşkilâtlanma sıkıntısı çeken ekonomi dalları için kısmî plânlar yapıldı ve ivedi ihtiyaçlar karşılandı. Örneğin, kömür, ulaştırma, besin, dış ticaret işleri için plânlar yapıldı ki, bunlar İngiliz kraliyet komisyonlarına benzetilebilir. Yakıt Üretimi Dairesi örneğin, mevcut stoklar, tüketimciler ve bölgelerdeki yakıt üretim şartları hakkında yeterli bilgi sahibi olmadığı ve kâğıt üzerinde plân yaptığı için eleştiriliyordu. Donatım Komiserliği ise tüketim tahminleri hususundaki ciddi hatalarından dolayı eleştiriliyordu. Ulaştırma dairesi, bölgelerin stok durumlarını bilmeden örneğin, petrol ulaştırılması için

imkânlarına dair yeterli bilgiden yoksun oldukları hakkında bir sürü yakınmalar oldu; A. Anikst, (Ten years of the Gosplan of R.S.F.S.R., Plan. Khoz. 1935 No: 3) Rusya Cumhuriyetinin Gosplan üyelerinin 1937 deki bir toplantısında bile, bu organın kendi çevresi ile sıkı ilişkiler kuramadığından yakınılmıştı, (Plan. 1937 No: 8).

üç, dört defa talepte bulunmak zorunda kalındığından dolayı eleştiriliyordu. Gosplan, 1921 Eylülünde kıtlık olan bölgelerde tarımın restorizasyonu için bir rapor hazırlamakla görevlendirildi (222). Gosplân aynı zaman ülkedeki ekonomik bölgecilik hakkında bir rapor hazırladı (Kasım 1921). Kısmî çalışmalardan daha genel çalışmalar yönünde gelişen bu meselelere yaklaşma metodunun, Lenin'in tavsiyesine uygun olarak uygulandığı zannedilmektedir. Lenin (16 Mayıs 1921 de), plân yapımında bir sıra izlenilmesini ve ekonomik ihtiyacın en başlıcalarından başlayıp, en asgari ihtiyaca doğru bir zincir teşkil edilmesinin zorunlu olduğunu söylüyor ve o sıralarda ivedi ihtiyacın, besin probleminde ortaya çıktığını, ilk plânın bu problemin çözümlenmesi ile ilgili olmasını ve bu temel üzerinden, gelecek iki yılı içine alacak geçici bir genel plânın inşa edilmesini ısrarla tavsiye ediyordu. Bu tahmini baz üzerine inşa edilecek her plân, mevcut tahmine uygun veya eksik veya fazla olarak üç ihtimali yansıtır. Bu konu ile ilgili olarak başlıca şu problemin de çözümlenmesi gerekti: Bütün donatım ve üretim kaynaklarının tahsisleri ile ilgili öncelik sisteminin kurulması ve birbiri ile ilişkisi olan değişik tipteki donatımların tahsisinde bir koordinasyon kurulması. O sıralarda yabancı bir gözlemci, «Bir zamanlar Almanya'da olan şeyler şimdi Rusya'da oluyor. Bir fabrika zaman zaman çalışamaz durumda kalıyor, çünkü fabrikanın üretimi için gerekli maddeyi yetkililer sağlayamıyorlar» (223), diye yazıyordu.

Bu başlangıç yıllarında Gosplan'daki koordinasyon çabaları pek başarılı olmuyor ve birbirine rakip bölümler arasındaki uzlaştırıcı yol izlemekten ileri gidemi-

222) Lonrda'daki Sovyet ticaret delegasyonu danışma bürosu için İngilizce çevirisi yayınlandı.

223) E. Varga (Russische Korrespondenz, 1921).

yordu (Bu, İngiltere'de 2. dünya savaşı sırasındaki üretim yürütme komitesinin çalışmalarını andırır). Çeşitli sanayilerin ve bölümlerin sunduğu üretim ve ihtiyaçların tahmini rakkamları yani küçük plânlar, bölümler arasında varılan anlaşma ve ayarlamalarla tek ve genel bir plân şekline getiriliyordu (224). Bu hiç şüphesiz, hiçbir şey yapmamaktan iyi idi. Fakat kelimenin tam anlamı ile plânlama değildi. Başlıca üretim faktörleri olan işgücü, malzeme, besin ve yakıt maddesi, ulaşım imkânları v.s... gibi, donatım dağılımını bir öncelik sırasına göre uygulama metodunun, bu sıralarda uygulandığı söylenemez. Bu uygulamanın en zayıf tarafının temelinde, yalnızca daha önce de söylediğimiz gibi bölümler arasındaki bağımsız hareket etme eğilimi, yani ancak zamanla giderilecek bir seksiyonculuk eğilimi yatmamakta, fakat ekonomik hayatın alt kademeleri olan mahalli ve tek tek işletmelerin Gosplân'dan ayrı düşmeleri de rol oynamaktaydı. Bu, Gosplânın, merkezi plânın üzerine sağlamca inşa edileceği kaynaklar ve üretim şartları hakkında ayrıntılı bilgi almak hususlarını ihmal etmesi demektir. Ekonominin alt kademelerini plânlayan ve asıl plânan yardımcı mekanizmanın ilk uyygulaması olan 1925 yılma kadar bu aksaklık giderilemedi.

İlk reorganizasyonun yapıldığı 1923 de, ekonomi genel kurmayının yetki ve görevleri ile ilgili olarak birçok tartışma cereyan etti. Troçki, Gosplân'a yürütme organı yetkisi verilmesi için baskı yapıyordu. Fakat bu fikre karşı olan Lenin, çoğunluğu burjuva elemanlarından kurulu olan böyle bir ihtisas organına, devletin üstünde bir yetki verilmesinin bir takım şüpheli durum-

224) Onbeş yıl sonra bile, plânlama organları ile devlet organları arasındaki anlaşmazlıkların karşılıklı uzlaşma metotları ile çözümlendiği ve plânlama işçilerinin, departmanların projelerini iyi incelemediği eleştirileri işitilmektedir.

lar yaratması tehlikesine değindi. Yürütme ve emir verme yetkisi STO da toplanmıştı. Bununla beraber 1923 de yapılan 12. parti kongresinde alınan kararda, ekonomik bir sorun ile ilgili önemli hiçbir sorun'un Gosplân'dan geçirilmeden çözümlenmemesi önemle belirtiliyordu. Kararların uygulamağa konulması sırasında çeşitli ekonomi organlarının Gosplân'ı yanıltıcı her türlü çabalarının, ekonomik dar görüşlülüğün ve idari seksiyonculuğun çok zararlı bir yadigârı olarak takbih edilmesi gerektiği belirtiliyordu. Kongrede alınan bu kararlar, sanayinin çeşitli dallarının birbirleri ile ve sanayi ile tarım sektörü arasındaki ilişkilerin başarılı biçimde plânlanmasının, ancak uzunca bir süre içinde elde olunacak pratik tecrübelerin ürünü olacağını ve Gosplân'm bir süre hazırlık ve tecrübe dönemi geçirmesi lâzım geldiğini açığa çıkarmış oldu. Bir kaç yıl sonra, Gosplân'a hükümet içinde ayrı bir halk komiserliği sıfatının verilmesi teklif edildi. Ve bütün federal cumhuriyetlerin kendi plânlarım Gosplâna göre ayarlamaları icap ettiği ileri sürüldü. Bu ikinci teklif kabul edildi, fakat birincisi reddedildi (225).

İlk beş yıllık plân tasarısının hazırlıklarının, Gosplân'ı çok meşgul ettiği 1925-28 yılları arasındaki dönem sırasında ortaya çıkan güçlüklere ve tartışmalara önceki fasılda değinmiştik. Bu tartışmalara paralel olarak, bir perspektif beş yıllık plânın hazırlıklarına başlanılması emredilen 1925 yılında, Gosplanda ilk yıllık kontrol rakkamları üzerinde yeni tartışmalar başladı. Bu kontrol rakkamlarının, gelecek yıl içinde bütün

225) Teklif, plânlama işleri üzerinde araştırma yapmak ve plânlama çalışmalarının bütün dallarında bir ilişki kurma ödevini yüklenen köylü ve İşçilerin Kontrol Dairesinden (Rabkrin) gelmişti.

ekonomi dallarım harekete geçirecek yıllık çalışma plânlarının esasım teşkil etmeleri isteniyordu.

Bir beş yıllık perspektif plân tamamlanırken, bu kontrol rakkamları, aynı bir askeri harekâtta verilen taktik emirlerin genel strateji plânını şekillendirdiği gibi daha geniş bir plâna adapte edilmeliydi. Birbirine paralel iki hat izlenilecekti. Herbirinin tecrübesi hem kendisinin teknik bakımdan olgunlaşmasına, hem de diğerinin olgunlaşmasına yardımcı olacaktı. Fakat başlangıçta bu kontrol rakkamları geçici ve deneme rakkamları olmaktan öteye geçemedi. 1925-26 yılına ait kontrol rakkamlarını ihtiva eden 100 sayfalık mütevazi bir cilt hazırlandı. Bu rakkamlar, seksiyonların ihtiyaçlarını dile getiren dairelerin çalışma programları yerine, ekonomik hareketlere ve ilişkilere dayanan bir yıllık plânın hazırlanmasını sağlayacak ilk çalışmaları temsil eden bir muhteva arzediyordu. Gosplan presidyumunun deyimi ile kontrol rakkamları, yıllık plânların perspektif plânların problemleri ile bir bağ kurmalarını sağlamıştı. Bu rakkamlar pozitif direktifler olmaktan çok, çeşitli komiserliklerin dayandıkları çalışma programlarının ışığı altında rehber ödevi görüyorlardı. Gosplan'ın aylık organında bir yazar, kontrol rakkamlarım «bir plânın çatısı, aktüalitenin üzerinde dalgalandığı ve manevra alanının sınırları içinde bulunan zeminler» olarak tanımlıyordu. Aynı yazar, kontrol rakkamları fikrinin oluşumunu, ihtiyari ve yol gösterici bir muhtevadan bir plâna, basit ve özetten daha sistematik bir öze ve buradan sentetik ve emredici bir plâna doğru bir seyir izlediği şeklinde tanımlamıştır (226). İlk

226) M. Persitz (Kontrol rakkamlarının beş yılı) adlı yazısından (1929, Plan Khoz. No: 11 S. 167-8) Yazar, konrol rakkamları vasıtasıyla ortaya çıkan gelişmeyi şöyle tanımlıyor «özetten, basitten sentetik problemlere, analize senteze, iyi olmayan iş organizasyonundan sisteme doğru geçiş, plânların

kontrol rakkamlarının kabulü bir hayli eleştiriye yol açtı. Bir yandan Troçki kontrol rakkamlarını memnuniyetle karşılıyor ve onları, «büyüyen sosyalizmin tarihsel zafer müziği olarak ve geride Marx ve Engels'in 1948 komünist manifestosu ile, ilerde insanlığın sosyalist geleceğini birleştiren sağlam bağlar olarak» selâmlıyordu. Yine Troçki, kontrol rakkamlarının ortaya çıktığı günün Sovyet takviminde kırmızı bir işaretle yer alması icap ettiğini ve her kontrol rakkamının yalnız bir fotoğraf değil aynı zamanda bir emir olduğunu belirtiyordu. Fakat bu kontrol rakkamları fikrini ortaya atanlar, bunların daha çok birer rehber ödevi görmesini yeterli buluyorlardı (227). Gosplan'ın kontrol rakkamlarının STO'ya resmi sunusunda bu rakkamlar, gerçek plânların formüle edilmesinde ilk adımları teşkil edecek yaklaşık direktifler olarak tanımlanıyordu. STO başkanı, kontrol rakkamlarını dairelerin gelecek yıl içindeki çalışma programlarının inşasını sağlayan tayin edici ilkeler olarak kabul etmiyor, onları ilk yol göstericiler olarak kabul ediyordu. Gosplan'ın esas niyeti şu idi: Kontrol rakkamları, cumhuriyetler kendi dairelerinin programlarının eleştirisi ile birlikte Gosplan'a Eylül ortasına kadar sunduktan sonra, gerek bir-

kompozisyonunda elde edilen metodolojinin mahiyetinin derecesini tayin eder. Sektörlerin plânlamasından bütün ekonominin plânlamasına geçtik. Sektörlerin plânlamasından, bütün ekonomiyi kapsamaya doğru olan gelişmemiz ancak ufak ünitelerin sentezi sayesinde mümkün olur, yoksa sektörlerin direkt sentezinden ekonomik bütüne gitmek mümkün değildir.»

227) M. Persitz loc. cit., 168. Birkaç yıl sonra ilk kontrol rakkamlarını hatırlayan bir yazar, kontrol rakkamlarının emredici bir plân olmadıklarını, onların asıl ödevlerinin, gelecek yılın karakteristiğini teşkil etmek, komiserlikler ve ekonomi organlarının kendi ekonomi plânlarının bu ortalamalara dayanarak inşa edildiği gelecek yıla ait ortalamaları temsil etmek olduğunu belirtiyordu.

lik seviyesinde, gerekse cumhuriyetler seviyesinde çeşitli komiserliklere ve sanayie sunulacaktı. Gosplan, birkaç ay içinde tavsiye ve düzeltmelerini bildirecek ve bu proje alışverişinin ışığı altında gelecek yılın kesin ekonomik plânı STO tarafından onaylanmış olacaktı. Bununla beraber, birçok mahalli yetkililer, kontrol rakkamları hususunda ihmalkâr davrandılar ve çok geçmeden bu tutum bir çok ciddi hatalara yol açtı. Başlıca hatalar buğday üretim tahminlerinde ortaya çıktı. Bu yetkililer ekonomi daireleri tarafından kendilerine verilen istatistik dökümanlarını peşinen reddediyorlar, yetersiz, gerekçelere uygun bulmuyorlar ve bu dökümanları, ofislerin çıkarları arasında uzlaştırıcı bir rol oynayan dökümanlar olarak nitelendiriyorlardı (228), Bu durumda pek doğal olarak hatalar meydana gelecekti. Bunu izleyen yıllarda kontrol rakkamlarının yetersizliğinin, Sovyetler Birliğinde mevcut istatistik bilgilerinin son derece yetersizliğinden ileri geldiği hakkında şikâyetler tekrarlanıyor. Buğday mahsulü tahminlerine ait bilgiler hatalara yol açacak kadar yetersizdi. Bu bakımdan gelecek yıllarda plânın yürütücüleri daha şanslı durumdaydılar. Çünkü, ekonomik hareketin alt kademelerinde teşkil olunan plânlama organlarının faaliyete geçirilmesi ve istatistik teşkilâtının geliştirilmesi sayesinde Gosplan tahminleri gerçekten realizm kazanmağa başladı. Gosplan, gözünü ve kulağını toprağa, hayata daha çok yaklaştırmıştı. Hayat ve gerçeklerle daha yakından temas, sorunlara daha doğru teşhis ve çözüm yolu bulunmasını kolaylaştırıyordu. İkinci yılda, 1926-27 yılına ait kontrol rakkamlarının objektif olarak ekonomik gelişmenin ve hükümetin ekonomi politikasının bir sentezini ihtiva etmesi talep ediliyordu. Böylece bu rakkamlar, hem olayların ifadesi

228) Kontrolnie Tsifri Nar. Khoz. Na. 1925 - 26, S. 11.

olacak ve hem de olayları harekete getiren direktifler olacaktı (229). Bu yıl içinde kontrol rakkamları resmi bir kimlik kazandı ve böylece önemli bir adım atıldı. Bu arada, kontrol rakkamlarına uygun olan bölümlerin çalışma plânları STO tarafından onaylandıktan sonra ayrıca daha yüksek bir organın onayına ihtiyaç oldmadığı kabul edildi. Bununla beraber sanayideki gelişme hızı tartışmalara yol açıyordu. Çünkü kontrol rakkamları, son onaydan geçinceye kadar birçok değişikliklere uğruyordu. Ağır sanayi üretim hızı ve inşaattaki hız kontrol rakkamlarının esas tahmininden yüksek olmuştu (230). Eleştiricilerden birisi, kontrol rakkamlarının önemli ve temel hususlarda hâlâ gerçekleri tam olarak yansıtmadığını, bir yanda plânın, diğer yanda gerçeklerin yer aldığını ileri sürüyordu. 1927-28 de yayınlanan kontrol rakkamları 500 sayfalık bir cilt teşkil ediyordu. Bu rakkamlar daha doğru ve gerçeklere daha uygundu ve merkez ile mahalli organlar arasında daha yakın işbirliği sağlıyordu. Bunlar, 1927 Ağustosunda parti merkez komitesinde bu alanda radikal bir değişiklik yapılmasını öngören kararın ışığında hazırlanmıştı. Bu tavsiyede, kontrol rakkamlarının yalnız rehber ödevini değil, fakat devlet bütçesini ve bütün çalışma plânlarını sınırlayan konkre direktifler ödevi de görmesi isteniyordu (231). Kontrol rakkamları daha sonra özetlerden ekonomik plâna geçiş'e doğru atılan adımlar olarak tanımlandı. Bu rakkamlar 1928-29 yılına ait beş yıllık plâna tekabül eden ve teoriyi yansıttıkları kadar, o yılın çalışma plânlarının modelleri de olan rakkamlardı.

229) Kontrolnie Tsifri na 1926 - 27 S. 9

230) M. Persitz (Üretimdeki artış bir önceki yıla nazaran % 18 di. Halbuki tahminler bu artışı % 14 olarak gösteriyordu. İnşaatta gelişme % 17 yerine % 26 olmuştu.)

231) I. Gladkov (Plan. Khoz., 1935 No: 4 S. 122).

Böylece kontrol rakkamları birbirlerinden bağımsız dairelerin bir seri plânları olarak ayrı ayı onaylanma yerine, yıllık çalışma plânları olarak kabul edildiler ve onaylandılar (232).

II

İlk kontrol rakkamları üzerinde tartışmaların cereyan ettiği günlerde, bu yıllarda girişilen beş yıllık plân hazırlıkları ile ilgili daha geniş meseleler üzerindeki tartışmalara paralel olarak plânlama metodolojisi üzerinde de tartışmalar gelişiyordu. 1925-26 yılı kontrol rakkamlarının önsözünde, bunların meydana gelmesinde başlıca üç metodun kullanıldığına değinilmişti. Bunlar «statik ve dinamik katsayılar» «uzman tahminleri» ve «savaş öncesi rakkamlarla karşılaştırmalı inceleme» olarak adlandırılıyorlardı. Bunlardan sonuncusu, diğer ikisinin sonuçlarının onaylanmasına kadar bir yedek rolü oynuyordu. Bunlardan ilki, son yıllarda elde olunan tecrübelerin ışığı altında denge ilişkileriyle ilgili kanunları veya hesapları formüle etme çalışmalarıydı. Statik katsayılar, bütyevi ilişkileri açıklayan çalışmalardır ve dinamik katsayılar ise bu ilişkilerde zaman içinde beliren değişmeleri ve oranlarm değişmelerini açıklayıcı çalışmalardır (233). İkinci metot, çeşitli sanayilerdeki verim kapasiteleri hakkında mühendis ve teknisyenlerden elde edilen teknik raporları ihtiva ediyordu. Bu metotlar müteakip yıllarda şiddetli eleştirilere sebeb oldular. Bu tartışmalar daha çok nazariyede cereyan ediyor ve ilk bakışda meselenin özünün tartışılması yerine, bir çene yarışması gibi gözüküyordu. Fakat daha yakından bakılırsa bu tartışmaların, grift bir sanat olan

232) 1931 den sonra kontrol rakkamları resmen yıllık plânlar olarak adlandırıldı.

233) Kontrolnie Tsifri na 1925-26 S. 13-17

plânların derlenmesinde, bu metotların kullanılması ile ilgili öz meselelere taallûk ettiği görülür. Gelecek yıllara ait değerlendirmede, savaş öncesi rakkamlarla karşılaştırma üzerindeki soyut tartışmaların faydasız bir şey olduğu ileri sürülebilir. Fakat bu karşılaştırmadan elde edilen bilgiler ihmal edilemezdi. Şüphesiz bu hususlarda çeşitli görüş ve fikirlere kapı açıktı.

Uzman tahminlerinden elde edilen sonuçlar ve bunların değerlendirilmesi teknisyenlerin beyan ettikleri fikirlere tabiydi. «A sanayiinde gelecek yıla ait maksimum üretim ne olabilir?» şeklindeki bir soruya verilecek cevap, esas kaziyeler ortaya konuluncaya kadar basit değildir. Hattâ, mevcut donatımın verim kapasitesinin (donatımın arttırılması veya yenilenmesi imkânı bir yana) ne olduğu pek belirli değildir. Bu soru ancak sanayi tesisinin ihtiyacı olan donatımın veya kalifiye işgücünün miktarı hesaplanabiliyorsa bir anlam ifade eder, eğer bu hususlar daha kesinlikle tesbit edilebiliyorsa verilecek cevap daha başka olur. İlk beş yıllık plâna dair yapılan eleştiriler arasında, beş yıllık plânın Gosplan daireleri tarafından sanayi donatımı ve belirli sanayi dallarındaki gelişme ihtimallerine ait belirsiz uzman tahminlerine dayandırıldığı eleştirisi de yer alıyordu.

Bu üç metod'a dair yapılan bu çeşit yorumların yanı sıra, özel olarak bu kontrol rakkamlarının ve genel olarak ekonomi plânlarının birer bilimsel varsayım mı, yoksa ekonomiye yön verecek bir ekonomi politikasını mı ifade ettikleri sorusuna da cevap aranmıştır. Tartışma çok geçmeden bir yönetim zorunu olmaktan çıktı ve NEP döneminin karma ekonomisine doğru kompleks geçişde rol alması düşünülen ekonomi kanunu ile ilgili daha temel sorun'un arkasında beliren ve herhangi bir safhada bulunan bir ekonomik plânın esas mahiyeti ile ilgili tartışmaya inkilâp etti. Ekonomik plânlamanın

hedefi, ekonomiyi Sovyet hükümet programının dikta ettiği hız ve yönde harekete geçirmek mi olmalıydı? Yoksa, ekonomik buhran ve ekonomik düşüş ile sonuçlanmadığı takdirde ekonomik plânlama, ekonomi kanunların ve eğilimlerin akışına mı tabi tutulmalıydı? Buradaki anti tezin şüphesiz gerçeğe uymadığı ve saçma olduğu görülüyor. Birinci soruyu körükörüne olumlu cevaplandırmak, devleti mutlak bir söz sahibi yapmak ve ekonomi kanunlarını hiçe saymak demek olacaktı. İkinci soruya olumlu cevap vermek ise, Sovyet ekonomisini anarşik laissez-fair (bırakın yapsın-bırakın geçsin) ekonomisi olarak kabul etmek ve plânlamanın uzun vadeli ekonomik olaylar üzerindeki etkisini inkâr etmek olacaktı. Her plân, bir ön tahmin ve direktiflerin sentezi olmalıdır. Tarihi olaylarda olduğu gibi, plânda da subjektif ve objektif elemanların karma olarak yer alması zorunludur.

Prof. Strumulin, kısa vadeli plânlarda determinizme, uzun vadeli plânlarda ise ekonomi politikasına daha geniş çapta yer verilmesini (bu konuda ilk faslımızda değinmiştik) ileri sürerek güçlüğü tahlil etmeğe çalışmıştır. Perspektif plânın giriş bölümünde Strumulin, «yıllık plân herşeyden önce, plânlı müdahalemize tabi olmayan objektif şartların etkisi altındadır. Önceki yıllarda yapılan kapital yatırımlar ve önceki yılların buğday hasatı, üretim, ithalât, ihracaat, bütçe, kredi v.s. alanlarında gelecek yılın ekonomisini % 100 tayin edici unsurlardır. Mevcut üretim güçlerinde daha etkili bir işbirliği sağlayarak yeni teşebbüslere girişmek imkânı, bir yıllık zaman ölçüsünde pek sınırlıdır. Şüphesiz bu imkân beş yıllık dönemde çok daha büyüktür, 10-15 yıllık bir dönem içinde yüksek bir birikim oranı dolayısiyle bu imkân daha da büyür. Eğer her plân, plânlanması arzu edilen ve tasarlanmış elemanlardan müteşekkilse, bu tahminler yıllık plânlarda birinci derecede

yer alır ve çok yıllık plânlarda ise plânlamada yön, birinci derecede yer alır.» diye yazıyordu. Bu ayırım şüphesiz doğru ve önemliydi. Ve bu husus çeşitli dönemleri kapsayan plânların meydana gelmesinde değişik metotların uygulanmasının sebebini teşkil ediyordu. Faktörleri, meselenin bağımsız ve bağımlı değişkenleri şeklinde gruplandırmak iki ayrı durumu ifade ediyordu. Uzun vadeli plânda, bağımsız olarak farzedilen miktarların sayısı ihtimal ki daha fazla olacaktı. Fakat bu da sorun'a biçimsel bir cevap olmaktan ileri gidemez.

Gosplanda çalışan iki ekonomist, Groman ve Bazarov, plânlamada değindiğimiz üç metodun başlıca savunucularıydı. Onları ağır eleştirilere maruz bırakan şey, statik ve dinamik katsayılar yardımı ile hükümet politikasının dikkate almaktan kaçınamayacağı dengeli gelişme kanunları üzerine sınırlayıcı bir sistem kurmağa çalışmalarıydı. Bunların başlıcası, sanayii üretimi ile tarım üretimlerinin artış oranları arasındaki denge ilişkileri ile ilgiliydi. Buhransız ve dengeli kalkınma, pazara sürülen tarım ve sanayi ürünleri arasındaki değer ilişkilerine dayandırılmalıdır. Pazara sürülen bu ürünler arasındaki ilişki, sanayi ve tarım arasında eşdeğerler mübadelesi kurmak için uygulanan mübadele oranı ile sağlanır: Preobrazhenski'nin eşdeğer olmayanlar arasındaki mübadele şartlarının lüzumunu ileri süren teorisinin reddinin makul sonucu olarak kabul edilen bir fikir.

Burada yine, eşdeğerlik oranının tesbitinde, savaş öncesi dönemden (iç savaş) genellemeye gitmenin etkisi büyüktü. Bu görüş, teorinin takipçilerini değişik faktörlerin determinasyonunu ileri sürmeğe ve böylece plânın çeşitli bölümlerinin birbirlerine adapte edilecek şekilde inşa olundukları bir determinizm düzeni kurmağa yöneltti. Bazarov bu teoriyi, plânlamanın jenetik temelinin hazırlayıcısı olarak nitelendirdi. Bu yıllarda

yapılan tartışmalarda, bu denge teorisine özel bir önem kazandıran şey denkleştirmelerde biçimsel bir mahiyet olan hata veya doğrular değildi, asıl önemli olan şey, teorinin temelinde yatan görüştü. Bu görüş ise, plân yapımında determinizmin pratik sonuçlarına dayanan ve NEP dönemini yaşayan ülkenin mevcut şartlarında, tarımın ferdiyetçi ekonomi kanunlarına doğru kayan bir sektörü temsil ettiği varsayımıydı. Plân direktiflerinin erişemediği ve bilinçli itelemelerin yapılamadığı yerlerde objektif faktörler yürürlükteydi. Burada yapılacak tek şey, tarafsız bir bilim adamı gibi, muhtemel büyüme oranını ifade eden objektif eğilimleri araştırmak ve tesbit etmek olacaktı. Geçmiş yılların ve savaş öncesi dönemin mukayesesine dayanan «ekstrapolasyon» işte burada kullanılıyordu. Bu araştırmada, nüfus artış oranı ve şehir nüfusunun tüketim ihtiyaçları gibi herhangi bir ekonomik kalkınma plânının cesim konuları için sağlanan rakkamlar, ihracaat imkânı yaratan üretim fazlası, dış ticaret imkânları, endüstriyel kalkınmaya yapılan yatırım kaynaklarının kapasitesi, sanayi ürünlerinin ve tüketim eşyası ve kapital eşya imal eden sanayinin büyüme oranı ile ilgili belirli sınırlar içinde tesbit ediliyordu. Determinizm düzeni, esas olarak tarımdan sanayie, özellikle tüketim eşyası sanayiine ve bu sonuncudan, hafif sanayinin kurulmasını sağlayan ve kapital eşyayı imal eden ağır sanayie doğru işliyordu. Bunun pratik anlamı, plânlama metodunda önceden tahmine veya kehanete ağırlık verilmesi ve politik eğilime ve olayların iteleyici bilincine az yer verilmesiydi.

Bütün bunların dışında teori, hızlı sanayileşme imkânları bakımından «karamsar» ve «daraltıcı» olmakla suçlanıyordu. Ve birinci beş yıllık plânın yürürlüğe gir-

mesi sırasında «denge teorisi», öngördüğü çok yüksek yatırım oranının korkunç sonuçlar yaratacağı gerekçesi ile sağ kanat muhalefetin hücumlarının teorik temelini teşkil etti. Bazarov, «ekonomimizin tipi ve stili, üretim imkânlarımızın durumu ve ekonomik kalkınmanın hedefini belirleyen sosyal güçler arasındaki ilişkiler tarafından tayin edilir.» diyor ve ilâve ediyordu, «plânlı ekonomide mevcut bütün karşı akımlara rağmen, erişilmez siperlerde, ona yaklaşmak, erişmek için sarfedilen bütün plânlama çabalarına rağmen, yuvasındaki salyangoz gibi kolayca kaçan mujik saklıdır.». Groman, «toplumun şekli ve metotları yine toplumun objektif şartları ve tevarüs ettiği gelişme tarafından tayin edilir.» bundan dolayı, «savaş öncesi ekonomik denge şartlarını kapsayan ilişkiler, bu günkü ekonomik hareketler için geniş ölçüde yön verici standartlar hazırlarlar.» demiştir. Bundan şöyle bir sonuç çıkarıldı: ekonominin sosyalist ekonomiye dönüşümü politikasında, plânlamanın keskin bir ekonomik kriter olmaktan çok, yardımcı, yol gösterici bir rol oynaması, emtia devrinde ve üretimde tutukluk ve üretim güçlerinin felce uğraması tehlikesi yaratacaktı.

Diğer bir ekonomist Kondratiev, sanayinin tarıma yardımcı ve onun tamamlayıcısı olmasını savunurken, plânlamada kesin rakkamlar elde etme fetişiziminden kaçınılmasını söyleyecek kadar ileri gitmiştir. Kondratiev, «ekonominin doğal akışına öncelik veren bir anlayış içinde olmalı ve bizimle çatışan durumları, gelişmeyi kavramaya çalışmalıyız» diyordu. Diğer bir deyimle, plânlama organının ödevi esas olarak aktif olmaktan çok pasiftir. Onun ödevi, etrafındaki ekonomik güçleri incelemek ve uygun araçları bu ekonomik güçlerde var olan kanun ve eğilimlere doğru kullanmak, harekete geçirmek ve pürüzsüz bir uygulama elde etmekti (234).

234) I. Gladkov; V. Groman (Plan. Khoz., 1925 No:I) I. A.

Bazarov ve arkadaşları bu yıllardaki tartışmalarda önemli rol oynayan bazı görüşler ileri sürdüler. Onlara göre, ekonomik kalkınmada büyümeyi kaçınılmaz şekilde daralma, düşme izler. Restorasyon dönemi sona erdikten ve mevcut donatımlar tam kapasite ile çalıştıktan sonra, sanayideki gelişme hızı yıldan yıla azalma eğilimindedir.

Ve bu ekonomik gelişmenin tarihi eğilimidir. Bu görüş, 1926-27 kontrol rakkamlarının yayınlanması sırasında belirtilmiştir. Bu görüşe göre, restorasyon döneminin sona ermesiyle bu yıl için ön görülen gelişme temposu, bir duraklamanın ifadesiydi ve gelecek yıl daha fazla bir ağırlaşma öngörülmesi zorunluydu (235). Önceki fasılda da gördüğümüz gibi, 1920 yılı içinde plânlamanın karşılaştığı şartlarda sosyalist sanayinin tarımla hayati ilişkiler kuran pazar'a tabiyetini empoze eden kısıtlamaların sanayinin hızını ve plânlamanın başarı derecesini belirlediği bir bakıma doğruydu. Ve yine, daha önce hakim durumda olan kâylü ekonomisi ile çevrili zayıf bir sanayi ile tarımdaki elâstiki olmayan artık pazar üretiminin köylerde zorunlu olarak şişkinlik yaratacağı doğruydu. Plânlamayı bir kehanet, bir önceden tesbit farzeden ve sanayinin tarıma tabi olduğun uifade eden ve birçok kimse tarafından kabul edilen deterministik teori, bu yıllarda bütü nekonomik tartışmaları fasit daireye sürükler gözüküyordu. Bununla beraber köy tarımının tamamen yeni esaslara dayandırılması plânda bir kere yer almıştı ve pratik bir çözüm yolu olarak kabul edilmişti. durumda gerçekten radikal değişiklik olmuştu. Fasit daire parçalanmak ve jenetik yapı değiştirilmek

Bialii (Plan. Khoz. 1929 No: 9); Obolenski - Ossinski (Sovyetler Birliğinde Sosyalist Plânlı Ekonomi).

235) Kontrolnie Tsifri, 1926 - 27 S. 217

suretiyle yeni bir eleman katılmıştı. Artık, örneğin endüstriel gelişmenin tarımsal gelişmeye tabi olduğu veya onun karşıtı tarım üretiminin traktör ve kimyasal madde donatımına tabi olduğu gibi tek yönlü iddiaların öne sürülmesi için sebeb yoktu. Bu ikisi arasında hiç şüphesiz sanayi donatımı ve tarımsal ürünler arasında bir basit bir aritmetik ilişkisi şeklinde ifade edilemiyecek kompleks bir tabiyet ilişkisi vardı. Bundan başka, kapital yatırım için bir marj sağlayan gerçek kaynaklar yeterli derecede genişletilmişti (örneğin, sanayi için ham madde veya ihracaat için hammadde temini ve artan sanayi nüfusu için besin temini gibi). Artık, ekonomik plânların şekil almasında yön verici bir etki sağlamak için, yatırım oranı ve yatırılan kapitalin şekli ve hedefi (hafif ve ağır sanayi arasında) ile ilgili politik problemlerin çözümlenmesi için daha geniş bir hareket alanı vardı. İlk kontrol rakkamlarının meydana gelmesi sırasında geniş çapta rol oynayan ilkeler ve metotlar, yalnız reddedilen bir teori ile olan ilişkilerinden dolayı değil, fakat 1930'larda değişen şartlara uyma yeteneğinin pek az olmasından dolayı da artık kullanılamaz durumdaydılar. Uzman tahminleri değişik bir tarzda hazırlanıyordu: Plânlama organlarının üretici organlarla her kademede karşılıklı etkileşmesi ve plânın yüksek bürokratik bir makamın fikrî bir ürünü olarak değil de, daimi olarak olayların içinde bulunanların elleri ile hazırlanması öngörülüyordu. Sovyet Plânlamasında geçerli olan metot, Gosplandaki bir uzman tarafından «Sovyet ekonomisinde ekonomiler arası ve ekonomi dalları arasında ilişki zinciri kurulmasında en önemli araçlar» (236) ve «ekonomide oransızlıkları önleyen en

236) S. Turetski «Ekonomik plânlamada denge problemi» Plan. Khoz. 1936 No: 2 S. 157 de yayımlanan yazısından. (Ekonomik dallar) terimi, sanayinin belirli bir şubesi anlamında kullanılmıştır. Cümle, sanayinin içindeki çeşitli dallar arasındaki

önemli metot» olarak tanımlanan dengeleme metoduydu (237). Bu metot, çeşitli elemanlar arasında bir uygunluk, ahenk sağlayıcı kompleks bir muadele sisteminin kullanılışından başka birşey değildi. Sura sı açıktır ki, her program, her ne kadar bu çeşit rakkamların tertiplenmesi ve toplanması gibi karışık bir işlemi gerektirmekteyse de, bölümler arasında koordinasyonu temin etmelidir. Dengeler sistemi ancak 1930 larda geniş çapta uygulama imkânına kavuştu, (daha önceleri bu sisteme yapı malzemesi arz ve talebi gibi bazı belirli kilit alanlarda başvuruluyordu) ve hattâ ikinci beş yıllık plân sonunda bile imalât sırası ve imalât kalitesi ve talebin yarattığı karışık sorunlarla ilgili olarak ayrıntılara giriş bakımından daha bir hayli alınacak yol vardı (238).

Bu dengeleme metodu, eski metot olan «statik ve dinamik katsayılar» metodundan, daha az cüretkâr olma ve değişik tarzda meydana gelme bakımından farklıydı. Bu metodda, geçmiş olaylardan karşılaştırmalar yapılmak suretiyle bütün plânların uymak zorunda kalacağı ilişkiler yapısının bütününü izah etme çabası yoktu. Metot, çok daha elâstiki bir «ayrıntılar zinciri» teşkil ediyor ve doğrudan doğruya üretim olayının icaplarından elde edilen bilgiye dayanıyordu: Örneğin, bir yapı programının doğal ihtiyaçlarından ve bununla elverişli yapı malzemesi üretimi arasındaki ilişkiler

ilişkileri kasdetmektedir, yoksa sanayi ile diğer ekonomi sektörleri arasındaki ilişkiler kasdedilmemektedir.

237) G. Kosiachenko (Plan. Khoz., 1946 No: 2, S 11)

238) B. Sukharevski (Plan. Khoz., 1937 No: 11). Bettelheim (op. cit); 1934 temmuzunda Sovnarkom, sanayide hammadde ve donatım malzemesi bilânçolarına hazırlık mahiyetinde bir sınıflandırma sistemi ve işlemi sunan bir emir yayınladı. (N. S. Burmitsov, Ocherki Tekhniko - Ekonomicheskovo Planirovania Promishlennosti, S. 72)

den veya herhangi bir sanayide belirli şartlar altında, belirli bir üretim programı için duyulan işgücü ve hammadde ihtiyacından elde edilen bilgiye dayanılıyordu. Bu anlamda elde edilen rakkamlar, «üretimin teknik katsayıları» (239) olarak nitelendirilebilir, yoksa onlar karşılaştırmalı istatistiki bir genelleştirme değildirler artık.

Bu metodun temelinde, 14. fasılda daha fazla bahsedilecek olan imalât programlarının ayrıntılı maliyet hesapları yatmaktadır. Bu maliyet, bizatihi belirli bir imalât için üretimin her safhasında ihtiyaç duyulan kaynaklar göz önüne alınarak elde edilen gerçek maliyet fiatıydı. Bu katsayılarla ilgili sağlam bilgiye sahip olunmaksızın gerekli zincirleri elde etmek mümkün değildir. Bu, ekonomik plânlamanın geleneksel şekilde elde edilen genelleştirilmiş istatistiki rakkamlara dayandırılmayıp, tüm işletmelere ve tesislere dengeleme sisteminin tek dayanağı olarak yakın ve devamlı ilişkiler kuracak şekilde köksalma görüşünün ifadesidir.

Bu yöndeki gelişmeye örnek olarak, üçüncü beş yıllık plân dönemi içinde uygulanan ve makine saati ile ifade edilen ve makineden en iyi şekilde yararlanabilme imkânı sağlayan «zamanın rand'manı» ile, belirli sanayi ürünlerinde kullanılan ve ham maddelerde bulunan metal'in oranların ifade eden «teknikal endiler» kadar, sanayi ürünlerinin standartlarını tanımlayan ayrıntılı «kalitatif endiler» de gösterilebilir. Bu hususların yanında, plânların hazırlanması sırasında rakkamların elde edilmesinde kullanılan ve her sana-

239) Bazıları para ifade ederler. İlerdeki fasılda göreceğimiz gibi, finansman plânı, için hayati önemi olan denge, satın alma ve satışların toplamı ile ilgilidir. Fakat, teknikal dengelerin esas yapının temeli olduğu söylenebilir.

yinin üretime giren malzemelerin ve imalât programlarının formüle edilmesinde kullanılan çeşitli kategorilerin sistemleştirilmesi gibi pratik problemler de yer alıyordu. Böylece, plânın çeşitli bölümlerinin birbirleri ile bağlantısı ve sentezi sağlanabilecekti. Bu problem 1930 larda üzerinde epçok tartışılan ve zihinleri epçok yoran bir problemdi. Yeterli bir sınıflandırma sistemi elde edildikten sonra, bunların plânlar şeklinde standartlaştırılması ve basit'e ircaı zorunluluğu vardı. Bazı kimseler, plânlama metotları üzerindeki bu çeşit tartışmaların olumsuz sonuçlar yaratabileceğini ve bu metotlardan jenetik determinizm çıkarıldığı takdirde geriye birşey kalmayacağını düşünebilirlerdi. Bu durumda, plânlama teorisinde bilimsel metodun yerini gözü kapalı bir deney almaz mıydı? Bu ilk tartışmaların genellikle olumsuz olarak sonuçlandığı doğruydu. Zaten başka türlü de olamazdı. Yalnız, dengeler metodu sunulduğu sıralarda faydalı ve çeşitli tartışmaların yapıldığı da unutulmamalıdır, (örneğin, iç ilişkilerin ayrıntıları üzerinde ve sanayide üretim olayındaki ihtiyaçlar üzerindeki tartışmada üretim olayındaki ihtiyaçlar ilgili çalışmalar, bir deneysel fizikçi veya kimyagerin üzerinde çalıştığı maddenin mahiyetini tesbit ettiği çalışmalara çok benzemektedir. Bir plânlama teorisine, tesbit edilmiş ilişkilerin fasit dairesi içinde plânlama organının çalışmalarının da dahil edilmesi, bir fizik veya kimya kanununa bizzat kimyager veya fizikçiyi veya onun deneylerini de katmak gibi saçma bir sonuç vermez miydi? Şüphesiz bu metot, görünüşde gerekli dengeyi sağlamak üzere denge şartlarının birbirlerine uygunluğunu tayin eden genel bir prensibi ihtiva etmiyordu. Fakat acaba bazı özel durumların dışında, bu husus, apriori olarak durumun mahiyetinden çıkarılabilecek birşey olamaz mıydı? Söylemiş olduğumuz gibi, me-

selede bir seçim, bir karşılaştırma bahis konusu olmazsa, plânlama ekonomik bir güç olarak hiçbir rol oynayamıyacaktı ve bu ancak plânsız bir pazar ekonomisi içinde cereyan eden bir kalkınma yolunda kısa vadeli gelişmeleri düzenleyen bir araç olabilirdi (240). Aynı zamanda, plânların inşaasında (birinci fasılda değindiğimiz sebeplerden dolayı) zaman ufkunu hayli sınırlandırarak, tercih alanını nisbeten daha dar tutmak mümkündü (örneğin, denizcilikte belirli şartlar için belirli tip tekne veya makina kulanılmasında olduğu gibi). Bu sınırların karakteri, ekonomik durumda meydana gelen her önemli değişme sonucu değişecekse de (kapital donatım stoku, işgücü ve doğal kaynaklar ve teknik durum gibi), bu durumları belirten sınırlarda belirli genellemeler yapmak mümkün olmalıydı. Şüphesiz bu, ancak ekonomik plânlamada elde edilen tecrübeler sayesinde mümkün olacaktı. Bu genellemelere, gelişen plânlama hareketinin doğal cereyanı içinde ve embriyon safhasındayken varılması, — masabaşı tartışmaları ile değil — makul olurdu. Örneğin, yeni sanayi merkezlerinin plânlamasında, kurulacak sanayinin yerinin tesbiti, kaynaklara adapte edilecek şekilde mi, yoksa kaynakların sanayie adapte edilmesi şeklinde mi olacaktı örneğinde olduğu gibi. Bu durumda, plânlama çalışmalarında uzun bir dönemin tecrübelerinin ışığı altında ve Sovyet inşasının ilk yarısını karakterize eden ve ekonominin yapısında hiçbir radikal dönüşümün olmadığı bir dönemde, daha sistematik bir teori elde edilmesi beklenebilirdi. Şurası gerçektir ki, bu genelleştirilmiş ilkeler konusında hiç değilse de yayınlanmış pek az döküman var-

240) Diğer bir deyimle plânlama, dalgalanmaları düzelten bir nevi istikrarcı anlam ifade edecek ve hareketin uzun vadeli dinamik çizgisini tayin etmekten uzak bir mahiyet alacaktı.

dır. Bu yokluğun sebebi, kısmen o yıllarda dikkatlerin teori üzerine çekilmesine engel olan pratik çalışmalar olabilir (241a). 1930 yıllarında, sentetik «milli ekonomi dengesi» olarak adlandırılan ilkelerle ilgili olarak ve özellikle Stalin'in teşviki ile tartışmalar yapılmıştır (241b). Prof. Strumilin, Marks'ın kapitalin ikinci cildinde, «basit ve genişletilen yeniden üretim» analizine uygun bir çalışma yapılmasını tavsiye etti, fakat bu tavsiye diğer iki yazar tarafından yapıcı olmayan tarzda eliştirildi (242a). Fakat tartışma tasnif sorun-

241a) Savaştan önceki günlerde, yüksek öğretim yapan müesseselerde ekonomik düşünceye yeterli yer verilmediği ve ekonomik sorunlarda pratik uygulamacılığın (Practicalism) sınırları içinde kalma eğilimine karşı eleştiriler yapılıyordu. Bu eleştiriler savaşdanberi (2. Dünya Savaşı) devam etmektedir. (İzvestia Akademii Nauk S.S.S.R.; Ekonomi ve hukuk serisi 1946 No: 5, S. 345). Bu yazıda, pratik çalışmalara haddinden fazla yer verilmesinden ve Sovyet ekonomisinde elde edilen tecrübelerin genelleştirilmesindeki yetersizlikten ve temel teorik ilkelere az yer verilmesinden yakınılıyordu.

241b) Bu mes ele, ilk defa 1929 da Stalin tarafından, «Marksist Agronomistler» konulu konferansında ortaya atıldı. (V. Sobol «Milli ekonomi dengesi üzerine» Plan. Khoz. 1940 No: 6).

242a) Strumulin, Plan. Khoz. 1936 No: 9 - 10; A. Notkln ve I. Tsagolov, Plan. Khoz. 1937 No: 4 S. 78. Yine Strumulin (K. Perestroike Sovetskovo Ucheta). Sosyalist ekonomide, ekonomik kanunun rolü tartışması, değer kanunun sosyalist plânlamada hâlâ geçerli olduğu hükmü ile sonuçlandı. (A. Leontiev'in yazdığı bir makale 1944 de Amarikan Economie Review'da geniş çapta dikkat uyandırdı.) Tartışmalarda, sosyalist bir ekonomide ekonomi muhasebesinin, değer kanununun bilinçli kullanılmasına dayandığı ve ekonomik kanunların otomatik olarak işlemediği, tersine elde mevcut kanunların bilinçle kullanılması ile işlediği hakkında ileri sürülen fikirlerden daha doğru sonuçlar elde edildi. Daha önce Prof. Strumulin'i eleştiren iki yazar, fiatların kapitalist ekonomideki gibi serbest bırakılmasından bahsetmişlerdir. Onlar, bu hususu iyice belirtmişlerdi, fakat herhalde fiatlarla gerçek maliyet arasındaki ilişkiyi kasdediyorlardı.

larının ötesine geçemedi (hesaplanması gereken ilişkiler veya dengelerin sıralanması) ve Stalin, tartışmaların daha etkili ve faydalı bir yola girmesi için meselenin yeniden gözden geçirilmesini tavsiye etmek zorunda kaldı.

Şimdi, dışardaki bir gözlemci için, Sovyet tecrübesinin politika ile realist rakkamlı elemanların bu derece içiçe bir örgü teşkil etmelerinin önemini kavramak ve kabul etmek mümkündür. Söylediklerimizden açıkça şu husus ortaya çıkıyor ki her ekonomik plân, politik ve realist elemanları bir arada ihtiva etmelidir ve eğer plânın başarı elde etmesi ve engellerden, sarsıntılardan kaçınmak isteniyorsa, bu iki elemanın plânda çok yeterli derecede eritilmesi zorunludur. Bu erime ise, ancak uygulama içinde elde edilebilir, işte Sovyet Plânlama tekniğinde ilk beş yıllık plândanberi elde edilen gelişme bu yönde olmuştur. Bir bakıma her plân, ekonomik hareketi yapan ve olayları şekillendiren insan faktörüne yön veren amaç ve politikanın ifadesidir. Diğer yandan plân, mevcut durumdaki potansiyelin bilgiye dayanan bir tahminidir, bir öngörüşüdür. Birinci eleman, yani politik eleman, kaynakların yatırımlara hasredilme oranı, bu yatırımın şekli, yönü ve yeni yapı projelerinin coğrafi bakımdan yerlerinin tayini gibi hususların kararlaştırılmasında tayin edici rol oynar. Bu da değişik sanayi dallarındaki imalât gücünün büyümesine bağlıdır.

Bu mesele ile yakından ilgili bir ücret politikası vardır. Genel ücret seviyesinin, tüketim eşya sanayiine ayrılan kaynakların miktarının tayini ile özdeşliği vardır. Bununla beraber, belirli ücretlerin yapısı, belirli sanayiler veya bölgeler ve ücret dereceleri arasındaki ilişkilerle ilgilidir. Bu ilişki talep yapısına ve dolayısıyla belirli sanayilerin piyasası üzerine tek başına etki yapacaktır. Eğer bu çeşit politik kararlar, plânı şekillendiri-

ci bir muhteva arzediyorsa, bu takdirde üretim kaynakları ve mevcut üretim tekniği tarafından belirlenen ta-elplere ait realist rakkamlara dayanan tahmin ve «dengeler» bir dokuma teşkil etmelidir. Kanaviçe bezine dokunacak modellerin sayısı sınırlıdır. Politika, kullanılacak kaynakların miktarını tayin eder; fakat kullanılabilir vasıtalar belirli bir ölçüde onu şartlandırır.

Kapital inşaata yatırılacak kaynakların miktarı ile ilgili kararlar bile tamamen keyfi bir şekilde verilmez: Bu kararlar, güçlü bir şekilde etkiledikleri ekonomik olaylar sisteminde tamamen «a Priori» olarak düşünülemez. Daha önce de değindiğimiz gibi, gelecek için ele alınacak yeni inşanın miktarını mevcut ağır sanayinin hacmi ve yapı malzemesinin üretim kapasitesi tayin edecektir. Daha uzaklara bakılınca ufukta ekonomik plânlama tarafından yapılan tercihlere tabi olacak geniş bir olaylar alanı görülecektir. Daha uzun bir süre plânlandığı takdirde, plânın tercih edebileceği alternatiflerin sayısı, bu oranda fazlalaşacaktır. Fakat, birinci fasılda da gördüğümüz gibi, herhangi bir tarih için öngörülen üretim kapasitesinin artışı, daima üretim kaynakları tarafından ve bu kaynakların kullanılma imkânları ve genişleme yeteneklerini belirleyen ekonomik ve sosyal sabitler (konstant) tarafından şartlandırılacaktır.

III

Plânlama sisteminin çalışmaları yalnız plânların hazırlanmasına inhisar etmez. 1920 denberi sistem, dikkatlerin «plânın yerine getirilmesi» diye bilinen hususa gittikçe artan oranda çeklidiği bir yönde gelişti. Bunun amacı, plân hedeflerine erişmedeki başarısızlığı yermek veya başarıyı övmek için yapılan basit bir kontrol veya bir post facto hesap denetlemesi değildi. Buradaki

amaç, yalnızca sanayinin plân rayına oturmasını sağlamaktan ibaret değildi. Stalin, bir tarihte plândan «işlemesi sırasında mahalli tecrübeler vasıtasıyla geliştirilmesi ve daha doğru bir muhteva kazanması zorunlu olan bir ilk tahminler» olarak bahsetmişti. Molotov ise, üçüncü beş yıllı kplânı «plânın yerine getirilmesini hesaba katmayan ve hayat realitesinden ayrılan bir masabaşı plânlaması olarak nitelendirmiş» ve «plânlama bir rakkam yığını ve tablosu değildir... Plân rakkamlarında ve sürelerde plânın uygulanması sırasında gerçek duruma intibak ettirilmek üzere düzeltmeler yapılmalıdır. Eğer bir plânın yerine getirilmesi kontrol edilmezse bir kâğıt parçasından ibaret olur. Plânın yerine getirilmesinin kontrolüne yeterli dikkati sarfetmiyoruz» (242b) diyerek eleştirmişti. Sanayi plânlaması üzerindeki bir eserin yazarı «plânın yerine getirilmesi olayında, tabiî imkânları tayin eden faktörlerin tüm birleşimi olarak ve belirli bir süre için hesaplanan plân, mahallî deneylere dayanılarak düzeltmelere tabi tutulabilir ve düzeltilir» şeklinde yazmıştır (243), Diğer bir deyimle plânı uygulama safhası aslında onu gerçeğe intibak ettirme deneyidir. Plâna gâre çalışmağa başlamak aynı bir bilim adamının laboratuvarda çalışması gibi meseleleri gerçeğe vurmak demektir. Programların uygulanma sırasında aldığı şekil, daima tetikte duran ve yalnız bu deneyleri elde etmekle yetinmeyip, bu uygulamanın gerçeğe istenilen ölçüde uygunluğu için plâna şekil

242b) Molotov op. cit. 25. Bu hususta alınan tedbirlere bir örnek olarak, Rusya cumhuriyeti Gosplan'ındaki eski «konjüktür bürosunda» yapılan bir r corganizasyonla, bu büronun ekonomik plânların yerine getirilmesini kontrol ile sorumlu bir daire haline getirilmesi gösterilebilir. (Spravochnik Sovetskovo Rabotnika, S. 102 - 3; 7 Haziran 1932 tarihli Sovnarkom kararı.).

243) N. S. Burmistrov, Ocherki Tekhniko - Ekonomicheskova Planirovania Promishlennosti.

verip, ayarlamalar yapan plânlama organlarına taze deneyler, yeni kaziyeler verir. Böylece plân, yaşayan bir organizma gibi büyütülebilir, gürbüzleştirebilir ve aktivitesi icabı kendi şeklini tayin eder. Şurası açıktır ki, uygulama sırasında plânın kontrolü işi, plânın hazırlanma safhasında beliren problemler ve güçlüklerden hiç de az değildir. Plân ihtiyaçları çok titizlikle ve plâna uygun olarak tesbit edilmişse, ciddi çatlaklıklar ve kopmalar önceden kestirilemiyen olaylar dolayısıyla vuku bulmuş demektir. Kopmalar, tedbirde gecikilirse daha geniş alanlara etki yapabilir ve zarar verebilir. Diğer taraftan, eğer elâstikiyet yararına kontrol eli çok gevşek ve yumuşak tutulursa ve uygulama organlarının, verilen programları eleştirip, değiştirerek uygulamalarına yer verilirse ve plân direktiflerden çok, bir tavsiye, fikir verici bir araç olarak kabul edilirse çatlaklıklar ve kopmalar yeterli sebeb olmaksızın artar ve önceden görülemeyen ve diğer bölümlere zararı dokunan yeni elemanlar yaratırlar. Bundan dolayı, plânlama yetkilileri bir hakim pozisyonunda olmalı ve plân hükümlerinin gerçeklere uygunluğu veya uygunsuzluğunu hemen tesbit edip, karar vermelidirler. Eğer ortada bir uygunsuzluk varsa, derhal tedbirler alınıp, gerekli düzeltme yapılmalıdır. Eğer bu hususlaki bir başarısızlık, olayların gidişatı sırasında ortaya çıkarsa, durumun icap ettirdiği gerekli revizyonlar ekonominin bölümlerini en az rahatsız edecek şekilde yapılmalıdır. Çünkü bir sanayi tesisi imalât programının gerisinde ise, donatım ve diğer hususlar bakımından birinciye dayanmak zorunda olan ikinci bir tesisin tam kapasite ile çalışması engellenebilir. Bu takdirde ortaya bir problem çıkar: Acaba ikinci tesisin imalâtını daha pahalı maliyetli olan bölge malzemesini sağlayarak devam ettirmek daha ekonomik midir, yoksa bu malzemeyi imalâtta güçlükler ve kalite düşüklüğü yaratacak daha aşağı bir bedelle

sağlama yönüne mi gitmeli veya ikinci tesisin imalât programlarında ve tahsislerinde kısıntı yaratarak donatımını diğer sanayilerden mi sağlamalı, yoksa birinci tesisteki gecikmeyi, imalât düşüklüğünü diğer sanayilerin plânlarını yerine getirebilmeleri için ihtiyaç duydukları kalifiye iş gücünü kısıtlama pahasına, kalifiye iş gücü ile giderme yönüne mi gitmelidir? Bazan birinci beş yıllık plân döneminde olduğu gibi önemli ve uzun vadeli problemler belirir. Örneğin, metal ve yapı malzemesi kıtlığı mevcuttu birinci beş yılık plân döneminde, burada demiryollarının geliştirilmesine tahsis edilen metalde kısıtlama yaparak ağır sanayinin inşasını budamak veya imalâtında kısıtlama pahasına metal ve makine ithalini sağlamak üzere pamuk ihraç etmek hususlarında bir karara varmak, bir tercih yapmak icap ediyordu.

Bu gibi durumlarda acele bir karar verilemedikçe ve icap eden revizyonlar yapılmadıkça olaylar sırasında yapılacak ayarlamalar tehlikeli olacak, belki de istenilenin tersini verecektir. Önceden kestirilemiyen olaylar dolayısiyla yapılan başarılı revizyon, kontrol tekniği ve mekanizmasına olduğu kadar, gelişmiş bir gözlem tekniği ve mekanizması ve mevcut durumun her bakımdan analizi yapacak bir analiz tekniği ve mekanizmasına da ihtiyaç gösterir. Şüphesiz, kilit hammadde ve donatım bakımından eldeki mevcut rezervler bu revizyonu daha kolaylaştıracak ve manevra yeteğini arttıracaktır. Böylece, günden güne gözlem yardımı ve mevcut durumun analizi ile uzun vadeli perspektiv plânların çalışmalarına ve değişen duruma (beş yıllık plân içindeki yıllık plânlar) adapte edilmesi zorunlu bulunan daha kısa vadeli plânların hazırlanması için gerekli bilgi toplanmış olacaktır. Bundan dolayı plânlama hareketinin, sübjektif bir tasarı ile objektif durumun, tahminlere, fakat basitçe kâğıt üzerinde kalmayıp harekete ak-

tarılan tahminlere dayanan kehanet ile direktiflerin bir karmasını teşkil eden gerçekçi ve başarılı bir politika yönünde geliştiği söylenebilir. Uygulama halinde olan plânın bu hareketinde, plânlama mekanizmasının daha alt üniteleri, Gosplanın kulakları ve gözleri gibi çalışırlar. Mahalli ayarlamalardan ileri gitmeyen birçok hallerde yapılması zorunlu olan revizyonların onaylanmasında veya kararlaştırılmasında bu alt üniteler etkili bir rol oynayacaklar ve plânın geliştirme memurları olacaklardır. Plânlama ahtopotunun kolları olan bu alt üniteler, ekonomi alanında alt çalışmalara ulaşan bir seri organ teşkil ederler. Bunların bir kısmı, idare mekanizmasından, komiserliklerden, tröstlere ve tek fabrikaya doğru ulaşırlar. Diğerleri, coğrafi bakımdan cumhuriyetlere ve bölgelere, oradan rayon veya illere ulaşırlar. Her ikisinde de ilgili idari organa bağlı bir plânlama dairesi vardır. Bu daire bir üst organ ile ilgili olup, onun yardımcısıdır (244). Örneğin, 1935 yılında alınan reorganizasyon kararına göre, Rusya'nın bütün Cumhuriyetlerinde her eyalet, il ve kantonda 15-30 kişilik plânlama kurulları kurulacaktı. Bu kurullar, mensup oldukları mahalli hükümetlerce tayin edilecek ve mahalli sanayii, kooperatifler, tarım, ticaret, yol ulaştırması gibi konularla ilgili yardımcı bölümlere ayrılacaktı. Şehir yönetimlerine, şehir Sovyet Presidyum'u

244) Mr. J. Miller, «Hiçbir plânlama komisyonu bu alt kademe plânlama seksiyonları üzerinde yürütme yetkisine sahip değildir. Fakat eğer bir plânlama komisyonu veya plânlama dairesi Sovyet Hükümetine, komiserliğe veya müdürlüğe bu alt kademelere gerekli tavsiye veya emri vermesi için bir uyarma yaptığı takdirde, onlar bunun ifasından sorumludurlar. Bununla beraber Gosplan'ın Sovyetler Birliğindeki plânlama organları üzerinde plânlama tekniği ve işlemi ile ilgili doğrudan doğruya yetkisi şimdi artmış ve uygulamada olduğu kadar, hukuken de tanınmıştır.» (Soviet Planning Organisations) Slavonic Review Nisan 1938.

tarafından ve başlıca belediye ekonomik teşkilâtları içinden plânlama komitesi başkanlığınca aday olarak gösterilen ve şehir Sovyeti presidyumunu ntayin edeceği 10-20 kişilik plânlama kurulları, şehirlerin rayon veya ilçelerinin emrine verilecekti (245).

Yine komiserliklerde örneğin, Ağır Sanayii Komiserliğinde, Gosplandaki 4-5 kişiden kurulu haberleşme seksiyonları ve aynı zamanda ilgili sanayii işletmelerine ait plânlama seksiyonlarına karşı doğrudan doğruya sorumlu olarak 30 ar kişilik plânlama seksiyonları kurulmaktaydı. Bu organlar plânlama olayı sırasında iki yollu bir trafik teşkil ederler. Birincisi kapital yatırımlar, iş gücü ve ortalama ücretler gibi belirli ana sorunlar üzerindeki «ilk direktifler» dir. Bu direktiflere bazen «kontrol limitleri» de denir. Her kademede bu direktif ve rakkamlar daha ayrıntıya inerek alt kademelere doğru özelleşirler.

Sonra hareket ters yönde başlar. Her hademedeki sorumlu organlar nihai plânı teşkil etmek üzere kendi ayrıntılı tekliflerini sunarlar (246). Bu aşağıya ve yukarıya gidiş geliş ve ilk ayarlamalar, düzeltmeler ve safha safha genişlemelerden sonra plân, bütün Sovyetler Birliği yüzeyinde uygulanmak üzere Gosplânda son şeklini alır (247). Hükümetin onayladığı özel plân-

245) Spravochnik Sovetskovo Rabotnika, S. 99 - 100.

246) Dış ticaret alanındaki şu örneği ele alabiliriz: «Dış Ticaret Komiserliği, kontrol limitlerini ihracat birliğine ve komiserliğin şubelerine gönderir. İhracat birliği ve acentalar bu kontrol limitlerinin ışığı altında kendi yıllık plân tasarılarını hazırlarlar ve hükümet onayına sunarlar. «(M. Zhirmunski, Soviet export S. 76 - 77) Obolenski - Ossinski, dairelerin ve cumhuriyetlerin plânlarının bazan ilk limitlerden farklı olduğunu söyler.

247) 1936 danberi cumhuriyetler ve Birlik Hükümetinin komiserlikleri, plânlarını doğrudan doğruya birlik Sovnakom'una sunmaktadırlar, (Gosplan yolu ile değil). Mr. J. Miller'in belirttiği gibi «son zamanlarda cumhuriyetlerin ve bölgelerin plânlama

lar daha sonra bütün devlet faaliyet alanında uyulması zorunlu olan plân haline gelir. Gosplân mekanizması ilk beş yıllık plân döneminden beri iki defa tadilât geçirmiştir. Bunlardan ilki 1935 Nisanında yapılmış ve «Sentetik plânlama» diye bilinen çalışma ile ilgili beş daire kurulmuştu. Bunu yanında yakıt ve enerji, maden ve metaruluji gibi başlıca ekonomik faalıyet dallarının plânlanması ile ilgili 16 daire ve iş gücü, sağlık ve savunma gibi konularla ilgili 7 seksiyon kuruldu. Gosplân yönetim kurulu bir başkan ve Sovnarkom tarafından tayin edilen 70 kişilik bir Merkez Kurulundan ibaretti. Gosplân başkanı bu reorganizasyon ile ilgili olarak şu hususa değinmişti «1929 yılında yayınlanan Stalin'in direktiflerine uygun olarak, şimdiye kadar bütün ekonomiyi kapsayan bir denge temin edilememiş olması, Gosplânda sentetik organların kurulmamış olması ile izah edilebilir.» «Plân uygulamasının kontrolü bütün daire, seksiyon ve ekonomi dallarının sentetik dairelerine aittir ve bu dairelerin çalışmalarının ortak bölümünü teşkil etmelidir. Plân uygulaması sırasında her bölümün kendine özgü şartlarına ait derin bilgi olmaksızın ne plânın yerine getirilmesi garanti altına alınabilir, ne de perspektif bir plân inşa edilebilir (248). Bununla beraber iki yıl sonra plânlama işçilerinin kendileri, plân kontrolünün yetersizliğinden ve plânın çeşitli projeleri ile denge temini konusundaki yetersizlik-

komisyonlarının tecrübeleri arttıkça, S.S.C.B. Gosplanı, bölgelerin ve bölgesel işletmelerin ayrıntıları ile uğraşmak yerine, genel koordinasyon işine yöneliyordu.»

248) V. Mezhlauk (Plan. Khoz. 1935 No: 4); Bettelheim op. cit. S. 72.

ten şikâyet ediyorlardı (249). Şubat 1938 reorganizasyonu çok daha önem taşıyordu. Bu tadilâtla Gosplân, doğrudan doğruya Sovnarkom'a bağlı devamlı bir komisyon olarak kabul ediliyordu. Bir başkan ve Sovnarkom tarafından tayin edilen ve plânlama dairelerinin şefleri veya bilim işçileri arasından seçilen (11) kişilik yönetim kurulu ve bunlara ek olarak Gosplân üyeleri ve diğer plânlama işçilerinden kurulu 90 kişilik bir konşey kurulmuştu. Gosplân, devletin bir yürütme organı olmayıp bir danışma organı olarak kalırken, çeşitli komiserliklerin programlarının yerine getirilmesinde koordinatör olarak çok önemli ve birinkoordinatör olarak çok önemli ve birinci derecede rol oynamaktaydı. Başkan zaten Sovnarkom üyesiydi. Bundan başka, Gosplân'a çeşitl icumhuriyetler ve bölgelerin plânlarının yerine getirilmesini kontrol etmek üzere yetkili temsilci bulundurmak yetkisi de verilerek, sorumluluğu daha da arttırıldı. Bu temsilciler, cumhuriyet ve bölğelere ait plânlama kurullarında bağımsız hareket ediyorlardı ve tayinleri Gosplân başkanı nın gösterdiği aday üzerinden ve birlik Sovnarkom'u tarafından yapılıyordu. Gosplân'a herhangi bir hükümet organından döküman, materyal ve ekonomik plânların uygulanmasının kontrolü ile ilgili gerekli bilgiyi isteme yetkisi verildi. Reorganizasyon kararında Gosplânın esas görevi, «çeşitli ekonomi dallarının gelişmesinde doğru oranlar kulanılmasını kontrol ve oransılzıkları önlemek için gerekli tedbirleri almak» şeklinde tanımlamaktaydı. Sentetik plânlama dairelerinin sayısı dörde indirildi. Bunlar genel ekonomik plân, kapital inşa, finans ve bölgesel üretimin dağıtımı ile ilgili dai-

249) Diğer bir şikâyet de çeyrek yıl plânların, işletmelere ancak çeyrek yıl bitiminde ulaştığı ve sepete atılacak kâğıt durumuna düştüğü şeklinde yapılıyordu.

relerdi. Ekonominin çeşitli özel dalları ile ilgili seksionlarının sayısı ile 26 ya çıkarıldı. Fakat, her ne kadar Gosplânın plânları hazırlama ve yerine getirilmesini kontrol etme görevi son yıllarda özel bir anlam kazandıysa da, ekonomi plânlaması ile ekonomi yönetimi arasında ve mekanizma ile personel rütme organlarının sorumluları ile işbirliği halinde çalışırlar. Plânlama organları devletin en üst organları tarafından onaylandıktan sonra, günün ekonomik düzeninde uyulması zorunlu bir niteliğe sahip bulunmaktaysalar da, yine de ekonomik hayatın yönetimi hakkında emir veremezler. Burada yine, bir orduda genel strateji plânının hazırlanmasını sağlayan ve uygulanmasını kontrol eden kurmay heyetinin çalışmaları ve stratejik plânda yer alan hususlarla ilgili taktiklerin yönetimi ile, sorumlu birlik kumandanlarının çalışmaları arasındaki farkla ilgili bir benzetme yapılabilir. Plânalama metodları ve mekanizmasında yapılan değişiklikler yanında sanayi yönetimi de, 2. Dünya Savaşından önce değişiklikler geçirdi. Kuruluş modeli, bütün sanayilerde, hattâ aynı sanayinin bütün dallarında tek tip değildir ve bu hususta yapılacak herhangi bir genelleme yeterli olmaz ve az zamanda eskimeye uğrar. Bununla beraber, genel hususları tesbit edilen belirli bir hareket çizgisi mevcuttur. Fakat, bu çeşitliliğin yanı sıra, Sovyet sanayinin yönetim tipi bakımından başlıca üç kategoriye ayrıldığı düşünülebilir. Ağır sanayii, imalât ve yönetim bakımından büyük ünitelerde yoğunlaştığından ve kapital eşyanın üreticisi olarak piyasanın değil, fakat hükümetin siparişlerini yerine getirdiğinden ve faaliyetleri yatırım ve inşa plânı tarafından yönetildiğinden dolayı ençok merkezleştirilmiş sanayi koludur. Ağır sanayi, plânın bütün diğer dallarının bağlı olduğu bir atardamardır. Sanayinin bu kolu doğrudan doğruya birlik hükümetinin komiserlikleri

(bugün bakanlıktırlar) tarafından yönetilir. Başlıca tüketim eşya ile ilgili olan hafif sanayi ise, daha gayrimerkezîdir. Bu sanayi kolu çeşitli birlik cumhuriyetlerinin ilgili bakanlıklarının yardımcı kolu olarak çalışırlar ve ilgili sanayi dallarının bakanlıkları (Komiserlikleri) tarafından (örneğin besin sanayii, tekstil sanayi, tarım, balıkçılık sanayii bakanlıkları) birlik seviyesinde kontrol edilirler (250). Nihayet, mahallî pazar için üretim yapan ve ham maddesini başlıca bölgesel kaynaklardan sağlayan ve bölge, il veya belediye yönetimleri tarafından yönetilen ve her cumhuriyetteki özel mahalli sanayi bakanlıkları tarafından kontrol edilen bölgesel sanayiler vardır (251). Bu bölgesel sanayiler kendi federasyonlarına, birliklerine sahip olup, sanayi kooperatifleri şeklinde teşkilâtlanmıştır. Savaştan önce ve sonra, bu sanayinin hızla gelişmesine büyük önem verilmiş ve üretimlerini bölgenin ihtiyaç ve taleplerine ve şartlara göre ayarlama yönünden kendi insiyatiflerini kullanmaları teşvik edilmiştir (252). 2. Dünya Savaşının patlamasından birkaç ay önce bölgesel sanayilerin

250) Tekstil sanayinin yönetim şekli halen diğer hafif sanayi yönetim şekillerinden ayrılmaktadır. Hafif sanayi bakanlığı deri mamulleri, konfeksiyon, porselen sanayii, radyo ve bisiklet sanayii ile meşguldur. Kereste ve belirli yapı malzemesi cumhuriyetlerin komiserlikleri tarafından kontrol edilmektedir.

251) Belediye ekonomisi diye adlandırılan mahalli taşıt hizmetleri, onarım atölyeleri cumhuriyetin Belediye Ekonomisi Komiserliği tarafından kontrol edilirler.

252) Stalin, 17. p arti kongresinde mahalli sanayinin önemine değinerek, onlara daha çok insiyatiflerini kullanma yetkisi tanınmasını ileri sürmüştü. İkinci plân döneminde, mahalli sanayiler daha gelişmiş ve önemli bir yer kaplamışlardır. Bu gelişme 1932 - 37 arasında hemen hemen üç misli olmuştu. Fakat bu gelişme, bu tarihten sonra sermaye yetersizliğinden dolayı Moskova ve Leningrad dolaylarında yarıyarıya, diğer bölgelerde üçde bir oranında azaldı.

daha fazla hareket serbestisine kavuşmaları yönünde önemli adımlar atıldı. Bu hususta 7 Ocak 1941 tarihli Sovnarkom kararı ile mahallî Sovyetlere, mahallî sanayinin gelişmesini sağlamak üzere plânın tesbit ettiği sınırların üstünde krediler sağlayacak ve fonlar kuracak çapta bir hareket serbestisi tanındı (253). Geniş ölçüde dessantralizasyon tedbiri alınmış ve gerek üretimin karakteri miktarı göz önüne alınarak yapılan plânlar ve gerekse bunların uygulanması geniş ölçüde bölge organlarının insiyatiflerine bırakılmıştır. Bu üç başlıca sanayi kategorisinin ilk ikisinde, 1930 larda tabanda fabrika ile onun üstündeki Vesenkha arasında çeşitli kademeleri kapsayan bir hiyerarşi mevcuttu. Vesenkha'nın içersinde başlıca sanayi daireleri olarak yardımcı daireler mevcuttu. Onların altında kombina adı altında toplanan birleşik sanayi grupları vardı. Bunların herbirisi örneğin, pamuk veya başka bir sanayi dalını kapsıyordu (254). Bu kombinalar malî bakımdan bağımsız organlar olup, malzeme temin etmek ve mamûlün satışını yapmak ve kendi sanayi dallarındaki sanayi politikasının genel kontrolü ile meşguldüler. Onlar aynı zamanda, işletmelerine yönetim personeli tayin etmek ve işyerlerindeki eğitimi organize etmek ve iş gücü temin etmekle sorumluydular. Bunların altında ise, kendi yönetim kurullarına sahip tröstler bulunuyordu. Bunlar ilgili sanayi dalına mensup fabrika gruplarıydılar. Bütün bu hiyerarşi içinde, yönetim kurullarında «fonksiyonalizm» uygulanıyordu: Yani belirli bir kişi veya daire, kontrol ettiği sanayi veya fabrikanın örneğin (işgücü, ham madde ve finansman) işinden sorum-

253) N.N. Rovinski «Gosudarstvennii Bindjet S.S.S.R. S. 323 - 3.»

254) Bu kombinalar 1930 da kurulmuştu ve işletme sendikalarının yerini alıyordu. Daha sonra kendi sanayi dallarını kontrol ödevini yüklendiler.

lu oluyordu. Daha sonraları bu karışık sistemi basitleştirmek ve bu hiyerarşideki bazı kademeleri kaldırmak ve belirli alandaki bütün işler, uzman ve seksiyonların yardımları ile tek kişinin sorumluluğuna tevdi edilmek ve fonksiyonalizmi ilga etmek üzere ikinci bir tadilât yapıldı. 1934 de kombinalar ilga edildi (255) ve mevcut tröst sayısı azaltıldı. En üstte yer alan Vesenkha'nın çalışmalarının bir kısmı, belirli sanayiciler için kurulan komiserliklere devredildi ve 1932 de ağır sanayi, hafif sanayi ve kereste sanayii komiserlikleri kuruldu. Daha sonra bunlarda bölündüler. 22 Ağustos 1937 de Sovnarkom kararı ile makina sanayii, ağır sanayi komiserliğinden ayrılarak ayrı bir komiserliğe bağlandı. Bu komiserlik lokomotif, elektrik motoru, traktör, tarım makinaları, lâstik ve cam imali ile sorumluydu. Daha önce milli savunma sanayii için de ayrı bir komiserlik kurulmuştu. Bu komiserlik içindeki başlıca dairelerde önemli ölçüde basitleştirme işlemine gidildi ve merkez organı ile sanayi tesisi arasında nihai karar yetkisini birinci organda kalmak üzere doğrudan doğruya ilişki kuruldu (256). 1939 yılının ilk aylarında başlıca sanayi komiserliklerinde önemli bölünmeler ol-

255) Burada bazı istisnalar oldu. Örneğin, kömür sanayii Donbas, Kazbaş, Urallar, Karaganda, Moskova, Merkezi Asya ve Transkafkasya gibi başlıca maden bölgeleri mahalli kombinalara sahipti. Bu mahalli kombinalar içinde ek olarak tröstler kurulmuştu, (Granoski ve Marcus, Economika Sotsialisticheskoe Promishlennosti S. 577).

256) 1937 de ağır sanayide, tek Ağır Sanayi Komiserliği bölümünden önce yönetim, çinko, maden, nikel, çelik, petrol, kimya gibi 33 çeşit sanayi dalını kapsıyordu. M. Kaganoviç, (Plan. Khoz. 1935, No:3) de ağır sanayinin organize üretiminde ve sanayi yönetimindeki masa başı bürokrasi hiyerarşisinin, basitleştirilerek ve mühendislerin bürolardan işletmelere nakledilmesi sureti ile yok edilmesi yönünde elde edilen büyük başarıyı selâmlıyordu.

du. Ağır sanayi komiserliği yakıt, elektrik, demir ve çelik, kimya ve yapı malzemesi sanayi komiserliklerine bölündü. Son zamanlarda kurulan ayrı bir komiserlik ağır motor sanayii (lokomotif ve makina aksamı) dışındaki makina yapım sanayii, otomobil gibi orta motor sanayii ve alet yapımı v.s. gibi motor sanayileri ile meşgul olmaktadır. Süt, besin, balıkçılık, et gibi maddeler için besin komiserliğinden ayrı olarak komiserlikler kuruldu. Hafif sanayide, tekstil için ayrı bir komiserlik ve millî savunma sanayilerinden uçak, gemi, silâh sanayileri için ayrı komiserlikler kuruldu. Böylece ayrı sanayi kollarına ait komiserliklerin sayısı 21'e yükseldi. Bu komiserlikler kombinalara ait olan satış, donatım temin etme ve yönetici personel tayini gibi yetkileri devralmışlardır. Aynı zamanda bilimsel araştırma merkezleri de bu komiserliklere bağlanmıştır. Üretim ünitesi geniş olan sanayilerde fabrikalar, komiserliklerinin yöneticileri ile doğrudan doğruya ilişki kurarlar. Üretim ünitesinin küçük olduğu sanayilerde veya yapısı karışık sanayilerde, fabrikalar yine tröstler şeklinde gruplaşmışlar ve bunlar malî üniteler teşkil etmişlerdir. Komiserliklerle doğrudan doğruya ilişki kuran bu tröstlerdir burada (257). Savaştan beri bu eğilim devam etmektedir. Örneğin, savaş sırasında sonradan lâğvedilen Tank Komiserliğinin kontrolü altındaki tank sanayii tesislerini devralan ve demiryolu donatımının imâli ile meşgul olacak yeni bir komiserlik kuruldu. Bunun yanı sıra yine savaştan sonra tarım makinaları lie meşgul olacak ve yakıt sanayii ile meşgul olacak yeni komiserlikler kurruldu. Bu gidişatın yanı sıra, mahallî sanayilerin gelişmesi ile ilgili dessantrali-

257) Granovski ve Marcus; Bettelheim; İndustrial and Labour information cilt LXIV, S. 274, cilt LIX No: S. 174, cilt LXIX No: 6 S. 226.

zasyon eğilimi de yeniden göze görülür bir gelişme içindedir. Bu sanayi kategorisi özellikle ev eşyası, yapı malzemesi gibi mahalli tüketim eşyası ihtiyacını gidermede önemli rol oynamağa başlamıştır savaştan sonra. Bununla beraber, Sovyet sanayiinde genel bir dessantralizasyona yönelmeden bahsetmek pek tutarlı olmaz. Fakat kararların daha alt kademelerde alınması, sorumluluk duygusunun alt kademelerde yerleşmesi, üretim ünitelerinin çalışmalarına daha çok yaklaşma ve tüketim eşya sanayiinde perakende piyasadaki tüketiciye daha çok yaklaşma eğilimi gelişmekte ve genişlemektedir. Aynı zamanda, ekonomik plânların uygulanmasını kontrol hususunda, sorumlulukları gittikçe artan plânlama organlarında, dağınık ekonomilerin toplanması yönündeki eğilim daha çok yerleşmektedir.

FASIL 14

PLÂNLAMA SİSTEMİ FİNANSMAN PLÂNI VE FİNANSMAN SİSTEMİ

I

Plânlama sistemi ile ilgili ekonomik plânların esas olarak, imâlat programları ve plân süresince izlenen hedefler politikası ile gerçek rakkamlar arasında bir ortama kuran ve emtia veya üretim faktörleri olsun, gerçek şeyler arasındaki niceliksel ilişkiyi ifade eden maddi dengelerden ibaret olduğunu görmüş bulunuyoruz. Herhangi bir plânın çekirdeğini gerek masraf, gerekse gerçek mamûl, üretime giren maddelerin durumlarını kapsayan ve tüm ekonomik sistemin başlıca mamûllerinin kompleks üretim programlarını ihtiva eden Üretim Plânı teşkil eder . Bunlar, gelişi güzel olarak biraraya getirilmiş programlar olmayıp, tek tek işletmelerin üretim kotalarının önceden değindiğimiz maddi dengeleme metodu uygulanmak ve birleştirilmek suretiyle biraraya getirilmişlerdir.

Plânın belkemiği, yeni fabrikaların yapımını ve eskilerinin geliştirilmesini öngören kapital inşa programıdır. Üretim programları her ne kadar esas nüveyi teşkil ederlerse de, plânlar yalnız üretim plânından ibaret değildirler. Üretim plânı yanında, para-fiat ile ifade edilmesi gereken dengeleri ihtiva eden Finansman plânı yer alır.

Bundan başka, para sarfı ile ifade edilen bu dengeler, daha önceki fasılda değindiğimiz sentetik plânlama için gerekli unsurlardır. Bu konunun içine fiatların teşekkülü de girer. Finansman plânı, kredi plânı, nakit plânı ve bütçeden meydana gelir. Burada bazıla-

rının aklına, bu derece grift bir finansman plânına neden dolayı ihtiyaç duyulduğu şeklinde bir soru gelebilir. Eğer, Sovyet ekonomisi piyasaya bağlı olmaksızın, tek bir işletme gibi doğrudan doğruya üretim zincirleri teşkil ederek ve ekonominin çeşitli bölümlerinin hareketlerini koordine etmek suretiyle, üretimin doğrudan doğruya plânlanmasında bu derece ileri gitmişse, plânlama için neden bir üst finansman yapısına ihtiyaç görülür? Benzer olmayan şeyleri denkleştirmek amacı ile bazı hesaplara ihtiyaç olacağı ve bu takdirde bir araya getirilmiş bu rakkamların dengeli bütçe ve kredi gibi mali araçlar olmaksızın para ile ifade edilmesinin mümkün olmayacağı kabul edilecektir. Bütün bunlar, Sovyet ekonomisinde kapitalist dânemden arta kalan gereksiz yükler değil miydi ve Sovyet ekonomisinde bunların yeri olabilir miydi? 1930 larda bile Sovyet iktisatçıları arasında paranın kaldırılması görüşüne görüşüne yaklaşan ve doğrudan doğruya eşya mübadelesini ileri süren bazı iktisatçılar vardı (258). Ve yine bazı Sovyet iktisatçıları, plânlamanın kredi müessesesinin tüm olarak ilgasını sağlayan bir metod olduğunu ileri sürüyorlardı (259).

Bu arada tam ters yönden hareket eden ve malî problemlerin çözümlenmesinde üretim kaynaklarının başarılı şekilde dağılımının ve kâr-masraf gibi malî ilkelere dayanan sistemin ekonomik kaosa yer vermemek için kapitalist ekonomi kadar, sosyalist eko-

258) Stalin 17. parti kongresinde verdiği raporda bu görüşleri şiddetle reddederek adı geçen görüşleri «solcu küçük burjuva çenebazlığı «şeklinde nitelendirmiş ve ««Bu donkişotlar konuştukları direkt eşya mübadelesinin ne kadar karışık ve zor bir iş olduğunu görmekten aciz kişilerdir.» demiştir. (Leninizm 1940 S. 512) ve (Economika Sovetskoi Torgovli 1934, S. 17 - 23)

259) Kozlov, (Problemi Ekonomiki, 1930 S. 84); A. Z. Arnold, (Banks(credit and money in Soviet Russia).

nemi için de gerekli olduğunu ileri süren Sovyet iktisatçıları da vardı. Bu sonucu görüş, üretim kaynaklarının dağılımı„ doğrudan doğruya plânlama yetkilileri tarafından kontrol edildiği takdirde (vergileme veya tasarruf gibi), bunun malî kaynakları harekete geçirmede ön şart olarak ele alınmasının gerekmediği gibi çok basit bir hususu ihmâl etmektedir. Bir Dnieper barajının inşaası veya trans-Sibirya demiryolunun inşaası meselesi doğrudan doğruya, gerekli işgücü ve kaynakların mevcudiyeti ve bunların diğer işlerden bu alana kaydırabilmesi imkânı ile ilgili bir meseledir Yalnız, üretimin pazar - fiat hareketleri ile otomatik olarak yönetildiği kapitalist ekonomidedir ki, malî kaynaklar üretim için önşart teşkil ederler. Fakat plânlanmış bir ekonomide malî meselelerin üretimde öncelik alması, arabanın atların önüne koşulması gibi birşeydir. Karşı görüşe göre, plânlanmış ekonomide finansman meselesi diye birşey yoktur ve tüketicinin para karşılığı eşya alacak bir perakende pazarına ihtiyaç yoktur ve bu çeşit pazar, tüketim eşyasının merkezileştirilmiş bir kuruluştan, doğrudan doğruya tüketiciye ulaşmasını önler. Tüketimci açısından perakende pazar, serbest bir pazardır. Perakende pazarda arz ve talep arasındaki ilişkiler, tedavül eden para gelirinin büyük etkisi altındadır. Yani para gelirinin miktarı ve bu paranın sarfedilişi birinci plânda yer alır. Bu para akışının hızlandırılması (paranın perakende pazara erişmesinin önlenmesi veya buraya akış yolunun değiştirilmesi durumu dışında) taleplerin ağır basmasına yol açacaktır. Perakende pazarına doğru yönelen bu para akışı, pazarda tüketim eşyası tarafından karşılanmadıkça para taşması pazara erişmeden önce dolaysız vergiler, tasarruf gibi tedbirlerle tutulmadıkça perakende pazarında istikrar sağlanamaz

(260). Biz İngilizler, savaş sırasındaki ve savaş sonrası şartlarından edindiğimiz tecrübelerimizden, bugün pazarın bu özelliğini çok iyi biliyoruz. Devletten vatandaşa ve ondan da çeşitli yollardan tekrar devlete dönen para gelirinin tedavülü meselesi, malî problemin özünü teşkil eder. İşte bu para akımının hacmi ve devlete dönme hususları ile ilgili olarak ürünlerin dağılımı üretimle birlikte meseleye önem kazandırır. Nihayet üretim plânında yapılan her hangi bir köklü değişiklik bu akıma etki yapar ve ücretlerin miktarında veya fabrikadan dükkâna ulaşan tüketim mallarının miktarında değişikliğe sebep olur veya her ikisine birden etki yapar. Bu değişiklikler, para akımının üretim yapısına uygunluğunu sağlamak amacı ile malî ayarlamaları icap ettirir. Diğer bir deyimle finansman plânı, üretim plânına uygun olmak zorundadır ve üretim plânındaki değişikliklere göre ayarlanması lâzımdır. Burada, plânlı bir ekonomide elâstiki bir perakende pazarı ile birlikte, ödemelerin para ile yapılmasına gerek var mıdır sorusu tekrar akla gelebilir. Bazı Sovyet Ekonomistlerinin bir zamanlar ileri sürdükleri gibi, neden tüketim mallarının doğrudan doğruya mübadelesine gidilmez? Zannederim Sovyetler Birliği'nde bu sorulara verilecek cevap şu olacaktı: Marks'ın sosyalizmin ilk aşaması olarak tanımladığı şartlar içinde, her nekadar kâr amacının yatırım ve üretimdeki tayin edici rolü ortadan kaldırılmışsa da, işin çeşidi ve miktarına göre değişik ücretin varlığı lüzumlu bir rol oynamaktadır. Bu rol, çalışmayı teşvik ve iş gücünü çeşitli çalışma alanlarına dağıtılması ile ilgilidir. Ücretlerin bu rolü yerine getirmesi için, uygulamada çalışma alanlarının başlıca bölümlerinde azami birlik, istikrar sağlayıcı rolü oynaya-

260) Veya bunun karşılığı olarak perakende fiatlarının yukarıya doğru ayarlanması. Bu konuya ilerde tekrar değineceğiz.

cak ve para ile ödenen bir ücret sisteminin varlığı zorunludur. Eşya şeklinde ödenen ücret sisteminde de değişik ücret uygulamasının mümkün olduğu ileri sürülebilir. Fakat uygulamada böyle bir sistem, çeşitli kalitedeki işçilere ödenecek değişik ücretlerde ölçüsüzlük yaratacağı gibi, harcamada seçme özgürlüğünün yokluğu para-ücret gelirinin sağladığı teşvik edici gücü ciddî şekilde azaltacaktı. Bu sistem, savaş komünizminde ve 1930'larda uygulanan vesika ile dağıtım dönemlerinde denenmiş ve sonuçları tartışma götürmez şekilde gârülmüştür, Finansman plânının kâklerinin, üretimi teşvik bakımından değişik ücret uygulama zorunluluğunun var olduğu Sovyet ekonomisinin bu yapısına dayandığı söylenebilirse de, meselenin tüm izahı bu kadar değildir. Para ve onunla ilgili para değerlendirme ve fiatlama probleminin, ekonomi muhasebesinde ne derece önemli bir rol oynadığını ve genel ekonomi kontrol sisteminde ne derece esaslı bir unsur olduğunu göreceğiz. Malî problemin bu rolünün önemi, Sovyet plân lama litaratüründe sık sık lüzumuna değinilen ünlü Khozraschet (ekonomi muhasebesi) ve «Ruble'nin disiplini» ile ifade edilmiştir. «Gelir dengesi ve halkın harcaması» şeklinde ifade edilen bu konu ve bunun satışa arzedilen tüketim eşyası ve hizmetlerle ilişkileri, Sovyet ekonomisinde finansman plânı probleminin özünü teşkil ederler. Sovyet yazarlarının değindikleri gibi bu ilişkiler, ekonomi plânlamasında sentetik metodla ilgili başlıca bilânçolardan birini teşkil eder (261).

261) Plan. Khoz. 1937, No: 11-12 S. 103-114 de yayınlanan ««Para gelir d engesi ve halkın giderleri» başlıklı Margolin'in makalesi; Bettelheim op. Cit. 1 No: 125. Bettelheim, bu nihai bilânço, tüketim eşyasına ayrılan miktarı karşılayacak ücretli gelir miktarının plânlamasında kontrol sağlayan bir metot olarak hizmet eder, demektedir.

II

Finansman plânının üretim plânına adapte edilmesinde en önemli husus, üretim programlarına ait maliyet hesaplarının para ile ifade edilmesidir. Bu değerlendirme, görmüş olduğumuz gibi maddi ve gerçek anlamda yapılır. Belirli bir üretim, üretime giren (işgücü hammadde, makinalar) gibi çeşitli prodüktif faktörlerin fiatları ile hesaplanmasını icap ettirir. Değerlendirme, prodüktif faktörlerin fiatları ile hesaplanıp paraya çevrildiğinde, belirli bir üretim programı (Y), (X) ruble harcamayı icap etitrecek, bunun (Xa) miktarı ücretlere, (Xb) miktarı da hammadeye v.s. ayrılacaktır. Bu, belirli bir üretimin (tesise ayrılan amortisman miktarı ve yönetim giderleri dahil olmak üzere) esas plânlama maliyetini teşkil eder (262). İşte, bir yanda üretimin fiat sistemi ve diğer yanda banka sistemi ve prodüktif kuruluşlar arasındaki ilişkileri yöneten bir kredi ve nekit plânı bu temel üzerine inşa edilirler. Her sınai işletme, maddi olarak değerlendirilen ayrıntılı üretim prog-

262) «Üretim olayında harcanan sabit sermaye değerinin bir kısmı, mamûl malın değerinden amortismana ayrılan miktarla kapatılır. Sınai ürünün maliyetinin hesaplanmasına, üretime yaptığı katkı gözönüne alınarak sabit sermayenin belirli bir oranı dahil edilir. Ürün satıldığında, maliyete katılan bu sabit sermaye miktarları birikerek amortisman fonunu teşkil ederler.» (Prof. N. N. Rovinski, Gosudarstvennii Biudjet S.S.S.R. 1944 S. 64).

1932'ye ait bazı rakkamlar, ağır sanayideki maliyette ücretler, ham madde ve amortisman oranının % 43.5, 37.4 ve 6 olduğunu göstermiştir. Besin sanayiinde bu oran % 15.5, 69.9 ve % 190 dur. (D.I. Chernomordik, Ekonomicheskaia Politika S.S.S. R.; S. 224). Genel olarak sanayi maliyetinde yönetim giderleri ve diğer prodüktif olmayan giderlerin oranlarının 1932 de % 11.8 ve 1936 de % 8.3 olduğu ifade edilmiştir. (S. Turetski, Plan., 22 kasım 1936 S. 38) .(Materialik Postroenie Sistemi Pokazatalei Ucheta Nar. Khoz. SS S. 1932).

ramları kadar, çalışmalarının malî hükümlerini bu genelleştirilmiş form içinde hazırlamak zorundadırlar. Bu «Plânlanmış maliyete» (263) «Plânlanmış kâr» olarak bilinen bir miktar eklendiğinde işletme ürününün satış fiatı ortaya çıkar (264). İşte bu sonuncu fiat, imâlât tamamlandığı ve malların bu toptan dağıtım teşkilâtına gönderildiği anda, işletmenin alacağına kaydedilen para miktarını tayin eden fiattır (265).

Dağıtım teşkilâtı, gönderilen bu malların bedelini öder ve üretim yerinde tesbit edilen fiatlara icap eden ulaştırma ve depolama masraflarını ekleyerek malları satışa arzeder. Bu sistem icabı, işletmenin elde ettiği gerçek kâr, plânlanmış maliyete tekabül ettirilecek gerçek maliyet fiatına göre değişir. Bu durum, ülkemizde savaş sırasında devlet organları ile işletme arasında yapılan ve sipariş maliyetinin önceden tesbitini öngören ve «target cost contract» diye bilinen sözleşme tipine bazı bakımlardan benzerlik arzeder. Eğer işletme, imâlât prıogramını plânın öngördüğünden daha ekonomik bir şekilde yerine getirirse ve böylece plânlanan maliyetten daha düşük bir maliyet elde ederse, plânla-

263) Bu oranlardaki değişme, geniş ölçüde devir oranının etkisi altındadır.

264) Fabrikalar tröstler şeklinde gruplanmışsa, bu plânlanmış maliyet fiatını tröst kararlaştırır, Bu, tröst tarafından kontrol edilen çeşitli fabrikalar için ortalama bir fiat tesbit etmek demektir. Bu fabrikaların kendi özel durumlarına göre bu ortalama fiatları tesbit etmek tröstün ödevidir. (Bettelheim op. cit. 204 - 5 W. B. Reddaway'in «Banker», 1941)

265) Sınai ürünün fabrikadan çıkışı sırasındaki toptan satış fiatına mübadele vergisi de dahil edilmektedir. Bu toptan satış fiatı şöyle teşekkül eder: Plânlanmış maliyet + Plânlanmış kâr + muamele vergisi. Bu vergi işletme tarafından ödenir. Taşıt giderleri bu rakkama eklenir veya bazı hallerde alıcının hesabına kaydedilerek bu giderler dahil edilmezler. (S. Turetski, Plan. Khoz. 1939 No:. 12 S. 107)

nan kârdan daha yüksek bir kâr sağlanacaktır (266). Bunun tersine, bu imâlât programı, plânın öngördüğünden daha yüksek bir maliyetle uygulandığı takdirde gerçek maliyet fiatı plânlı maliyetten daha yüksek olacak ve dolayısı ile elde edilen kâr plânın öngördüğünden daha düşük olacaktır. Böylece işletme, maksimum verim elde etme bakımından teşvik edilmiş olacak ve bunun tersi olarak, plânın umduğu yeteneğe sahip olmadığından dolayı cezalandırılmış olacaktır. Elde edilen kârın bir kısmı vergi olarak genel bütçeye girer, bir kısmı sanayideki sermaye birikimi amacı ile Sanayi Bankası'na (Prombank) yatırılır ve geri kalan miktar ise «Müdüriyet fonu» veya «İşletme yönetim fonu» olarak adlandırılan ve personel için ikramiye, sosyal tesisler ve konut yapımı gibi amaçlar için kullanılmak üzere işletmeye bırakılır (267). Plânlanmış maksimum kâr halinde, bu kâr fazlasının çok daha büyük bir kısmının, işletme personelinin yararlanmasına sunulacağı hususu belirtilmeğe değer (268).

Bu fazla kârın kullanış tarzı, fabrika personelinin ve işletmenin plân hedeflerini aşmalarında kollektif teşvik bakımından önemli rol oynar. Bununla beraber bu hususun mali teşvik açısından gayet kısıtlı olduğu

266) N.N. Rovinski, op. cit. 65 - 6.

267) İşletme yönetim fonunun yarısının kanunen işçilerinin konut ihtiyacına ayrılması zorunludur. Bu fonun kurulması ile ilgili 19 nisan 1933 tarihli kararın diğer hükümleri şunlardır: İşletmede çalışan bütün işçilerin kültürel hayatlarını geliştirici hizmetler (kresler, çocuk bahçeleri, klüpler, yemekhaneler gibi), kendilerini gösteren işçilere prim, tamamlayıcı çalışmalar ve rasyonalizasyon tedbirleri ve teknikal propaganda. Bu fonun sarfediliş şeklini işletme yöneticisi ile sendikanın fabrika komitesi birlikte tesbit ederler, (Spravochnik Sovetskva Rabotnika, S. 746 - 7).

268) Savaştan az önce bu oranlar % 2 ve % 50 idi. Bununla beraber savaş sırasında yönetim fonuna ayrılan ödenek kesildi (M. I. Bogolepov, Sovyet finansman sistemi, S. 12 - 13).

ve özellik teşkil ettiği belirtilmektedir. İşletme, plânın önceden tesbit ettiği üretim miktarı ve satış fiatı ile üretimi kısıtlayarak mali durumunu geliştiremez, üretimi kısıtlamak tersine geliri azaltacağı gibi, işletmeye kalan kârın da azalmasına sebep olacaktır. Böylece işletme, plân tarafından sıkıca dizginlenmiştir (269). İşletmenin malî durumunu geliştirmesi için başvuracağı yol, tüketeceği prodüktif kaynaklarda tasarruf sağlamasıdır. İktisatçıların dili ile, tekelci olarak hareket etmesine imkân yoktur, malî durumunu ancak bazı iktisatçıların kullandığı terimle «rekabet edermişçesine» hareket ederek geliştirebilir (270). Eğer sınaî işletmenin kendi finansman kaynakları yoksa ve bütün borç ve alacaklarını banka hesabı ile gideriyorsa, zarardan dolayı meydana gelen yıkıntı keskin olmayacaktır. İşletmenin uğrayacağı zarar banka hesabındaki borç hanesinin kabarmasına sebep olacaktır. Sanayideki bu zararlar öncceleri bankalara verilecek ek tahsisatla karşılanıyordu. Bu durum ilk beş yıllık plân döneminde belirli sanayilerde geniş ölçüde vuku buldu (271).

269) Bununla beraber işletmeler bazı hallerde, üretimlerini arttırarak kârlarını arttırmayı başarabilmişlerdir. Bu durum 1930'larda en dikkati çeken hususlardan biriydi.

270) Mr. J. Marchak «Rusya sanayii ve tarımında yönetim» adlı eserinin ön yazısında, bu sistemin tekelcilik yarattığı şeklinde garip bir iddia ileri sürmüştür. Eğer Mr. Marschak bu iddiasını bütçeye giren muamele vergisi gelirine değinerek ileri sürüyorsa, bu takdirde maliyetle perakende fiat arasındaki ilişkilerin, aşağıda tartışılan sebeplerden dolayı yatırım miktarı tarafından tayin edildiği hususundan habersiz görünüyor demektir. Bunun ise tekelci bir politika ile ilişiği yoktur.

271) 1936.danberi, sanayi dallarına yapılan yardımlara son verildi. Bu tarihe kadar belirli ağır sanayie yardımlar devam etti, özellikle ağır sanayinin geri olduğu ve üretim maliyetinin yüksek olduğu 1920'lerde geniş çapta yardım yapılmıştır.

Bundan başka, emrinde kullanabileceği bir fonu olmayan sanayinin kendi insiyatifini kullanma fırsatı bir hayli azalacaktır. Bu sistem, 1930'lardanberi her işletmenin işletme sermayesi dışında kendi normal üretim giderlerini karşılayabilecek şekilde geliştirildi ve yalnız bu normal giderler dışında ortaya çıkacak fazla giderler için Devlet Bankasından kredi almaya izin verildi. Bu uygulama içinde, prodüktif faaliyetler veya hammadde için yapılan harcamalardan doğan sezon dalgalanmalarına maruz kalan sanayiler, cari masraflarını karşılamak için krediye en fazla ihtiyaç duyulan sanayilerdir. Bu bakımdan sanayiler arasında büyük farklar vardır. Örneğin, işletme sermayesi için gerekli yıllık ihtiyaçların yarısını kredilerin dışından karşılayan besin sanayii ile bu ihtiyaçların ancak %5 veya %6'sını kredi dışında karşılayan ağır sanayi arasında olduğu gibi (272).

Bir yıllık plân, bir işletme için üretim artışını öngören bir imâlât programı tesbit ettiği ve böylece cari masrafların da arttırılması öngörüldüğü takdirde, kapital yatırım plânının bir bölümü olarak işletme sermayesinde bir ilâveye yer verilir. Bu ilâve, «normativ» diye bilinen hesaba dayanarak hesaplanır. Bu normativ,

272) V. Sitnin ve Z. Sitkin, Plan. Khoz. 1940, No: 2.
Ağır sanayi alanında, banka kredilerine dayanmaktaki yetersizliğin Devlet Bankasının sanayideki giderler ve böylece plândaki ayrıntılar üzerindeki kontrolünün azalmasına sebep olması ve dolayısı ile ruble üzerindeki disiplinin zayıflaması şikâyet konusu oluyordu. Bundan dolayı, 1936 da belirli sayıda makina sanayii işletmesi, işletme sermayesinin takviyesi bakımından daha çok banka kredisi sağlamak üzere yeni bir sisteme aktarıldılar. Amaç, bu makina sanayi işletmelerinin ellerinde bulunan çok fazla yarı mamûl stokların azaltılmasını sağlıyacak tedbiri almaktı. Böylece stoklarda bulunan yarı mamûl malın % 20 si ve mamûl ürünün % 50 si banka kredileri ile karşılanacaktı. (N.N. Rovinski, op. cit. 111)

işletmenin günlük üretim ünitelerine göre hesaplanır. Bu hesaplamada esas ölçü (işletmeye giren hammaddelerin giriş tarihi ve mamül malın gönderiliş ve ödeme tarihleri dışında) imâlât süresi veya imâlâta giren hammadde, emek ve mamul mal elde edilinceye kadar geçen imâlât süresidir. Bu sürenin uzunluğu, üretimin ilk safhasında kullanılan iş gücünün ve malzemenin arttırılması, işletmenin cari imâlât süresine tekabül eden işletme sermayesi «normativinin» yükselmesini gerektirir (273).

Prodüktif devir süresi	Günlük sarfiyat		Bir emtia ünitesinin değeri					
			İmalât gününün başlangıcı		Günün bitimi		Gün ortalaması	
	A	B	A	B	A	B	A	B
1	20	4	0	0	20	4	10	2
2	4	6	20	4	24	10	22	7
3	4	8	24	10	28	18	26	14
4	2	12	28	18	30	30	29	24
	30	30					21.8	11.8

Bu tabloda A nın büyüme katsayısı % 73 ve B ninki ise % 39 dur. Böylece A normativi $\frac{73}{100}$ x 4 B nin normativi ise $\frac{39}{100}$ x4 dür.

273) N.N. Rovinski op. cit. 102 - 9; yine S. G. Strumulin, K. Perestroike Sovetskovo Ucheta S. 22 - 6. Bu sistemin esasları STO'nun 23 temmuz 1931 kararı ile tesbit edildi. Prof. Rovinski bu hesap işlemini A ve B şeklinde iki ayrı üretimi örnek alarak aşağıdaki tabloda açıklamaktadır.

Bu işletme sermayesi fonlarını, işletmenin sağladığı kârlar tamamlar ve banka, işletmenin borç hesabını bu işletme sermayesi hesabından ayrı olarak tutar. İşletmenin rızası olmaksızın, bir işletmenin bankaya olan borcu bu ikinci hesaptan birincisine yapılacak aktarma ile kapatılamaz. Bu hüküm, işletmeyi kendi imkânları ile sermaye birikimi sağlamaya iten ve ekonomik muhasebeyi (Khozraschet) güçlendirmeye yönelen önemli bir hükümdür (274).

Çeyrek yıllık plân uygulaması sırasında işletmenin üretim hacmi veya giderleri bakımından nisbeten fazla ihtiyaç (275) duyduğu ek sermaye, Devlet Bankasının kredi plânını teşkil eden ve plânlı krediler diye adlandırılan bölümden karşılanır. Bu krediler yalnız üretim plânının finansman amaçlarına inhisar etmez, imalât programının plânlanmış maliyet hesabı ile ilgili giderlerinin de karşılanmasında kullanılır ve banka bu kredilerin önceden tayin edilmiş amaçlarda kullanılıp, kullanılmadığını kontrol etmekle sorumludur.

Buna benzer bir kontrol da uzun vadeli krediler veya sermaye yardımları veya halen kapital inşa projelerinin finansmanını sağlayan Sanayi Bankasındaki ihtiyatlardan yapılan harcamaların kullanılışı üzerinde uygulanır. Sanayi Bankası büyük inşa merkezlerinde bu kontrolü yakından sağlamak üzere bürolar kurar ve kontrol burada yakından yapılır. Bu sisteme ek olarak, üretim plânlarının kredi sistemi ile kontrolünü sağlayan diğer bir tamamlayıcı kontrol aracı vardır. Sanayie

274) N.S. Burmistov. (Ocherki Tekniko - Economicheskovo Planirovania Promishlennosti, S. 169).

275) İmalâtta sezon dalgalanmalarına tabi olan sanayii dallarında işletme sermayesine olan ihtiyaç, çeyrek yıllık üretim hacmine göre tayin edilir. Diğer çeyrek yıllık sürelerde işletme sermayesi ihtiyacında meydana gelen sezon artışları Gosbank'dan sağlanan kredi ile kapatılır.

borç olarak verilen kredi avansları, sanayi üretim plânı yerine getirildiği zaman otomatik olarak tasfiye edilecektir (276). İşletmeler imalât kotalarını tamamladıkça, Devlet Bankasındaki hesaplarına ticarî organizasyonlara gönderdikleri mal değeri kadar alacak kaydedilir ve bu işletmenin ücret ödemeleri ve ham madde tüketimi dolayısı ile yaptıkları harcamalarla meydana gelen borçları otomatikman tasfiye edilir. Böylece, banka hesabındaki bu tasfiye bankaya, işletmenin üretim plânını yerine getirmedeki başarı derecesi, gecikmeleri, yetersizlikleri hakkında bir fikir verecektir (277). Bu şekilde hakkında çok bahsedilen «Ruble üzerindeki disiplin», yalnızca yıl sonunda yapılan post facto hesap kontrollerle yetinmez, haftalık, hatta hemen hemen günlük devamlı kontrolleri de sağlar. Prensip olarak, banka sistemi ancak kredi plânı çerçevesi içinde kredi verebilir. Bununla beraber, önceden kestirilemiyen üretim ve donatım bakımından meydana gelen gecikmeleri veya aksaklıkları karşılayabilmek amacı ile kurulmuş ve plânlanmamış krediler fonu ile bu konuda belirli bir elâstikiyet sağlanmıştır. İsminden de anlaşılacağı gibi bu kredi, bazı özel hallerin ortaya çıkması ile ve kredi dışında, bankanın kendi ihtiyarına bırakılmıştır. Örneğin, fabrika tarafından gönderilen malların, sipariş eden adrese varma tarihi ile ödeme tarihi arasındaki süre içindeki açıklığı kapatmak ama-

276) Bununla beraber, 1931 denberi hammadde satıcısı işletme, hammadde alıcısı işletmeye sözleşme şartlarını yerine getirmediği takdirde, bankadaki borç hesabına borç kaydedilmesini reddetme hakkı tanınmıştır. Bu uygulama, 1931 yılında yapılan kredi reformunda kabul edilen ilkelerin sonuncusudur.

277) Prof. M. Bogolepov: «sanayinin bankadaki «raschotnii» hesabı, sanayii alanındaki mali durumu gösteren ve işletme ile banka arasındaki normal ilişkileri gösteren bir barometredir.» (Plan. Khoz. 1936 No: 5, 87)

cı ile konşimento karşılığı ve borç şeklinde bir çeşit kredi tipi uygulanmaktadır (278). Bu tip krediler plânlı kredilere dahildir. Fakat ulaştırma güçlükleri veya faturaların gönderilmesinde ve dolayısı ile ödemedeki gecikmeler, plân dışındaki kredi taleplerinin sebebini teşkil ederler. Bununla beraber plânlanmamış kredilere, ancak ayda ençok bir defa gibi çok sınırlı hallerde izin verilebilir. Bunun dışında sağlanan diğer krediler, plânda bazı düzeltmeler yapılması halinde ve bu düzeltmeler için ek kredi yardımma ihtiyaç görülen işletmelere verilir. Bankanın bu gibi durumlarda kendi insiyatifini kullanmasına bir örnek olarak, Devlet Bankasının Leningrad şubesinin, bir lokal vagon yapım işletmesinde kullanılmamış kereste stokunun biriktiğini görerek işletmeye, bu birikmiş kereste ile bir mobilya fabrikası kurulmasını finanse etmek için özel kredi yardımı teklif etmesi gösterilebilir (279). Böylece artan ev eşyası ihtiyacını ve talebini hemen karşılamak mümkün olacaktı. Kredi plânı ile paralel giden nakit plânı Devlet Bankasının bastığı para hacmini düzenler. İşletmeler ve kuruluşlar arasındaki işlemlerin banka hesapları ile yürütülmesinden beri, çok nadir istisnalar dışında nakit para, ancak ücretlerin ödenmesinde, kişiler arasındaki işlemlerde veya kişlerden vergi olarak kesilen kesintilerde veya devlet dükkânlarından yapılan alışverişlerde v.s. rol oynamaktadır. Sanayinin bu nakit plânı ile ilgisi başlıca, ücretlerin ve maaşların ödenmesi sırasında görülür. Tarım alanındaysa, kollektif çiftliklere ürünlerin satın alınması sırasında ödenen para ile devlet çiftliklerinde çalışanlara ödenen ücretler nakit olarak ödenir. Bundan dolayı Sovyet Ekonomi-

278) Bu tip borç, özellikle ağır sanayi için önem taşıyordu. Çünkü bu sanayide kredilerin yarısı bu tip borçlanmalardı. (V. Sitnin ve Z. Sitkin loc. cit. 23, 4)

279) Finansovaia Gazeta 14 ekim 1938.

sinde tedavüle giren nakit para miktarı, bağımsız ve tayin edici bir rol oynamaz. Bununla beraber, nakit plânının inşaasında yalnız belirli bir süre için ücret ve maaşlara ödenecek parayı temin etmek yeterli değildir. Bu paranın vergi, tasarruf veya alış-verişle tekrar devlete dönme süresinin hesaplanması da zorunludur. Bundan başka bu hesaplama yalnız bütün Sovyetler Birliği seviyesinde değil, fakat bölgeler seviyesinde de yapılır. Bu şekilde yapılan hesaplamanın iki sebebi vardır. Birincisi, elde edilecek rakkamlar, bankaya mevcut banknot stokunun yeterli olup olmadığını veya merkezden para çekmek zorunluluğu olup olmadığını önceden hesaplama imkânı verecektir. İkinci olarak bu hesaplama, bölgelerin tüketim mallarının dağıtım plânlarının yapılmasında rol oynayacaktır. Maliye Komiserliğinin lokal bürosu veya Gosbank'ın şubesi gibi her bölgenin mali organı, kendi bölgesinin gelecek dönemdeki tahmini nakit durumunun analizini yapar. Bu analizin başlıca amacı, kullanılacak tüketim eşyasının tüm değerini tayin etmektir. Bu analiz böylece, halkın taleplerini karşılayan ve perakende satış yapan kuruluşlara dağıtılacak kredi miktarı için bir rehber ödevi görür (270).

Üretimin plânlı maliyeti ve dağıtımı, eşyanın tüketicinin eline geçtiği andaki perakende fiatının temelini teşkil eder. Fakat bunlar tüm nihai fiatı teşkil etmezler. Dünya savaşından önceki on veya onbeş yıl boyunca, maliyet fiatları ile perakende fiatlar arasında önemli bir açıklık vardı. Bu uçurum İngiliz satış vergisine eş muamele vergisi ile kapatılmakta ve aradaki fark, işletme veya dağıtım organlarına kâr olarak bırakılmayarak bütçeye aktarılmaktadır. Ayrı olarak vergilendirilmesi çok zor olan veya sezon fiat değişikliklerine

280) L. E. Hubbard, (Soviet Money and Finance) 1936, S. 69 - 70.

maruz bulunan eşyalar için tek vergi uygulanır (281).

Buna karşılık, muamele vergisinin, üretimin plânlanmış maliyetinin meydana getirilişinde ve üretimin perakende fiatlarla dağılımında bir araç olarak kullanıldığı ileri sürülebilir. Fakat, verginin oranı yüksektir ve perakende satış fiatına olan etkisi küçümsenmeyecek orandadır. 1930 larda bu vergiden elde edilen gelir artmış ve 1940 da bütçe gelirinin % 70 ini teşkil eder bir duruma gelmişti (282). Bu verginin Sovyet ekonomisinin mali ilişkilerinde oynadığı rol ve maliyet fiatı ile perakende satış fiatı arasındaki açıklığın fazlalığı hususu «halkın ge lir ve giderleri arasındaki denge» nin ve bu dengenin mali problemin can damarı olarak görmüş olduğumuz cari tüketim eşya arzı ile olan ilişkisinin anlaşılması için bir anahtardır. Bir an için, sattıkları ürünün gelirini nakit para olarak alan kollektif çiftçiler ve kooperatif işçileri de dahil olmak üzere gelirlerinin tümünü ücret ve maaşlardan sağlayan halkın, belirli bir süre için bu gelirlerini tüketim eşyasına sarfettiklerini düşünelim. Yani, halkın gelirinden bir kısmını nakit olarak kullanarak veya bankaya yatırarak biriktirmediğini veya devlet tahvilleri alarak tasarrufa katılmadığını ve gelirinin hiçbir bölümünün dolaysız vergileme yolu ile devlete gitmediğini düşünelim. Ücret ve maaşlar v.s. şeklinde ödenen gelirin tümü, maliyete göre değerlendirilen tüm üretimin toplamına tabi olacaktır. Eğer bu üretimin tümü, pazarda tüketicinin taleplerini karşılayan tüketim eşyası ve tüketim eşyasının üretimi için gerekli donatım ve makinanın üretiminden meydana geliyorsa, ve hiçbir yatırım yapılmıyorsa

281) A. K. Suchkov (Dokhodi Gosudrastvennovo Biudijeta S.S.S.R.) S. 14 - 17, 44 - 50.

282) Bütün Birlik Cumhuriyetlerin toplam bütçelerinin % 58 ini teşkil eder. Bu vergi Cumhuriyetlerin bütçelerinde Birlik bütçesinden çok daha küçük ölçüde rol oynar.

veya kapital eşyanın kalitesinde veya imalât halinde olan eşya stoklarında hiçbir değişiklik yapılmıyorsa, bu takdirde vatandaşların tüm giderlerinin, maliyet fiatı ile değerlendirilen cari tüketim eşya arzına eşit olması gibi basit bir durum ile karşılaşacaktık. Ortalama ücrete (W) ve tüm işçi miktarına (X) dersek, tüm ücret toplamı (WX) olur ve bu basit varsayımdan bu miktarın, imâl edilen eşyanın değerine ve bu süre içinde vatandaşların perakende pazarındaki tüm harcamalarına eşit olduğu yani, (vatandaşın giderleri = gelirleri = WX) sonucuna varmış oluruz.

Eğer net yatırımın yer aldığını, örneğin $\frac{1}{y}$ oranında işgücünün yeni enerji istasyonlarının, yeni fabrikaların yapımında istihdam edildiğini ve yarı mamûl eşya stokunun veya üretim araçları stokunun arttırılmasına gidildiğini düşünürsek, yukarda belirtilen eşitliğin artık mümkün olamıyacağını görürüz. Bu takdirde vatandaşın giderleri, imâl edilen tüm tüketim eşyasının değerinden $\frac{WX}{y}$ oranında yüksek olacaktır. Böylece, vatandaşların tüm giderleri, tüm eşyası arzına eşit olsa bile artık imalât döneminde teşekkül eden tüketim eşya fiatı, tüm ücretler tutarının ancak $WX = \frac{y-1}{y}$ ye yani, $\frac{y-1}{y} = \frac{WX}{y}$ e eşit olacaktır. Diğer bir deyimle, tüketicinin tüm giderleri ile perakende pazarına gelen eşya miktarı arasındaki fark; yatırıma sarfedilen miktarla olacaktı (283). Tüketicilerin harca-

283) Emek veriminde elde edilen bir artış, tüketim eşyasının artışına yol açacak, perakende fiatlarda düşme sağlayacaktır. Fakat aynı zamanda imâlat maliyetini de düşürecek ve maliyet fiatı arasındaki ilişki bundan pek müteessir olmayacaktır.

maları ile tüketim eşya arzı arasındaki bu eşitsizliği gidermenin iki yolu vardır. Birincisi, tüketim eşyasının perakende fiatları $\frac{WX}{y}$ miktarı kadar maliyetin üstünde tesbit edilebilir, yani, ücretlerin bu miktarı yeni kapital donatımının yapımına, savunma silâhları imâline ve tüketim eşya sanayiindeki yarı mamûl eşya stokunun artmasına ayrılacaktır. Bu durumda adı geçen açıklık, perakende pazarındaki denge noksanlığından değil, fakat perakende fiatlar ile maliyet fiatları arasındaki farktan ileri gelecektir. İşte Sovyet maliye sisteminde muamele vergisinin ödevi, bu fiat farkını doğrudan doğruya bütçeye aktarmaktır. Bu anlamda Prof. Bogolepov'un da belirttiği gibi, bu vergi, fiat tayin eden bir faktör olmayıp, plânın tesbit ettiği fiatları izleyen bir vergidir. Bu açıklamaya karşı, yeterli bir delil göstermeksizin bu verginin tüketim eşya perakende fiatlarını ayarlayan bir araç olarak hizmet ettiği ve böylece perakende pazarda gerekli dengenin korunduğunu ileri sürülebilirdi.

İkincisi, tüketim eşyasının maliyet değerinden daha hızlı büyümüş olan halkın artık harcama gücü, vergileme yolu ile çekilen belirli orandaki para geliri ile veya devlet tahvilleri satışı ve halkı banka tasarruf hesaplarına teşvik etmek sureti ile azaltılabilirdi. Bütün bu kaynaklardan sağlanan ek gelirler yeni yatırımlara ve savunma giderlerine ve benzeri giderlere eşitse, bu takdirde ne perakende pazarın dengesi bozulacak, ne de parekende fiatları ile maliyet fiatları arasında bir uçurum meydana gelecektir. Eğer vatandaşların gelirlerinin toplamını (Z) ile gösterirsek ve bu miktar yukarda saydığımız yollarla harcanmadan önce azaltılıyosa, böylece vatandaşların cari harcama toplamı:

$WX - Z$ olacak ve denklem $Z = \frac{WX}{y}$ olacaktır.

III

Daha önceden, 1920 lerin son üç yılı içinde yatırım oranının artması ile beraber yeniden keskin bir eşya kıtlığının belirtilerinin başladığını gördük. Bu, perakende pazarında yatırım artışı ümidi uyandıran ($= \frac{WX}{y}$) oranındaki fazla harcamanın ifadesiydi. Sanayi ve tarım fiatları her ikisi de kontrol ediliyordu, o halde bu durum pek az ölçüde sanayi kârlarındaki artıştan ve sanayi ve ticari kuruluşların, yedekleri dışında devletten istikraz almalarından doğuyordu. 1930 da bütçe dışında yapılan yatırım harcamaları, 1927-28 mali yılına nazaran dört misli ve 1932 de ise on mislinden daha fazla artmıştı. Bu yıllarda devlet istikrazlarında ve dolaysız vergilerde bir artış olurken, 1932 de vergilemeden ve istikrazlardan elde edilen tüm gelir, bütçenin milli ekonominin finansmanı üzerine yaptığı harcamaların 1/5 inigeçmiyordu. 1930 dan itibaren artan yatırım harcamalarına denk olarak artan gelirin başlıca kaynağı muamele vergisiydi. 1932 de 30 milyar rublelik bütçe gelirinin 17.5 milyarı, 1935 de ise 67 milyar rublenin 50 milyardan fazlası bu kaynaktan sağlanmıştı. Görmüş olduğumuz gibi 1932 de muamele vergisinden elde edilen bütçe geliri 17 milyar rublenin üstündeydi. Bütçeden savunma ve milli ekonominin finansmanı için yapılan harcamalar 25 milyar ruble tutarındaydı.

1934 de, bu rakkam 37 milyar ruble ve muamele vergisinden elde edilen bütçe geliri de 37 milyar rubleydi. 1938 de, bu rakkamlar 80 ve 75; 1939 da 92 ve

100; 1940 da 106 ve 113 ve 1941 de 124 ve 144 milyar rubleydi. (Bu son yıl içinde bu iki rakkam arasında genişleyen açıklık, hemen hemen tamamen kârlardan alınan vergilerde elde edilen artış ile kapatılmıştı.) İlk beş yıllık plân döneminde kendini şiddetle hissettiren eşya kıtlığı, savaşa katılan İngiltere ve diğer ülkelerin savaş sırasında ve savaş sonrası, şimdi içinde bulundukları şartlara benzerlik gösterir. O sıralarda Sovyetler Birliğini dışardan inceleyen bazı gözlemciler, bu eşya kıtlığını «enflâsyon» olarak nitelemişler, diğer bazıları, plânın eşya ve para arasındaki gerekli dengeyi sağlayamadığını iddia etmişler ve diğerleri ise, yapı işlerinde plânın elde ettiği başarıların «enflâsyondan doğan zorunlu tasarruf» şeklindeki gizli kaynağın temelini teşkil ettiğini ileri sürmüşlerdi. Fakat aslında bu olayın, ihtiyatsız bir para politikasından doğan ve bilinen anlamdaki enflâsyonla ilgisi yoktu. Gerçi, tedavüldeki paranın miktarı bu dönemde ücretlilerin sayısında meydana gelen artış sonucu artmıştı. Tedavüldeki paranın artışı hemen hemen ücretlilerin artışı oranında olmuştu. Bu nakit paradaki artış herhalde istihdam yaratıcı bir mali politika izlenilmesini gerektirecekti (284). Zaten görmüş olduğumuz gibi, para Sovyet Finansman sisteminde, istihdam ve ortalama ücret seviyelerine bağlı olduğundan bağımsız ve tayin edici bir rol oynamamaktadır. 1928-32 arasında göze çarpan başlıca husus, sanayideki istihdam edilen ücretlilerin iki misli artmasıydı. Şüphesiz, özel tasarruflarla veya dolaysız vergileme ile elde edilen gelirlerde sağlanacak bir artışın, para gelirinin sarfiyatında değişik sonuçlar yaratacağı bir gerçekti. Bu fazlalık bütçenin yatırım har-

284) Eğer ücretlerde sağlanan artışların tümü, tasarruf için bankaya yatırılsaydı, tedavüldeki paranın miktarında bir artış olmayacaktı. Ve böylece devlet bankasının ,sanayideki artan ücreti karşılayabilmesi için para basmasına lüzum kalmazdı.

camalarının dayandığı kaynağı teşkil ediyordu. Gelirlerin artması sonucu devlet istikrazlarına olan talepde de bir miktar artış oldu, fakat bu artış gelir artışının ancak ufak bir oranını kapsıyordu ve gelir vergisi oranında bir arttırma yapmak hususunda pek az bir çaba sarfedildi. Zannederim ki, ufak bir araştırma, Sovyet ekonomi şartları içinde bu iki kaynaktan hiçbirisinin gereken miktardaki ek geliri sağlamadığını gösterecektir. Büyük gelir farklarının var olduğu bir toplumda, zenginin eline geçen gelirin artması ve tüketiminde meydana gelen doymuşluğun sonucu, tasarrufa ayrılan miktar da bu oranda büyük olur. Fakat kapitalist toplumun karakteristiği olan büyük gelir eşitsizliklerine sahip olmayan bir toplumda, gelir artışının büyük oranı tüketime ayrılacak ve ancak ufak bir oranı tasarruf edilecektir. Yine, bir kapitalist toplumda büyük gelirlerin vergilendirilmesinde tedrici arttırmalar sağlanabilir ve bu büyük gelirler emekten olmayıp mülkiyet hakkından elde edildiğinden, bunlara uygulanan yüksek oranlı vergiler prodüktif çalışma üzerinde pek az veya hiçbir etki yapmayacaktır. Fakat gelirlerin emekten sağlandığı bir toplumda yüksek oranlı vergi uygulanması prodüktif çalışmaya büyük ölçüde olumsuz etki yapacaktır.

Birinci beş yıllık plân dönemi gibi, dikkatlerin ücretler arasındaki farkların genişletilmesi ve verime göre ücret uygulanması suretiyle çalışmayı ve kalifiye işçiliği teşvik yönünde yoğunlaştırıldığı bir dönemde, devletin bir elle bu teşviki uygularken, diğer elle vergi kesintisini arttırması mantığa aykırı düşerdi. Sovyet ekonomik şartlarında, bu çapta bir yatırım finansmanının gelir vergisinin ve devlet istikrazlarının dışından sağlanması açıkça imkânsızdı. İlk birkaç yıl içinde izlenen finansman politikasında ağırlığın, eşya kıtlığının giderilmesine verildiği ve ilk birkaç yıl içinde izlenen

finansman poltiikasının eşya kıtlığının yaratılmasında yardımcı rol oynadığı söylenebilir. İlk beş yıllık plânın bir buçuk yılı içinde, plânlanmamış krediye belirli ölçüde yer verildi. Bu fazla kredi talebi, yardımcı organlar tarafından yapılmış ve buna izin verilmişti. 1928 Ekim ve 1930 Ekim yılları arasında, kısa vadeli istikrazların tutarı ve devlet bankasının iskontoları iki misli artmıştı. O sıralarda, banka kendi ihtiyarı ile belirli miktar kredi verebiliyordu, ayrıca bir sanayi veya ticari işletme diğer bir işletmeye, iskontoya tabi poliçe yolu ile kredi transfer edebiliyordu. Bütçe dışından finanse edilen kapital harcamalardan başka, işletmelerin kendilerine bırakılan sanayi kârları dışından ve Sanayi Bankasından sağlanan istikrazlarla finanse edilen yatırım'a da yer veriliyordu. Bu ikinci kaynak, sanayi tröstlerinin ve devlet organlarının yedeklerinin bankaya yatırılması ile meydana geliyordu. İlk beş yıllık plân döneminin ilk yılları içinde yapılan plânlanmamış yatırım başlıca malzeme stokuna yapılan (veya bazı hallerde kalifiye personel yedekleri için yapılan yatırım) ve bankadan veya diğer kuruluşlardan sağlanan kısa vadeli kredilerle finansa edilen yatırımdı. Stoklara yapılan bu yatırımlar çoğunlukla, gerçekte bir malzeme sıkıntısı ile karşılaşmaktan çekinen sanayi müdürlerinin ivedi istekleri üzerine yapılıyordu. Malzeme sıkıntısını gidermek için yapılan bu istekler, bazı rekabet çekişmelerine yol açtığı gibi, plânı aksatıyor ve malzeme kıtlığını daha da ağırlaştırıcı etki yapıyordu. Bu durum aynı zamanda, ham madde fiatlarının ve kalifiye işçi ücretlerinin artmasına ve dolayısı ile para geliri ve tüketim maddeleri yönündeki harcamaların artmasına sebeb oluyordu. Bu durumu önlemek için 1930 ve 1932 de iki kredi reformu yapıldı. TSIK ve Sovnarkom'un 30 Ocak 1930 tarihli ortak kararı ile, herhangi bir devlet organı, kooperatif veya yabancı sermayenin katılmadığı

bir karma şirket tarafından diğer bir işletmeye kredi verilmesi yasaklandı. Bundan böyle işletmelere izin verilen tek kredi, Devlet Bankası tarafından kredi plânı sınırları içinde verilen krediler olacaktı. Bu kararla birlikte, 14 Ocak ve 20 Mart 1931 tarihli ve banka tarafından verilebilecek kredilerin sınırını belirleyen ve işletmelerin satış organları ile yaptıkları işlemleri ve bu donatım anlaşmalarını finanse edebilmek için Devlet Bankasınca yapılması öngörülen işlemleri tanımlayan tamamlayıcı genelgeler yayınlandı. Bu yeniden gözden geçirilen işleme göre, banka satılan malın bedelini satın alanın borçlu hesabına ancak sipariş edenin rızası ile geçirebilecekti. Bu, siparişi yapana sipariş tam olarak yerine getirilmediği takdirde itiraz etme imkânı sağlıyordu. STO'nun 16 Haziran ve 23 Haziran 1930 tarihli diğer kararları, ekonomik işletmelere verilecek kredilerin işlemlerini daha ayrıntılı bir şekilde tesbit ediyor ve devlet işletmelerinin işletme sermayeleri ile ilgili kurallarını tesbit ediyordu. 20 Mart 1931 tarihli kararın asıl amacı, ondört ay önce yayınlanan kararın sistemde yarattığı bazı aksaklıkları gidermekti. Bu aksaklıklar, «plân içinde doğrudan doğruya ve ayırım yapmadan verilen krediler»; «plânın uygulanması sırasında bankanın kontrolünü imkânsızlaştıran kredi alışverişindeki otomatizm»; «ekonomik organları, çalışmalarının sonuçları hakkında ilgilerinin zayıflamasına sürükleyen, kâr ve işletme sermayeleri üzerindeki sorumluluk duygusunun zayıflaması» ve «ekonomik organlar ve birlikler arasındaki ve müşteri-satıcı arasındaki alışverişlerde, müşterinin satın alınan malın kalitesi ve ödeme şartları hakkındaki kontrolünün zayıflamasına yol açan belirli sözleşme ilişkilerinin tesbit edilmemiş olması» ile ilgili aksaklıklardı (285). Nihayet, 1932 de

285) Spracochnik Sovetskovo Robotnika S. 761-4; N. S. Burmistrov op. cit. S. 165.

Sanayi Bankası yeniden teşkilâtlandırıldı. Bundan sonra, bu banka artık sanayie, genel plânın sınırladığı miktar ve amaçlar için ve yalnız uzun vadeli krediler verebilecekti. Bu bir seri önemli değişiklikler sonucu, kredi müesseseleri artık kredi avansları bakımından eskiden sahip oldukları otonomi vasıtası ile fiatlar ve üretim üzerinde bağımsız bir etki uygulayamıyacaklardı. Eşya kıtlığının keskin olduğu yıllarda, bu ağır durum eşit dağıtıma yol açmak için vesika sistemi ile giderildi. Ekmek, 1929 yılında Leningrad ve Moskova gibi büyük şehirlerde vesikaya bağlandı. Daha sonra bütün şehir nüfusuna teşmil edilerek, çay, şeker, zeytinyağı, patates, yumurta, et, makarna gibi maddeler de vesika kapsamına alındılar. 1931 ve 1932 de tekstil eşyası, sabun gibi tüketim maddelerinin büyük bir bölümü, yani 70 milyon kişinin kullandığı ve kooperatifler tarafından satılan tüketim maddelerinin yarısı vesikaya bağlandı. Tahıl v.s. gibi tarımsal madde üreticisi olarak köylüler, örneğin pamuk gibi sanayi için gerekli bazı maddelerin ekimine ayrılan bazı bölgeler dışında vesika kapsamına alınmadılar. Bu adı geçen bölgelerin ihtiyaçları, İç Ticaret Komiserliğinin 1929 Haziran kararı ile devlet satın alma organlarına satış kotalarını yerine getirdikleri oranda karşılanıyordu. Bu vesika sisteminin başlıca iki özelliği vardı. Birincisi, vesika belirli işçi kategorilerine göre derecelendirilmişti. Örneğin, kol işçilerine ve daha sonra önemli işyerlerine öncelik tanınırken, besin maddeleri dışında kıtlık duyulan diğer maddeler bakımından fabrika kantinleri ve yalnız belirli işçi kategorilerine açık tutulan kooperatifler öncelik sahibiydiler. İkincisi, vesika sistemi asgari bir miktardaki mal dağıtımını esas almıştı. Bu bakımdan bir nevi «demir vesika» sistemi kurulmuştu. Vesika sisteminin öngördüğü miktardan fazla miktar, eğer imkân varsa satın alınabiliyordu. Bununla beraber, bu vesika dışından yapılan satışlar

çok daha pahalıydı. Bu şekilde, aynı mal için değişik fiat uygulanması bu yılların karakteristiğini teşkil ediyordu. Aynı malın, satıldığı pazara göre iki değişik fiatı vardı. Örneğin, «kapalı kooperatif» diye adlandırılan ve yalnız belirli kategorideki işçiler için satış yapan kooperatiflerde, vesika ve vesika dışı satışlar için iki ayrı fiat tesbit edilmişti. Bundan başka, yine vesika dışı satışlarda bu kapalı kooperatiflerle, herkese açık olan ve belediye ve devlet tarafından işletilen «ticaret mağazaları» için değişik fiatlar tesbit edilmişti. Bu ticaret mağazalarının fiatları ile özel piyasada satılan aynı mala ait fiatlar da değişikti. Bundan dolayı, tek fiat seviyesi yoktu ve paranın satın alış gücü değişikti. Yani, bir kimsenin para gelirinin satın alma gücü, o kimsenin alışveriş yaptığı pazara göre değişiyordu. Bunun sonucu, gelir ve tüketim birbirinden ayrılıyordu. Bu sistem, kıt olan eşyadan herkese ve özellikle belirli kategorideki işçiye bir miktar dağıtılmasını kontrol eden ve bunu garanti altına alan ve diğer yandan farklı ücret uygulanması sonucu tüketiciyi teşvik edici etki yaparak, serbest harcama imkânı yaratan uygulamalar arasında uzlaştırıcı bir niteliğe sahipti. Vesika dışında satın alma imkânı yoksa, fazla para elde etmenin çekiciliği önemli derecede azalacaktı. Fazla mesai veya terfi ile elde edilen ücret artışları vesika dışı satılan mallar pahalı olsa dahi daha fazla mal satın alma imkânı yaratıyordu. Bu uzlaştırıcı sistem bir süre için tatminkâr sayılsa bile devamlı bir sistem olamazdı ve zamanla sistemin karışıklığı ve sakıncaları arttı. Gelirle tüketim arasındaki ayrılık, ücretin teşvik edici yeteneği üzerine köreltici bir etki yapıyordu. Kişinin tüketimi ancak kısmen, elde ettiği gelire bağlıydı. Bu tüketim, aslında daha çok o kişinin vesikaya tabi olup olmamasına veya kooperatifin mal dağıtımında öncelik alıp, almamasına bağlıydı. Çok geçmeden imtiyazlı

kategoriler sisteminin, farklı ücret yapısının teşvik edici özelliği ile çeliştiği anlaşılmıştı. Bu çelişme, özellikle 1932 ve 1933 yıllarında, (O.R.S.) olarak adlandırılan fabrika mağazaları ve kantinlerinde selfservis sisteminin hizmete sunulması ile daha da belirlendi. Savaş yıllarında, yeniden genişletilen bu sistem altında fabrikaların kapalı kooperatifleri, besin maddeleri temini için doğrudan doğruya kollektif çiftliklerle veya kendi çiftlikleri ile sözleşme yapmağa teşvik edildiler. Böylece bir işçinin mensup olduğu fabrika ve kantinin yeterliliği, işçinin aldığı ücretten çoğunlukla daha fazla önem kazanıyordu. Bu durumda ücret farkları anlamını büyük ölçüde yitirmiş ve herhangi elverişli bir ücret poiltikası uygulanmasi imkânsızlaşmıştı. Bu şüphesiz ki, 1935 yılında vesika sisteminin kaldırılarak bütün dükkânlar için tek fiat ve normal perakende pazarına dönüşün başlıca sebebini teşkil ediyordu (286). Atılan bu adım ekmek, şeker, et, çay gibi lüzumlu maddelerde, özellikle, ikinci beş yıllık plân döneminin ilk iki yılında kollektif çiftçiliğin sağlamlaşması ve yerine oturması ile önemli artış sağlandı (287). 1935 den önce muamele vergisi, çeşitli fiat sisteminde fiatlarda denge sağlayıcı bir rol oynamıştı. Diğer bir deyimle, muamele vergisi ticari mağazalarda

286) Önceki sisteme karşı başka eleştiriler de yapılıyordu. Bu eleştiriler arasında, suistimale yol açma eğilimi ve perakende rekabet yokluğu ile müşteriye yetersiz ve kalitesiz mal sunmak gibileri de yer alıyordu. Örneğin, 30 eylül 1934 tarihli Bolşevik'de yayınlanan bir makalede kooperatifler, perakende pazar üzerinde tekel kurmak ve müşteriye kalitesiz hizmet yapmakla suçlanıyordu.

287) Ekmek ve unlubesinmaddeleri, 1 ocak 1935 de yeniden vesikaya bağlandı ve bu yılın sonunda et, yağ sebze, bitkisel yağ, balık, şeker ve patates üzerindeki vesika kaldırıldı. Yabancı para ve değerli maden karşılığı satış yapan ve genellikle yabancıların alışveriş yaptıkları Torgsin mağazaları 1 şubat 1936 da kapatıldı.

satılan malların aşırı fiatlarını törpülüyordu. 1935 den iki yıl önce kendi üyeleri için satış yapan kooperatiflerin azaltılmasına karşılık, ticari mağazalar genişletilmiş ve dolayısı ile muamele vergisi artmıştı. Vesika sistemi kaldırıldıktan ve tüketiciye kısıtsız harcama hakkı yeniden tanındıktan sonra, yeni tek pazar fiatları, eski vesika malları fiatlarından daha yüksek tesbit edilmeliydi. Aksi takdirde, tüketicinin harcaması mevcut malın üstünde olacak ve mal kıtlığı artacaktı. Tabii olarak, yeni fiat tarifesi eski vesika fiatlarından daha yüksek, fakat ticari mağazaların cari fiatlarından daha düşük olarak tesbit edilmişti (288). Aynı zamanda, muamele vergisi perakende pazara gönderilen bütün emtiayı kapsayacak şekilde genişletildi ve böylece bu vergi, çeşitli emtianın perakende fiatlarında ayarlama sağlamak sureti ile emtia arz ve talebinde denge rolü oynadı. İkinci beş yıllık plân döneminde milli gelirin bir bölümü olan yatırım hızı biraz yavaşlatıldı ve bu yatırım daha çok tüketim eşya sanayiine doğru kaydırıldı. Böylece tüketim eşyasının pazara doğru akışı önemli derecede arttı. Maliyetle, perakende fiat arasındaki uçurum böylece daraltılarak 1936-37 yıllarında birçok eşyanın fiatları düşürüldü (289). Fakat ikinci beş yıllık plân sona ermeden önce, yeni bir harcama alanı belirmişti — yeniden silâhlanma sorunu öncelik kazanıyordu. Yatırım için bütçeden harcama yapılması zorunlu oluyordu, 1935 den önce bu husus nisbeten da-

288) Daha önceden, düşük ücretli iş kategorilerine veya sanayi kategorisine mensup olduğu veya ailesi kalabalık olduğu veya öncelik tanınan iş kategorilerine mensup olduğu için vesika sisteminden en fazla yararlanan işçilerin, vesika sisteminin kalması ile uğrayacakları zararı gidermek için ücretlerine % 10 zam yapıldı.

289) 1 haziran 1937 tarihli ve birçok tüketim eşyasının fiatlarında % 15 - 16 oranındaki indirimle ilgili hükümet genelgesi.

daha az önemliydi. 1935 de bu miktar, milli ekonominin finansmanına ayrılan miktarın çeyrek oranından biraz daha fazlaydı. 1938 de milli ekonomiye ayrılan miktarın yarısına veya tüm bütçe sarfiyatının % 20 sine yükselmişti. Bu miktar, 1932 de % 5 oranındaydı. Savaş yılları yaklaştıkça açıklık, azalacağı yerde arttı ve dolayısı ile muamele vergisinin önemi de azaldı. 1935 de muamele vergisi, tüm devlet ve kooperatif brüt perakende ticaretinin % 65 ini teşkil ediyordu. 1937 de, bu oran % 60 a düştü ve 1940 da bu seviyede kaldı (290).

Bazı yabancı yorumcular, muamele vergisini devlet yatırımları için gerekli toplum tasarrufunu sağlayıcı bir tedbir olarak tanımlamışlar ve hatta bir yazar bu konunun analizine sayfalar ayırmıştır. Bu gibi bir tanımlamanın bizi aydınlatıcı olmaktan çok, yanlış yola götürücü olmasından şüphe edilir. Bu tanımlama, eğer tasarruf kelimesi tüm üretimle, üretimin tüketim eşyasını kapsayan bölümü arasındaki farkı ifade edecek şekilde ele alınıyorsa ve eğer yanlış yola götüren açıklamalardan kaçınılırsa, nisbeten zararsız kabul edilebilir. Fakat eğer muamele vergisi, bu anlamdaki tasarruf şeklinde tanımlanırsa, fiat ilişkileri ve prodüktif

290) Baykov, op, cit. S. 230. Bu vergi çeşitli emtialar için % 1 veya % 2 den, % 100'e kadar değişiyordu. Daha yüksek orandaki vergi ise, daha çok lüks eşyaya uygulanıyordu. Bu farklı vergi oranlarının uygulanmasının sebebi açıktır: Fiat yapısını, ana ihtiyaç malları olmayan malları diğerlerinden tecrid edecek şekilde ayarlamak. Fakat tarımsal maddeler üzerine konulan vergi yüksek orandadır. Bu vergi oranının sebebi, düşük tarım alış fiatları ile pazar fiatları arasındaki denğeyi bozmamak için pazar fiatlarını arttırmak değildi; asıl sebep farklı toprak rantını bütçeye çekebilmek olabilir. Tüketim eşyasını bölge imkânları ile imâl eden işletmeler, 7 ocak 1941 kararı ile muamele vergisinden muaf tutuldular. Böylece, sağlanan donatım malzemesinin pahalı olması dolayısı ile maliyeti yüksek mal yapan sanayi kooperatiflerinin mallarına daha düşük oranlı vergi uygulanmaktadır, (A. K. Suchkov, Dokhodi Gosudarsvennovo Biudjeta S.S.S.R., S. 27).

kaynakların dağılımı arasında yukarda bahsetmiş olduğumuz gerekli ilişkiye eklenen yeni birşey yok demektir. Tasarrufu yukardaki şekilde anlayanların içine düştükleri çıkmaz, gerekli ölçüde vergi geliri elde etmenin, plânlanmış maliyetin tesbiti için kabul edilen maliyetlerin özel tanımlamasına (ve dolayısı ile maliyet ile perakende fiat arasındaki açıklığın genişliğine) bağlı olacağını düşündükleri zaman daha da belirli olmaktadır. Eğer tesislerin ayırdıkları amortisman fonları maliyete dahil edilmemişse (ki görmüş olduğumuz gibi dahil edilmektedirler) muamele vergisi oranının, maliyet ile perakende fiat arasındaki açıklığın azaltılması için yüksek olarak tesbiti gerekecekti. Bu takdirde, tasarruf deyimi, net yatırım yerine brüt yatırıma tekabül edecek bir anlam kazanacaktı. Aynı şey sanayide genel yönetim masrafları için de bahis konusudur. Bu durumda muamele vergisi ve dolayısı ile tasarruf kelimesinin tanımı, sanayi eşyasının maliyetine dahil edilen ve dahil edilmeyen genel yönetim masrafları arasındaki çizgiye göre ayarlanmış olacaktı. Tasarruf kelimesi, kapitalistlerin gelirlerinden yeni sermayeyi teşkil etmek üzere ayrılan miktar olup, ferdiyetçi şartların ürünüdür. Kapitalistlerin kendi mülkiyetine ait olan bu gelirler, bilinçli bir şekilde tercih edilen çeşitli hedeflere sarfedilen gelirlerdir. Paranın derhal tüketimden alıkonup, bunun fedakârlığına katlanmayı iktisatçılar faizin gerekçesi olarak kullanırlar. Zamanımızdaki kapitalist düzen içinde bile, şirketlerin yedekleri dışında karşılanan yeni yatırımların artan önemi muvacehesinde, tasarruf kelimesinin eski anlamı üzerinde direnmek gerçekten güçtür (291). Sosyalist bir ekonomi söz konusu olurken bu

291) L. E. Hubbard (Soviet Money and Finance) S. 135 - 97. Mr. Hubbard daima bu vergiyi, «halkın tüketim eşyası ihtiyacının baş karşılayıcısı olarak devlete aktarılan tekelci kâr» olarak nitelendirmiştir.

daha da güçleşir. Görmüş olduğumuz gibi, muamele vergisi perakende pazarında yer alan çeşitli emtianın fiatlarını ayarlayan bir araçtır. Bu emtiaların üretim plânı tarafından tesbit edildiği şekildeki arzı, çeşitli emtianın nisbi fiatlarını ve dolayısı ile gerekli maliyet ve perakende fiatlarının ortaya çıkması için gereken vergi oranlarını tayin eder. Sovyetler Birliğinde tüketiciler, savaş sırasında ve daha önce uygulanan vesikalı satış dönemleri dışında satın almada tercih özgürlüğüne tamamen sahiptirler. Fakat bazı iktisatçıların takıldığı bir husus var. Acaba, üretim plânının imâl edilecek çeşitli eşyanın miktarı için tesbit ettiği oran, pazarda tüketicilerin taleplerinin ne derece etkisi altındadır? Plânlama yetkilileri, muamele vergisinin çeşitli oranlarını tesbit etmede ve arzın cari taleple karşılaştırılmasında basit ve direkt rakkamlara sahiptirler. Fakat bu indeksler sosyal açıdan, pazara sokulacak eşyanın miktarı ve çeşidini tayin etmede tek başlarına otomatikman ölçü olamazlar. Örneğin, (B) emtiasından daha yüksek bir maliyet fiatı olan ve yapılar ve mekanik donatımda kullanılan (A) emtiasının imalâtı (B) ye nazaran daha fazla masrafı gerektirir, bu takdirde yapı malzemesi, makina ve metalin kıt olduğu bir dönemde bu malzemelere daha az ihtiyaç gösteren (B) nin imâlini arttırmak daha elverişli olacaktır. Bundan başka, çeşitli sosyal ihtiyaçlar bu kararlara etki yaparlar. Örneğin, halkın uzak işyerlerine gidip gelmesi ve hafta tatillerini kırlarda geçirebilmesine yarayan bisiklet imali öncelik kazanır veya halkın yararlandığı kitap ve müzik, votkaya nazaran öncelik kazanır. Yine, imâli için gerekli donatım malzemesi kıt olan, fakat ülke savunmasında veya kapital eşya sanayiinde hayati ihtiyaç olan belirli emtianın imâli zorunlu olabilir. Bundan dolayı bu hayati önemdeki emtianın çoğaltılması, diğer daha az ivedi emtianın imalâtın ıgeciktirebilir. Bunun-

la beraber, üretim plânı ile ilgili kararlara etki yapan perakende fiatlarına ait rakkamlar Sovyet Plânlamasında dikkate alınır.

Savaş öncesi dönemin ikinci yarısında, sanayi ile tüketici arasındaki ilişkilere ve sanayinin tüketim eşyasının tipi ve kalitesi üzerindeki diktasının daha fazla gevşetilmesine ve sanayi plânlarının tüketicinin pazardaki ihtiyaçlarına daha fazla adapte edilmesine daha çok dikkat edilmeğe başlandı. Daha önceleri ise ekonomik duruma, halkın ana ihtiyaç maddelerini asgari olarak sağlayıcı yatırım sorunları hükmediyordu. Tüketicilerin çeşitli ihtiyaçlarını araştırmağa pekaz yer veriliyordu. Vesika ile satış dönemi sonunda, vesika sisteminde imalâtçının tüketiciye malın çeşidi ve kalitesini zorla kabul ettirdiğine ve tüketicinin isteklerine yer verilmediğine dair şikâyetler çoğaldı. Daha önce bahsetmiş olduğumuz gibi, tüketim eşya sanayiinde artan ölçüde ademi merkeziyetçiliğe gidilmesi ve özellikle, 1930 larda bölge ihtiyaçları için kurulan bölgesel sanayilerin önem kazanması, tüketicinin ihtiyaçlarına daha yakından cevap verildiğinin belirtisiydi. Vesika sistemine son verilen yıl içinde Gosplan dergisinde yayınlanan bir makalede, çeşitli bölgelerde çalışan mağazaların (Univermays) arz-talep durumlarına dair bir inceleme yapılmıştı. Bu incelemeye göre, bu mağazaların siparişleri çeşitli bölgelerdeki tüketicinin değişik talepleri ile izah edilemiyecek kadar büyük bir farklılık gösteriyordu. Yazara göre, talepler üzerindeki araştırmalar halâ yetersizdi (292). Bir yıl sonra diğer bir yazar, perakende ve toptan ticarette vesika sisteminden miras kalan eski plânlama metotlarının halâ geniş ölçüde uygulanmasından ve toptan ticarette halâ muhafazakârlık ve

292) J. Shnirlin (Tüketici talepleri ve peşin siparişler üzerine araştırma) Plan. Khoz., 1935 No: 7.

masa başı yönetim zihniyetinin hüküm sürmesinden yakınıyordu. Yalnız, çeşitli tüketici ihmale uğramakla kalmıyordu, arz plânları, bölgelere göre değişen taleplerin sezon dalgalanmaları ve yapısı pek az dikkate alınıyordu. Bundan başka, geçmiş yıl içinde birçok uzak bölgelerde arzın, halkın harcama gücüne nazaran düşük olmasına karşılık, Moskova ve Leningrad gibi merkezlerde arz mevcut talebi aşmıştı. Dağıtım organlarına, tüketicinin kendisine ilgi gösterilmesini, önem verilmesini istediği, nazik ve kültürlü bir hizmet beklediği titizlikle hatırlatırdı (293). Ticaret Komiserliği 1936 da, halkın alışverişine arzedilen eşyanın satışlara hazırlanmasına dair bir genelge yayınladı. Fakat, 1937 yazında Gosplan'ın onbeş günde bir yayınladığı «Plan» dergisinde bir yazar, batı Sibirya eyaletlerinde çalışan bölge dağıtım organlarının, bölgelerinin satın alış gücü ile ilgili zorunlu bilgilerden yoksun olarak çalıştıklarını örnekler vererek yazıyor ve Birlik seviyesinde bölgesel talepler üzerinde araştırma yapacak bir özel komisyonun kurulmasını teklif ediyordu. Eğer toptan ve perakende dağıtım, halâ talebi dağınık bir şekilde karşılıyorsa, bu takdirde, talebin sanayi üretim plânlarının inşası üzerindeki etkisi zayıf olacaktı. Bu bakımdan, vesika sisteminin sona erdirilmesinden bir yıl sonra, Sovyetler Birliğinde arz ve talep üzerinde bilimsel araştırma ile ilgili ve bir bölümü tamamen tüketicilerin talepleri üzerinde araştırma konusuna hasredilmiş bir kitabın yayınlanması anlamsız değildi (294). Bu dönemin son birkaç yılı içinde, bir miktar sanayi bölümü ve tröstü, mağazalarda müşteriler arasında anketler açarak, tüketicinin beğendiği malın ve tüketicinin istekle-

293) Z. Bolotin, Plan. Khoz. 1936 No: 6 S. 90.

294) N. Shcklin (Satın alış gücü üzerinde inceleme), Plan. 1937 No: 6 ve M. Valkov'un Plan. Khoz., 1935 deki yazısı.

rinin tesbiti için yeni metotlara başvurmak üzere gezici sergiler düzenleniyordu.

Bununla beraber, 1937 de şikâyetler halâ devam ediyordu ve bu şikâyetler bu defa «ticari fonlar plânlamasının aşırı şekilde geniş tutulması» ve «vesika sisteminin kaldırılması ile uygulanmağa başlanan toptan ticaret plânlamasının ahenksizliği» hakkındaydı (295). Tekstil, ayakkabı, hazır elbise, çorap gibi tüketim eşyalarının dağıtımının merkezi olmayan bir şekilde uygulanması kararlaştırıldıktan sonra ademi merkeziyetçiliğe doğru önemli bir adım atıldı. Diğer tüketim eşyalarının dağıtımı bölgelere devrediliyordu. Bu arada ev eşyası, yiyecek eşya, kültürel eşyalar, ipek ve ketenli ürünler gibi bir kategori eşyanın (296) dağılımı devlet ticari organları ve kooperatifler tarafından kontrol ediliyor ve diğer geri kalan eşya, donatım teşkilâtları ile çeşitli bölgelerin dağıtım acentaları arasında doğrudan doğruya yapılan sözleşmelere bırakılıyordu. İlk fasılımızda, batı ülkelerindeki bazı iktisatçılar arasında plânlı bir ekonomide tüketicilerin hakimiyeti konusu ile ilgili olarak yapılan bazı tartışmalara değinmiş ve üretimin taleb'e adapte edilebilmesi meselesinin, bazı bakımlardan çok daha basit olduğunu ve bazı bakımlardan ise birçok iktisatçının yarattıkları soyut modellerden çok daha az basit olduğunu düşünmeğe yöneltici sebepler göstermiştik: Birincisi, belirli bir talep modeli için yapılan statik ayarlama, eğer ekonominin tüm olarak gelişmesi ile ilgili dinamik sorunlar yüzünden değerini yitirmemişse, önem kazanır, ikincisi, kaynakların çeşitli üretim dallarına dağılımı ile ilgili statik sorun, yatırım oranı ve dolayısı ile kapital eşya sanayinin kapasitesi ve yeni tesislerin inşaasının alacağı şekil, sanayide lokasyon, tarım ve sanayi arasındaki ilişkiler gi-

295) (S.S.C.B. inde arz ve talep), yazan A. I. Malkis.
296) N. Riauzov, Plan, 1937 No: 11 (10 haziran 1937).

bi piyasa tarafından tatminkâr şekilde çözümlenemeyen politik sorunlarla ilgili belirli stratejik kararlar tarafından sınırlanacaktır. Üçüncüsü, bu sınırlar içinde dahi, gerek üretim ve gerekse taleplerde meydana gelen doğal kesiklikler, kopmalar, çeşitli tüketim eşyasının üretim miktarlarının çeşitli tercih alternatifleri bakımından, genellikle muntazam değişme eğiliminde olan iktisatçıların düşündüklerinden çok daha dar alternatifler içinde tesbit edilmesine sebep olabilir. Yeni emtia ve yeni istekler karşısında değişik emtia üretimine gidilmesi bakımından, hiçbir ekonomik sistemdeki piyasanın elinde üretime rehberlik yapacak otomatik bir liste yoktur. Burada insiyatif tüketiciye aittir. Bu insiyatif, kişisel hazlarda ve toplumun standart hazlarında eğitici bir rol oynayacak bir insiyatiftir. Ucuz ve pahalı çeşitlerin standardizasyonunda tercih yapma gücü, herhangi bir tarihte erişilen ekonomik kalkınma seviyesi tarafından doğrudan doğruya şartlandırılacaktır. Ve daha önce de söylemiş olduğumuz gibi, ekonomik kalkınmanın ürünü olan bizatihi yükselen hayat standardı, tüketici taleplerinde daha önce var olmayan emtia çeşidinin ve bilinen emtiaların miktarlarındaki artışları dile getirir. Ekonomik kalkınmanın nisbeten ilk dönemlerinde, değişik eşyanın işçiye dağıtımı oldukça basit uygulanacaktır. Eğer işgücünün kullanılmasında işe göre insan çalıştırma ve standardizasyonun üstünlüklerinden tam olarak yararlanılarak maksimum verim elde edilirse, kullanılabilir kaynaklar, alternatiflerin fazla olmasına izin vermeyecektir. Ve bu durumda tüketicinin temel ihtiyaçlardan olan yiyecek, giyecek, konut ihtiyaçlarının giderilmesinde, kişisel tercih bakımından karışık bir problem yoktur. Kalkınmanın daha ilerlemiş dönemlerinde alternatiflerin dizisi daha geniştir ve tüketicinin tercihine sunulan eşya çeşidi daha çok ve daha istikrarsızdır. Aynı zamanda, daha ileri safhaya

ulaşılınca, sanayinin donatımı ve iş verimi, kaynakların çok daha az ivedi olan ihtiyaçların giderilmesine ayrılmasını sağlayacak ölçüde artacaktır. Eğer meseleyi bu genişlikte ele alırsak, üretim üzerindeki talebin etkisi ile ilgili sorunlar çok farklı perspektif göstereceği gibi, talep ve talebin üzerindeki etkisi ile ilgili sorunlar Sovyet plânlamasında diğer sorunlar yanında artık ilk dönemlerde olduğundan çok daha küçük önem taşıyacaktır. Çünkü, Sovyet plânlamasının birinci derecede önemli sorunları artık tarımla sanayi arasındaki ilişkiler, yatırım oranı ve sanayide lokasyon (yerleşme) olacaktır. Bu merkezi stratejik kararlar, bir zamanlar zorunlu olarak genel ekonomik plânın şekillendirilmesinde merkezi politik kararlar şeklinde alınıyordu. Tüketim eşya alanında dahi, gerekli eşyanın üretim sınırı belirli minumum miktar elde edilecek şekilde dar tutulmuştur. Eğer silâhlanma zorunluluğu olmasaydı ve eğer savaş engellenseydi, şimdiki dönemde tüketim eşyası üretiminin ve bunun talebe adapte edilmesi ile ilgili sorunların, birinci plânda yer kapladığı ve çok daha karışık bir şekil aldığı görülecekti. Savaş öncesi dönemlerinden itibaren bir yargıya varmak istersek, Sovyet ekonomisinin bu sorunlarının özellikle, hafif sanayi alanının üretim plânlamasında pazarın insiyatifini sağlamak amacı ile ve gittikçe artan ölçüde ademi merkeziyetçiliğe yönelmek sureti ile çözümlendiğine tanık oluruz.

IV

Bankacılık ve vergi sistemlerinin yapıları hakkında da söylenecek bazı hususlar kalmıştır. NEP dönemi sırasında ve 1924 para reformundan sonra, bankacılık sistemi, ne yapısı ve ne de tekniği bakımından diğer ülkeler bankacılık sistemine nazaran pek fazla değiştirilmedi. Bankaların sanayii ile olan ilişkileri kapitalist

dünyadaki ilişkilerin bir benzeriydi. Devlet Bankası veya Gosbank başlıca devlet müesseseleri için tasarruf ve para ihracı yapan bir bankaydı ve İngiltere Bankası gibi, bazı bakımlardan banker bankasına benziyordu. Kredileri kısa vadeliydi ve başlıca ödevi sanayie kısa vadeli borç vermekti ve nakit ve senet iskonto ticareti yapıyordu. Gosbank'ın yanı sıra aralarında sanayie uzun vadeli kıedi veren iki (daha sonra bire indirildi) banka bulunan bir miktar başka banka çalışıyordu. Bu son iki banka sanayie uzun vadeli kredi veren Prombank ve isminden de anlaşılacağı gibi elektrifikasyon plânını finanse etmek için kurulmuş olan Elektrobankdı. 1928 de bu iki banka birleştirildi. 1925 de belediye hizmetlerini geliştirmek ve konut yapımını finansa etmek ve aralarında Moskova Belediye Bankası da bulunan 50 ye yakın belediye bankalarını birleştirmek üzere, Merkez Belediye ve Konut Bankası (Tzekombank) kuruldu. Bir de, özellikle dış ticaretle uğraşan bir banka ve kooperatifçilik hareketinin finansmanı için kurulan diğer bir banka vardı. 1920 nin ortalarında bu altı banka, yarısı devlet sanayiine, üçte biri kooperatifçilik hareketi ve devlet ticari organlarına olmak üzere 2 milyar rubleye yakın kredi vermişti. Bu bankaların başlıca ödevi, sosyalize sektörü finanse etmekti. Sermayeleri çeşitli devlet kuruluşları tarafından sağlanmıştı. Tarım alanında, köylüler arasında köy ihtiyaçlarını karşılamak üzere kooperatif esası üzerinde kurulan çeşitli kredi birlikleri çalışıyordu. 1920 de bunların sayıları 200 ü buluyordu, fakat tasarruf kaynakları zayıftı ve tasarruf çekmek amacı ile verilen faiz diğer bankaların verdiği faizden çok yüksekti. Bu kooperatifler ve diğer tip kooperatifler, fonlarının büyük bir kısmını 1924 de kurulan Merkez Tarım Bankasından sağlamışlardı. 1929 da Selkhozbank adı ile kollektif çiftçilik hareketini finanse etmek amacı ile özel bir tarım bankası kuruldu. Ve bir

yıl sonra, bu banka eski Tarım Bankasıyla birleştirildi. Bunlardan başka, 1920 lerde özel ticaret ve imalâtı finanse etmek üzere bir miktar kredi birlikleri faaliyet gösteriyorlardı, fakat bu faaliyetler çok küçük ölçüdeydi.

Birinci beş yıllık plân arifesinde, devlet kuruluşlarının herbirinin tek bir banka ile ilişki kurmalarını öngören bir genelge ile, bankacılık sisteminin ihtisaslaştırılması yolunda önemli bir adım atıldı. Aynı zamanda, Maliye Komiserliği tarafından bütün banka çalışmalarını düzenlemek üzere özel bir bankacılık komitesi kuruldu. Bu gelişmeler sonucu olarak, Gosbank devlet sanayi, ticaret ve kooperatifçlik hareketinin ve diğer kredi birliklerinin kısa vadeli kredi müessesesi oldu. Bütün devlet işletmeleri Gosbank'a hesap açmak zorundaydılar ve 1928 yılı sonunda kısa vadeli kredi faaliyetleri üzerinde bir çeşit tekel kurulmuş oldu (297). Özel tasarruf sahipleri bildiğimiz çek, transfer kolaylıkları ve basit tasarruf işlemleri ile meşgul olan Devlet Tasarruf Bankası ile iş yapıyorlardı. Prombank gibi diğer bankalar, kendi ihtisas alanlarında uzun vadeli kredi organları oldular. Beş yıllık plânların yatırım programları altında bu bankalar, sanayinin ve ekonomik hareketin genel bütçe dışındaki dallarının sermaye bakımından gelişmesi ve kontrolünü sağlayan kuruluşlar haline geldiler. Başlıca faaliyetleri bakımından, geleneksel anlamdaki uzun vadeli kredi avansları yerini faizsiz bağışlara terketti. Bu kuruluşlar, bu bağışları kendi yedekleri dışından sağladıkları avanslarla bir süre için ve kendi ihtiyarları ile tamamlamak yetkisini muhafaza ettiler. Şunu da belirtelim ki, 1930 larda tüm

297) Arnold, Gosbank'ın kredi reformundan sonra kısa vadeli kredilerin 9/10'unu kontrol ettiğini Belediye bankalarının ise geri kalan miktarı kontrol ettiklerini söyler.

yatırımların üçde biri bu şekilde bütçeden yapılan bağışlarla finanse edilmiyordu (298). Bu bölüm işletmelerin kendilerince alıkonulan ve Gosbank veya Probank'a yedek olarak yatırılan kâr payları dışından karşılanır. Daha önceden, maliyete katıldığını görmüş olduğumuz amortisman tahsisatları artık iki bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölümdekiler, Prombank'a yatırılan ve yeni kapital inşaata ayrılan periodik harcamalar, diğeri ise Gosbank'a yatırılan ve tesisin onarımına ve bakımına ayrılan miktarlardır (299). Bütçeden sağlanan finansmanlarda olduğu gibi, bu yedeklerden yapılan harcamalar için de izin ve onaya ihtiyaç vardır. Bütçeden geçen ve geçmeyen yatırıma ayrılan kârlar arasındaki fark, yatırım oranının çok düşük olduğu, yatırım fonlarının özellikle iç birikim kaynağı olan sanayi yedeklerinden sağlandığı ve kâr'ın bir bölümünün başka sanayii alanlarına yatırıldığı birinci beş yıllık plân öncesi dönemden kalmıştır. Bu fark önemlidir, çünkü işletme veya bir sanayi dalı, kendi yedeklerini kullanma bakımından, yukardan yapılan tahsisatların kullanılmasında olduğundan daha fazla söz ve insiyatif sahibidir (300). Son zamanlarda iyice anlaşılmıştır ki, bir sanayi işletmesi yatırım projelerini kendi yedeklerinden finanse ederse, bu projelerin bütçeden finanse edilmesi halinde sahip olunan sorumluluk duygusundan daha

298) 1940 da sanayide, yatırımların kendi kendini finanse etmesinde elde edilen gelişme sonunda, 36 milyar rubleden 24.3 milyarı veya brüt yatırımın % 67.5'i bütçeden karşılandı, (K. N. Plotnikov, Biudjet Sovekskovo Gosudartstva, S. 89).

299) N. N. Rovinski. 1936 da bir Sovnarkom kararında işletmelerin amortisman fonu işletmenin donotımı, tesis ve bina değerlerinin % 5.5 ve %6 sı oranında tesbit edilmiştir. Bu miktara, % 2.2 ve % 3.6 oranındaki cari onarım masrafları dahildir.

300) 1940 plânında, tüm plânlanan 33 milyar ruble değerindeki kârların 22 milyarı vergi olarak bütçeye aktarıldı, 11 milyarı ise sanayie bırakıldı.

fazlasına sahip olmaktadır (301). Birinci beş yıllık plânın ilk yılında mevcut olan kredi sistemi halâ, sanayi ve ticari işletmelere plânın direktiflerinden kaçmak, donatım kıtlığına karşı malzeme stoku yapmak veya kalifiye işçi çekmek için rekabet etmek ve uzatılmış imalât süresini ve daha büyük stokları finanse etmek imkânını verecek bir elâstikiyete sahipti. Bunun sonuncu, önceden bahsetmiş olduğumuz kredi reformları yapıldı ve poliçe ve diğer ticari senetler kaldırılarak yerine, ekonomi organlarının tek kredi şekli olarak, kredi plânının sınırladığı banka avansları uygulanmağa başlandı. Böylece, bankalar geleneksel kredi müessesesi niteliklerini kaybettiler ve plânlama sisteminin mali kontrolörü ve muhasebe daireleri niteliği kazandılar. Ekonomik işletmelere alış verişlerinde sözleşme esası üzerinde özgürlük tanınırken, finansman limitleri sıkı bir kontrola tabi tutulmaktaydı. Krediler, prensip olarak istisnai durumlar dışında satıcıdan çok alıcıya verilmekteydi.

Hernekadar, bankaların bu krediler vasıtası ile kredilerin kullanılış durumlarını kontrol ettikleri ifade edilmekteyse de, bu kontrol kâğıt üzerinde ifade edildiğinden sıkı şeklide uygulanamıyordu ve 1940 da bankaların, banka avansları için gerekli yazılı sözleşmeler bulunmadığı halde, bazan kalite ve sipariş taahhütlerine riayet etmeyen işletmelere kredi verdiklerine dair şikâyetler işitiliyordu. Kerdi reformunun başladığı yıl içinde, daha önce mevcut birçok vergiyi kaldıran ve varidat sistemini radikal bir şekilde basitleştiren bir vergi reformu yapıldı.

301) 1937 de sınai işletmelerin, plân yerine getirmek üzere çalışmalarında, nitelik ve nicelik bakımından sorumluluk duygularının yükseltilmesi bakımından ağır sanayideki kapital yatırımın % 40 oranında sanayinin kendi kaynaklarından sağlanması ümidi izhar ediliyordu.

Bu reformdan önce vergi sistemi geleneksel şeklini muhafaza ediyordu. Gelir, veraset, tarım, gümdük ve pul vergileri dahil olmak üzere yetmişi aşkın vergi uygulanıyordu. Bu vergilerden başka, işletmenin devir hacmine göre tarhedilen sanayi ve ticari lisans vergisi vardır. Dolaylı ve dolaysız vergilerden sağlanan gelirler hemen hemen birbirine eşittir. Bunlardan dolaylı vergi, çarlık döneminde elde edilen tüm vergi gelirlerindeki orana nazaran çok büyük bir oran teşkil ettiği halde, dolaysız vergi çarlık dönemine nazaran çok küçük bir oran teşkil ediyordu. 1930 vergi reformu, eski dolaylı ve dolaysız vergiye tabi olan ve olmayan gelirler şeklinde olan vergi sınıflandırmasını ve mevcut yetmiş'i aşkın vergiyi kaldırmıştı. Bu vergi reform'u başlıca iki büyük gelir kaynağı kabul ediyordu. Birincisi, «sosyalize ekonomiden sağlanan gelirler», ikincisi «emek gücünü harekete getirme metotları». Bunlardan birinciye, bütün işletmeleri ve kollektif çiftlikleri kapsayan muamele vergisi ve kârlar üzerine konan bir vergi dahildi. Bunlardan muamele vergisi, yukarda yaptığımız açıklama sebebi ile en önemli bir gelir kaynağı olmaktan uzaktı. Bu vergi, eski satış vergisi ve lisans vergisinin yerini almıştı. İkinci kategoriye ,vatandaşların devlet tahvillerini satın almalarından sağlanan gelirler, dolaylı vergiler (gelir vergisi, veraset vergisi ve özel tarım vergisi) ve bazı lisans, pul ve gümrük vergileri dahildi.

Savaş öncesi dönemde, gelir vergisi tüm vergi gelirinin küçük bir oranını teşkil ediyordu. Fakat diğer ülkelerin bütçeleri ile bir karşılaştırma yapılırsa, Sovyet bütçesinin tarım, ulaştırma ve sanayie sermaye dağıtımını sağlayan merkeziyetçi özelliğinin, yön verici bir niteliğe sahip olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Sermayenin büyük bölümünün yeni pazarlara yapılan yatırımlara aktığı veya özel şirketlerin birikmiş yedeklerinden sağlandığı kapitalist ülkelerin geleneksel büt-

çelerinde, bu özellik mevcut değildir. Gelir vergisi oranları diğer ülkelere nazaran küçüktür ve artış eğrisi bu ülkelere oranla yatıktır. Aylık gelir 200 rubleye kadar % 2.5; 1000 rubleye kadar % 8.5 ve 1000 rubleden yukarı gelirlere % 13 oranında gelir vergisi kesilir. Aylık 150 rubleden aşağı gelirler vergiden muaftır. Bu oranlar bütün ücret ve maaşlara uygulanırlar.

Her çeşit serbest meslek erbabı, 50 rubleden aşağı aylık gelirler vergiden muaf olmak üzere % 10 oranında gelir vergisine tabidir.

Kollektif çiftçiler olsun, serbest çalışan çiftçiler olsun köylüler, tarımdan sağladıkları gelir oranında ve elde ettikleri ürünün çeşidine göre özel tarım vergisine tabidirler. Serbest çiftçilere uygulanan vergi oranı, kollektif çiftçilere uygulanan oranın iki katıdır. Kollektif çiftlikler ve kooperatiflere uygulanan vergi, net gelir veya pay üzerinden hesaplanır. Birlik bütçesinden başka hêr cumhuriyetin ve bölgenin ayrı bütçeleri vardır. Bu bütçelerin gelirleri Birlik bütçesinden ayrılan tahsisatlarla ve cumhuriyet ve bölgelerin kanunen sahip oldukları yetkiye dayanarak uyguladıkları belirli vergilerle arttırılır. Cumhuriyet ve bölgeler sanayilerinin kârlarından sağlanan vergiler bu bütçelere aktarılır.

Alttaki tablo Bilik, cumhuriyet ve bölgelerin 1941 bütçelerinin gelir ve gider maddelerini göstermektedir. Finansman plânın üstünde devlet, cumhuriyet ve bölgeler bütçelerinde gözükmeyen tüm mali işlemleri kapsayan ve finansman plânının (Birleştirilmiş Finansman Bilânçosu) adı verilen bilânço yer almaktadır. Örneğin, bu bilânço bankalarla ekonomik organlar arasında cereyan eden bütün kredi işlemlerini ve sanayinin kendi kaynaklarından sağlanan yatırım giderlerini de kapsar. Bu bilânçoya yalnız tüketicilerin peraken-

de pazarında yaptıkları harcamalar dahil edilmemiştir. Böylece bu bilânço, tüketicinin alışveriş hesapları dışında ekonomide yapılan başlıca ödemelerin bilânçosu olmakta ve bütün prodüktif kaynakların ve emtianın arz ve kullanılışlarının bilânçosu olan Üretim Plânının yanında tamamlayıcı bir yer almaktadır. Finansman plânı bundan dolayı, üretim plânına bağlı olmakta ve üretim plânının dokusunu teşkil eden ilişkilerin para ile ifadesi sayılmaktadır.

Finansman plânı, genel plân yapısının harcını teşkil ederek önemli bir yer kapsamaktadır. Bu plânın genel şekli ve ölçüsü, Üretim plânının dayanağını teşkil eden prodüktif kaynakların dağılımı ile ilgili kararlar tarafından tayin edilir. Fakat finansman plânının kendisi prodüktif kaynakların kullanılışını şartlandırmaz.

GELİRLER (Milyar Ruble)

	Birlik	Cumhuriyetler	Bölge organları	
Muamele vergisi	113.3	2.9	8.6	124.8
Vergilenmiş kârlar	19.2	6.3	6.2	31.7
Devlet istikrazları	9.5	.9	2.9	13.3
İşletmelerden alınan vergiler	1.3	—	3.9	5.2
Halktan alınan vergi	7.4	—	5.1	12.5
Gümrük vergileri	3.0	—	—	3.0
Müteferrik vergiler	2.6	.3	1.4	4.3
Lokal vergiler	—	—	2.5	2.5
Diğer gelirler	6.5	.6	2.5	9.6
Sosyal sigorta aidatları	7.7	2.3	—	10.0
Toplam	170.5	13.3	33.1	216.9

GİDERLER (Milyar Ruble)

	Birlik	Cumhuriyetler	Bölge organları	Toplam
Milli ekonominin finansmanı	63.2	4.6	5.4	73.2
Savunma	70.9	—	—	70.9
Sosyal ve kültürel tedbirler	17.1	6.9	23.9	47.9
Yönetim masrafları	2.3	1.7	3.1	7.1
Diğer giderler	16.2	.1	.7	17.0
Toplam	169.7	13.3	33.1	216.1

FASIL 15

SANAYİDE LOKASYON

Sanayide lokasyon (yerleşme) teorisine yabancı olmayanlar enerji, yakıt veya hammadde kaynaklarına doğru itilen sanayilerle, hizmet ettikleri pazarlara doğru itilen sanayiler arasındaki farkı bilirler.

Alfred Weber'in ünlü «ağırlık kaybetme» ilkesi, sanayinin basit tiplere göre tasnif edilmesini sağlamış ve üretimin belirli bir aşamasmda, en çok ekonomik olan yer ile ekonomik olmayan yer'in tesbitinde bir ölçü (kriter) olarak geniş çapta kullanılmıştır. Bazı sanayiler imalâtın tamamlanması için gerekli unsurları fazla dağınık kaynaklardan sağlamak zorundadırlar. Bu kaynaklardan gelen bu maddeler, imalât safhasında ağırlıklarından kaybetmektedirler. Bu çeşit sanayiler ulaştırma giderlerini hesaba katmakta oldukları gibi, asgari ulaştırma giderleri ile de sınırlıdırlar. Weber'in belirttiği gibi, yardımcı sanayilerin durumu ve iş gücü durumu gibi diğer faktörler, ulaştırma maliyetinin gerektireceği yerleşmeden daha başka bir yerleşmeyi gerektirebilirler. Bununla beraber bazı sanayilerde, özellikle ağır sanayide ağırlık kaybetme ilkesi tayin edici bir rol oynar. Örneğin, bakır üretiminde bazan bir ton bakır elde etmek için 100 ton maden cevherine ihtiyaç vardır ve bazan, tesisi maden bölgesine götürmekle, maden cevherini tesise taşımak arasında bir tercih yapmayı gerektirebilir. Diğer yandan, bakır tesislerinin maden bölgesinde kurulması, bakırın üretim safhasında ham madde bakımından gerekli ihtiyaçlarda indirim sağlar. Merkezi Urallarda, Sverdlovsk yakınındaki bakır tesislerinin burada kurulmasının sebebi, sülfirik asi-

din bu bölgede bulunması ve bunun taşınmasının, bakır madeninin tesise taşınmasından daha zor olmasıdır. Örneğin, 1 ton aleminyum üretimi için 25.000 Kws. lik bir elektrik enerjisine veya 1 ton demiri eritmek için gerekli kömürün yirmi misline ihtiyaç vardır. Çok miktarda elektrik enerjisine ihtiyaç gösteren bu üretim alanı, ancak ekonomik bir üretim elde etmek için ucuz ve bol hidroelektriğin mevcut olduğu bölgede kurulabilir.

Demir ve çelik tesislerinin maden cevherine yakın yerlerde kurulmasının sebepleri de aynıdır. Çok su tüketimine ihtiyaç gösteren modern demir ve çelik tesislerinin kurak bölgelerde kurulamamasının sebebi kolay anlaşılır. Bakır rafinerisi için bol suya olan ihtiyaç, bu tesislerin Balkaş gölü üzerindeki Pribalkaş'da kurulması ve bakırın maden merkezinden 25 mil öteye taşınmasının sebebini teşkil eder.

Plânlı bir ekonomide, sanayi lokasyonu konusunda optimum bir ölçü elde etmeğe çalışmak, «bırakınız yapsınlar - bırakınız geçsinler» kapitalist ekonomisi sanayinin doğal eğilimini tesbit etmeğe çalışmaktan daha çetrefil bir problemin varlığını ortaya çıkarır. Sanayi, mevcut ulaştırma imkânları içinde en az ulaştırma masrafına ihtiyaç gösterecek bir yerleşmeye doğru giderken, ulaşım plânı da sanayinin ihtiyaçlarına uydurulabilecek şekilde düzenlenebilir. Gelişme, eski sanayi merkezlerinin yakınındaki kaynaklar veya ham maddelere tabi kalacak yerde, işlenmemiş yeni maden kaynakları işletilebilir ve sanayi bu kaynakların yakınına doğru kaydırılabilir. Uzun vadeli bir plâna uygun olarak, sanayiler yalnız ünite olarak değil, fakat bir bütün olarak yardımcı sanayiler ve onun nüfusu, pazarları, işgücü ve donatımları ile birlikte olarak yeni yerleşme alanına taşınırlar.

Bir Sovyet uzmanı, «prodüktif güçlerin şimdiki

kalkınma safhasında, lokasyonun doğal faktörlerinden hiçbirisi etkileyici bir rol oynamamışlardır. Çünkü, modern teknik, üretimin en elverişsiz doğal şartlarını bile altedecek kadar güçlüdür.» demiştir. Eski Rus imparatorluğunda, görmüş olduğumuz gibi yalnız batı bölgelerinde endüstriel gelişme vardı ve bu gelişme uzun vadeli rasyonel bir lokasyon görüşünden mahrumdu. Açıkça belli sebeplerden dolayı, ağır sanayi Donbas-Dnieper bölgesindeki zengin kömür yedekleri ile Krivoi Rog'un iki yüz mil batısındaki maden cevheri yatakları arasında kurulmuştu. İmparatorluğun tüm kömür ocaklarının 9/10 u ve demir fırınlarının 3/4 ü bu alanda bulunuyordu. Demir metal üretimi bakımından diğer merkezler ihmal edilmişti. Eski geleneksel Ural demir maden ve fırın tesisleri 19. asrın ikinci yarısında modası geçmiş odun kömürü ile eritiliyordu. Bu merkez, işgücü ve tüketim kaynaklarına uzaklığı sebebi ile hızla kapanmağa yüz tuttu. Birinci Dünya Savaşının arifesinde, bu bölge ülkenin pig demir ihtiyacının ancak 1/5 ini giderebiliyordu ve üretim tekniği çok eski olduğundan, üretim, kuzeyin ve merkezin orman bölgelerinde yapılıyordu. Bu tesislerin Dnieper - Donbas bölgesinde yoğunlaşmasının diğer sebepleri arasında, mamûl malların sağlanması imkânları ve demir sanayinin başlıca müşterisi ve kömürün başlıca tüketicisi olan demiryollarının taleplerini yerine getirmek de yer alıyodu. Bu merkezler de, batıdaki birkaç büyük kalabalık bölge ve ihracat pazarları tarafından etkileniyordu. Harkov, Moskova ve Petersbug şehirleri makine sanayiinin merkezleriydiler ve Karadenizde bazı gemi tezgâhları kurulmuştu. Metal üretimi 1870-80 yıllarında hızla gelişen kömür ve maden bölgelerine ve metal eşya sanayiinin yoğun olduğu Moskova dolaylarındaki illere sıkı şekilde bağlıydı. Petrol'ün %97 si Kafkaslardan geliyordu. Elektrik enerjisi daha çok aydınlanma-

da ve belediye hizmetlerinde kullanılıyordu. Su gücünden pek az yararlanılıyordu Hafif sanayi ise yalnız birkaç batı şehirlerinde kurulmuştu. Tekstil sanayii, Hammaddenin 2000 mil uzaktan demiryolu ile taşındığı merkez ve kuzey batı eyaletlerinde yerleşmişti. Genel olarak, 1914 de Rusya sanayininin 2/3 ü batının Moskova, Petersburg ve Dnieper - Donbas gibi birkaç eyaletinde yoğunlaşmıştı. Buna karşılık, doğu ve güney doğu bölgeleri çok zengin maden kaynaklarına ve geniş çapta tarımsal imkânlarına rağmen çok az nüfusa sahip ve şehirleşme ve sanayi gelişmesi bakımından çok kısır olan bölgeler durumundaydılar. Sibirya, merkezi Asya ve Kazakistan ülkenin 3/4 ünü teşkil ettikleri halde, fabrika denecek tesis sayısı tüm sanayideki tesislerin ancak %6 sını kapsıyordu. Büyük kömür yataklarına sahip Altaylar'ın kömür yüklü olduğu hemen hemen bilinmiyordu. Sibiryadaki şehirler ancak birer garnizon merkezleri ve ticari merkezler durumundaydılar. Politik etkiler, nüfus azlığı, kredi imkânlarının yokluğu ve kötü ulaştırma bu koloni bölgelerin ekonomik kalkınmasını geciktiriyordu. Sibirya şehirlerindeki burjuvalar devamlı olarak, bölgelerinin merkez Avrupa Rusyası sanayiinin mamûl mallarının bir pazarı olmak zorunda bırakılmasından ve Trans - Sibirya demiryolunun Avrupa Rusya'sının sanayi ürünleri karşılığında Sibirya buğdayı, et ve sütünün Sibirya aleyhindeki bir ticari mübadele ile Avrupa Rusya'sına taşınmasında kullanılmasından yakınıyorlardı. Yenisey nehir yolunun, gümrük vergilerinin azaltılması yolu ile Sibirya ile Avrupa arasında doğrudan doğruya ithalât ve ihracat ilişkilerinde kullanılması ile ilgili bir teklif reddeilmişti ve Duma'daki Sibiryalı temsilciler bu yenilgiden Moskovalı sanayicileri sorumlu tutmuşlardı. 1923 denberi girişilen ekonomik kalkınmanın en ilgi çekici yanı, bir yandan sanayiinin doğuya kaydırılması politikası izlenirken

diğer taraftan eski sanayi merkezlerinin önemlerini yitirmelerine yol açmaksızın, yeni sanayi merkezlerinin eskilerle rekabet etme amacının gözetilmesiydi. Bunun sonucu, Donetz kömür üretimi 1937 de tüm üretimin %60 ına düştü, 1913 de bu rakkam %87 idi. Dnieper-Donbas bölgesi yeni bir revizyon geçirmesine rağmen, halen tüm çelik üretiminin %50 sini aşamıyordu. Sovyet plânlaması, sanayinin coğrafi dağılımı ile ilgili uzun vadeli programında, yakıt ve enerji sorununu plânın temeli olarak ele almıştır. Elektrifikasyon plânı ve bir yıl sonra ele alınan Gosplânın bölgeleştirme plânı yapılırken, halâ başlıca önem eski merkezlere verilmişti. Sanayinin elektrik gücü ile donatımı bir yenilikti ve Moskova, Ukrayna, Petrograd bölgelerindeki sanayilerin enerji merkezlerinin genişletilmesi öncelik alıyordu. Başlangıç olarak, Uralların ve Kafkasların enerji merkezlerinin geliştirilmesi ele alındı. Fakat Sibirya, merkezi Asya ve Baykal bölgelernin elektrifikasyonu ikinci ve üçüncü beş yıllık plânlara bırakıldı.

Birinci beş yıllık plânda, eski sanayi merkezleri, elektrik gücü ile donatılmada öncelik almıştı. Moskova bölgesinin kapasitesi dört katı, Leningrad bölgesinin iki katı ve Ukrayna bölgesinin kapasitesi on katı arttırıldı. Bu arada, yeni merkezlerin geliştirilmesine doğru adımlar atılıyordu. GOELRO plânında, Uralların çok düşük olan enerji kapasitesinin arttırılması öngörülmüştü, fakat bu tasarı henüz tamamlanmamıştı. Bundan başka, Magnitogosk'da yeni bri çelik şehrinin kurulması ile ilgili bir enerji tesisi ve Solikask yakınındaki Kizel tesislerinin genişletilmesi, bu adımlar arasında yer alıyordu. Trans-Kafkasya dağ nehirleri üzerinde bölgenin elektrik gücünü iki katına çıkarmak üzere yeni enerji istasyonları kuruluyordu. Merkezi Asyadaki sulama projesini uygulamak üzere, hidro-elektrik tesis-

leri 50.000 Kw.lık bir kapasite sağlayacak şekilde geliştirilecekti.

Fakat Sibirya'ya ait olan proje bunların yanında çok mütevazi kalıyordu. Yeni merkezler kömür üretiminde de henüz çok mütevazi bir yer kapsıyordu. Birinci beş yıllık plân döneminin sonunda, Urallar ve Kuznetsk gibi iki gelişen merkezde ağır sanayideki büyüme, bölgenin enerji ve yakıt kapasitesini aşıyordu. İkinci beş yıllık plânda, birinci beş yıllık plân dönemi içinde Birliğin metal ve kömür merkezlerinin elektrik gücü ile donatım bakımından güçlendirildiğini ve böylece, ikinci beş yıllık plân döneminde, Urallardaki sanayi taleplerinin tamamen karşılanabileceği belirtilmiştir. Kömür alanında ikinci beş yıllık plân, yeni merkezlere doğru önemli bir kayma yapmıştı. 1937 de Sibirya, Kazakistan ve Urallarla birlikte, tüm kömür üretiminin %28 ini elde etmişlerdir. Demir ve çelikte, Urallar ve Sibirya tüm üretimin %29 unu ve yalnız başına Kuzbas bölgesi 1914 yılındaki tüm ülke üretiminin 1/3 ünü elde ediyordu. Sibirya'nın dev enerji projesi ikinci dünya savaşının arifesinde yapılmıştı. Sibirya dev enerji projesi, Altaylar bölgesinin madenlerine enerji sağlamak amacı ile yapılmıştı. Böylece, Türksib demiryolunun da elektriklenmesi mümkün olacaktı. İkinci proje, Angara nehrinde kurulması kararlaştırılan sekiz ve Yenisei nehrinde ise dört büyük enerji istasyonu ile ilgiliydi. Bunların tümü 13 milyon Kw.lık enerji sağlayacaktı ve bunların tamamlanması, Baykal bölgesinin dünyanın en büyük aleminyum, mağnezyum, ferro alışımı sanayilerin ve sentetik kimya ürünleri merkezlerinden biri olması demekti. Fakat 1940 yılına kadar ancak bir istasyonun inşası mümkün olacaktı. Line Molotof'un belirttiği gibi dünyanın en büyük nehir projesi olan Volga projesi, ancak üçüncü beş yıllık plânda yer

alıyordu ve Volga üzerindeki iki büyük enerji istasyonunun bitimi ancak 1940 sonunda mümkün olacaktı.

II

Elektrik gücü böylesine arttırılmasına rağmen, kömür sanayi için daimi artan bir ihtiyaç olmuştur. Elektrik, GOELRO plânı ile doğal coğrafyaya pek bağlı olmadan insan eliyle plânlaştırılabiliyordu ve aynı zamanda kömürden daha çok ulaşım yeteneğine sahipti. Kömür bir defa elektriğe çevrildi mi, sanayi daha geniş alanlar içinde alternatif yerleşmelere doğru kayabilir. Fakat hidro-elektrik santrallarının kurulacağı yerler dağlık bölgeler dışında sınırlıdır. Hidro-elektrik tesislerinin kurulmasının mümkün olmadığı yerlerde, elektrik, kömür'e bağlı kalır.

Bundan başka, kömür metaluriji için gereklidir. Hernekadar demir ve çelik üretimindeki modern eğilim, kömürden çok maden cevherine yaklaşmak yönündeyse de, bu eğilim kömür kaynaklarından fazla uzaklaşmaya elvermez ve kömürce zengin bölgeler daima ağır sanayi merkezleri olarak üstünlüğe sahiptir. Kimya sanayii de geniş çapta metal üretimi ve kok üretimi sırasında elde edilen ürünlere dayanır ve dolayısı ile kömür ve metal merkezlerinden pek uzaklaşamaz. S.S.C.B.'deki mevcut eğilim, yeni çelik tesislerinin enerji ve yakıt kaynaklarından çok maden cevherine yakın yerleşme doğrultusundadır. Tabii, bu arada enerji ve yakıt kaynaklarının çok uzak olmamasına dikkat edilmektedir. Bu çelik ve demir tesislerinin etrafına metal sanayi yerleştirilmektedir. Sonuç olarak, demir ve çelik merkezleri, enerji istasyonları ile birlikte prodüktif güçler için temel yerleşme merkezlerini meydana getirirler ve yeni bölgelerin plânlanması, genel olarak bu noktadan başlar ve belirleyici faktörler olarak kömür ve maden kaynaklarına doğru zincirlenir.

Sovyet kömür kaynaklarına ait bilgiler son yirmi yıl içinde geniş çapta geliştirilmiştir. Halen bilinen kömür kaynaklarının, 1913 de bilinenlerden beş kat fazla olduğu söylenmektedir. Halen, Sibirya'da Donbas, Kuzbas ve Kazakistan'da Karagan'da olmak üzere başlıca üç kömür merkezi vardır. Moskova dolayları ve Urallardaki yedekler ikinci sırayı almaktadır. Bunlara, Baykal gölünün batısında bulunan Cheremkovo ve orta önemdeki uzak doğu ve merkezi Asya'nın güney kaynakları da eklenebilir. Gelecekte, ilk sıraları tutabileceği tahmin edilen Yenisey'in doğusundaki Tungus ve Lena nehrinin kenarlarındaki yakut kömür yatakları büyük kömür kaynaklarıdır. Bu kömür yatakları arasında eski merkezî Donbas, demir cevherine yakın olmakla en önemlisidir. Eskiden demiri trenle getirten bu bölgedeki demir ve çelik tesisleri, şimdi demir cevherinin bulunduğu bölgeye doğru kaydırılmaktadır. Örneğin, Krivoi Rog ve Mariupol ve Kırım'daki Kerç demir cevherine yakın kurulmakta olan demir ve çelik tesisleri gibi. Devrimden önce, metal sanayileri güneyde Dnieper üzerindeki Ekaterinoslav dışında, pek az gelişmişti ve çoğu Petersburg dolaylarında bulunuyordu. Fakat, 1920 den sonra Ukrayna ve doğu bölgeleri önemli ağır sanayi merkezleri haline geldiler. Bu gelişen bölgelerde eski tozlu küçük ilçeler çok kısa süre içinde büyük sanayi merkezleri haline geldiler. Örneğin, Volga'nın Don nehrine yaklaştığı bölgede bulunan 20.000 nüfuslu eski Tsaritsin şehrinin, 1920 de yarım milyonluk bir sanayi şehri haline geldiği gibi. Bunlardan Kuzbas bölgesinde bulunan şehirlerin toplam nüfusu, savaştan tan önce iki milyonu buluyordu. Bu bölge, ağır makine ve çeşitli metal mamûl üreten ve dolaylarında kömür ve demir maden artıklarından elde edilen sentetik kauçuk, yakıt gibi ağır kimya sanayi merkezleri kurulan bir bölge olmuştu. Bölgenin yanıbaşındaki Tomsk, uçak

sanayinin merkezi durumuna gelmişti. Balkaş gölünün kuzeyindeki Karaganda bölgesi, üstün kaliteli kömür kaynaklarına sahip olmakla, gittikçe önem kazanmakta ve gelecekte Urallardaki metaluriji sanayiinin yakıt merkezi olacağı belirtilmektedir. Üçüncü beş yıllık plân döneminin sonundaki üretim hedefi 13 milyon tondur. Urallar bölgesi, kömür üretiminde Karaganda'dan daha ilerdeydi. Zengin kömür madeni, bu bölgeyi ülkenin çelik üretiminin 1/5 ini temin eden demir ve çelik merkezi durumuna getirmiştir. Çelikle ilgili bütün sanayi bu bölgede kurulmuştur. Kömür tozunun yakılmasında yeni geliştirilen bir metod sayesinde, bu bölgedeki elektrik istasyonlarının geliştirilmesi ve çoğaltılması mümkün olmuş ve ayrıca kimya sanayii de geliştirilmiştir. Bölgede elde edilen düşük kaliteli kömür, elektrik sanayiinde, üstün kaliteli kömür ise metaluriji ve kimya sanayiinde kullanılmaktadır. Moskova bölgesi ise, makine sanayi merkezi olmuş ve ikinci beş yıllık plân dönemi sonunda, ülkenin tüm metal üretiminin 1/6 sını tüketen merkez haline gelmiştir. Bu metalin %85'i diğer bölgelerden, özellikle Donbas ve Magnitogorsk'tan geliyordu. Leningrad bölgesi ise, ötedenberi motor ve gemi sanayi merkezidir ve bu bölgede tüketilen metal ise, diğer uzak bölgelerden sağlanmaktadır. Leningrad'a yakın Kola yarımadasında yeni açılan demir maden ocağı, bölgenin hammadde bakımından diğer bölgelere tabi olmasını önleyecektir. Bundan başka Vorkuta kömür yatakları da yüksek kalitesi ve kok için elverişli durumu ile, dördüncü beş yıllık plân altında Leningrad yakınlarında yeni bir metaluriji tesisinin açılmasını sağlayacaktır. Bu plân aynı zamanda, bütün Transkafkasya metal tüketimini kapsayan ve yarım milyon ton çelik üretim kapasiteli Transkafkasya metaluriji tesislerinin kurulmasına ve yine, Özbekistan tesisleri ile beraber bütün merkezi Asya cumhuriyetleri-

nin metal ihtiyaçlarını karşılayacak Kazakistan metaluriji tesislerinin kurulmasına yardımcı olacaktır. Baykal gölü bölgesinde demir ve magnezit maden rezervleri tahminin 500 milyon ton miktarındadır. Yarım milyon nüfusu ile İrkuts uçak motoru, madencilik makineleri ve diğer motor sanayi merkezlerinden biridir. Eğer bu bölgede ilerde ucuz elektrik üretilirse, geleceğin başlıca kimya ve metaluriji sanayi merkezlerinden biri olacaktır. Yakut bölgesi ise özellikle, yakıt alanında kullanılan kömür yatakları bakımından zengindir. Bu arada bilinen merkezlerden uzak olan iki bölgede yeni çelik tesisleri kuruldu. Bunlardan biri uzak doğudaki aşağı Amur bölgesindeki Konsomolsk çelik tesisi, diğeri ise 1942 de Taşkent'te açılan çelik tesislerine değinmeden geçemeyeceğiz, Demir dışındaki metallerle ilgili sanayiler bakımından Urallar ve özellikle Sibirya,ucuz ve bol elektriğe ihtiyaç gösteren yeni sanayiler için elverişli bölgelerdir. Bu bölgeler, yeni baraj projelerinin tamamlanmasıyla ve bol ham maddesiyle, büyük bir üstünlüğe sahiptirler. Urallardaki boksit madenleri, tüm Fransa boksit madenleri miktarındadır. Tüketim eşya sanayiine gelince, bu sanayi, çeşitli bölgelere dağıtım esasından çok, nüfusun dağılışına göre adapte edilme esasına dayandırılmıştır. Önceki bölümümüzde de görüldüğü gibi, 1930'ların resmi politikası, tüketicilerin ihtiyacına cevap vermek üzere, mümkün olduğu kadar her bölgenin kendi ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tüketim eşya sanayilerini geliştirmeleri yönündeydi.

Tekstil sanayi, geleneksel olarak Moskova ve Leningrad bölgelerine yerleştirilmişti. Fakat 1930 da, merkezi Asya'da Taşkent, Aşkabad, Fergana, Stalinabad, Hozhent ve Ermenistan'da pamuklu sanayi kurulması plânlaştırılmıştır. İkinci beş yıllık plân döneminde gerçekleştirilen bu sanayiler, tüm pamuklu üretimin 1/5 ini karşılamaktadır.

Batı Sibiryada, pamuğu Türksib demiryolu ile Türkiskistan'dan çekip işleyen tekstil sanayi kuruldu. Bu tren Sibiryadan dönüşte, Türkistana kereste ve tahıl getirmektedir. Kâğıt sanayi de zaten geleneksel olarak ham maddeye yakın bölgelere göre geliştirilmiştir.

İkinci beş yıllık plân özellikle, bu husus üzerinde durarak her bölgenin tüketim ihtiyacı bakımından kendi kendine yeterli duruma getirilmesini öngörmüştür. Molotof, 1939 da «her bölgenin ekonomik kalkınması bakımından çimento, suni gübre, cam ihtiyacı kadar, tüm hafif sanayi ve besin bakımından da kendi ihtiyaçlarını karşılaması gereklidir. Bundan dolayı artık Moskova ve Leningrad'da yeni tesislerin kurulmasını kesinlikle önlemeliyiz.» demiştir. Ayni zamanda, köy-şehir farkının giderilmesi politikası da izlenerek, kollektif çiftliklerde çevrenin ihtiyacını karşılamak üzere yardımcı tesislerin kurulmaları yönüne gidilmiştir. Kollektif çiftlikler bu merkezlerde kendi Kolhoz pazarlarını kurarak, onarım ve hizmet işlerini bu merkezlerden sağlamaktadırlar. Halen, kendi yakıt, enerji ve hammadde kaynaklarına dayanan sekiz, dokuz başlıca sanayi merkezi Sovyet ekonomik hayatını hızla değiştirmektedir. Her bölgede, hammadde ve enerji kaynaklarından ağır sanayie ve oradan ulaştırma imkânlarına ve şehirlerin büyümesi ve tüketicilerin ihtiyaçlarını gidermek bakımından, hafif sanayie doğru yönelen bir determinasyon yer almıştır. Sanayinin, bölgelerdeki kaynakların çeşidine ve bolluğuna göre geliştirildiğini görmekteyiz. Amaç bakımından, özellikle ağır sanayide imalâtın çeşitli safhaları ve başlıca imallât dalları ile yardımcı dallar arasında ve kimya ve metala sanayi dallarının çeşitli imalât safhalarında bulunan ürünlerle bu sanayilerin dallarındaki bölgeler arası mübadelenin çapı arasında henüz denge kurulamamış ve bu açıklık halâ geniştir. Bu alanda, savaş öncesi dönemde esaslı adımlar atıldı,

daha sonraki dönemlerde yeni tedbirlerin alınmasıyle bu sorunun kesinlikle çözümlenmesi beklenebilir.

FASIL 16

SENDİKALAR, ÜCRETLER VE ÇALIŞMA SAATLERİ

I

Hernekadar çoğu kere inkâr edilmişse de, insan faktörü toplum moral ve insiyatifinin biçim alması sırasında kitapta açıklanan ekonomik ve sosyal değişimler şüphesiz diğer ekonomik sistemlerden daha büyük bir rol oynamıştır. Bu değişimlerin ve olayların karakterine ve oluşumuna vakıf olan hiçkimse, bunların birkaç plânlayıcının ve tepedeki siyasi yöneticilerin işi ve eseri olduğunu ileri süremez ve her kademedeki aktiviteden ve insiyatiften fışkırdığını ciddi olarak inkâr edemez.

Kollektif çiftliği başarıya ulaştırmak için yeni bir teknik ve çalışma şekli gerekiyordu, aynı zamanda fabrikalarda sanayi plânlarının uygulanması sırasında doğan birçok problemler çözümlenmeden yüzüstü bırakılmıyordu. Nitelikte çok sert ve geniş etkili olan ekonomik değişimlerin, sanayi ilişkilerinde ve genel olarak ekonomik hayatta radikal dönüşümler olmaksızın etki yapabileceğini iddia etmek inandırıcı olmaz. Özellikle, bir parçası oldukları prodüktif ünitelerle işçiler arasındaki ilişkilerde bir dönüşüm olmaksızın böyle bir iddia ileri sürmek hiç inandırıcı olmaz. Sosyal değişimin, hayata daha önce mümkün olmayan bir kalite kattığı yalnız bir gerçek olmadığı gibi, kendiliğinden doğan değişiklikler, ekonomik hayatta devam edebilmeleri için gerekli olan bir yükselme ve kalite de talep ediyorlardı. Teşkilâtçılık ve teşvik psikolojisi burada en önemli faktör olmuştur. Teşvik konusunda şimdi, verime göre ücret sistemi ile işleyen çalışma hayatında, ferdi teşvik'in tam bir uygulamasını göreceğiz. Kâr yö-

nündeki teşvikin, üretim ve yatırımdaki harekete getirici rolü ile ilga edilirken (işletme kararları artık ferdî değil, fakat plânın kontrol ettiği bir sistemdir), ücret şeklindeki para teşvikleri Sovyet ekonomisinde ekonomik bir güç olarak devam ettirilmiştir. Aynı zamanda bu ferdî teşviki, kollektif teşvike döndürmek için her çaba sarfedilmiş ve tamamen yeni bir ortam yaratılmıştır: Önceleri yalnız ferdî ekonomide, işletmelerin fertlere ait olduğu bir sistem için düşünülen sorumluluk ve çaba zihniyetini, ferdin yer aldığı fabrikanın veya sanayinin kollektif başarısı için yerleştirmek sorunu, kollektif ekonomide hakim bir unsur olarak düşünülmüştür. Yeni eğitici nitelikleri ile Sovyet sendikaları, ihtilâlin ilk yıllarından itibaren bu hususta baş rolü oynamışlardır. Onlar, basit propagandacılık anlamında değil, fakat örnek hareketlerin organizatörü olarak bu ödevi yerine getirmişlerdir. Sovyetler Birliğinde sendikalar yalnız sanayi çapında değil, fakat en küçük ünite olan atelyelere kadar inmesi ile fabrikada, yalnız iş saatlerinde değil, fakat verimli çalışma ve ekonomik moral hususunda da (ki diğer ülkeler sendikalarının en elverişli şartlar altında dahi uygulamadıkları) etki yapmışlardır. Sovyet sendikacılığının Mr. ve Miss. Webb'lerin değindikleri gibi başlıca karakteristiği, milli sanayi veriminin artmasındaki büyük çıkarı ve kendi üyeleri arasında yer alan ve kapitalist işverenlerin yerini alan müdür ve yöneticiler ve maliyeti indirmedeki ısrarlı çabalardır. Fakat bu nitelik, devrimin spontane bir ürünü değildir ve sosyalist bir ekonomi içinde sendikaların ödevleri ve durumları ile ilgili sorunlar üzerinde bizzat sendikaların içinde keskin savaşlar verilmeden kazanılmamıştır. Bunun yanında, teşkilât yapısı ile ilgili konu yer almaktaydı: Sendika

üyelerinin çalıştığı sanayi cephesi, yani kalifiye olmayandan, kalifiye teknik ve yönetici personeline kadar her kademedeki personel ve teşkilât ünitesi olarak, İngiltere'de ünite ortak komitesinin işçiyi temsil eden bölümünün ve atelye temsilcilerinin yerini alan fabrika komiteleri (Fabkom) ile birlikte fabrika ve atelyelerin yer aldığı cephe. Sendikalar devletten bağımsız olarak ve seçimle işleyen organlardır. İkinci Dünya Savaşından önce maaşla çalışan sendikacıların yerine, lokal ve fabrika seviyesinde amatör olarak çalışan sendikacılar üzerinde durulmuş ve daha sonra bu sistem uygulanmıştır. Bir sendika, ancak Sendikalar Merkez Konseyine (kurul) üye olduğu takdirde hukuken tanınabilir. Bu merkezi organ, A. B. Devletlerindeki AFL gibi fakat, İngiltere'deki TUC'un tersine, üye sendikalar üzerinde bağlayıcı kararlar alma yetkisine sahiptir., örneğin ücret politikasında olduğu gibi İngiliz sisteminde olduğu gibi bir Sovyet sendikası da kendi isteği ile üye olan ve aidat ödeyen üyelere dayanır. İşyerinde kanunen sendika üyesi olma zorunluluğu yoktur. Fakat, sendikalar toplu sözleşmelerinde buna zorlayıcı hükümler koydurabilirler. Kendi yöneticilerinin ücretler isendika tarafından ödenir ve sendika işçileri, seçilmiş komiteler vasıtası ile yürütülür. Alt organlardan üst milli organlara doğru gelişir sendikalar, toplu sözleşmelerde ise tesbit edilmiş genel ücret standardı yer alır ve seçilmiş veya tayin edilmiş sendika temsilcileri hükümetin her organında yer alır. 1930'larda sendikalizm mekanizması ile devlet mekanizması iki hususta birbirine yaklaştırıldı. Birincisi, ikisi arasında bir yaklaştırmadan çok, daha önceleri devlete ait olan görevlerin sendikaya devredilmesi şeklinde nitelendirilebilecek hususdu. Bu hususla ilgili olarak, Çalışma Komiserliği 1933 de ilga edildi. Bu komiserliğin zaten sendikalarla çok sıkı ilişkisi vardı ve doğrudan doğruya

sendikaların etkisi altındaydı, (Komiser, Sendikalar Merkez Kurulu tarafından tayin ediliyordu). Şimdi komiserliğin iki ödevi olan sosyal sigorta yönetimi ve fabrika kontrolü Sendikalar Merkez Kuruluna devrediliyordu. İkinci husus, genel ücret politikasının her yıl Sendikalar Merkez Kurulu ile, en üst devlet organlarının katıldığı görüşmelerde yıllık ekonomik plânlamaya paralel olarak tesbit edilmesiydi.

Bu merkezileştirilmiş ücret politikası ücret sınırlarını tesbit ediyordu ki, 21 Şubat 1933 tarihli Sovnarkom kararı ile bütün ekonomik işletmelerin sözleşmelerini bu ücret sınırlarına göre yürütmeleri öngörülüyordu (302). Bu çeşit tanzim tarzı, sosyalist plânlı bir ekonominin yansımasıdır. İlk başta şurası açıktır ki, eğer çeşitli sanayi sektörlerinin üretimi plânlanırsa, iş gücünün gerek nitelik ve gerekse nicelik bakımından istenilen üretime ulaşması için gerekli tedbirlerin alınması zorunludur. Bu tedbirler arasında, ücretlerin istenilen sanayilere, ihtiyacı kadar iş gücü çekebilecek biçimde ayarlanması da vardır (303). İkincisi, önceki faslımızda değindiğimiz finansman plânının herhangi bölümünü, ücret yapısını ve bunun değişimlerini bilmeksizin yeterli bir biçimde tamamlamak imkânı yoktur. Üçüncüsü, tüketim eşyasının üretim plânı yapıldıktan sonra, bir bütün olarak gerçek ücret seviyesi, müteakip para ücretindeki değişmelerden müteessir ol-

302) Spravocnik Sovetskovo Rabotnika, S. 268. Devlet Bankası, bu ücret sınırları içinde ödenecek ücretlerle ilgili kredileri sınırlamaya mecbur edildi.

303) Hiç şüphesiz, plânlama dairesinin her sanayinin, kendi bağımsız toplu sözleşmelerle tesbit ettiği ücret yapısından hareket ederek, finansman ve üretim plânlarını buna göre ayarlanması akla daha yakın gözükür. Fakat, bu çeşit bir ücret yapısının emek gücünün çeşitli sanayilere gelişigüzel dağılmasına sebep olacağı ve dolayısı ile üretim üzerinde keyfi bir etki yapacağını unutmamak gerekir.

maz. Ücretlerdeki değişmelerin yapabileceği tek şey, ya fiat seviyesini değiştirmek veya perakende tüketim eşya piyasasında darlık yaratmak olacaktır. Eğer, sendikalar gerçek ücret seviyesi ile ilgiliyseler, müdahalelerinin üretim plânının çizildiği ilk safhada yapılması gerekir, yoksa toplu sözleşme müzakereleri sırasında değil. Bu sebeplerden dolayı, ücretlerin geleneksel kapitalist dünyada ve 1920 NEP devrindeki Sovyetler Birliğinde olduğu gibi, ayrı ayrı bağımsız toplu sözleşmelerle tesbit edilmesi imkânsızdır. Devrimden sonra, sendikaların ödevlerinin devrim öncesinden daha başka olması zorunluluğu genel bir kanaat haline gelmişti. Fakat bu değişikliğin nasıl olması gerektiği sorunu uzun tartışmalara sebep olmuştu. Bu hususdaki görüşlerin çok olmasına rağmen, genel eğilimler başlıca iki karşıt görüş etrafında toplanıyordu. Bir tarafta, 1918 de fabrika komitelerinde benimsenen sendikalizm eğilimi vardı ki, bu eğilim 1920-21 yıllarında sendika tartışmalarında işçi muhalefeti grubunu temsil ediyordu. Bu fikre göre, sanayi yönetimi tamamen sendikalara devredilmeliydi. Böylece, yönetimdeki ademi merkeziyetçilik, sanayideki doğrudan doğruya demokrasi (sanayi ve sanayi politikası üzerinde, o sanayide çalışan işçilerin direkt kontrolü) ile paralel gidecekti. Böyle bir temel üzerinde, 1930 daki ekonomik plânlama gelişmesinin nasıl sağlanabileceğini söylemek zordur. Diğer yanda, sendikaların Sovyet devletinde bağımsız bir rol ifa edemeyeceği, ücret ve iş disiplini konularında kendilerine özel görev yüklenen birer devlet organı olması görüşünde olanlar vardı. Bu ikinci görüş, sendikaların devletleştirilmesini savunuyordu. Bu fikir, iç savaş sırasında mecburi disiplini ve ekonomi cephesinin aksak taraflarını ivedi ile gidermek için kurulan iş orduları uygulamasından ve olaylardan ilham alıyordu.

Bu görüşe karşı Lenin, 1919 da sendikalar kongre-

sinde kendi otoritesini ortaya koyarak muhalefet etti. Bunun sonucu kongre, fabrika komitelerinin sendikalardan bağımsız olarak rol ifa edemeyeceklerine dair karar aldı. Aynı zamanda, sendikaların Sovyet yetkilileri ile işbirliği yapmalarına ve Sovyetlerin devrettiği bazı görevleri ifa etmelerine ve devlet müesseselerinin organize edilmesine yardımcı olmalarına ve sendikaların birer devlet organı haline gelmemelerine karar verildi (304). Gerçekte, Sovyet devlet mekanizmasına dahil edilsin veya ona yardımcı olsun, sendikalar hükümet organlarından biri haline inkilâp etmişti. 1917 Kasımında işçi kontrolüne dair karar vermek üzere kurulmuş olan şûrada (kurul), sendikalara 9 üyelikten beşi verilmişti. Yeni Çalışma Komiserliğindeki başlıca komitelerde 6 üyelik verilmiş ve sendikalara ilk hamlede mahalli çalışma komitelerini tayin yetkisi verilmişti. Ayrıca sendikalar, Sovyet Merkez Yürütme Komitesine (TSIK) ilk olarak (4) ve daha sonra (35) üye göndermeğe çağrıldılar. İkinci Sendikalar kongresinde konuşan Çalışma Komiseri, komiserliğinin sendikalar kongresinin kararlarını uygulayacağını ifade ederek, komiserliğinin bütün seksiyonlarının sendikaların göndereceği üyelerden kurulacağını belirtmişti. Bundan başka iç savaşın yarattığı donatım kıtlığı sonucu, sendikalar Narkomprod'un (Donatım Komiserliği) artan işlerini yükleniyorlardı ve Rabkin (İşçi ve köylü araş-

304) 1919 yılındaki kongrede Sendikalar Merkez Konseyinde sunulan raporda, Rusyada sendikaların, proletarya devrimi sırasında ve ondan sonra işçilerin önüne üç hayati ödev koyduklarını belirtilmiş ve bu ödevler şöyle tanımlanmıştır: İlk başta, sosyalist devrimi bir karşı devrime karşı savunmak; ikincisi işçi ve köylü hükümetine, ve milli ekonominin organize edilmesine yardımcı olmak; üçüncüsü işçi kitlelerine iş savaş sırasında ve ekonomik organizasyonsuzluklar sonucu Sovyet devletinin ihtiyacı olan asgari malzemeyi sağlamak. (I. Glebov, otchet Vserosiskovo Tsentralnovo Sovieta Professionalnikh Soivzov za 1919).

tırma enstitüsü) 'in şubat 1920 de kurulması ile sendikalara bu enstitünün müfettişlerini tayin etme yetkisi verildi. Diğer taraftan, iç savaş şartları altında sendikaların iç demokrasisi, sanayide iş ilişkilerinin ordu şartlarına paralel bir duruma getirilmesi ile hemen hemen yok oldu. 1920 Kasımında 5. sendikalar kogresinde yeniden tartışmalar başgösterdi. Troçki'nin (Haberleşme ve Ulaştırma Komiseri) ulaştırma ve demiryolu sendikalarında askeri tedbirler uygulaması sonucu, parti içinde beliren tartışmalarda anarşist sendikalist akım «İşçi muhalefeti» şeklinde belirdi. Bu görüş, sanayideki işçi komiteleri yönetiminin ve diğer yönetim işlerinin sendikalara devredilmesi ve mahalli seviyedeki bu yetkilerin fabrika ve atelye komitelerine devredilmesi fikrini savunuyordu. Bayan AleXandra Kollontai (Rusya'da İşçi Muhalefeti, S. 48) isimli kitabında işçi muhalefeti tezinin, sosyal ekonomi üzerinde kontrol teşkilâtı kurmak ve Rusyadaki sendikaların toplandığı üretim kongresinde, sendikaların seçtiği merkezi organ tarafından bütün ekonomik hayatın yönetimi ile ilgili görüşü ihtiva ettiğini belirtmiştir. Bu politikayı Lenin,« devletin sendikalaşması ve yüksek milli ekonomi kuruluşunun ödevlerinin sendikalara devredilmesi» şeklinde nitelendiriyordu (Lenin, Seçilmiş Eserleri, cilt 19, S. 35).

Troçki, sendikaları toparlayıcı ve aynı zamanda ekonomik teşkilâtlar haline getirici politikası ile, Sovyet devletinde sendikaların bağımsız bir rol oynayamıyacakları görüşünü temsil ediyordu. Buna karşı, sendikaların birer devlet organı, birer zor teşkilâtı değil, fakat eğitim veren, yönetme sanatını, Marksizmi öğreten okullar olmaları gerektiğini ifade eden Lenin, sendikaları parti yönetimi ile parti dışındaki geri kalmış, eğitilmemiş kitleler arasında bir köprü, bağ olarak nitelendirmiş ve yine sendikaları bu eğitilmemiş kitlelerde

sosyalist bilinç ve terbiye yaratarak yeni üretim anlayışını benimsemelerine, hazmetmelerine hizmet eden ve aynı zamanda işçileri kendi devletleri içinde, bürokratik eğilimlere karşı birer koruyucu ve işçi sınıfının devrimci enerjisini muhafaza ettiren organlar olarak tanımlamıştır. Lenin, «sendikalar birer basit okul değildir, çünkü onların öğretmen ve öğrencileri yoktur, çünkü biz şimdi kapitalizmin bize bıraktığı kalıntılarla devrimin ilerici fikirleri ortasında bulunuyoruz, bundan dolayı proleteryanın devrimci öncülüğü kendi içinden fışkırıyor. İşçi kitlesi devlet gücünün yedek kaynaklarıdır, yapılacak şey kısaca yönetmek değil, fakat kitlelerle merkezi yönetim arasında bir ilişki, bağ kurmaktır.» demiştir. Lenin'in proleter devrimi teorisinde en önem verdiği sorunlardan biri de, parti tarafından oynanan özel rol olmuştu, yeni tipte bir partiydi bu. Bu siyasi teori, önceki teori kategorilerinin kabul ettiği cinsten değil, yani 19. asır burjuva devrimlerinin ideoloji ve tecrübelerinden meydana gelen siyasi kuruluşlardan ayrı bir parti nevi idi.

Bu parti klâsik, biçimsel bir parti değildi. Bu parti tarihi yerini alan bir parti olmalıydı: Sınıf ilişkilerinin ve sınıfların yapısının hızla değiştiği bir zemin üzerinde ve toplumun sosyal adalet düzeni yolundaki gelişiminin kolaylıkla saptırılabileceği bir ortama karşı güven unsur uolacak bir parti. Lenin'e göre, partinin bu sosyalizme geçiş döneminin kasırgaları arasında tekâmüle doğru devamlı bir rehber görevini ifa etmesi başlıca şarttı. Bu rolden, siyasi eğitici güçlerden feragat etmek, kaçınmak, bu oturmamış, karışık geçiş toplumunu siyasi ve ekonomik bölünmelere terk etmek ve bu harabenin üzerine kapitalizmin tünemesine yol açmak tehlikesi yaratacaktı. Sanayinin tamamen sendikalar tarafından kontrolünü kabûl etmek, sanayii partinin harekete geçirici eli yerine, siyesi bakımdan tecrü-

besiz kitle teşkilâtlarının merkeziyetçi olmayan denetimine terk etmek demek olacaktı. Bu ortamda, her politikacı, demagog veya hayalperest veya gerici bir şarlatan ortalığı karıştırabilirdi. Partinin rehber eli, kitleden kopmuş bir el değildi. Fakat bu, kitleler üzerinde otokratik bir yönetim kurma anlamına gelmez. Bu yol gösterici rol, yalnız siyasi ve ekonomik harekete inhisar etmeyecekti, yani tepeden aşağıya değil, tersine aşağıdan yukarıya doğru olacaktı. Bu, parti ile kitle arasında partinin harekete getirici ve eğitici bir köprü teşkil edercesine uygulanışıydı. Sendikalar ve halkın insiyatifinde olan diğer teşkilâtlar, yaşayan demokrasiden (Lenin, demokrasiyi hareketsiz ve razı olmuş, uyuşmuş bir sistem değil, hareket halinde bir demokrasi şeklinde yorumlar) kopmuş, bölünmüş olamazdı.

Önceden gördüğümüz gibi partinin resmi görüşü, sendikaların devletleştirilmesi ve sanayi denetiminin doğrudan doğruya sendikalara bırakılması görüşüne karşı idi. Sendikalar iç savaş sırasında yitirdikleri demokratik kimliklerini tekrar kazanmalıydılar. Yöneticileri tayinle değil, seçimle iş başına gelmeliydiler. Onların başlıca görevleri, sanayi yönetim organları ile ilişkilerinde temsil ettikleri işçinin çıkarlarını gözetmek, aynı zamanda yüksek ekonomik yönetim organlarına temsilci göndererek sanayinin kontrolünde yer almaktı. Sendikalar hakkındaki görüş, 1922 deki sendikalar kongresinde daha sonra iş kanunu şeklinde kabul edildi. İş kanununa göre, bir sendika işletmelerde, fabrikalarda (özel veya kamu olsun) geçimini sağlamak için çalışan işçilerin birlikleridir. Sendikalar toplu sözleşmelerde işçiyi temsil eden taraf olarak, bütün çalışma ve hayat şartlarını tesbit ederler. Sendika, fabrika yöneticilerine karşı işçiyi temsil eden, iş kanununun uygulanmasını kontrol eden ve işçinin korunmasında devlet otoriteleri ile işbirliği yapan birliklerdir şeklinde ta-

nımlanmıştır. İş kanunu,bir sendikanın ancak Sendikalar Merkez Kuruluna üye olduktan sonra resmen tanınacağını şart koşmuştur. Sanayi yöneticileri ile olan ilişkilerinde sendikalara belirli hak ve ödevler tanınmıştır. Fabrika yöneticileri, fabrika komitelerinin faaliyetlerini önleyemez veya bu komitelerin üyelerini azledemez ve iş yerlerinde onların emrine bir oda veya büro vermekle sorumludurlar. Bu komitelere, iş yeri disiplini konusunda yönetim ile ortaklaşa çalışma, iş saatlerini tesbit, ücret sistemi ile ilgili olarak üretim standartlarını tesbit yetkisi de verilmiştir. Fabkomlara (fabrika komiteleri), işine son verilen işçinin durumunu tetkik ve temyiz yetkisi de verilmiştir.

Bu gibi hallerde, fabrika müdüriyeti iki hafta evvelden fabkomları durumdan haberdar eder. Mahalli mahkemelerin özel iş duruşmalarında, halk mahkemelerinin üç üyeliği sendika temsilcilerine aittir. Fabrika komitelerinin işletmelerde üretim plânının yerine getirilmesi için fabrika idaresi ile birlikte ekonomik çalışmaların teşkilâtlanma ve kontrolüne katılması sağlandı (305). Sovyet iş kanununda grev hakkı şartlı olarak tanınmıştır ve (1922-23) yıllarında resmen 154.000 işçi kapsayan 500 grev, 322.000 iş gününün kaybına sebep olmuştu. 1925 de 200 grev tesbit edilmiştir. Sendikanın haberi olmadan yapılan grev halk mahkemesi önünde kovuşturmaya uğrar. Sendikaların genel politikası grev hareketine meydan verdirmemek yönündeydi.

305) (Spravochnik Sovetskovo Rabotnika) ve J. Freeman'ın «The Soviet worker» adlı eseri. İş kanununda, 8 saatlik çalışma süresi (1930 yılında bu süre 2. ci dünya savaşından pek az önceye kadar 7 saate indirilmişti), yılda iki haftalık ücretli tatil, kadın ve çocukların gece çalışması ve tehlikeli işlerden meni, 16 yaşından küçük işçilerin fabrika izni olmadan ve 4 saatten fazla çalıştırılmaması, 16 - 18 yaş arasındaki işçilere 6 saatten fazla olmayan çalışma izni gibi hükümler vardı.

Bu şekilde sendikalar tarafından desteklenen grev pek nadirdi, (1922-23 yıllarındaki 500 grevden ancak 11 tanesi bu şekilde kanuna uygun olarak yapılmıştı.) Bir sendika dergisi o tarihlerde, sendikaların iş anlaşmazlıklarını inkâr etmenin saçma birşey olduğunu belirtiyor ve «İş şartları, işletmelerle sendika arasında yapılan toplu sözleşmelerle tesbit edilir, bu anlaşmanın varlığı o anlaşmaya riayetsizliğinde varlığını kabul etmek demektir» diye yazıyordu, (Vestnik Truda 1922). Fakat Sendikalar Merkez Kurulu, sendikalara gönderdiği genelgede grev hareketinin, anlaşmazlığın hakem yolu ile giderilmesi için her çabanın sarfedilmesinden sonra en son başvurulacak bir yol olduğunu belirtmişti. Partinin 2. kongresinin bir kararında «herhangi bir işçi topluluğunda ve işçi devletinin bir işletmesinde çıkacak bir anlaşmazlık halinde sendikalara, «anlaşmazlığın mümkün olduğu kadar çabuk giderilmesi ve işçilere işçi devletinin ekonomik kalkınmasının kendi ellerinde olduğu ve bu anlaşmazlığın çalışan diğer emekçi halkın diğer bölümlerine zarar vermeden giderilmesi gerektiği hususunun telkin edilmesi ödevinin düştüğü» belirtilmişti. Uygulamada, had safhaya varmış bir anlaşmazlık, onu önleme yetkisine sahip Çalışma Komiserliğinin müdahalesi ve hakem yolu ile çözümlenmesi yolu ile giderilyordu. Bu gibi anlaşmazlıkları çözümlemek üzere her iş yerinde kurulan «Anlaşmazlık komiteleri», iş yeri yöneticileri ile fabrika komitelerinden meydana gelmişti. Sonraları mahalli ADHOK adı ile kurulan ve Çalışma Komiserliğinin mahalli organları tarafından teşkil edilen bu hakem komiteleri, tarafların temsilcileri ve bir başkan tarafından yönetiliyordu. Ve nihayet hakem mahkemeleri vardı ki, onlar da hakem kurulları gibi çalışıyorlardı, fakat kararları kesindi. İş kanunu ve ilgili diğer genelgelere göre, sendika üyeliği mecburi değil, ihtiyariydi. Fakat sendikalı işçiye sosyal yardım-

dan daha fazla yararlanma ve anlaşmazlığı sendika yolu ile anlaşmazlık komitesine ve iş mahkemesine resmen götürme hakkı ancak sendikalı işçinin hakkı idi. Bundan başka sendikalara, toplu sözleşme metinlerine sendikalı işçiye istihdam bakımından bir öncelik tanınması hükümlerini de koydurmak imkânı veriliyordu. NEP dönemi uygulaması ile sendika üyeliği hakkı, teknik ve yönetim işlerinde çalışanlar dahil olmak üzere, fakat özel sektörde çalışanlar ve sezon işçileri dışında, ayırım gözetmeksizin bütün istihdam edilenlere tanındı (Örneğin, yapı işçileri köyden şehirlere bir süre çalışmak ve tekrar köye dönmek üzere gelen işçilerdir). 1920 yıllarında çok şikâyet konusu olan sendika üyeliğinden ihraç sorunu, altıncı sendikalar kongresinde pek taraftar toplamadı. Tarım ve sanayi kooperatifleri üyeleri sendika üyesi olamıyorlardı. NEP dönemini takiben uygulanan ihtiyari üyelik ve kooperatif üyelerinin sendikalı olamaması ile ilgili kararlar yüzünden, sendika üye sayısı 1924 yılında 6 milyona düştü. Bu rakkam 1921 de 8 milyondu. İlk beş yıllık plan başlangıcında, sanayi ve diğer iş kollarında çalışanların sayısı artarak 1928 yılında sendikalı işçi sayısı 9 milyona yükseldi. Bu tarihten sonra da sendikalı sayısı arttı ve 1930 yılının sonunda 30 milyona yükselen işçi sayısının %84 ü sendikalı oldu. Sendikaların sanayi yönetimine katılması ile ilgili olarak, 1923 Kasım ayında Sendikalar Merkez Kurulu ile Vesenka (EKonomi Konseyi) ortak bir genelge yayınladılar.Bu genelgeye göre, ekonomik organlar, kapsadıkları işletmelerin yönetimini ilgilendiren bütün işlerde tam bir yetkiye sahip olacak, işletme yönetimine yapılacak herhangi bir tayin için. sendikaları davet etmek ve adayların listesini kendilerine vermek zorunda olup, tayini birlikte tesbit edeceklerdi.

Sendikalar, ekonomik organların plânlarını hazır-

layan komisyonlarda temsil ediliyorlardı. Sendikalar en yüksek devlet organlarında, örneğin STO ve Gosplân, Vesenka ve Rabkrinde diğer ekonomik komiserliklerde olduğu gibi temsil edilmektedir. Birinci beş yıllık plân dönemine girildiği sırada yeni şartlara göre sendika görevlerinde de değişiklikler yer aldı. Bu hususta geniş tartışmalar yapıldı. Artık sanayii, sendikaların eline verme veya sendikaları devlet organı haline getirme sorunları tartışma konusu olmaktan çıkmışlardı. Tartışmalarda, sendikalara verilen iki başlıca görev, yani işçilerin çıkarlarını temsil etmek ve işletmelede üretimi ortaklaşa yürütmek konuları yeralıyordu. Birinci beş yıllık plânın ikinci sorun'a öncelik verdiği açıkça görülmekteydi. Bundan başka, sanayinin genişlemesi sonucu, köylerden gelen ham işçilerden dolayı bozulan iş disiplininden şikâyetler de çoğalmağa başladı. Sendikalar, üretim problemine eğilip, atelyelerde yeni bir atmosfer yaratmakta başarıya ulaşamadıkları takdirde bu şartlar ileriye değil, geriye götürücü olabilirdi. Sendikalar Merkez Kurulu Başkanı olan Tomski, daima sendikal bağımsızlığın şampiyonluğunu yapmış ve üretimin gelişmesindeki işbirliğinde daima işçinin çıkarlarına öncelik vermişti. İlk plânlamanın ikinci yarısı boyunca ücret artış hızının, iş verimi artış hızından daha yüksek olması lehinde bir eğilim vardı.

İlk beş yıllık plânın başlangıcında, iş gücü talebinin gittikçe hızlandığı sıralarda bu eğilim, plân'ın mali bölümlerinin inşa edildiği zemin üzerinde maliyet düşüklüğü sağlamak sorununun bir yana atılması tehlikesi yaratmaktaydı ve bu durum perakende pazarına baskı yapıyordu. Bundan başka Tomskinin önderliği altındaki sendikalizm hareketi, ısrarlı şekilde ücret eşitliği esası üzerinde duruyordu ve geleneksel olarak az ücretli sanayii yüksek ücretli sanayinin seviyesine getirmekle kalmayıp, kalifiye ve kalifiye olmayan işçi ara-

sındaki farkları göz önüne almamak eğilimindeydi. Kalifiye işçinin ve teknik adamın, üretim artışındaki etkilerinin hızlandırıcı rolüne anormal şekilde ihtiyaç duyulduğu bir dönemde, değişik ücret uygulanmasının sanayi ileri gelenleri arasında eleştirilere yol açması kaçınılmaz bir durumdu. İş gücüne olan talebin hızla değiştiği bir dönemde, üretimi hızlandırmağa teşvik edici bir ücret değişikliğinin geniş ölçüde uygulanması bir zorunluluktu. Tomski'nin, yüksek oranda sanayileşmeğe karşı olan sağ eğilim ile işbirliği yaparken, bu politikanın gereklerine göre hareket edeceği açık birşeydi. Zaten 1926 da 7. ci sendikalar kongresinde Tomski, ücret seviyesinden bahsederken zamanında pek üstünde durulmayan bir konuşma yapmıştı. Bu konuşma, Sovyet sanayiindeki ücret dağılımı politikası ile paralel bir görüşü dile getiriyordu. Tomski, kalifiye işçi ile kalifiye olmayan işçi ücretleri arasındaki farkı uçurum olarak nitelendirerek, bu uçurumun kapanmasını savunmuş ve şöyle demişti:

«Buraya gelen yabancı ziyaretçileri en çok şaşırtan şey, proleterya diktatörlüğünü elinde tutan devrimci sendikacılığın içinde yer aldığı şartlardır. Kalifiye işçi ile kalifiye olmayan işçi arasında Batı Avrupada böyle göze batıcı fark yoktur. Şüphesiz, bu teknik bakımdan geri oluşumuzla izah edilir, kişisel kalite ve ustalık tecrübesinin büyük rol oynadığı ileri sürülür vs. Fakat izah başka şeydir, sınıf adaleti başka şeydir.» (306.

1928-29 yıllarında, iş disiplininin gevşemesi, işden kaçma, iş zamanını iyi değerlendirmeme ile ilgili şikâ-

306) Prof. A. Bergson, «The structure of Soviet wages» adlı eserinde, 1928 de Sovyet işçi ücretleri arasındaki farkı, 1904 deki Amerikan işçi ücretleri arasındaki fark'a eşit bulmuştu ki, bu sıralarda Amerikadan birçok sanayilerdeki teknik, ilk beş yıllık plândan önceki Sovyet tekniği ayarındaydı. Fakat, Amerika için 1904 deki fark, 1026 da küçülmüş değildi.

yetler çoğalmıştı. Bu durumlarla ilgili olarak çeşitli sebepler ileri sürülüyordu: Köylerden sanayie akan ham işçi, modern sanayinin disiplinine uyamamak, alkol tüketiminin artışı ve kötü konutlanma... Fakat sanayi yöneticileri, sendikaların pek az şey yaptıklarından veya hiçbir şey yapamadıklarından yakınıyorlar ve Narkomtrud (iş kurumu) mahalli organları ve iş mahkemelerinin karışık, belirsiz bir tavır takındıklarını belirtiyorlardı. Fabrikada kayıtsızlık, hırsızlık, tecavüz gibi çok ağır sebeblerle işinden atılan işçinin tekrar iş'e alındığı ve fabrika yöneticilerinin elinin kolunun bağlandığı söylenmekteydi. Tomski bile 1928 de 8. ci sendikalar kongresinin açılışında, ustabaşılarına karşı tecavüz hareketlerini, bu arada Leningraddaki Skorokhod fabrikasında bir ustabaşının bir işçi tarafından öldürülmesini örnek vererek takbih etmiş ve Sovyet sanayiinin sosyalist bir sanayi olduğunu anlamayan işçilerin gruplaşmalarına engel olunması gereğine, gelecekte işçi sınıfının en meşru ihtiyaçları yerine getirilinceye kadar fedakârlığa katlanmanın ödevler arasında olduğunu anlamayan işçilere engel olunması gereğine değinmişti. Bu ifade, ne şüpheci işçilere üretimin arttırılması için yapılan hesaplı bir propaganda ve ne de eleştirileri pekleştirme çabasıydı. Tomskinin politikasındaki eleştiri sendikalist eğilimle yön bulmuştu. 1929 Mayıs ayında Sendikalar Merkez Kurulunun toplantısında Tomski, başkan olarak görevinden affedilmiş, bir zamanlar sekreter olan ve Tomskinin sorumluluğunu paylaşmış olan Dogadov başkanlığa getirilmişti. Bu değişikliğe değinen bir sanayi dergisi sendika politikası hakkında şöyle yazıyordu, «Sendika liderleri son zamanlarda günlük uğraşılarını ihmal ederek, disiplinin pekleştirilmesi, üretimin arttırılması ve plânın yerine getirilmesi kampanyası ile uğraştılar... Sendikalar son zamanlarda halâ toplu sözleşmenin işverenden maksimum imtiyaz

koparmak için en iyi yol olduğu düşüncesi ile hareket ediyorlar.» (307). Ekonomik kalkınma sırasında, sendikaların rolünü kavramakta yetersiz ve sendikalarda bir revizyon yapılmasına karşı olan liderlerin değiştirilmesi işine hız verildi. 1932 de Sendikalar Merkez Kurulu yayınladığı bir raporda, eski liderlerin sendikaları savunma işine öncelik vererek, sosyalizmin inşaasında işbirliğine karşı geldiklerini ifade ediyordu. «Üretime yönel» sloganı yaygınlaşmıştı. Svernik, «Emekçi kitlelerin teknik bilgilerini arttırmak için çabalarını, savaşlarını desteklemeliyiz, işçilerin aşağı kaliteden yüksek kaliteye yükselmelerine özel bir önem vermeli ve dikkat sarfetmeliyiz» demişti (308). Yeni Sendikalar Merkez Kurulu, ayrı iş kollarındaki işçiler ve ayrı fabrika komiteleri arasındaki sosyalist rekabetin geliştirilmesini ele alarak «udarnichestvo», yani «vurucu işçi birlikleri» (shock brigade) kurularak üretimi hızlandırıcı ve en iyi kaliteli iş örneği vermek, teknik eğitimi hızlandırmak ve yüksek üretime teşvik için, teşvik edici yeni ücret sistemi uygulanması ile ilgili kararını açıkladı. 1932 de, fabrika komitelerine Merkez Kurulundan gönderilen bir genelgede, parça başına ücret sisteminin uygulanması ve ücret sisteminde prim'e yer verilmesi, özellikle büyük işletmelarde sık olarak başgösteren israfın önlenmesi, üretimi laçkalaştıran işden kaçma ve iş'i aksatma ile savaşılması ve işçi kitlelerinin dikkatlerinin bu ivedi sorunlar üzerine çekilmesi, atelye ve fabrikaların hareketleri, üretim ve brigadler (vurucu işçi birlikleri) üzerinde tartışmalar düzenleyerek, bu konferansların işçi kitlelerinin üretimin yürütülmesi ile ilgili pratik ve eğitici okulları haline getirilmesi gibi tavsiyeler yer alıyordu. 1931 yılında Stalin, ünlü

307) Torgovo - Promishlennaia Gazeta, 4 haziran 1929.

308) N. M. Şvernik (Sandachi Profsoiuzov v Rekonfruktivnli Period, S. 38).

«altı husus» başlıklı söylevinde, 1920 sıralarındaki ücret eşitliği eğiliminin terkedilmesi gereğine değinerek, sendika ve sanayi yöneticilerinin makineye karşı sorumsuzluk ve kayıtsızlıklara karşı, kişisel sorumluluk duygusunun yerleşmesi için çaba sarfetmelerini ve eski teknik personele ve mühendislere karşı mevcut düşmanlıkla savaşmalarını istemişti. Stalin, sendika ve sanayi yöneticilerinin tekniğin rehberliğine ve sanayide maliyet hesabına şiddetle başvurmalarını, kalifiye işçinin eğitimini arttırmak için büyük çaba sarfetmelerini belirtmiş ve devam ederek, «artık bir fırın montajcısına, bir süpürücü ve makine sürücüsüne, bir plân kopyacısına ödenen ücret kadar ücret ödenmesine göz yumamayız... Ücret eşitliği, kalifiye olmayan işçinin kalifiye işçi olmak isteğini arttırıcı unsurun yokluğu ve böylece ilerleme isteğinin yok edilmesi, işçinin fabrikada kendine yetecek kazancı yeterli görerek az çalışması ve talihini başka şeylerde araması sonuncunu doğurur ve iş gücünde ağır bir bozuşma...» (309) şeklinde konuşmuştur. Bu üretime yönelme, sendikaların diğer önemli görevlerinin ihmali ve hatta sendika içi demokrasisinin zayıflaması pahasına elde edildi. 1930 da, sendikaların çalışma ve konut şartlarının iyileştirilmesi için çaba sarfetmediklerine dair şikâyetler çoğalmağa başladı. Yöneticilerin sendika seçimleri için keyfi tayin hareketleri ve bazan da seçimleri atlatma durumları hakkında da şikâyetler vardı. Sendika gazetesi Trud, sendika haklarına çğken kâbustan ve sendika üyelerinin ihtiyaçlarına karşı gösterilen kayıtsızlıktan bahsediyordu (26 Mart 1937).

1936 da Sovyet kontrol komisyonunun işçilerin şikâyetleri hakkındaki genelgesinde, kurallara aykırı ha-

309) İşletme yönetimi konfransındaki konuşma (23 haziran 1931.)

reketlere verilen disiplin cezaları ile ilgili pekçok şikâyet yer alıyordu. 1928-29 danberi saatin yelkovanı ters yönde gitmişti. Merkez Kurulunun 1937 yılı ilkbaharındaki toplantısına sunduğu raporda genel sekreter Şvernik, demokratik olmayan bazı uygulamalardan örnekler göstermiş ve sendikaların iş güvenliği şartları ve kültürel çalışmaarda ihmakârık göstermelerini eleştirmiştir. Konsey aldığı karara göre, bütün sendika organlarına, komitelerdeki boş üyelikleri doldurma işinin sona erdirilmesi ve sendika yöneticilerinin tek tek değil de, liste usulü ile seçilmes ihakkında genelge yayınlamıştı. Komisyon, yeni seçimlerin üç ay içinde alt kademelerde tartışılarak ve gizli oy ile yapılmasını öngörüyordu. Genelgede ,ayrıca iş kontrolüne daha dikkat sarfedilmesi ve müfettişlerin sendika kademelerinden gönüllü olarak seçilen elemanlardan olması ve sosyal sigorta teşkilâtının her fabrikada seçilmiş sigorta kurullarının eline devredilmesi hükümleri de yer alıyordu. Sendikalarda, maaşlı yöneticilerin sayılarının ve etkilerinin azaltılması, bunun yerine amatör yöneticilerin arttırılması ile ilgili tedbirler alınıyordu. 1936 da sendikalarda ücretli yöneticilerin sayılarının iyice azaltılması yönüne gidildi. Bir sendika lideri, bu değişikliğin amacının ileride amatör sendikacılığın esas temeli teşkil etmesi esasına dayandığını ifade ediyordu. (Evreinov, Trud 1937).

Büyük sendikaları ademi merkezileştirme ve yeni sendikalar teşkilinde yeni adımlar atılıyordu. 1920 yılında 23 sendika vardı, bunlardan biri, 1 milyon üyesi olan Metal İşçileri Sendikasıydı. 1931 de sendika sayısı 44 e, 1937 de 162 ye çıktı. Örneğin, metal işçileri sendikası motor, uçak ve demir dışındaki metal sanayi alanlarını kapsayan 7 bağımsız sendikaya ayrıldı. Maden

sendikası da kömür, demir ve diğer madenler olmak üzere 4 e ayrıldı. Fabrika, depo, büro veya laboratuarda toplanan işçiler gizli oy ile bir yıl için komitelerini seçiyorlardı. Her bölgedeki aynı sanayi işletmeleri, kendi bölgesel komitelerini seçiyor ve bölgesel sanayi kongrelerini yapıyordu. Bütün sendika seviyesinde, her sendikanın bir merkez komitesi olup, bunlar sendika kongresinde delegeler arasından seçilmekteydiler. Bunların üstünde, 170 üveli Sendikalar Merkez Kurulu yer almaktaydı. Bu Kurul da bir prezidyum ve sekreterlik seçmektedir. Sendikalar Merkez Kurulu, bir veya iki bin delegeden kurulu sendika kongrelerinde ve her sendikanın mahalli delegeleri arasından seçilen üyelerden meydana gelir.

II

Devrimin ilk günlerindenberi Lenin, bircok sendikanın şartlar ne olursa olsun verime göre ücret ödeme eğilimleri ile ilgili peşin hükümlerine karsı israrla cephe almıştı. Bu durum, yalnız olayların yarattığı şartlardan doğmuyordu. Marx'ın Gotha programının eleştirisinde belirttiği gibi, sosyalizmin ilk aşamasında ücretlerin yapılan işin kalitesi ve miktarına göre dağılımı ilkesi ile de ilgiliydi. Çünki, sosyalizm doğrudan doğruya kapitalizmden doğmaktadır ve kapitalist toplum, koordine olmayan bir çalışma geleneği ve mirası, sosyal ekonomiye güvensizlik ve bütün tarım ülkelerinde geçerli olan eski küçük imalâtcı geleneği bırakır (Lenin, seçilmiş eserleri, cilt 8, S. 239).

Fakat bu arada, ekonomik bir güç olarak «üretime teşvik» için çaba sarfedilmeli ve işgücünün içinde bulunduğu şartlara göre değerlendirilmesi ekonomik muhasebede temel olarak kalmalı ve bu durumu hızlandırmak için her fırsattan yararlanmalıydı. Lenin, daha

1919 kışının karanlık savaş günlerinde, hafta tatillerinde uygulanan gönüllü çalışmanın belirtilerini, ekonomik cephenin ivedi ihtiyaçlarının karşılanması olarak hararetle karşılamıştı. 1930 da inşa yıllarının tozlu ve çamurlu günlerinde Stalin bu konuya dönerek, «üretim hedeflerine erişebilmek için açılan (sosyalist rekabet) kampanyasını, çalışmayı değersiz, sıkıntı ve ızdırap verici bir yük olarak farzeden eski bir zihniyet yerine, çalışmayı onur verici, değerli ve zafere ulaştırıcı bir kahramanlık olarak kabul eden ve insanın çalışma hakkındaki görüşlerinde radikal bir devrime yol açan yeni bir zihniyet» olarak tanımlamış ve selâmlamıştı. Stalin, bu arada üretimi arttırmak için iteleyici (teşvik edici) ücret sisteminin öncelikle yer almasını da öngörmüştü. Stalinin 1936 da yaptığı (altı husus) adlı konuşmasını takiben öngörülen, işe göre ücret sisteminin uygulanışı genişletildi ve çalışan işçinin 3/4 ü bu sistemin kapsamına alındı. Kömür madenlerinde çalışan işçinin % 80 i 1931 de parça başına ücret esasına göre çalışmaya başladılar, yapı işçileri de aynı sisteme girdiler. Parça başına ücret'e «çoğalan parça oranı» sistemi adı veriliyordu. Bu sisteme göre, üretim belirli oranın üstüne çıktığı ölçüde ücrette de o oranda bir artış sağlanıyordu. Örneğin, fabkom'lar (fabrika komiteleri) ve fabrika yöneticileri tarafından çeşitli işler için standart üretim miktarı üniteleri tesbit ediliyor ve bu üniteler artık çeyrek yıllık ve yıllık plânların maliyet hesaplarında uyulması zorunlu bir baz teşkil ediyordu. Bu standarttan fazla üretim üzerine, normal parça başına ödenen ücretten % 50 fazla ve bu miktarın % 20 fazlası için normal ücretin iki katı ücret ödeniyordu. Bu standart'ın altına düşen işçilere ise standart oranda ücret ödeniyordu. İşçinin kontrolü dışındaki sebepten doğan yavaşlaması halinde, ücreti normal ücretinin 2/3 ü minimum olmak üzere garantilidir. Bu minimum yavaş-

lık, işçinin kendi hatasından doğuyorsa bu hüküm geçerli değildir (310). Birçok sanayi işletmesinde bu ücret sistemi uygulanmaktaydı.

Örneğin, 1937 de demir-çelik sanayiinde çalışan işçinin 3/4 ü bu ücret sistemine tabi idi. Bu işçilerin yarısı da «çoğalan parça oranı» sistemine göre çalışıyordu. Bu ücret sisteminin amacı, şüphesiz ki, hızlı veya yavaş işçilerin kazançları arasındaki farkları azaltmak ve ortalama bir ücret seviyesi yaratmaktı. Bu faktör, ikinci beş yıllık plân döneminde orijinal plânda öngörülen ücret seviyesinden daha yüksek bir seviyeye çıkma eğiliminin sebebiydi. Tüketim eşya üretimini yeterli bir duruma getirmeden, üretimi teşvik bakımından ücretleri arttırmaya yol açan bu durum hakkında söylenecek çok şey vardı. Prof. Bergson'un ilgi çekici Sovyet ücret sistemi analizinin istatistikleri, kazanç dağılımındaki oransızlığın 1928 yılında, 1914 dekinden daha küçük olduğunu göstermiştir. Hernekadar, bu eşitsizlik 1934 yılında daha genişlemişse de bu izlenilen ücret farklarını genişletme politikasının sonucu meydana gelmişti. Yine, hernekadar açıkladığımız sebeblerle ücret farklarını arttırıcı bir politika izlenmişse de 1934 den sonra, bu açıklık 1928 yılında yine de 1914 dekinden daha azdı. 1934 yılında sanayideki bütün ücretlilerin % 20 si, ortalama ücretlilerin aldığından % 40 ını alıyorlardı. Ne yazık ki, Prof. Bergson'un bu tesbitlerini yaptığı yıl, vesika sisteminin sona erdiği ve Stakhanov hareketine (aşağıda bahsedilecektir) başlangıç olan bir döneme rastlamıştır. Vesika sistemi, şüphesiz gerçek kazançlardaki eşitsizliğe, para kazançlarındaki eşitsizlikten daha az etki yapmıştı. Vesika sisteminin 1935 de kaldırılması ters etki yapmıştı. 1935 de, para olarak ücretlerdeki eşitsizliği azaltıcı etki yapan vesika sisteminin kaldırıl-

310) L. Weinstein, (Zarobotnaia Plata, 1937).

ması ile meydana gelen durumu karşılamak üzere ayarlamalar yapıldı. Böylece, 1935 deki kazanç farkları 1934 e nazaran daha azaltılmış, fakat 1928 e nazaran yine de daha yüksek bir durum arzediyordu. Stahkanovizmin etkisinin ne derece olduğunu tahmin etmek güçtü. Bu yılı izleyen yıllarda ayrıntılı kazanç istatistiklerinin yokluğu, şimdi buna benzer bir analizi imkânsızlaştırmaktadır. Bu etki şüphesiz ki, yeni üretim standartlarına ulaşan Stakhanovist işçilerin yüksek ücret sisteminin yaygınlaşmasını arttıracak yöndeydi. Diğer taraftan Stakhanovistlerin daha çok kol işçileri arasından çıkışı ve hareketin etkisinden Stakhanovistlerin yararlandıkları, ücretlerini maaşlıların seviyesine yaklaştırma imkânlarının bulunduğu ve bu hareketin ücretlerle maaşlılar arasındaki açıklığı gdierici bir eğilim taşıdığı gözden uzak tutulmamalıdır. Herhalde dönemin ilk yarısına ait olan bu rakkamlar ve hesaplar, kazançlar arasındaki eşitsizliği mübalâğalandırmayı gerektirmemektedir (311)

İkinci beş yıllık plân dönemi sonunda, ücretler ağır sanayide 8. hafif sanayide 15 kategoriye ayrılmış durumdaydı. Bu arada yüksek ücret ile en düşük ücret arasındaki farkın 5-6 katı olduğu görülür. Stakhano-

311) Prof. Bergson'un rakamları Sovyet Birliğindeki bütün gelir kategorilerini kapsamamaktadır. Yazarların, avukatların, bilim adamlarının, doktorların gelirleri araştırmanın dışında kalmıştır. Fakat çalışanların % 70'ini kapsayan sanayi işçisinin ücretlerini ele alması ve Sovyetlerdeki bütün gelirlerin emekten elde edilmesi, onun rakkamlarının şehir nüfusunun kazancını ifade ettiğini gösterir. Sovyetler Birliğindeki gelir vergisi, kazanç farkları üzerinde az etki yapar. 1924 daki vergi indirimi ücret ve maaşlarda yalnız % 1 oranında bir artış sağlamıştır. Bundan başka, gelire göre arttırılan ev kiraları gelir eşitsizliğine fazla etki yapan bir faktör değildir. Prof, Bergson, kiraların da gelir vergisi kadar bu eşitsizliğe etki yaptığı görüşünden hareket etmiştir.

vistler, normal üretim standardında ve kalitesinde kazandıkları üstünlükle, genellikle % 100 veya daha fazla prim elde ediyorlardı normal ücretin dışında. Bu ücretlerin, Stakhanovist olmayanların yani normal ücretlilerin 2 katı, hattâ bazan 3-4 katına ulaştığı görülür.

1940 dan az önceki günlerde, Stakhanovistlerin teşkil edildiği iş yerlerinde, bir ustabaşının Stakhanovist bir işçide nbazan daha düşük ücret aldığı sıkça görülen olaylardandı. 1 Haziran 1940 dan itibaren bir ustabaşının eline ayda minimum 500-550 ruble geçiyordu, en yüksek olarak ise 950-1000 ruble geçiyordu. Bu arada, plânlanmış kotadan daha fazla üretim elde edilmişse, o bölümde prim veriliyordu. Bu yıllarda işçilerin normal ücretleri ayda ortalama 200-300 ruble arasındaydı. Teknisyenler, mühendisler ve kalifiye personele özel bir ücret tarifesi uygulanıyordu. 1935 de aylık ortalama kazançlar, 436 ruble veya diğer ücretli veya maaşlıların iki katıydı, (Socialist construction in USSR) ve (Trud v SSSR). Büro işçisinin ücreti 234 ruble, kol işçisinin ücreti ise 185 rubleydi. Metaruliji sanayiinde mühendis ve teknisyenler 608 ruble, büro işçisi 270 ruble, kol işçisi 209 ruble alıyordu. Fikir işçileri doğal olarak Sovyetler Birliğinde daha yüksek ücret alıyorlardı, özellikle 1930 yılındaki değişiklikten sonra. Yeni üretim durumu ve yeni sosyal teşvik sistemi için sarfedilen çabalar ikinci beş yıllık plânın üçüncü yılında meyvelerini vermeğe başladı. Stakhanov hareketi başladığı zaman bunun bir propaganda olduğu söyleniyordu. Sovyetler Birliği dışında da bunun bir çeşit Rus usulü Taylorizm olduğu iddia ediliyordu. Fakat izlenilen yıllarda hareketin daha yakından gözlendiği zaman iddia edildiği gibi olmadığı görüldü. Uygulamağa başlanılan bu sistemde yeni bir ilke yoktu ve bu metodun pek az kısmı Amerikan bilimsel iş yönetimi bölümü öğrencileri için bir sürpriz teşkil edecekti.

Metod'un büyük bir kısmı, iş bölümü sisteminin geliştirilmiş ve genişletilmiş bir biçimiydi. Ağır sanayii Komiseri Ordzhonikidze'nin belirttiği gibi, ortada aşılacak sihirli birşey yoktu. Doğrudan doğruya iş bölümü, iş yerinin iyi organizasyonu, teknik işlerin iyi düzenlenmesi vs... İşte Stakhanov hareketinin sırrı. Burada yeni olan şey, bu rasyonel çalışma metodunun işçinin kendi insiyatifinden doğmasıydı.

Bunun için bu başarı, sanayi yönetimi için sürpriz oldu. Diğer ülkelerde ustabaşı ve mühendisler işi yönetir, basit işçi de genellikle dişlerini gıcırdatır, halbuki burada insiyatif işçinin kendisindeydi. Bundan başka bu hareket, teknik çalışmanın ve tekniğin rasyonelize oluşunun ifadesi olduğu gibi, vurucu iş taburları (shock brigade) ve (sosyalist rekabet) kampanyalarında olduğu gibi işçiye fazla bir yük de yüklemiyordu. Sistem yalnız niceliği değil, niteliği de dikkate alıyordu. Sonra bu sistem, yalnız bir iyi niyet ürünü değil, aynı zamanda bir düşünce ürünüydü. Ödevini düşünmek genellikle bir işçi için yeni bir görüş açısıydı. Stakhanov hareketi, Ukraynada İrmino madenlerinde şu basit sistemi kurmuştu: Madende çalışma ikiye ayrılmıştı. Birincisi kazıcılar, ikincisi doldurucular. Yani kazıcının iki hareketi yapması, bir hareketten ötekine geçmesi önleniyordu. Böytlece, kazıcı daha özenle yerini seçiler ve mekanik delme ekiplerinin işleri daha kolaylaşıyordu. Önceleri kazıcı, 3 saatlik kazma süresinin ancak 2.5 saatini işine ayırabiliyor ve geri kalan süreyi doldurmaya ayırabiliyordu. Burada iki ekip ve bir de onarım ekibi çalışıyordu. Delme işi 5-6 saat sürüyor, geri kalan saatler içinde ekip boşta kalıyordu. Yeni metot'da bir Stakhanov ekibi ve mekanik delme işçisi 5 saat 45 dakikada 102 tonluk üretim elde ediyordu. Bu miktar daha sonraları artmıştır. Daha sonraları bu hareket, diğer bir hareket ile tamamlandı. Kömürü vagonlara

doldurmada doğrudan doğruya kendi kendine dolduran bir zincir teşkil edilerek, kömürün madenden yüzeye çıkması daha çabuklaştırılmış ve kolaylaştırılmıştır. Bu gönüllü ve kendi insiyatifinden doğan başarı, Stakhanov'un bizzat kendisinin ifade ettiği gibi, arkadaşları arasında başlangıçta kuşku ile karşılanmıştı. Fakat metod az zaman içinde diğer sanayi kollarına pek çabuk yayıldı. Evdokia Vinogradova ve arkadaşları, Northrop otomatik dokuma tezgâhlarında yeni bir ekip çalışma sistemi yarattılar. Bu ekip ve kalifiye olmayan 9 yardımcısı, 220 tezgâhı yönettiler ve Lancashire veya New England'da elde edilen adam başına üretiminin % 50 fazlasını elde ettiler. Smetanin, Leningrad'daki ayakkabı fabrikasında rekor kırdı. Krivonoss, çalıştırdığı lokomotifinde buhar üretiminde rekor elde etti ve treni en hızlı giden tren oldu. Maria Demchenko şeker kamışı üretiminde, Makeyevka Marten fırınlarında bir sebze bostanı işçileri, Sibiryada madenciler aynı başarıyı sağladılar. Eremenko ve Kamenev, Donetz metal sanayiinde bir elektrik fırınındaki üretimi günde 44-48 tona çıkardılar ki, Avrupada aynı iş için en çok 38 ton elde ediliyordu. Traktörler için elektrik malzemesi üretiminde, kişi başına verim oranı Amerikadakinin % 50 yüksekliğine ulaşıyordu. Gorki motor atelyelerinde, bir şaftın üretim süresi % 20 kısalmış, piston'un üretmi süresi ise Amerikada Ford atelyelerindeki üretim süresinden % 40 azalmıştı (312)

Kasım 1935 tarihinde, Stakhanovistlerin Moskovada ülke çapında yapılan kongresinde Stalin, kendiliğinden, spontane gelişen insiyatifin başarıya ulaştığını, eski ve köhne üretim metotlarını yıkarak, tahmin edilen kapasiteyi ve sanayi liderleri tarafından hazırlanan ekonomik plânları aştığını ifade ediyordu.

312) E. Marrus (International Labour review, haziran 1936); Stakhanovistlerin ilk kongresinden rapor (1935).

Çok geçmeden Stakhanovist grupları olmayan fabrika kalmamıştı. Fabrikalarda bunların sayısı binleri aşıyordu. Örneğin, Kazanovitch bilya fabrikasında 1936 Ağustosunda 19.000 işçiden 2000 i Stakhanovist idi. Daha önce, bu metodun (vurucu iş taburları) metodu olmadığını, çalışma metotlarının daima geliştirilmesini öngören bir metot olduğunu söylemiştik. Bu sisteme bir kere başlandıktan sonra, diğer kalifiye işçiler tarafından kolayca kopye ediliyor ve üretim arttırılıyordu. Bu örnekler çoğaltılabilir. Örneğin dokumacı Chekunova, 2 tezgâhtan 8 tezgâha geçerek kapasitesini 40 metreden 172 metreye çıkarmıştı. Tezgâh âletinde değişiklik yaparak ve sürgü kemerini kayganlığı muhafaza etmesi için aralıklı temizleyerek, tezgâhını dakikada 130 dan 145'e çıkararak devrim yaratmıştı. Chekunova aynı zamanda, mekiği daha büyültmüştü. Uritzki fabrikasından tornacı Likhoradov, 2.5 metal band yerine, kesme âletini belirli bir biçimde ayarlayarak 2 metal band işlemişti. Tarım makineleri fabrikasında tornacı Prusachenko, torna kalemine başka bir biçim vererek verimi 6.5 misli arttırmıştı. Voroshilovgrad lokomotif atelyelerinde üretimi iki katına çıkaran demirci Nossikov başarısını şöyle anlatıyor: «Fırından önceleri levhaları kendim alır ve çekicin altına kendim yerleştirirdim. Fakat şimdi levhaları bana başkası veriyor, ben de bu levhaları yalnız çekiçliyorum. Böylece verim iki katı artıyor.» Stakhanov kendisi durumu şöyle ifade etmişti: «100 ton kömür çıkarmak için altı saatlik ekipler olağanüstü çaba harcamıyorlar artık. Bütün iş, çalışmayı organize etmektir.» Smetanin de aynı şeyi söylüyordu, «Birçok kimse, iş verimi artışının ağır fiziki çalışmaya yol açacağını sanır. Bunun kadar yanlış birşey yoktur. İş verimi ancak tekniğe hakimiyetle elde edilir, iyi çalışmak için çalıştırdığınız makineyi, onun iç hayatını iyi bilmek gerekir.

1400 çift ayakkabı fiziki bir yük'e katlanarak elde etmedim, bir ritim yürüterek elde ettim. Çünki makinemin nasıl iğlediğini biliyordum.». Diğer bir Stakhanovist dokumacı Krianova, «Eğer Stakhanov hareketi bir gelenek yaratmaksa, bunda birçok zekâ metotlarına başvurulabilir. Ben, gereksiz birçok hareketimi terkederek, çalışmada bu başarıyı elde ettim, bütün sırrım burada» diyordu. Hareketin bazı yerlerde mübalâğalandırıldığı ve zayıflatıldığı haller de yok değildi.

Örneğin, bazı dokuma tezgâhlarında tezgâh sayısının arttırılması, tezgâh'ın tek olarak verimini azaltma pahasına uygulanıyordu. Bazan da, diğer üretim kolları düşünülmeden örneğin, ham madde talebi arttırılıyordu. Sovyet basınında alay konusu olan berber salonu, labratuar gibi işyerlerinde, hattâ mütercimler arasında mekanikleşme çabaları mevcuttu. Fakat yabancı muhabirler için bulunmaz bir eleştiri konusu olan bu gibi olaylar, hareketin genel başarısı yanında az önemli hususlardı. Bilimsel işlerde bu metod'un uygulanması gülünç olsa bile, metodun uygulanacağı birçok alan vardı. Bu çalışma metodunun, bir işletmenin yalnız çeşitli bölümlerinde değil, o işletme ile ilgili diğer üretim kollarında da uygulanabileceği biraz yakından bakılırsa görülür. Nitekim, Kalinin dokuma tezgâhlarında bir kadın işçinin ilk defa olarak, üretimin bütün aşamalarında uygulanabilecek «düşey sistemi» Stakhanovist gruplara kurdurarak uygulattığını işittik. Birkaç yıl önce, hızlı işçilerin, ağır çalışan işçileri uyarma, onları aydınlatma sistemi kampanyası açılmıştı. İşletmenin öncü işçilerinin elde ettiği gelişmeler, bu çabalara daha güç vermişti. Bir Stakhanovist işçinin ödevi, hızlı çalıştığını göstermek değil, aynı zamanda bunu geri kalmış arkadaşlarına da öğretmek, onları eğitmek ve bu işde ona devamlı olarak yardım elini uzatmak olmalıydı. Komünist Partisi Merkez Komitesinin (28 Ocak 1937)

tarihindeki genelgesinde, ferdi rekorlarla yetinmek eğilimi yerilerek, Stakhanovist sayısının arttırılmasının önemi belirtiliyor ve hareket'in bir kitle hareketine çevrilmesi gereğine değiniliyordu. Hareketin birinci yıldönümünün arfesinde, sendika basını Stakhanovist safların henüz işçinin büyük bir çoğunluğunu kapsamadığından yakınıyor (o sıralarda bu hareket sanayi işçisinin ancak 1/3 ünü kapsıyordu) ve sendikacıları, bütün işçileri Stakhanovist yapmağa yardımcı olmağa çağırıyor ve nicelik kadar niteliği de dikkat sarfedilmesini sağlık veriyordu. Yavaş çalışmanın sebeblerini bulmak için özel araştırmalar yapılıyordu ve işyerlerinde bu konu tartışılarak çareler aranıyordu. Bu arada, Ordzhonikidze makine atelyelerinde standart verime erişemeyen işçiler konusu ile ilgili bir toplantı düzenledi. Bu yavaş işçiler, o iş yerinde parça başına çalışan işçilerin % 6 sını teşkil ediyordu. Toplantısın yöneticiler bakımından göz açıcı bir etkisi oldu. Sebebler arasında, ustaların çok sık değiştirilmesi, makinelerin stop etmesi, iş'e hazırlanmanın çok zaman alması ve yetersiz eğitim yer alıyordu. Çareler arasında, eğitimin yeterli duruma getirilmesi ve her yavaş işçinin yanına, bir tecrübeli işçinin yardımcı olarak uyarma ve rehberlik yapmak üzere verilmesi gibi hususlar da yer alıyordu. Bu yeni metotları uygulamak üzere, bütün işletmelere genelgeler gönderildi ve değişik fabrikalar arasında tecrübeli işçilerin mübadelesi düzenlendi ve özel Stakhanovist okulları açıldı. Tüm Sovyet sanayii çapından makineden, özel problemleri alan insana doğru şoke edici bir savaş açıldı. Stalin 1935 de yaptığı bir konuşmada, «teknik herşeyi çözümler, belirler sloganını şiar edindik. Bu slogan teknikte kısırlığı sona erdirir, bu çok iyi birşey, fakat yeterli değil. Tekniğe sahip çıkmaya ninsansız teknik ölüdür. Tekniğin efendisi olan insan ile teknik birlikte harikalar yaratır. Artık dünyada en değerli, en etkili ser-

mayenin insan ve halk olduğunu anlamanın zamanı gelmiştir.» diyordu. Kadın ve erkek Stakhanovistlerin özellikleri ilgi çekiciydi. Onların büyük çoğunluğu 25-30 yaş arasında fabrika tecrübesi olan ve Sovyet rejimi sırasında eğitim görmüş yeni kadın-erkek Sovyet genç kuşağındandılar. Fakat Molotof'un da belirttiğine göre, onların çoğu parti üyesi değilerdi. Pek az miktarı, yaşları 30-45 arasında olan ve sanayide uzun tecrübeleri olan işçilerdi. Bu işçilerin önemli özelliklerinden biri, birçoğunun teknik eğitmiden yararlanmış işçiler olmalarıydı. Örneğin, Busigin son zamanlarda köyden gelmişti, fakir bir ailedendi ve ilk önceleri kereste işçisi olarak Gorki motor sanayiinde çalıştı, sonra yağcı oldu. Daha sonra buharlı balyoz işçisi olarak çalıştığı sırada, bir işden diğerine koşturuluyordu. Nihayet, bir iş üzerinde tam olarak ihtisas sahibi olamamaktan yakınmağa başladı ve iş yerinde üzüntüsünden isyancı, baş ağrısı veren bir işçi oldu. İlk geldiği zaman yarı cahildi, ilk okuduğu kitabın Puşkinin hikâyeleri olduğunu ve çok beğendiğini söylemişti ve ilâve ederek, fabrikada kimsenin kendisine birşey öğretmediğini ve kendisinin birşeyler öğrenmek zorunda kaldığını ifade etmişti (Stakhanovistlerin 1935 yılındaki ilk kongresinden). Stalinin belirttiği gibi, onlar ne ihtiraslı öncüler ve ne de kendilerini reklâm eden kişilerdi. Onlar basit, alçakgönüllü insanlardı. Onlar ciddi, bilinçil işçiler ve yaptıkları işden gurur duyan ve arkadaşları hakkında sorumluluk duygusu taşıyan insanlardı. Kültür ve teknik bilgi ile donatılmış ve çalıştıkları sırada zaman faktörünü, her dakikanın hatta her saniyenin değerini hesap etmeği öğrenmiş işçilerdi. Başka işçilerin kendi bilgilerini öğrenmelerini kıskançlıkla karşılayacak yerde, kendi metotlarının yayılmasına ve benimsenmesine çaba sarfeden ve bilgilerini başkasına öğreten işçilerdi. 1939 da harekete yeni bir veçhe verildi. Bu iş'e ilk ön-

ce Urallarda ve Harkov'da başlandı. Örnek olarak, 1940 haziranında Leningraddaki Stakhanovist gelişmede, bir dokumacının tezgâhta hata olunca kendiliğinden yanan ve otomatik olarak makineyi durduran bir lâmba icad etmesi olayı gösterilebilir. Bu değişikliklerin başarıları, şüphesiz iş verimine yaptıkları etkide aranmalıdır. Ne yazık ki, elimizde yeni iş metodu ve yeni makinelerin uygulamağa konulması ile işçi başına düşen verim artışını tesbit edecek kesin istatistikler bulunmuyor. Şurası muhakkak idi ki, Stakhanovist hareket ile arttırılan iş verimi dolayısı ile hareketin başlamasını izleyen iki yıl içinde, üretim artışı plânda öngörülen artışı umulandan çok fazla geçmişti.

İlk beş yıllık plân dönemindeki kıtlığın sebebinin, plânda öngörülen dereceyi bulamayan iş verimindeki başarısızlık olduğunu görmüş bulunuyoruz. İkinci beş yıllık plân, % 62 artış oranını öngören, fakat bunda başarılı olmayan birincisinden daha mütevazi bir artış oranı öngörmüştü. İkinci beş yıllık uygulama bu hususta kararlaştırılanı aşmış ve 1937 de, 1932 dekine nazaran % 78 lik bir iş verimi artışı elde edilmiştir (313). Molotof, 1939 yılının Mart'ında 18. ci parti kongresinde şöyle söylemişti, «2. ci beş yıllık plân döneminde iş verimi öngörülen oranı aşmıştır, çünkü plân Stakhanovist hareketi hesaba katmamıştı. «Artış, özellikle ikinci beş yıllık plânın ikinci yılında ve ağır sanayide görülmüştür. Çelik sanayiinde yıllık üretim artışı işçi başına 1932 de 253 ton iken, 1936 da 575 tona, 1937 de 740 tona yükselmişti ki, bu miktar Almanyayı geçiyor,

313) Bu rakkam Bettelheim'in (La Planification Sovietique, 1937) adlı eserinde tesbit edilmiştir. Molotof, mart 1939 da yapılan 18. parti kongresinde okuduğu raporda, ikinci beş yıllık plân sonunda elde edilen % 82 oranındaki artışa değinmiştir. Mr. Colin Clark, «1934-37 ye ait üç yıllık dönem içinde, emekçi nüfusun tüm olarak kişi başına düşen ortalama kazancı % 42 artmıştır» diyor.

Amerikanın işçi başına düşen üretiminin yarısına ulaşıyordu (314). 1935 yılında Stakhanovizmin doğduğu yıl, ilk defa olarak sanayide maliyet düşürülerek plân yerine getirilmiş ve iş verimi 1933'ün % 8.7 sine ve 1934 ün % 10.7 sine karşı % 12.9 a erişmişti (315). Onu izleyen yılın ilk 7 ayında, ağır sanayide geçen yılın aynı dönemine nazaran % 36 (plânda % 26 olarak kararlaştırılmıştır) üretim artışı kaydedildi. Plân, 1936 yılı için işçi başına % 23 oranında bir üretim artışı öngörmüştü, fakat yalnız ilk 7 ay içinde bu artış % 28 oranına erişmişti. Yine, kömür sanayiinde işçi başına aynı dönem içinde ümit edilmeyen % 22.9 luk bir artış elde edilmişti. Bütün olarak sanayide, yaklaşık olarak % 20 lik bir

314) Bettelheim (La Planification Sovietique, S. 310 - 11, 1937). Magnitogorsk gibi üstün kaliteli donatım kullanan sanayi tesisleri, ortalama Amerikan üretim rakamlarını aşan çok yüksek rakkamlara ulaşmıştır, fakat bunlar halâ bir istisna teşkil etmekteydi. 1936 da ortalama kömür üretimi işçi başına günde 1020kg., Don bölgesinde 1088 kg. düşerken, İngiltere'de 1194, Ruhr'da 1710 kg. düşüyordu. Plan dergisindeki bir yazıda, 1937 yılında pig demir üretiminin Amerikada işçi başına 1735 kg. Sovyetler Birliğinde ise 675 kg. olduğu ifade ediliyordu.

315) (Sanayi ve İşçi Bilgisi, cilt LX, No. 2, 41). Stakhanovizmi, bir devlet propagandası ve baskısı olarak ve asla bir işçi sınıfı kitlesinin insiyatifinden çıkan bir hareket olarak kabul etmeyen ve hafife alan Mr. E. Strauss, 1937 da elde edilen rakkamların 1937 yılının pervasızca harcanması uğrunda elde edildiğini ileri sürüyor (Soviet Russia, S. 207 - 33). Biz verim artışı ile ilgilendiğimizden, bu hususta her yılkı gelişmeleri izlemekteyiz. Eğer Stakhanovizm hareketi ilk başladığı yıllardaki verim artış hızını, müteakip yıllarda da devam ettirseydi gerçekten sürpriz olurdu. Fakat, biz müteakip yıllarda verimde bir düşüş tesbit etseydik, Strauss'un ileri sürdüğü kısa vadeli bir kazancın, uzun vadeli bir kazancın harcanması uğruna elde edildiği iddiasını makul bir iddia olarak kabul ederdik. Gerçekten, gelişme oranı 1939 da ikinci bir Stakhanovist hamlesi yeni bir sıçrama göstermişti. 1933 de iş verimi % 11, 1939 da ise % 16.7 oranında bir artış göstermiştir.

verim artışı elde edilmişti ki, bu oran bir önceki yıldakinden % 50 yüksekti.

III

Stakhanov hareketinin, başka bir sonucu da ekonomik plânın düzgün işlemesine kısa vadede yardımcı olmaması hususuydu. Çünkü bu hareket, birlikte uygulandığı ücret sistemi ile kazançların, üretimden daha çok artmasına ve üretim maliyetinde paradoksal bir artışa sebep olmuştu. Sonuç olarak bu hareket üretim hedefleri aşılırken, plânın daha aşağı seviyedeki üretime göre ayarlanmış mali hükümlerini rahatsız etmişti.

İşin daha hızlı yapılması, işçinin çabasına tabi kılındığı sürece, işçi sayısının üretim ile aynı oranda arttırılacağı bellidir, böylece üretimden daha fazla ücret ödenmesi halinde herbir üretim artışı için sarfedilen insan çabası tedrici olarak artacaktır. Bundan dolayı, üretimden fazla ücret artışı sağlanması zordur ve bunu insan enerjisi tayin eder. Fakat üretim artışı geliştirilmiş teknik donatımın ve geliştirilmiş iş metotlarının sonucu ise, durum başkadır. Yeni metotlar uygulanmağa başlanınca, daha yüksek oranda üretim elde etmek için işçinin fiziki çabasının da o oranda artması gerekmez. Bundan başka, yüksek çalışma hızı genel olabilir, yavaş çalışan bir işçi bile öncü arkadaşlarını kopye edebilir ve yeni metotları öğrenebilir. Bu suretle, bu metodun getirdiği kazanç ve teşvik edici primler geniş çapta yaygınlaşabilir. İlk beş yıllık plân döneminde iş verimindeki artış başlıca, işçinin kullandığı teknik metotlardaki gelişmeden doğmamıştı.

Yeni makineler sipariş edildi, son model tesisler açıldı, standardizasyon genişletildi ve yeni geliştirilmiş metotlarla devamlı üretim taşması elde edildi. 1930 yılında Kuibichev, 16. cı parti kongresinde, «son 3 yıllık

işçi başına düşen üretim artışı, bu yıllarda işçi başına düşen kapital donatım aracı ile birlikte olmuştur, bunların birbirleri ile olan ilişkileri, tabiyetleri açıktır..» demişti.

Beş yıllık plân, büyük yatırımdan elde edilen verim artışında büyük ölçüde maliyet düşüklüğü ilkesine dayandırılmıştı. Bu, üretimin her bir ünitesine isabet eden ücret oranının, verimindeki artıştan daha küçük oranda olmasını gerektiriyordu. Bu durum, kısmen, işçilerin artan üretimden tüketici olarak düşük fiatlar vasıtası ile daha fazla pay alması, kısmen de ücretlerde meydana gelen doğrudan doğruya artış sorunuydu. Yukarda da değindiğimiz gibi ikinci şık, üretime teşvik bakımından daha etkili rol oynayabilirdi. Çünkü, bu husus kısmen ücret kazancındaki değişikliğin, imalâtçı tarafından paranın satın alma gücündeki değişiklikten daha çok nazarı dikkate alınmasından, kısmen de ücret artışının, birinci şıkda olduğu gibi verimin maddi sonuçlarının bütün tüketici topluluğuna yayılmasına rağmen, işçinin veriminin artmasında birinci şık'takinden daha çok teşvik edici bir rol oynamasından doğmaktadır. Tabii plân, iki şık arasında uzlaştırma yolunu seçti. Para gelirlerinde artışın çok fazlalaşması halinde, bu artışın durdurulmasını sağlayan elâstiki bir yol seçilmişti. Bununla beraber, mesele gerçek ücretlerin erişecekleri en yüksek noktaya giden yol meselesi değildi. Gelirlerin yalnız ücretlerden elde edildiği ve mal gelirlerinin pek azaldığı bir ülkede, sanayinin ücret gelirlerini paylaşan iki sınıf mevcut olamaz.

Bundan başka, yatırım hızı yön verici bir siyaset olduğu ve plânın temel taşlarından birini teşkil ettiği sürece, ücretlerdeki değişme ile verimdeki değişme arasındaki ilişki, sanayi yapısına ayrılan meblâğlara tüketime ayrılan meblâğlara olduğu kadar derhal etki yapmaz. Tarım, ücretlerden çok kollektif çiftlik sistemine

göre çalıştığı sürece, tarım nüfusunun geliri, sanayi maddelerini satın alma bakımından, sanayi ve tarım ürünlerinin fiatına tabi kalacaktır ve bunun sonucu, sanayi ürünleri ile ilgili fiat politikası tarım ve sanayi işçileri tarafından tüketilen sanayi ürünleri için yön verici bir nitelik kazanabilir (316). Eğer verimdeki bir artış maliyet fiatmda indirimi gerektiriyorsa, parça başına üretim esasına dayandırılmış üretim standartları, iş verimi yükseldikçe zaman zaman gözden geçirilmelidir. Nitekim bu husus 1930 sıralarında uygulanmağa başlanmıştır (317). Verimde bütün olarak veya yeni donatıma tabi olarak bir artış olduğu sürece, bu tesbit güç değildi. Fakat Stakhanov hareketi gibi işçinin insiyatifi ile büyük üretim artışı meydana getiren bir hareket, yeni bir durum yarattı. Bu gelişmeler yalnız tahminleri aşmakla kalmadı, parça başına iş ve prim yolu ile yeni metotların geniş çapta uygulanmağa başlaması ve üretim üzerinde ve işçi kazancı üzerinde etki yapmağa başlaması sonucu, üretim maliyeti üzerinde de keskin bir artışa sebep oldu. Stakhanov'un kendisi, önceden ayda 500-600 ruble kazanırken, 1935 Eylülünden itibaren 1000 ruble kazanmağa başladı. Busigin, 300 den 1000 rublenin üstünde, Vinogradova 216 dan 1200 rubleye

316) Bu husus, tarım ürünleri ile sanayi ürünleri fiatları arasındaki sıkı ilişkiler bakımından doğrudur. Tarım ürünlerinin, satın alış fiatları ve ücretler yükseltildiği sırada, sanayi ürünleri fiatları aynı kaldığı veya sanayi ürün fiatları düşürülüp, ücretler ve tarım ürünlerinin satın alış fiatları aynı kaldığı hallerde aynı sonuçları yaratırlar.

317) Yarı resmi bilgiye göre, üretim tekniğinde herzaman bir yenilik olsa veya normların, yeni iş metodlarının uygulanması ile değeri kalmasa, bu normlar nihayet yılda bir defa bir revizyona tabi tutulur. (Hubbard. Sivet Labour and Industry, S. 104).

çıktılar. Bir aralık yeni şartlardaki üretim standartlarının hesaplanmasına ait kararsızlık mevcuttu. Belli hallerde, sanayi yöneticileri fırlayan ücret durumu ile karşı karşıya kaldılar. Ağır sanayinin organı olan (Za Industrialisatsin) gazetesi, sanayi yöneticilerine, Ağır Sanayi Komiserliğinin 1935 yılında kabul edilen yeni üretim standartlarının 12 ay geçmeden önce revizyondan geçirilmesini öngören emrini hatırlatmak gereğini duymuştur. Standartların ivedilikle revizyondan geçirilmesinin, öncü işçileri yeni metotlar bulmağa teşvik edeceği açıktır. İlk Stakhanovistlerin bazıları, muhafazakâr olan ve yeni metodun sonuçlarından şüphelenen yöneticilerin değil, asıl eski metodun bozulmamasını isteyen ve hızlanmağa karşı olan eski zihniyet sahibi iş arkadaşlarının direnişleri ile karşılaştılar.

Stakhanov bile eski iş arkadaşlarınca alaya alındı. Bu harekette aceleci davranmak, bu çeşitten muhalefeti keskinleştirecek ve Stakhanovistlerin üstün kazançlarının yavaş çalışan veya orta hızla çalışan, fakat şimdi kazançları Stakhanovistlere göre düşük kalan işçilerin harcanması pahasına elde edildiği hakkında yapılan yakınmalar ve homurdanmaların veya bahanelerin artmasına sebep olabilecekti.

Fakat bir kere yeni iş metotları yaygınlaşınca ve iş yernide işçinin büyük çoğunluğunun çalışma hızı değişince, eski üretim standartlarını devam ettirmek imkânsızdı. Herhalde bu eski standart devam ettirilmeğe zorlanırsa, bütün sanayideki maliyet yapısı, vesikalı perakende satışlarında vesika sistemine son verilip, perakende fiatlarını düşürme çabaları sarfedildiği bir sırada, ağır bir şişkinliğe maruz kalacaktı (318). Yeni du-

318) Stakhanovizmin etkilerinden birinin sermaye tasarrufu olduğu doğrudur. Bu husus iki yanlıdır: Birincisi, belirli tesisin imalâtını attırır, ikincisi çok daha yüksek ve verimli yatırımlara imkân yaratır. Bu sonuncuya bir örnek olarak, Hafif Sanayi Ko-

ruma göre, yeni metotlar işçiler arasında geniş çapta yaygınlaştıkça ve ağır çalışan işçilere üretim arttırıcı metotlar benimsetildikçe, üretim standardında da yukarıya doğru bir yükselme meydana gelecekti. 1936 Nisan ayında bu usul birçok sanayi kollarında uygulandı. Ağustos sonunda ağır sanayide parça başma çalışan işçinin % 70-80 inin yeni üretim standartlarına eriştiği veya geçtiği ilân edildi. Bu, bir ücret kaybına sebep olmaksızın yeni ve daha rasyonel metotların benimsetilmesiydi.

Bu durumda, Stakhanovizmin ağır işleyen düşük ücretli işçilerin harcanması pahasına, yüksek ücretli işçilerin bir iş aristokrasisi yarattığı hakkında yapılan söylentilerin esası yoktur. Ancak, tüm işçilerin 1/4 veya 1/3 ünü kapsayan azınlıkta olan işçiler, değişiklik sebebi ile ücret düşüklüğünden müteessir olabilirdi. Ve belki de vesika sistemi zamanında düşük fiatlardan yararlanan ve şimdi bunun ilga edilmesi ile müteessir olanlar mevcut olabilirdi. Bir de şüphesiz önceleri, yani ilk birkaç ay içinde elde edilen başarılardan çok yararlanıp yüksek kazanç sağlayan birçok Stakhanovistler arasında, sonraları bu hareket başlamadan öncesi döneme nazaran daha yüksek ücret almalarına rağmen,

miseri Liubimov'un 21 aralık 1935 de ayakkabı sanayii ile ilgili konuşmasını gösterebiliriz. Bu konuşmada Liubimov, «Ayakkabı sanayiindeki Stakhanov hareketi eski ve inşa halindeki yeni fabrikalarla beş yıllık plânı yerine getirmemizi sağlayacaktır. Böylece, beş yıllık plânda yer alan ve 36 milyon rubleye mal olacak iki yeni ayakkabı fabrikasının açılmasına lüzum olmayacak ve tasarrufumuz 72 milyon ruble olacaktır.» demiştir (Soviet Union, 1936 S. 468). Yine, Taganrog'daki kazan fabrikasının üretimi dört katı artarak yeni fabrikalar açılmasını gereksizleştirmiştir. Yukardaki örneklerde, hernekadar her bir üretim ünitesine düşen amortisman miktarını düşürücü bir etki görülüyorsada, bu miktar parça başına ücret sisteminde ücret maliyet ünitesindeki artış yanında ufak bir yekûn tutacaktı.

ilk yüksekliğin devam etmemesi sebebi ile ücretleri düşenler vardı. Bu arada, ağır işleyen ve az eğitim görmüş işçilerin yeni üretim standartlarına erişebilmelerini sağlamak amacı ile enerjik bir kampanya da açılmış bulunuyordu. Gerçekten vaziyet, iyi ücretli bir azınlığın imtiyazlı durumundan çok uzaktı ve bunun tam tersi idi. Kalifiye işçinin ve teknisyenin sayısının çoğaltılması ile ilgili çabalar, birinci beş yıllık plânın çalışma politikasının özelliğiydi. Eğitim alanında geniş çapta adımlar atılıp, 1936 da özel teknik okullarda yaklaşık olarak 700.000 işçi öğrenci eğitime sokulmuştu ki, bu miktar 1928 dekinin üç katıydı, ayrıca üniversitenin teknik ve mühendislik bölümlerinde eğitim görenler büyük çapta artmıştı. Ve yine, fabrikalarda ustabaşılar ve teknisyenler, mühendisler tarafından kalifiye işçilere kısa süreli kurslar mahiyetinde okullar açılıyordu. Bütün bunların sonucu olarak, ikinci beş yıllık plân dönemi sonunda, kalifiye işçi sayısı 4 katı, mühendis ve sanayi uzmanları sayısı 7 katı artış kaydetti (319). 1930 yılları sıralarında uygulanmağa başlanan farklı ücret sistemi, yalnız kaliteyi arttırmak ve üretim niceliği ve yeni çalışma şekli bakımından yeni standartlara edişmek amacı için kullanılmayıp, işgücüne fazla ihtiyaç duyulan çeşitli sanayilere iş gücü çekmek amacı için de uygulanıyordu. Yapı sektöründe olduğu gibi, sanayinin bazı kollarında son derece hızlı artan bir iş gücü ihtiyacı belirmişti. 1930 dan önce demir-çelik ve kömür sanayilerinde hernekadar mühendislerin, kalifiye eleman eksikliği yüzünden ücretleri geleneksel olarak yüksek idiysede, işçi ücretleri düşüktü. 1931 de Sendikalar Yüksek Kurulu ve Vesenka'nın ortak bir kararı ile ma-

319) Burada şunu belirtmek gereklidir: Bahsedilen eğitim gören sanayi intelicensiyası (aydını) yeni bir tip idi. 1933 de onların % 65 i eski işçi ve köylü veya aileleri işçi veya köylü çocuklarıydı. Daha sonra bu oran % 80'e yükseldi.

denler, demir-çelik ve ağır kimya sanayii ve demiryolu işçilerinin ücretleri, ülkenin diğer sanayi kollarındaki seviyeye çıkarıldı. Bunun sonucu, bir Sovyet yorumcusuna göre, metalurji, kimya ve kömür sanayileri gibi birçok sanayi kollarının dahil olduğu ve hafif sanayiden daha ağır iş şartlarını kapsayan bu sanayi kollarına bir işçi akını başladı. Ve hafif sanayi bundan müteessir olarak işçi sıkıntısı çekmeğe başladı. 1937 de ücret bakımından 13. cü durumda olan kömür sanayii, 1938 den itibaren 2. ci sırayı tutmağa başladı. Ağır makine sanayii 9. cu sıradan 5. ciye, petrol sanayii ücretleri ise 8. ci sıradan birinci sıraya yükseldi. Belli sanayilerde işçi çekmek için kullanılan ücret değişiklikleri, coğrafi bölgelere göre de çeşitli ücret uygulanması ile yine aynı amaç gözetiliyordu. Örneğin, Sibirya, Uraller gibi işçi kıtlığı çekilen bu bölgelere işçi çekilebilmiştir. 1940 sıralarında özellikle, teknisyen ve kalifiye işçi kıtlığını gidermek için çok şey yapılmıştı. Bu arada, işçi veya mühendisler istedikleri bir iş yeri ile anlaşma yapmakta daima özgürdüler. Bununla beraber, bazı istisnalar vardı bu hususta. Örneğin, Ağır Sanayi Komiserliği hesabına okuyan teknisyenler, komiserliğin gösterdiği iş yerlerinde çalışmağa mecburdurlar ve bu mecburiyet üç yıl için sınırlıydı. İşletmeler işçi çekmek için kontrol edilen ücret sınırları dahilinde iyi ücret, daha iyi hayat şartları ve diğer imkânlar veya eğitim ve terfi imkânları göstererek birbirleri ile geniş çapta yarışıyorlardı. İşletmeler, kalifiye olmayan işçi ihtiyacını geniş çapta kollektif çiftliklerle yaptıkları anlaşmalarla gideriyorlardı. Stalinin 1931 yılında yaptığı «Altı husus» diye anılan konuşmasında dikkati çeken hususlardan birisi şudur: İş piyasasında artık, işsizlik yerine işçi kıtlığı gibi değişik yeni bir durum meydana gelmişti. Ve bu kıtlığı gidermek için taşmalara sebep olabilecek bir gelişigüzel işçi çekme yerine, sanayie sis-

temli ve organize bir biçimde işçi çekimine ihtiyaç vardı. Kollektif çiftlikler, işletmelerle yaptıkları anlaşmalarla el lerinde bulunan toprak işçisini en az altı aylık veya bir yıllık bir süre ile işletmelere yolluyorlardı. Böylece, köylerdeki yedek iş gücü, sanayinin artan iş gücü ihtiyacını karşılamış oluyordu.

1938 de bu şekilde 1.5 milyon işçi sanayie yöneltilmişti. Her federatif cumhuriyette özel işçi istihdam komiteleri kurularak, işçi hareketini koordine etmek mümkün olmuştu. Ayrıca, her bölgede bir yardımcı komite kurularak ve o bölgenin işçi ihtiyacı tesbit edilerek ihtiyaç gideriliyordu. 1929 ile 1939 yılları arasında, ücretli işçi sayısı 15 milyon'a çıkmıştı ve bu miktarın 2/3 ünün b uşekilde köyden göç eden toprak işçileri teşkil ediyordu. Bununla beraber, işleri aksatma ve çalışmada kaçamak yapmak problemi, 1950 yılının sonlarına kadar ciddi bir problem olarak devam etti. Bunun böyle olmasında şaşılacak birşey yoktu, çünkü o yıllarda köyden sanayie, şehire doğru meydana gelen köylü akını ve bunun sonucu toprak işçisinin sanayi ve şehir hayatına ayak uyduramaması durumu vardı ortada. Yeni kurulmuş kuruluşlardan Stalingrad traktör işletmeleri, daha önceleri diğer işletmelerin rekabet yolu ile işçi çekmesi sonucu, iş gücü eksikliği yüzünden normal üretimini yerine getirmekte güçlük çekiyordu. Bu çeşit iş aksamaları 1930 da had dereceye ulaştıktan sonra, 1933 yılına doğru azalmağa başladı. 1938 yılında basında, fabrika yöneticilerinin Stakhanovistlerin, sendikacıların ve Fabkom üyelerinin katıldığı ve iş aksamaları ile ilgili tartışma ve eleştirmelerde, işden kaçanların, aylakların sosyalist ekonomi için büyük tehlike teşkil ettiği belirtilerek, bilinçli işçiler sosyalist topluma yaraşan verimi yaratma savaşına katılmağa çağrılıyordu. 1938 de Sovnarkom'un (Sovyet Bakanlar Kurulu) bir raporunda, kötü çalışma saatlerinin uygulan-

ması, bazı işçilerin haftada 4-5 gün çalışmaları ve bir işletmeden diğerine sık sık iş değiştirmelerine değiniliyordu. Bu raporda, yöneticilerin dikkati, makul bir mazeret olmaksızın devamsızlığı görülenlerin işlerine son verilmesi gerektiği hususuna çekilerek, iş'e 20 dakikadan fazla geç gelenlerin, bu gecikmeleri tekrar etmesi karşısında devamsızlık sayılarak ona göre işlem yapılması hatırlatılmıştır. Aynı zamanda, ayda 3 gün yeterli mazereti olmaksızın iş'e gelmeyenlerin işlerine son verilme işlemini ihmal eden fabrika yöneticilerinin cezalandırılacakları bildiriliyordu. Bundan başka, artık bir iş yerinde en az 11 ay çalışan işçilere (5.5 ay yerine) ücreti yıllık tatillerden yararlanabilecekleri bildirildi. Bu suretle, bazı işçilerin sık sık işletme değiştirerek her birisinde 5.5 ay çalışıp yıllık tatillerden kurnazca istifade etmeleri ve bu tüzüğü istismar etmeleri önlenyiordu. Bu tedbirlerden biri, işletme yöneticileri tarafından tu- Aynı yıl içinde buna benzer iki ayrı tedbir daha alındı. Bu tedbirlerden biri, işletme yöneticileri tarafından tutulan iş defterleri idi ki, bu defterlerde işçilerin önceki iş yerini terk sebebi yazılıyordu, işçi işe girerken bu karneleri işletmeye göstermek zorunda kalacaktı. Bu karnelerde aynı zamanda, işçinin sosyal sigortaya göre çalıştığı süre dolayısı ile yararlanacağı haklar yazılıydı. 1 Haziran 1940 da, yani Fransız direnişinin kırıldığı tarihten itibaren, Sovyet sanayiinde sosyalist iş disiplini savaş şartlarına uygun bir biçim aldı. İlk önce, o tarihte dünyada en az iş saati uygulanan hafif sanayide 7, ağır sanayide 6 saatilik çalışma sistemi ilga edilerek, 8 iş saati sistemi uygulamağa konuldu. Bundan başka, üretim standardı parça başına iş esasına göre yeniden ayarlandı. Bunun sonuncu, bir saatlik fazla mesai, işçinin Sovyet savunma programına yaptığı bir bağışı oluyordu. Sendikalar Merkez Komitesi çalışma saatlerinin uzatılmasına, Sovyetler Birliğinin saldırıya uğraması

tehlikesi ile karşı karşıya kalındığı ve savunma için daha fazla maden, makine, uçak, tank ve savaş malzemesi yapmak gerektiği için başvurulduğunu belirtiyordu. Aynı açıklamada, işçinin % 3-4 ü kadar az bir miktarının, genç olması ve sanayie ayak uyduramayışı sebebleri ile sık sık iş değiştirme eğiliminde olduğu belirtiliyordu. Buna benzer durumlarda ve İngilterede savaş yıllarında olduğu gibi, sebepsiz iş terki hallerinde işçinin mahkemeye verilmesi ve cezalandırılması uygulanacaktı. 1 Ekim 1940 da Sendikalar Kurulunun yeni bir emri ile, genç işçiler için yeni tip okullar açılması ve genç işçiler için bunlara kaydolma mecburiyeti konulması kararlaştırıldı. Böylece, devletin karşılaştığı iş gücü sıkıntısı ve yeni işçi ihtiyacı giderilmiş oluyordu.

Bu arada, 3 çeşit okul kuruluyordu. Birincisi, 14-15 yaş arasındaki kız ve erkek işçiler için iki yıllık bir maden, kimya, petrol, gemi, posta sanayileri için kalifiye işçi yetiştiren sendika okulları.

İkincisi, 16-17 yaşlar arasındaki kız ve erkek işçiler için maden, yapı, metal sanayileri için kalifiye veya yarı kalifiye işçi yetiştiren demiryolları ve 6 aylık kurslar açılıyordu. Öğrenciler, okul süresi içinde devlet tarafından bakılmakta ve bu öğrenciler şehir sovyetleri civarındaki kollektif çiftlik müdürleri tarafından seçilmekteydiler. Öğrenci mevcudu, yılda 800 bin ile bir milyon arasındaydı. Mezun odluktan sonra, işçiler 4 yıl süre ile devletin gösterdiği iş yerlerinde çalışmak zorundaydılar. Buna karşılık askerlik ödevinden muaf tutuluyorlardı. Savaş öncesi döneminde, yüksek mühendis ihtiyacı orta dereceli teknisyen ihtiyacından daha iyi bir şekilde giderilmişti. 19 Ekimde, Sanayi Komiserliklerine işçi ve teknisyenleri bir işletmeden diğerine transfer etme yetkisi verildi. Gerekçede deniliyordu ki, «şimdiye kadar komiserliklerin böyle bir yetkisi yoktu, bu durum milil ekonomik kalkınmayı aksatıcı bir etki yara-

tıyordu. İşçi, mühendis ve ustabaşı dağıtımı gereği gibi yapılmalıdır. Bununla beraber, bu transferler kişileri tedirgin etmeyecek biçimde yapılmalı ve kendisi ve ailesinin ulaştırma masrafları ödenip, ayrıca yolluk verilmelidir.» Bu transfer emrini alan bir personelin gitmeyi reddetmesi, mazeretsiz ve sık olarak iş yeri değiştiren işçilere verilecek cezayı gerektirecekti. Bu tedbirler, Hitlerin Sovyetler Birliğine saldırısının arifesinde alınmış ve iş gücünün savaş ve savunma şartlarına göre ayarlanması sağlanmıştır.

IV

Son olarak, Sovyetler Birliğinde gelişen sosyal sigorta durumunun özet olarak incelenmesi konusu kalıyor. Kollektif çiftlik işçileri için sosyal sigorta mecburi değildi, fakat onlar kendileri yardım sandıkları kuruyorlardı. Örneğin bir kollektif çiftlikte kollektif çiftlik üyelerinin katıldığı bir oylama ile bu sandıklar kuruluyordu. Seçilen bu yönetim kurulunun işlemleri, mahalli Sovyet in ve Sosyal Sağlık Komiserliğinin denetimi altında bulunduruluyor ve finansmanı üyelerin aidatları ve devletin yardımı ve diğer kaynaklardan sağlanıyordu. Sosyal sigorta veya ihtiyari kurulmuş yardım sandıkları dışında, ihtiyaç halinde olan bir vatandaşa her federatif cumhuriyetin Sosyal Yardım Komiserliği ve bir mahalli müfettiş ve o bölgenin aktif vatandaşları ve mağdur kalmış vatandaşların ailelerinden kurulu mahalli danışma kurullarından meydana gelen köy ve şehir Sovyetleri gibi sosyal yardım kurullarından yardım yapılmaktadır. Bu kuruluşlar aynı zamanda sağır, kör ve dilsiz vatandaşlar için kurulmuş, özel kooperatif ve yardımlaşma derneklerini kontrol ediyor ve kısmen mali yardım sağlıyor, rehabilitasyon merkezleri ve bu gibi vatandaşlar için atelyeler de açıyorlar. 1922 İş

Kanunu (175. madde) sosyal sigortaların karma, özel veya devlet bütün iş yerlerinde çalışan işçileri kapsadığını ifade eder. Bununla beraber, bu tarihlerde iş kanununa dahil olanlar, çalışan nüfusun ancak 1/7 sini teşkil ediyordu ve maaşlı personelin sigortadan yararlanma hakları, yevmiyelilerden daha kısıtlıydı. Yardımlar zamanın şartlarma göre geniş çapta olamıyordu. Emeklilik sigortasının kuruluş tarihi 1927 yılından öncesine uzanmıyordu ve yalnız sanayi işçisini kapsıyordu. İşsizlik yardımı bu tarihlerde mevcuttu ve bu yardım normal ücretin 1/4 veya 1/3 oranındaydı ve iş yerinde en az bir yıllık sendika üyesi olan veya üç yıllık sendikasız işçiler yararlanabiliyordu. Bu tarihten sonra, çalışan işçi sayısı, nüfusun 1/3 ünü kapsayacak kadar artmıştı. Emeklilik sigortası bütün çalışanlara ve 1937 yılında ise maaşlı personeli de kapsıyacak şekilde genişletildi. Bugün, sayısı pek az olan sezon işçileri bu sigortanın dışındadır. Mr. ve Miss. Sidney Webb, bu sistemi «sınırlı olmayan ve tüm ücretli nüfus için genel güvenlik teşkil eden» sistem olarak nitelendirmişler ve bu ekonomik güvenlik sisteminin, herbir işçide yalnız bir Şovyet vatandaşı olmanın bilincinin değil, fakat bütün üretim araçlarına diğer yatandaşlarla birlikte sahip olma bilincinin de yerleşmesinde önemli bir faktör olduğunu ifade etmişlerdir.

Bugün mevcut sistemi başlıca 3 bölümde inceleyebiliriz. Birincisi, her federatif cumhuriyette Sağlık Bakanlığı tarafından yürütülen ve merkezi ve mahalli organlar bütçeleri tarafından finanse edilen normal sağlık yardımlarıdır. Bu yardımlar, işçinin kendisi ve ailesi için mevcut olup, doktor, hastahane tedavisi ve ilâç tedavisini kapsar. İkincisi, bir işde çalışamayacak duruma gelenler ve normal emeklilik haddine erişemeyenlere uygulanan emeklilik yardımıdır. Bu yardım, her federatif cumhuriyetin Sosyal Yardım Komiserliği-

nin denetimi altında yürütülür. Üçüncüsü, sendikalar tarafından yürütülen ve analık hastalık yardımı, cenaze masrafı, emeklilik haddini geçen, fakat çalışmakta devam edenlere yapılan ek yardım, çocuk yardımı, dinlenme evleri, sanatoryum ve seyahat masrafı yardımlarını kapsayan sigortadır. Her iş yerinde bu yardımlar fabrika komitelerine bağlı sosyal sigorta komitelerinin seçilmiş üyeleri tarafından yürütülür. Savaştan önce, sigortanın tüm bütçesinin 1/3 ü hastalık yardımı, analık yardımına ayrılıyor ve geri kalan miktar ise sanatoryum, dinlenme evleri masraflarına ayrılıyordu. Bu yardımlar, her işletmede çalışanların ücretlerinden kesilen miktarlardan sağlanır. Normal ücretin % 50-60 (ağır işçiler için % 60 dır) ına eşit olan emeklilik yardımı kadınlarda 55, erkeklerde 60 yaşını dolduranlara (madencilerde 50 yaşını dolduranlara) ve erkeklerde 25 yıl, kadınlarda ise 25 yıl hizmet süresine sahip işçilere uygulanmaktadır. Hastalık yardımı 1938 den önce, iş yerinde 3 yıldanberi çalışan bütün sendikalı işçilere tam ücretleri tutarında uygulanıyordu. Kasım 1938 de bu yardım, aynı işletmedeki hizmet süresi göz önüne alınarak uygulanmağa başladı ve aynı iş yerinde ancak 6 yıllık hizmet süresine sahip olan bir işçinin, tam ücretli hastalık yarmını talep hakkı vardı (madencilerde bu süre 2 yıldı). 6 yıllık hizmet süresi olan işçi, ücretinin 4/5'i, 3 yıldan az hizmeti olanlara 3/5'i ve iki yıldan az hizmet süresi olanlara ücretinin yarısı kadar tutarında hastalık yardımı yapılıyordu. İş kazası veya hastalığı sebebi ile çalışamayacakları tıbben tesbit edilen işçilere, ücretlerinin % 60-100 ü kadar ve güçsüzlük derecesine göre değişen ölçüde emeklilik bağlanır. Sendikaların 1933 den beri sosyal sigorta yönetimini ellerinde tuttuklarını belirtmiştik. Sistemin özetini şöyle yapabiliriz. Birincisi, savaş sonrası Beveridge plânının getirdiği İngiliz sistemi gibi, bütün halkı kapsayan ve in-

san hayatının her safhasında söz konusu olabilecek ve tek bir organ tarafından yürütülen sistem. İkincisi, istihdam edilenlere mahsus ve işletmelerce veya devlet bütçesi ve mahalli organlar tarafından yürütülen sistem. Üçüncüsü, bütün emekçiler, ücretli, maaşlı, işçi, tarım işçisi hepsini içine alan sigorta sistemi. Dördüncüsü, sendikasızlara yapılan yardımdır ki, bu yardım sendikalı işçilere yapılan yardımdan daha az orandaydı. Beşincisi, işsizlik yardımıdır. Bu yardım 1930 dan itibaren işçi sıkıntısı çekilmesi ve işsizliğin yok olması dolayısı ile resmen kaldırılmıştır. Bundan önceki burjuva devrimleri ile ortaya çıkan anayasaların tersine, 1936 Sovyet anayasasına vatandaşın sosyal hakları da eklenmiştir. Bu anayasanın 120. maddesi, Sovyet vatandaşlarının yaşlılık, hastalık ve güçsüzlük hallerinde maddi güvenlik haklarını ifade eder. Bu hak, bütün işçilere gittikçe gelişen sosyal sigorta, emekçi halk için bedava tıbbi yardım ve emekçi halkın yararına meydana getirilen geniş çaptaki sağlık tesisleri, dinlenme evleri ile daha da bir anlam kazanmaktadır. Bu, devrim yıllarındaki «çalışmayan yemez» sloganından bu yana elde edilen muhteşem bir gelişmenin ifadesidir.

Yeni toplumda, üretime teşvik sorununun çözüm yolu veya bununla birlikte yeterli bir sosyal güvenlik sistemi probleminin çözüm yolu, kolay ve arızasız bir yol değildir. Fakat, bunu bizzat tarihi gelişmesi içinde gören kimseler için, Sovyet ekonomisinin çok ileri gittiği bu yolda edinilen çok ilgi çekici tecrübeler batıda, gerektiğinden çok az araştırma konusu olmaktadır.

S O N

TERİMLERİN AÇIKLAMASI

Bedniak: Fakir köylü

Sentres, Tsentralnie Upravlenya: İlgili sanayileri kontrol organı.

Sentrosoyus: Tüketim Kooperatifleri Birliği

Dessiatine: 2.7, **acres:** 1.09 hektar

Glavki, Glavnie Upravlenya: Yüksek Ekonomi Konseyinin ilgili sanayi kolu dairesi

Goelro: Devlet Elektrik Komisyonu (1920 de kuruldu)

Gosbank: Devlet Bankası

Gosplan: Devlet Ekonomi Planlama Dairesi (STO ya bağlı ve 1921 me kurulan uzmanlar komisyonu.)

Gubernia: Eyalet yönetimi

Gubsovnarhoz: Guberina Sovyetlerin ekonomi dairesi, eyalet ekonomi konseyi

Kolhoz: Kollektif çiftlik

Kulak: İşçi çalıştıran ve ticaret yapan zengin çiftçi

Narkomfin: Maliye Halk Komiserliği

Narkomlegprom: Hafif Sanayii Halk Komiserliği

Narkomprod: Donatım Halk Komiserliği

Narkomput: Ulaştırma ve Haberleşme Halk Komiserliği

Narkomtiazhprom: Ağır Sanayii Halk Komiserliği

Narkomtorg: Ticaret Halk Komiserliği

Narkomtrum: Çalışma Halk Komiserliği

Narkomvneştorg: Dış Ticaret Halk Komiserliği

Narkomzemâ Tarım Halk Komiserliği

Narodnik: Narod (Halkçılık) hareketine bağlı üye

NEP: Yeni ekonomi politikası

Nepman: Özel ticaret yapan, ticari aracı

Pud: 36.11, **Libre:** 16.38 Kg.

Prombank: Sanayi Bankası, uzun vadeli kredi açan banka

Rabkrin: İşçi ve köylülerin kontrol dairesi

Selkhozbank: Kollektif çiftçilik hareketini finanse etmek için 1929 da kurulan banka

Selkosoyus: Tarım Kooperatifleri Birliği

Serednlak: Orta seviyedeki çiftçi

Emytchka: Köylü-İşçi ittifakı, dayanışması

Sovkhoz: Devlet çiftlikleri

Sovnarkom: Halk Komiserleri Kurulu, (Bakanlar Kurulu)

S. R.: Sosyal İhtilâlci Partisi Üyesi

STO: Çalışma ve Savunma Konseyi, Ekonomik alanda en üst organ

Thermidor: Jakobinleri 1794 de deviren 9. cu Thermidor.

Tröst: Bir sanayii yönetim ünitesi, fabrikaların gruplaşması

Tsekombank: Merkez Belediye ve Konut Bankası

TSİK: Sovyetler Kongresi Merkez Yürütme Komitesi

Verst: 0.66 mil: 1.06 km.

Vesenkha Vishnii Soviet Narodnovo Khoziaistva: Yüksek Ekonomi Konseyi

Plan. Khoz.: **Planovoe Khoziaistvo** (Plânlı Ekonomi)